This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

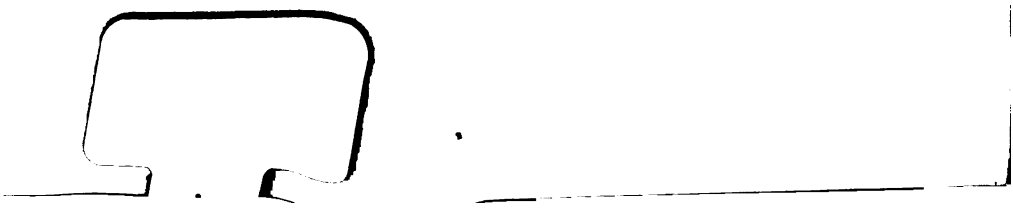

FOD

Vaszary

TÖRTÉNELEM

~~A KÖZÉPISKOLÁK III. OSZTÁLYA~~ SZÁMÁRA

*

AZ UJ KÖZÉPISKOLAI TANTERV SZERINT

ÍRTA

VASZARY KOLOS

NEGYEDIK ÁTDOLGOZOTT KIADÁS.

BUDAPEST, 1901.
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

CENTRAL

Hungary Hist Magyarország Tört

TRANS. TO CENTRAL RESERVE

216180B

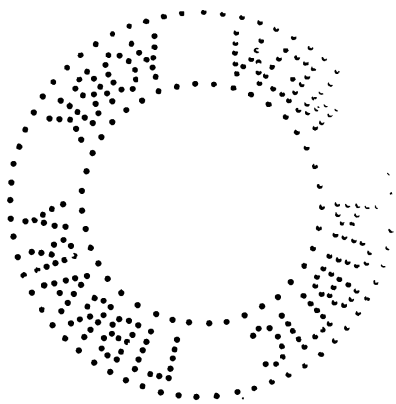

Hornyánszky V. cs és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten.

89491

Hun
943.91
V2

ELŐSZÓ.

A „Történet“ jelen kiadása az új tanterv minden követelményének szem előtt tartásán kívül oda törekszik, hogy az előadás egyszerűségével, az események csoportosításával az alsó osztályú tanulók által is könnyen legyen elsajátítható és hogy a vallás-erkölcsi és hazafias momentumokat kellőképen kidomborítva, ne csak ismereteket terjeszszen, hanem a nevelésnek is hathatós eszköze legyen.

Budapest, 1900 június hó.

254801

OCT 3 1942

I. FEJEZET.

HAZÁNK A MAGYAROK BEKÖLTÖZÉSE ELŐTT.

1. A római uralom.

A legrégibb lakók. Hazánk legrégibb lakóiról valamivel részletesebb ismereteket elsőknek a rómaiak hagytak reánk. Ők a Dunától délre a Száváig lakó *illyr-kelta* néptörzseket (araviszk, tauriszk stb.) *pannonoknak*, a Dunától keletre a Kárpátok külső pereméig lakó *thrák gétákat* pedig *dákoknak* hívták. A pannonok földmívelők és állattenyésztők voltak; nem csak házi szükségleteiket és fegyvereiket készítették maguknak, hanem díszesebb tárgyakat (bronz- ezüstedényeket stb.) is tudtak csinálni. Helységeik és megerősített helyeik is voltak. A dákok főleg pásztorkodással foglalkoztak, de voltak köztük is földmívelők, voltak nekik is városaik.

A rómaiak első foglalásai. A dákok a Kr. e. első század közepe táján *Burvista* nevű királyuk alatt tesznek szert nagyobb hatalomra, midőn a római birtokokat is nyugtalanították. A rómaiak *Octavianusnak*, első császárjuknak vezérlete alatt Burvista halála után (35 Kr. e.) viselnek először támadó háborút a pannonok ellen. Először a Száva mellékét (Sisciát, a mai Sziszeket, Sirmiumot, a mai Mitroviczát), később kemény harczok után a Dunán túli vidék nyugati felét foglalták el. Majdnem ugyanebben az időben a Duna és Tisza közötti vidékről a dákokat a szarmata jazigok szorítják ki.

Traianus hadjáratai. Burvista halála után a dákokat összekötő kapocs meglazult és ez okozta, hogy birtokaik javát, különösen Nagy-Alföldünk egy részét elveszítették. Az első század vége felé azonban a dákok *Decebálus* királyuk vezérlete alatt új erőre tesznek szert; újra nyugtalanítani kezdik a római birtokokat. Ez adott okot arra, hogy a rómaiak Pannonia határát kelet felé a Közép-Dunáig terjeszszék ki és később Dáciát is elfoglalják. A dákok országának meghódítója *Traianus* császár (98—117) volt. Gondosan előkészítette a háborút és 101. megindult ellensége ellen. Bár őt megverte, erejét

teljesen tönkre nem tette. Egy második hadjáratra is szükség volt. Ebben seregeit az Al-Dunán épített hatalmas kőhidon vezette át és *Sarmizegethusát*, a fővárost elfoglalta. Midőn Decebálus már menekvést sehol sem látott, kardjába dőlt, főbbjei pedig méregpoharat ittak. Dácia római birtokká lett (106). Traianus eme hadjáratait és győzelmeit a Rómában fölállított Traianus-oszlop hirdette.

Dácia és Pannonia római uralom alatt. Dáciát miként Pannoniát a rómaiak tartományukká tették és római tisztviselőkkel kormányoztatták. Egyik első dolguk volt utakat építtetni, hogy rajtuk katonáik gyorsan juthassanak el egyik helyről a másikra; ezeket az utakat azután a kereskedelmi forgalom is fölhasználta saját czéljaira. A községeket, a miket találtak, meghagyták és meg is erősítették. Mivel e tartományoknak lakói a római iga lerázását több ízben megkisérlették, azonfelül őket külső ellenségek is fenyegették, a hódítók csapataiknak, a római legióknak erősített táborokat is készítettek. E táborok köré kereskedők, iparosok telepedtek le és így új községeknek vetették meg az alapját. Ily módon Pannoniában a római uralom alatt már alig volt kevesebb város mint ma. Fontosabbak voltak: *Aquincum*, a mai Ó-Buda helyén, *Bregetio* O-Szőny helyén, *Sabaria* Szombathely, *Siscia* Sziszek helyén. Dáciában az irtó háborúk következtében a lakosság nagyon meggyérült, azért a római birodalom különböző, különösen keleti részeiből, telepítvényeseket hoztak be. A dákok fővárosa Sarmizegethusa megmaradt Dácia fővárosa, de új nevet kapott (Ulpia Traiana Augusta Dacica-t); ezenkívül itt is alakultak új városok vagy kikeltek romjaikból a régiek. E városok nemcsak a kereskedelmi és iparos élet góczpontjaivá lettek, hanem néha a szórakozásra is nyujtottak alkalmat; ezekben fürdők és amfiteatrumok épültek, és a magánosok házaiban is tanyát találtak jó ízlés és a művészet termékei. Dácia aranybányáit is szorgalmasan művelték. Az erkölcsöket szelidítő keresztény vallás is utat talált magának ide. *Sz. Jeromos*, a hírneves egyházi író és *sz. Márton* Tours püspöke Pannoniában születtek. Siscia, Sabaria és más városok is püspöki székhelyek voltak. A nicaeai és sardikai zsinatokon pannoniai főpapok is vettek részt. Sőt innen is kerültek ki a kereszténységnek hitvalló mártirjai. Az ős-kereszténységnek ránk maradt emlékei közt a legérdekesebb a pécsi ó-keresztény sírkamra.

Dácia elveszte. A rómaiak azonban Dáciát, ezen félreeső tartományukat nem sokáig tarthatták meg. Kemény harczokat vívtak

érte. Mégis 258 körül a Dnyeszter környékén letelepedett gótok más népekkel egyesülve Kniva királyuk vezérlete alatt elfoglalták és a római uralom minden nyomát nem sokára megsemmisítették. Pannonia egy ideig még birtokukban marad, de itt is véget vet hatalmuknak a húnok által megindított népvándorlás.

2. A húnok. Attila.

A húnok. A rómaiak uralmának Pannoniában és Közép-Európában a húnok vetettek véget. Ez a nyers, erővel teljes és harczias nép Ázsiából tört be Európába. Minő néptörzshöz tartozott, nem tudjuk. Régebben a szkithák közül valóknak tartották; újabban némelyek a török-tatár, mások az ugor népek egyik ágának mondják.

A húnok harczmódja. A húnok a IV. század második felében *Balambér* vezérlete alatt keltek át a Volgán és legyőzték az alánokat. Harcziasságuk híre ekkor betöltötte az ismert világot. Ellenségeiket rendetlen csapatokban, iszonyú ordítással, heves rohammal támadták meg; először csonthegyű nyilaik záporával árasztották el; ha pedig kézviadalra került a dolog, egyik kezükben karddal osztogatták a halálos csapást, másik kezökkel pányvát vetettek az ellenség nyakába, hogy ne védekezhessék.

A gótok legyőzése. Az alánok után a Dnyeper és Don között tanyázó keleti gótokra került a sor. Ezeknek ősz királya, *Hermanarik* megkisérli ugyan az ellenállást, de hasztalan; ő maga is halállal fizet vakmerőségeért. A nyugati gótok elüzése után, a húnok hatalma a Dunáig, a római birodalom határáig terjed. De a hún nem volt egységes nép; több törzsre oszlott. Ezért is, ha nem akadt oly vezére, a ki tekintélyével az összes törzseknek, a meghódított és szövetséges népeknek erejét egyesíteni tudta volna, a hatalom terjeszkedése szünetelt. Kiválóbb fejedelmök Balambér utódai közül *Rua* volt, a kitől a római birodalom keleti fele pénzen vásárolta meg a békét.

Attila. Sokkal nagyobb fokra emelte a hún hatalmat Attila. Attila eleinte öcscsével *Blédával* osztotta meg a hatalmat, de később (444. körül) egész népe erejét saját kezében egyesítette. Eleinte ezt a római birodalom keleti felével éreztette. Konstantinápoly császárai pénzzel és csellel igyekeznek a fenyegető veszélyt elhárítani; követségeket és orgyilkosokat küldenek a húnok hatalmas fejedelméhez. A kiküldött orgyilkosok azonban csak gyors menekvéssel menthetik meg életöket. A követségek pedig csak nagy adókkal bírják megvásárolni a békét.

Attila udvara. E követség egyik tagja, Priscus Rhetor írásban is számot adott útjáról. Tőle tudjuk meg, minő volt az élet Attila udvarában. A követek a hún királylyal útközben találkoztak és vele együtt vonultak be fővárosába. Ebben a házak mind fából épültek, mert környékén sehol köveket nem lehetett találni. Ebből a körülményből is következtetjük, hogy Attila fővárosa valahol a Nagy-Alföldön, a Tisza környékén lehetett. Attila házát a többiektől csak a külső dísz, tornyok és faragványok különböztették meg. A király megérkezése után csakhamar igazságot szolgáltatott népének. Első tanácsadójának jelenlétében palotája előtt hallgatta meg a panaszokat és mondotta ki nyomban az ítéletet. Palotájában lakomát adott a konstantinápolyi követek tiszteletére. A palota egyik termében a követek kis asztalok mellett kaptak helyet; a király pedig külön, egy kereveten ült. Az ételeket és bort ezüst tálakon és arany kupákban hordták körül; csupán Attilának adtak enni-inni fa-tálon és fa-pohárban. Ebéd után fáklyák világánál dalosok jelentek meg, a kik királyuk harczi dicsőségét dalaikkal hirdették. A húnok tehát nemcsak vadászatban és harczban lelték örömüket; fogékonyak voltak szellemi élvezetek iránt is. Ha nem is voltak örök időkre számított, kőből épült palotáik, de nem laktak kizárólag sátrak alatt sem.

A catalaunumi csata. A kelet-római birodalom megalázása után Attila az V. század első felében a nyugatit támadja meg. Hatalmas seregében a húnokon kívül számos meghódolt vagy szövetséges germán törzs is megjelent csapataival. Valóságos emberáradat volt az. Feltartóztatására a rómaiak is összeszedték minden erejöket. *Aëtius*, a ki mint római kezes, a húnok között is élt, volt a vezérök. A *catalaunumi* mezőkön, a mai *Châlons sur-Marne* (ejtsd: salon szür Marn) közelében vívták a népek csatáját. A harcznak a sötétség vetett véget. Sok ezren estek el, de Attila nem tudott győzni. Serege maradványaival visszavonult; ellenségei pedig nem merték üldözni.

Attila és Leó pápa. Hogy a hún erő a catalaunumi síkságon meg nem tört, mutatják a következő év eseményei. Attila ekkor Itáliának veszi útját; beveszi a hatalmasan megerősített *Aquileja* városát; elpusztítja a Po vidékét és már Róma, az örök város is remeg, midőn hódító útjában egy követség állítja meg. A követség feje, az egyház látható feje, I. vagy *Nagy Leó* pápa volt. Az isteni ihlettel megáldott ajkak a világhódító barbár király szivét meghatják; a szó győz a kemény fegyvereken és Attila visszavezeti seregét a Tisza melléki fővárosába.

Leó pápa megállítja diadalútjában Attilát.

Attila halála. Ez volt az Isten ostorának, miként Attila magát nevezni szerette, utolsó hadjárata. A következő évben váratlanul elhunyt (435.). Miként az üstökös, hadi dicsőségével megvilágította Európa egét és azután hirtelen eltünt. Övéi — miként a hagyomány állítja — hulláját arany koporsóba tették; az arany koporsót ezüstbe és ezt ismét vaskoporsóba zárták és így helyezték el egy folyó medrébe örök nyugalomra. A sír ásóit, hogy a nagy király nyugvó helyéről hírt soha se adhassanak, egytől-egyig megölték.

3. Az avar uralom.

A hún birodalom megdőlése. Attila halála után a hún birodalom megdőlt. Fiai Ellák, Ernák és Dengizik, — a régi magyar krónikák szerint pedig Csaba és Aladár — a főhatalom elnyeréséért egymással háborúba keveredtek. A húnok a testvérviszályban saját erejüket emésztették föl. A meggyengült nemzet egykori alattvalóinak, főképen a keleti gótoknak és a gepidáknak csapásai alatt semmisült meg; a történelem többé nem tesz róluk említést.

Gepidák és keleti gótok. A húnok megsemmisülése után a gepidák az egykori Dáciát, a keleti gótok pedig Pannoniát foglalják el. A Tisza és Duna közti síkságon a jazigok uralma áll helyre; az Északnyugati-Kárpátok vidékét pedig különféle germán törzsek szállják meg. A keleti gótok nem sokáig maradtak Pannoniában. Itália kincsei vonzották őket. *Theodorik* királyuk vezérlete alatt a keleti császár biztatására az V. század vége felé Itáliába költözködtek. Helyöket egy másik germán törzs, a *longobárdok* törzse foglalta el. Gepidák és longobárdok egymással hosszú harczokat vívtak. E harczokban a longobárdok az *avarokat* vonták szövetségükbe.

Az avarok. Az avarok már a VI. század közepén jelentek meg Európa földjén. Bizonyosan a húnokkal rokon nép voltak és Ázsiából jöttek át. Európában való megjelenésük alkalmával lovas nomád népnek írják le. Fejedelmök a khagán. Nyíl és lándsa volt a fegyverök; nemcsak a saját, de lovaik testét is vért védelmezte. Rabló hadjárataikban összeharácsolt kincseiket köralakú sánczok, gyürűk mögött rejtették el; e gyürűket egymástól bizonyos távolságban egymás mögött készítették és itt-ott, hogy kijárhassanak, kapukat is csináltak bennök.

Az avarok hazánkban. A longobardok az avarok segítségével, a kik akkor már az Al-Dunáig terjeszkedtek, a gepidákat legyőzték.

A gepidák országát az avarok foglalták el; midőn pedig a longobárdok is elköltöztek Itáliába, Pannoniát is hatalmukba kerítették. Magyarország területén az egymással küzdő, egymást üldöző népek lassanként megsemmisítették a római műveltség utolsó maradványait is. Megsemmisült a kereszténység is. A megsemmisítés munkáját az avarok fejezték be.

Az avarok hatalmuk tetőpontján. Az avarok a mai Oroszország síkjain több szláv törzset is meghódítottak; ezeket mint szolgáikat magukkal hozták; *Baján* khagánjuk alatt értek föl hatalmuk tetőpontjára. Eleinte inkább csak a görög császárságot pusztították; később a nyugati vidékek felé intézték betöréseiket. Nyugaton ekkor már nem a rómaiak országa volt, hanem a germán frank törzs alapított egy nagy országot. Ezen országnak királya, N. Károly hatalma alá hajtotta a bajorokat, a kik nyugat felől szomszédjai voltak az avaroknak.

Az avarok legyőzése. Midőn Baján khagán meghalt és az avarok ereje a folytonos küzdelmektől meggyengült: a bajorok őket a frankok ellen szövetségükbe vonták. N. Károly erre nem csak a bajorokat győzte le, hanem nehéz küzdelmek után (791—803.) az avarok erejét is teljesen megtörte; országuknak a Dunáig terjedő részét tisztviselőinek, grófjainak kormányzására bízta és az ott lakó népeket a kereszténység felvételére kényszerítette. Dácia és a Tisza-Duna köze a beszivárgott és betelepített szláv törzsek uralma alatt maradt, a melyek törzsfejedelmeik uralma alatt kis országokká alakultak. Az életben maradt avarok pedig lassanként egészen beléjök olvadtak és miként a húnok egészen nyomtalanul elvesztek.

Nagy-Morvaország. Midőn N. Károly hatalmas birodalma gyengébb utódai alatt föloszlott, az Északnyugati-Kárpátok között egy morva-szláv törzs fejedelme, *Szvatopluk* több törzset egyesített, belőlük egy nagyobb országot alakított és hatalmát Pannonia egy jó részére is kiterjesztette. Országát *Nagy-Moraviának* hívták. Erejében elbizakodva nem akarta elismerni *Arnulfnak*, a frank birodalom keleti része királyának fenhatóságát. Arnulf fegyverrel akarta erre kényszeríteni és e czélból a *magyarokat* hívta segítségül, a kik ekkor tüntek föl az Al-Duna vidékén.

II. FEJEZET.

A VEZÉREK KORA.

1. A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai.

A magyarok eredete a hagyomány szerint. A magyarok eredete földeríthetetlen homályba van burkolva. A hagyományok ezt mondják: *Nimród Jafetnek, Noe* fiának ivadéka a babeli nyelvzavar után Perzsia északi részén telepedett meg; ott két fia született: *Hunor* és *Magor*. Ezek fölnevekedvén vadászat közben egy szarvasünőre bukkantak s addig üldözték, míg a *Maeotis-tó* ingoványos vidékein szemeik elől hirtelen el nem tünt. Mivel e vidéket alkalmas lakóhelynek találták, rajta megtelepedtek: Hunor utódai voltak a húnok, Magoré a magyarok.

Évek mulva a két testvér ivadékai annyira megszaporodtak, hogy a lakóhelyök nem nyujthatott már nekik elég táplálékot és ezért az északra fekvő *Scythiát* foglalták el, a melynek északkeleti részét a Volga folyón túl a húnok, déli részét, a Don folyó mellékét a magyarok szállották meg.

A húnok különválása. A húnok Scythiában is nagyon elszaporodtak és ezért a nyugatra fekvő tartományok elfoglalására indultak. Útjokban számos népet legyőztek s hosszú vándorlás után a Duna és Tisza folyók vidékén megtelepedtek, a honnét Attila királyuk vezérlete alatt az egész nyugati világban villogtatták diadalmas fegyvereiket.

Attila halála után két fia, Csaba és Aladár, az örökség felett viszálykodván, egymás ellen háborúra keltek. Ezt az egyenetlenséget fölhasználták a meghódított népek és a húnok ellen fegyverre keltek. Aladár pártja egészen megsemmisült, Csaba pedig mintegy 15,000 emberével Görögországba menekült. Innen azután követőinek egy töredékével az ősi hazába visszaköltözött, a hol nem szünt meg ösztönözni a magyarokat arra, hogy költözzenek Pannoniába és foglalják vissza Attila szép országát. A magyarok hazája ekkor a

Don folyó mellett a *Dontövi Magyarország* volt, hol a nép hét vezér alatt hét törzsre oszlott.

Csaba ösztönzésére végre a magyarok (884) csakugyan fölkerekedtek, átkeltek a besenyők és kúnok országán, valamint az oroszok földjén és elérkeztek mai hazájukba.

A magyarok eredete az összehasonlító nyelvtudomány szerint. A hagyománynak azonban sok történelmi tény ellene mond; benne nem bízhatunk; ezért más módon igyekeztek a magyarok eredetére és őshazájára fényt deríteni. Elkezdték tanulmányozni a magyarral rokon nyelveket; az úgynevezett *összehasonlító* nyelvészet által elért eredmények szerint a magyarok a finn-ugor és a török-tatár népek rokonai. Őshazájuk pedig az Ural-hegység, Aral-tó és Káspi-tenger közti vidéken volt, a honnan ismeretlen okokból a Volga és Ural-folyók közti vidékre *Nagy-Magyarországba* költözködtek.

Első vándorlásaik. Biztos történelmi tudomásunk őseinkről azonban csak akkor van, midőn már *Lebediában*, a Fekete-tenger északi partvidékein, a Don és Dnyeper között laktak. Egy ellenséges népnek, a besenyőknek váratlan támadása űzte ki őket e hazájukból; ekkor két részre oszlottak; az egyik rész visszament kelet felé s a Kaukázus mellékein telepedett le; a másik rész pedig nyugat felé költözködött és a Dnyeper, Bug, Prut és Szeret vidékein, *Etelközben*, a mai Moldvaországban és Besszarabiában telepedett le. Ez a betelepedés a IX. század elején történt.

A vérszerződés. Etelközi tartózkodásuk a magyarokra nézve sok tekintetben fontos. Eddigi vándorlásaik közben a törzsek fejei meggyőződtek, hogy gyöngeségök egyik főoka az egység hiánya; ezért a szomszédos kozár fejedelem tanácsára közös fejedelmet választottak. A hét vezér: *Álmos, Előd, Ond, Tas, Huba, Kund,* és *Töhötöm,* volt; ezek Álmos fiát a bölcs és vitéz **Árpádot** (a ki úgy látszik a Magyari törzsből származott, a melyről talán a nemzet a nevét kapta) paizsra fölemelvén, fejedelmökké választották és a hagyomány szerint így szóltak hozzá: „E mai naptól fogva tégedet vezérünknek ismerünk, a hová szerencséd vezet, mi követni fogunk". Ezután fölmetszették karjaikat, s néhány csepp vért a szent edénybe eresztettek és átkot mondottak azokra, kik a szerződést valaha megszegnék. A szerződés következő öt pontból áll:

1. Míg Árpád nemzetsége él, a nemzet fejedelme mindig abból legyen.

2. A mit közös erővel szereznek, abban mindnyájan igazságosan részesüljenek.

3. Miután a vezérek Árpádot és utódait szabad akaratból választották fejedelmökké, az ország tanácsából, kormányából sem ők, sem utódaik soha ki ne zárassanak.

4. Ha utódaik közül valaki a fejedelem iránt hűtlenné válnék vagy közte és a vezérek között viszályt támasztana; a bűnösnek vére ontassék, mint az ő vérök folyt az esknünél, melyet Árpáddal egyetemben végrehajtottak.

5. Ha e szerződést valaki, akár a fejedelem, akár a vezérek utódai közül valaha megszegné, a nemzet kebeléből örökre kiátkozott legyen.

A vérszerződés.

A bolgár háború. E szerződés által a hét törzs egymással szorosabban egyesülvén egy nemzetté olvadt és erőssé lett, a mi kitünt a bolgár háborúban. *Leó* görög császár a IX. század második felében *Simeon* bolgár fejedelem ellen szövetségébe vonta a magyarokat: ezek *Liuntinának*, Árpád egyik fiának vezérlete alatt a Dunán átkeltek, a bolgárokat három csatában megverték, Bolgárország nagy részét földulták és nagy zsákmánynyal visszatértek Etelközbe.

A bolgár bosszú. Ezt nem sokára követte a bolgárok bosszúja. A magyarok vitézségének híre elhatott messze nyugatra. *Arnulf* német király meghívta őket *Szvatopluk* morva fejedelem ellen. Míg

a harczra képes nemzet zöme Árpád vezérlete alatt a németek számára a szlávok ellen győzelmeket vívott ki: a bosszút lihegő bolgárok a besenyőkkel együtt az otthon maradtakra ütöttek és Etelközt elpusztították. Midőn Árpád győztes hadaival visszatért, hazáját elpusztítva találta. A szövetséges ellenséggel szemben azonban magát gyöngének érezte; ezért a kedvezőbb fekvésű Pannonia elfoglalására szánta el magát. A szétüzött magyarokat is maga köré gyűjtvén megindult Magyarország elfoglalására.

2. A honfoglalás.

A honfoglalás a mondák szerint. Régi krónikáink közül az, a mely Béla király névtelen jegyzőjének műve, mondja el legrészletesebben a honfoglalás történetét. Szerinte a mai hazánk területén különféle népek laktak. A Duna és Tisza között *Zalán* fejedelem uralkodott szláv és bolgár népeken; a Maros és Szamos között *Maróth* kazár népe tanyázott; a Marostól dél felé *Glád* bolgár főnök tartománya terült el; a mai erdélyi részeket oláhok bírták *Gyalu* fejedelem alatt; északnyugaton a hatalmas *Szvatopluk* morva király országa volt. Árpád az ennyi nép által bírt hazát ritka vezéri belátással, alapos terv szerint lassan hódította meg. Seregével a mai *vereczkei* szoroson áthatolva, *Munkács* táján állapodott meg, hol negyven napig pihente ki a hosszú út fáradalmait. Ezután *Ungvárt* vette be, s innét kiküldött csapatai néhány nap alatt a Tisza és Bodrog folyók között elterülő földet foglalták el. Zalán a magyarok előhaladásáról értesülvén követeket küldött Árpádhoz, kik őt a Bodrogon való átkeléstől eltiltsák. Árpád nyájasan fogadta a követeket, s kijelentette, hogy ámbár a Tisza és Duna közötti tartomány őt, mint Attila örökösét joggal megilleti, jelenleg elfoglalni nem akarja; hanem megelégszik, ha Zalán neki a Sajó folyóig elterülő részt békésen átengedi. Zalán beleegyezett.

Ezután Marót tartományának egy részét s az erdélyi részeket foglalták el a kiküldött csapatok.

Míg ezek a Tiszán túl történtek, Árpád seregének egy részét a Garam folyóig uralkodó szlávok ellen küldötte. A magyar seregtől legyőzött szláv had *Nyitra* várában keresett menedéket, de a vár is a magyarok kezébe került. Ez alkalommal a győztes magyarok a Morva-, Duna- s a Kárpátokig terjesztették uralmukat.

Zalán a magyaroknak másfelé való elfoglaltatását fölhasználván Árpád ellen készült és görög-bolgár hadat gyűjtött maga köré.

Árpád e hírre seregét a Tiszához vezette és Zalánnal az **alpári** mezőn találkozott. Heves harcz után Zalán megfutott, népe nagyrészt a csatamezőn maradt. E diadal után a magyar sereg egyrésze a Dunán átkelt; a bolgár fejedelmet adófizetésre kényszerítette, s a Dráva és Száva közti területet (melyet utóbb Tótországnak neveztek) magyar uralom alá vetette.

Az ország szervezése és a Dunántúli vidék meghódítása. Árpád, miután **Pusztaszeren** a vezérekkel az ország ügyeiről, az igazság szolgáltatásáról, egyesek jogairól, a vezérek és a nép egymás iránti viszonyáról harmincznégy napig tanácskozott, Csepel szigetére ment, melyet lakóhelyéül választott. Azonban itt is csak rövid ideig pihent; seregével átkelt a Dunán, *Ó-Budát* kardcsapás nélkül elfoglalta. Itt három részre osztotta seregét: az első Baranyán át a Dráváig: a másik Veszprémen át a Lapincs folyóig nyomult győzelmesen előre; a harmadik Árpád vezérlete alatt a szlávok seregét Bánhidánál szétszórván a Rába, Rábcza és Fertő mellékeit hódította meg. Maga Árpád Pannonhalmáról gyönyörködött az elfoglalt országrészben.

Az ország előbbi fejedelmei ekkor mind le voltak győzve Maróthon kívül. Ez a magyarok erejének ellen nem állhatván, követeket küldött Árpádhoz és kérte, hogy ne foszsza meg őt a már úgyis öreget, tartományától. Neki kis leánya van, Árpádnak fia; legyen az a fejedelem gyermekének arája s halála után örökölje az ifjú pár a tartományt. Árpád a föltételeket elfogadta. Maróth két év mulva meghalt. Ez időben az elfoglalt haza természetes határai voltak: a Kárpátok, a Duna, Száva, s az Enns folyó.

A honfoglalás történetének ezen elbeszéléséhez sok kétség fér. Annyi azonban bizonyos, hogy elődeink beköltözésekor a régi római kulturának már elveszett minden nyoma, hogy Árpád és vitézei itt bolgárokat, szlávokat és frank uralom alatt álló területeket találtak, a melyeket teljesen uralmuk alá vetvén a 900. évben már-már hazánk egész területének urai voltak.

3. A honfoglaló magyarok.

Vallásuk. A honfoglaló magyarok *egy Istent imádtak, ki mindeneket alkotott, ennek tiszteletére áldozatokat mutattak be leölt marháikból,* főképen fehér lóból, leginkább ligetekben és dombokon. *Tisztelték*, de nem imádták a természet jótékony erőit: *a levegőt, vizet, tüzet, földet. Hittek a lélek halhatatlanságában,* de azzal a bal-

ítélettel, hogy a túlvilágban az általuk leölt ellenségek lelkei őket szolgálni fogják. Hittek azonban a jó és rossz szellemekben. *Voltak papjaik, kiket táltosoknak hívtak; ezek voltak* egyszersmind *a nép bölcsei, orvosai, költői,* kik *iránt* határtalan *tisztelettel viselkedtek. Szent volt előttük az eskü,* melyet úgy tettek, hogy véröket edénybe bocsátották, és ezt megízlelték. Halottjaikat megégették.

A magyarok állami élete patriarchalis volt; a nép hét törzsre: Nyéki, Magyari, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő (Jenek), Kari és Kazi oszlott, s mindegyik törzs saját törzsfeje alatt függetlenül élt; de a törzsfők egymással szoros szövetségben álltak. Az etelközi szerződés által az egész nép egy fejedelem alatt egyesült. A fejedelemség örökös volt ugyan Árpád családjában, de ennek tagjai közül a nemzet szabadon választhatta fejedelmét. A fejedelem hatásköre korlátolt volt; a hadban teljes hatalommal bírt ugyan mint fővezér, de a nemzet igazgatásában, a törvényhozásban csak a törzsek fejeivel s a nemzetgyűléssel egyetértőleg határozhatott. A nemzetgyűlés hatalmi körébe tartozott: a fejedelem és a birák választása; a méltánytalan ítéletek megsemmisítése; a honárulók megbüntetése; új törvények alkotása stb. a nemzetgyűlés kezében volt tehát a legnagyobb hatalom.

A magyarok száma. A magyar nép beköltözésekor mintegy 200,000 fegyverfoghatóból állott; e szám a családtagokkal együtt 900 ezerre rughatott. A magyar birodalom területe a fejedelmek korában 336,000 km²-t meghaladott; magában foglalta Belgrádot, lenyult Aquilejáig; a mai határos osztrák örökös tartományok egyes részeire is kiterjedt. Mindegyik törzs sors vagy előleges egyezkedés szerint külön telepedett le, de az országban talált várakat Árpád nemzeti javak gyanánt tartotta fenn.

A magyar hadviselés. A hadseregnek minden fegyverfogható magyar tagja volt; mindenki fegyveresen tartozott megjelenni a kitüzött helyen; bérre vagy zsoldra számot nem tarthatott, minthogy a szerzett zsákmányban mindnyájan osztozkodtak. A magyar hadsereg *lovasságból* állott; fegyverök íj volt, melyet még menekvés közben is kitünő ügyességgel kezeltek; használták a lándsát és kardot is, de ritkábban. Ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel és meglepéssel igyekeztek legyőzni.

A magyar a békében. A magyar első sorban katona volt; bár ismerte a földmívelést, annak gyakorlását azonban szolgáira és a legyőzött népekre bízta; a baromtenyésztésen kívül vadászott és magát a fegyverforgatásban gyakorolta. A mesterségek különféle ágai közül

dívott: a fonás, szövés, ruhakészítés; voltak ötvöseik, fegyvergyártóik, vargáik, s más kézműveseik. A műveltséget illetőleg: őseink írtak és pedig sajátságos eredeti írással; ők az írásra nem hártyát és tintát használtak, hanem hosszukás, sima pálczákat, melyekbe összefolyó betűiket hegyes írótőrrel rótták be. Költészet is volt; a papok egyszersmind dalnokok is voltak.

Erkölcsi tekintetben jellemzi az ősöket a tiszta családi élet. A férj nejével megosztotta vagyonát, miként a feleség szó igazolja. Vándorlásaik közben nemez sátrak alatt laktak; ezeket kisebb-nagyobb csoportokban ott ütötték fel, a hol barmaik jó legelőket találhattak. Télnek idején szerettek a folyók mellé telepedni, a hol halászgattak.

Ruházatuk állott prémes nemez-süvegből, a mely a mai kucsmához hasonlított; nemezből vagy bőrből készített, térdig érő bő köpenyegből, a melyet elől prémmel szegélyeztek. A köpenyeg alatt szűk dolmányt viseltek. Lábszárukat szoknyához hasonló, bőrből készült gatya és csizmák takarták. Ruháikra dísz gyanánt ezüst boglárokat, pénzeket vagy egyéb fényes csüngőket akasztottak.

4. A külföldi kalandozások.

Olaszországban. Árpád és vitézei mai hazánkban megtelepedvén, folytatták régi életmódjukat; hiszen a Duna és Tisza köze csaknem alkalmasabb volt erre, mint az etelközi hazájuk. Vándorlásaik közben a harczi kalandokhoz is hozzászoktak; ezeket is folytatták és évről-évre fölkeresték a nyugati vagy déli szomszédos országokat, a honnan azután gazdag zsákmánynyal tértek vissza. 898. jelentek meg először olasz földön és a rákövetkező évben már a *Brenta* vizénél az olaszokra súlyos csapást mértek és egész felső Olaszországot bekalandozták.

Németországban 900. kezdik meg támadásaikat; a melyet még Árpád életében is többször ismételtek. 907. halt meg a honalapító fejedelem. Hulláját hálás népe a hagyomány szerint Ó-Buda fölött egy sziklás patak medrébe temette; a hálás utókor pedig templomot épített sírhelyéhez, a mely azonban az idők viszontagságai alatt teljesen elpusztult. Árpád halála után fejedelemmé legifjabb fia *Zsolt* lett (907—947). A németek e változást a fejedelmi székben föl akarták használni és 3 sereggel támadtak hazánkra, de csúfos vereséget szenvedtek. E győzelmeik a magyarokat még csak merészebbekké tették. Most ők léptek föl ismét támadólag;

eljutottak az *Északi-tenger* partjáig, elpusztították a *Rajna* környékét; később még *Franciaországba* is behatoltak és egyes csapataik az *Atlanti-oczeánig* jutottak.

Ha Németországban valami erősebb akadályra találtak, ismét Olaszország ellen fordultak, hol egy alkalommal Apuliáig nyomultak elő. Közbe-közbe Görögországba is berontottak és onnan is nagy zsákmánynyal tértek vissza.

A st.-galleni kaland. Németországi kalandozásaik közül különösen kettő érdemes a följegyzésre. Az egyikben eljutottak a Boden-tó vidékére a *st.-galleni* kolostorhoz. A szerzetesek a magyarok közeledtének hirére egynek kivételével elmenekültek egy közeli várba. *Heribald*, egy féleszű barát azonban visszamaradt, a ki szemtanuja volt a magyarok viselkedésének. Ez teljesen nélkülözte a kegyetlenkedésnek és vérengzésnek ama jellegét, a melylyel a külföldi krónikások az ősmagyarokat illetik. Szilaj és nyers magaviseletet tanusítottak ugyan őseink, de sem nem bizonyultak vérszomjasaknak, sem pedig olyan embereknek, a kiknek a rombolásban gyönyörűségük telik.

Az első fegyverszünet. A másik németországi kalandozásuk közben Henrik német király egyik vezéröket — nevét nem tudjuk — elfogta. A magyarok mindenféle váltságdíjat igértek érte, de Henrik váltságdíj nélkül is hajlandó volt a vezért kiadni, sőt évi adót is igért, ha országát, Szászországot kilencz évig bántatlanul hagyják. Ily föltétel alatt őseink vezéröket vissza is kapták.

A merseburgi vereség. A magyarok szavukat állották és Szászországot bántatlanul hagyták és kalandozásaikkal másfelé fordultak. De Henrik fölhasználta a békét; várakat épittetett; lovasságot szervezett és azt begyakorolta; katonaságát a szomszédos szlávok ellen vezetvén, harczokhoz szoktatta; szóval mindent megtett, hogy jövőben a magyarokkal sikeresen szembeszállhasson. Mikor így fel volt készülve, a fegyverszünet utolsó évében, a magyaroknak adót kiváńó követeit hidegen fogadta és üres kézzel bocsátotta el. Ezért őseink haddal támadták meg Szászországot, de nem egész haderejökkel, csakis annak egy részével. Az ütközet 933. Merseburg közelében (egy Riade nevű helység mellett, a melynek hollétét biztosan nem tudjuk) ment végbe és a magyarok vereségével végződött.

Az augsburgi csatavesztés. E vereség nem volt nagyon súlyos; nem is riasztotta vissza őket külföldi kalandozásaiktól. Különösen midőn a harczias *Taksony* (947—973?) ült a fejedelmi

székben, a szomszédos államok ismét sűrűbben érezték a régi magyarok súlyos karját. Azonban a 955. év minden eddigieknél erősebb csapást mért rájuk. Németország királyi székében akkor egy energikus férfiú ült: *Ottónak* hívták. A magyarok értesültek, hogy Ottó ellen fellázadt néhány szláv törzs; ezért szokatlan nagy számmal törtek be Németországba. Egyik jelentékeny részök a gazdagság hirében álló *Augsburg* városát fogta ostrom alá. A város makacsul védekezett. Végre fölszabadítására megérkezett Ottó király hatalmas sereggel. A magyarok fölhagytak az ostrommal és a németek elé siettek: de súlyos vereséget szenvedtek; mivel pedig azt a hibát követték el, hogy háttal a *Lech* vizére támaszkodtak: menekülésök útja is el volt zárva. Túlnyomó nagy részök a csatamezőn vagy a Lech vizében pusztult el.

Hagyományaink szerint a németek csak hét foglyot megcsonkítva bocsátottak haza, a kiket honfitársaik a maguk kebeléből kizártak s „gyászmagyaroknak“ neveztek. A foglyok közt voltak *Lehel* és *Bulcsu* vezérek is, a kiket a császár fel akart akasztatni. Lehel azt a kegyelmet kérte, hogy még egyszer fujhasson kürtjébe; midőn pedig ezt kezébe kapta, egy hatalmas csapással egy német herczeget agyonsujtott. Jászberényben maig is őrzik Lehel állítólagos kürtjét.

A külföldi kalandozások vége. Az augsburgi vereség végleg elriasztotta a magyarokat Németországtól. Görögországot, a hol egy alkalommal Konstantinápolyig vonultak elő (Botond mondája), még egy ideig föl-fölkeresték, de midőn ott is vereséget szenvedtek, teljesen fölhagytak külföldi kalandozásaikkal.

5. A magyarok megtérése.

A külföldi kalandozások káros volta. A vereségek, a melyeket őseink szenvedtek, azt a meggyőződést keltették, hogy a külföldi kalandozások végromlásukat okozhatják. A harczosok, a kik mind magyarok voltak, e csatározásokban fogytak, a békében élő szolgák pedig szaporodtak. E bajt növelte még az, hogy a szomszéd országok is gyarapodtak erőben. Legjobban fölismerte ezt a vezérek utolsója, *Géza* (972—997) tettben erős, szigorú és kemény férfiú. Géza azonban tudhatta azt is, hogy népe a kalandozásokat újra meg fogja kezdeni, ha a fejedelem szigorúsága megszünik; azért erkölcseiben akarta népét átalakítani; szelídebb erkölcsüvé, kereszténynyé akarta tenni. Ha ez sikerül, legveszedelmesebb ellenségeihez, a nyugati népekhez is közelebb hozza őket.

A keresztény vallás megismerése. A keresztény vallást a magyarok már etelközi hazájokban is ismerték. Új hazájukban az avarok azt teljesen tönkre tették ugyan, de a szláv-frank telepítések a nyugati részekben újra föllendítették. Innen is ismerhették a magyarok; külföldi kalandozásaik közben gyakran érintkeztek keresztényekkel; foglyaik, szolgáik közt pedig igen sokan voltak Krisztus vallásának hívei. Kétségtelen, hogy mielőtt Géza a fejedelmi széket elfoglalta, őseink között már voltak, a kik megkeresztelkedtek.

Összeköttetés a német királylyal. Géza a fejedelmi szék elfoglalása után a külföldi kalandozásokat betiltotta és összeköttetésbe lépett *I. Ottó* német királylyal, ki a fejedelem uralkodásának első évében *Brunó* verduni püspököt küldötte Magyarországba. E követségnek czélja volt rábírni Gézát arra, hogy Németországgal a békét fentartsa és országában a keresztény vallás terjesztését megengedje. Géza a következő évben fényes követséget küldött *Quedlinburgba* Ottóhoz, vele, úgy látszik, békét kötött, a melynek egyik föltétele az volt, hogy Géza a ker. vallás terjesztését ne akadályozza.

Az első térítők. Az első hittérítők nyugatról jöttek hozzánk. Krónikáink elsőnek *Wolfgang* szerzetest nevezik meg. A quedlinburgi béke után *Piligrin* passaui püspök küldötte be papjait, hogy térítsenek; de a németországi zavarok ezeket csakhamar visszatérésre kényszerítették. Jöttek helyettök szláv, olasz buzgó térítők. Az előbbiek közt a legjelentékenyebb *sz. Adalbert* prágai püspök volt.

A fejedelmi család megkeresztelkedése. Nagyot lendített a kereszténység ügyén, hogy a fejedelmi család szintén fölvette a keresztséget. De Géza, bár megkeresztelkedett, bár alattvalóit a keresztvízre erőszakkal is hajtotta, lelkében pogány maradt; áldozott a pogány isteneknek is. „Elég erős és gazdag vagyok arra — mondá, midőn e miatt szemrehányással illették — hogy mind a két Istennek áldozhassak“. Neki, a mint látszik, a kereszténység csak eszköz volt arra, hogy népét átalakítsa és a nyugati keresztényekkel kibékítse.

István fejedelem. Másképen járt el fia és utóda *István* (997—1001). István akkor született, midőn atyja már keresztény volt. Ezért egészen keresztény szellemben nevelkedett. Atyja, hogy népét a németekkel kibékítse és fiának a megkezdett nagy feladat megoldásában támaszt szerezzen, *Gizella* bajor herczegnővel háza-

sította egybe, a kivel számos idegen költözött az országba. Midőn István a fejedelmi széket elfoglalta, buzgó és szilárd akarattal fogott a keresztény vallás terjesztéséhez. Mindenek előtt gondoskodott a nép oktatása czéljából lelki atyákról; elrendelte, hogy magát mindenki megkereszteltesse; azután maga is bejárta országát és valóságos apostoli buzgalommal hirdette a ker. vallás igéit.

Az első pogány lázadás. De a pogány valláshoz ragaszkodók, kik a nemzet szabadságát és függetlenségét is veszélyeztetve látták, mert István idegeneket is hivott be országába, *Kupa* (Koppány) vezérlete alatt a Dunán túl fellázadtak. A lázadás oly gyorsan keletkezett és oly hirtelen terjedt, hogy István székhelyéről, *Esztergomból* a Duna balpartjára ment, nehogy meglepjék. Azután a Németországból való *Venczellint* tette serege fővezérévé. A két sereg *Veszprém* alatt ütközött meg; a csata közben Venczellin Kupát megölte és seregét szétszórta. István e győzelem után Kupa testét fölnégyeltette és az ország különböző részeibe küldötte, hogy a pogány vezér tettétől mindenkit elriaszszon; ezután teljesítette a csata előtt tett fogadalmát: *Somogy* termékeinek tizedét az általa befejezett pannonhalmi kolostornak ajándékozta. E győzelem után még erősebben fáradozott a kereszténység terjesztésében; számos papot hítt be a szomszéd országokból; maga is hirdette az evangéliumot s rövid idő alatt nemzete többsége felvette a keresztény hitet.

István és a sz. szék. Ily sikeres és áldásos működés után az *egyház rendezéséhez* fogott. Az országot tiz püspökségre osztotta; a benedek-rendiek számára az atyja által megkezdett pannonhalmi kolostor építését befejezte s annak apátját *Asztrikot* Rómába II Sylvester pápához küldötte azzal a kéréssel: fogadná be a magyar nemzetet az egyház kebelébe, erősítené meg az általa tett egyházi intézkedéseket és küldene neki koronát. A pápa az azelőtt szilaj erkölcsű magyarok megtérésén örvendve, Istvánnak minden intézkedéseit megerősítette és neki nemcsak koronát, hanem keresztet is küldött annak jeléül, hogy István nemzetének apostola. „Én csak apostoli vagyok, de ő igazán Krisztus apostola!“ mondá a követségnek. A korona, a melyet István kapott, most is szent ereklyéje a magyar nemzetnek; királyainkat mostanig is ezzel koronázzák meg.

III. FEJEZET.

AZ ÁRPÁDHÁZBÓL VALÓ KIRÁLYOK.

1. Szent István (1001—1038.)

A koronázás. Midőn Asztrik Rómából a sz. koronával visszaérkezett Magyarországba, István magát 1001. *Esztergomban* királylyá koronáztatta. Csakhamar hozzáfogott az ország újjászervezéséhez. A sz. királynak első dolga volt a kereszténység megszilárdítása. Rendeleteit és parancsait vagy mint a maga akaratát bocsátotta közre vagy a köréje gyűjtött előkelők tanácsából adta ki, a melyben a püspökök, a beköltözött és nagy birtokokkal megajándékozott idegenek és a magyar nagybirtokosok vettek részt.

Az egyház szervezése. Az egyház szervezésére és ezzel kapcsolatban a keresztény vallás megszilárdítására vonatkozó intézkedései közül a fontosabbak voltak a következők: az országot tiz püspökségre osztotta és ezek közt az elsővé az esztergomit tette; a benedek-rendi szerzetesek részére Bakonybélben, Pécsváradon és Zalavárott egy-egy kolostort alapított és a püspökségeket, valamint a kolostorokat terjedelmes javakkal látta el. A kolostorok jámbor szerzetesei a sz. vallás tanainak hirdetésén kívül a lakosokat a föld megművelésére is oktatták. Minden tíz falunak egy templomot kellett építenie, telekkel és marhákkal ellátnia; egyházi szereiről a király gondoskodott; könyvekről pedig a püspök; papjuknak a hivők tartoztak tizedet fizetni. Gondoskodott végre sz. István, hogy a templomokat látogassák és az új keresztények vallásuk szabályai szerint éljenek. Ha valaki vasárnap ökörrel vagy valami szerszámmal dolgozott, azt elvesztette. Ha valaki a vasár- vagy ünnepnapi isteni tiszteletről ok nélkül elmaradt, azt meg kellett verni és megnyirni. A ki a bőjtöt egy nap megszegte, azt egy heti kényszerbőjtre ítélték. A ki a sz. mise alatt magát illetlenül viselte, ha előkelő volt, a templomból csúfosan kiűzték, ha pedig közember volt, a templom előcsarnokában megkötözték, megkorbácsolták és

haja levágásával büntették. A büntetéseket egyházi vagy vallás elleni vétségekért az egyházi férfiak szabták ki. Csakis akkor, ha az egyházi férfiak intése is sikertelen maradt, adták át a bűnöst a világi bíróságnak.

Az ország világi ügyeinek rendezése. De nemcsak egyházi, világi tekintetben is új rendet kellett teremteni; hiszen a fejede-

A szent korona.

lemség királyi hatalommá alakult. Az állandó megtelepülés következtében még a vezérek korában a törzsszerkezet lassanként felbomlott. A törzsvagyon lassanként egyéni birtokká lett. Sz. István meghagyta, hogy mindenki azzal, a mije addig vott, szabadon rendelkezhessék; a mi pedig elfoglalva nem volt, azt királyi birtoknak nyilvánította. A birtokkal rendelkezőkből váltak idővel a főpapi, a főnemesi és nemesi rend. A királyi birtokokat sz. István bizonyos

szolgálatok fejében — a minő volt a katonáskodás vagy a termékek egy részének beszolgáltatása — idegeneknek vagy a meghódított népek tagjainak adományozta. Ezekből váltak idővel a várjobbágyok és a várnép. Mindezekhez sorakoztak még a szolgák.

A megyék. A királyi birtokok és az ország kormányzása czéljából István az országot megyékre osztotta és ezek élére ispánokat állított; ezek béke idején igazságot szolgáltattak, háború idején pedig a király csapatait vezérelték. Saját udvari népének a nádor volt a birája.

Az igazságszolgáltatás. Nehogy a birák önkényesen járjanak el, maga a király szabta meg, hogy a különféle bűnösöket miféle büntetésekkel sujtsák. E büntetések részben birságok voltak, részben pedig abban állottak, hogy a bűnös azt szenvedte el, a mi kárt, bajt másnak okozott. Gondoskodott végre a sz. király arról is, hogy az özvegyek és árvák is részesüljenek oltalomban. Az ide vonatkozó rendelkezései közül a fontosabbak a következők: A ki a király vagy királyság ellen összeesküdött, az halállal lakoljon és birtokait is veszítse el; a templomban menedéket ne találjon és ha el is menekül, az egyház átokkal sujtsa. A ki hirtelen haragjában vagy gőgből emberölést követ el, 110 aranypénzt fizet, ezenkívül bőjtölni tartozik. Sokkal csekélyebb a vérdíj, ha szolgát öltek meg. Nagyon szigorúak azok a törvények, a melyek a harczosok közti erőszakoskodást akarják megakadályozni. Ha valaki kardjával ölt, ezért életével fizetett; ha pedig másnak szemét, kezét vagy lábát vágta el, ugyanezt tették vele is. A tolvaj, ha szolga és ha harmadszor is visszaesik bűnébe, halállal lakolt. Ha valaki oly igaztalan hireket terjesztett, a melyek pártütésre vezethettek, annak is halállal kellett lakolnia.

István háborúi. Mindez üdvös intézkedései közben háborúk zavarták meg a sz. királyt. Erdélyben *II. Gyula* vezér, a király rokona, nem akart keresztény lenni és nem akart királya szigorú, de igazságos parancsainak eleget tenni. István e miatt Gyulát haddal támadta meg, őt megverte és fiaival együtt fogságba vetette; de később, mikor megtért, vele mint fiával bánt; Erdélyt szorosabban csatolta Magyarországhoz és a kereszténységnek terjesztése czéljából *Gyulafehérvárott* püspökséget alapított (1002.)

Néhány év mulva *Achtum* (Ajtony) nemzetségfő ellen kellett harczolnia, a ki a Maros és Duna közti vidékeken mert daczolni az ország királyával. Csanád vezér győzte le az ellenszegülőt és a sz. király e vidék pogányainak megtérítésére a nemzetségfő egykori székhelyén *Marosvárott* vagy mint ezután nevezték, *Csanádon* püspökséget alapított.

Achtum legyőzése után még II. Konrád német császár ellen is kellett háborúskodnia; e háborúnak azonban csakhamar méltányos békekötés vetett véget. Végül még az Adriai-tenger melléki horvátok ellen is küldött sereget, a kik sógorának a velenczei dogenak (olv. dozsenak) *Orseolo Ottónak* voltak ellenségei.

Imre halála. Ezen háborúk befejezte után Istvánt nagy csapás érte. Egyetlen fia volt *Imre,* a kinek nevelését nagy gonddal vezette. Bölcs tanácsokat intézett hozzá, hogy képes legyen egykoron atyja megkezdett munkáját befejezni. Azonban reménye nem teljesült 1031-ben Imre herczeget vadászaton egy vadkan megölte.

Gondoskodás a trónutódról. Imre halála nagy fájdalmat okozott a már ugyis beteges Istvánnak, kinek szive keservében arról is kelle gondoskodni, ki lesz utóda? ki fogja a magyar monarchiát, melyet újjáalkotott, a kereszténységet, melyet nemzete szivébe oltott, épségben föntartani?

Az Árpádházból négyen voltak még életben: Vazul és három testvér: Endre, Béla és Levente. Azonban István egyiket sem találta méltónak a királyi trónra; mert Vazul feslett életű volt; a három testvér pedig nem látszott elég szilárdnak a keresztény vallásban! Végre hosszas habozás után István nővérének Gizellának és Orseolo Ottonak fiát, Pétert jelölte ki utódjává. Az a gondolat vezette ebben az intézkedésben, hogy így biztosíthatja leginkább nagy alkotásainak fenmaradását. Az Árpád-herczegek: Endre, Béla és Levente az országból kimenekültek. Ezután történt, hogy a király élete ellen összeesküdtek. Az összeesküvők egyike, midőn a királyhoz közeledett, elejtette fegyverét s térdre esve kért bocsánatot. Az ősz király neki megbocsátott, de társait megbüntette.

István halála. Mindezek az események leverőleg hatottak Istvánra, ki, miután országát és nemzetét a boldogságos szűz Mária pártfogásába ajánlotta volt, 1038-ban aug 15-én megszünt élni. 1083-ban fiával, Imrével, a szentek sorába igtatták.

Jobbkeze, annyi jótettek eszköze, nem porlott el, s most is *a magyar kereszténységnek egyik legdrágább ereklyéje.*

2. Péter és Aba Samu (1038—1046).

Péter első uralma. István halála után az ország gyors hanyatlásnak indult.

Péter ellenállás nékül foglalta el a trónt; de minthogy a magyarokat mellőzte, megvetette s csak az idegeneket pártolta, a

főtisztségeket ezekre ruházta, azonfölül kegyetlen, kicsapongó volt, és még az egyházi férfiak ellen is kiméletlen eljárást követett, a nemzet utálattal fordult el tőle. Míg ő a cseh herczeget haddal segítette a német császár ellen, a magyarok összebeszéltek és mivel az Árpád-herczegek külföldön éltek, Péter helyébe *Aba Samut*, szent István nővérének férjét választották királylyá. Péter a szomszéd Ausztriába menekült (1041).

Aba Samu jótékony, leereszkedő főúr volt, azért tisztelték meg az *Aba* vagy *Apa* szép névvel. Királylyá választása után Németországba ütött, melynek uralkodójától Péter segítséget kért koronája visszaszerzésére. *Henrik* császár a magyarok becsapásának hirére nagy sereggel jött Magyarországba s *Pozsonyt* elfoglalta s az országot egész a *Garam* folyóig pusztította (1042). A következő évben ismét betört s ekkor Aba Samu súlyos föltételek alatt vásárolta meg a békét; a többi között a Lajtán túl fekvő területet átadta Henriknek.

A csanádi gyűlés. Az ország megcsonkításával kötött béke nagy ingerültséget okozott; ehhez járult Aba Samunak ama kegyetlen tette, hogy a főurakat Csanádra gyűjtötte és közülök ötvenet kivégeztetett. Ezért sokan Péter pártjára állottak, ki híveit napról napra szaporodni látván, rá bírta Henriket, hogy neki elvesztett koronáját visszaszerezze. A császár annál készebb volt Pétert gyámolítani, mert neki jobbágyi hűséget igért. Újra megjelent tehát az országban s *Aba* Samut M é n f ő n é l (Győr mellett) megverte (1044). Aba Samut később Péter kivégeztette.

Péter másodszori uralma. A magyarok ezután ismét *Péternek* hódoltak, ki azonban nemcsak az előbbi gyűlöletes módon folytatta uralkodását, hanem, hogy magát királyi székében még jobban biztosítsa, 1045-ben az országba hívta Henriket, s az ország rendeinek gyülekezetében a német császárnak főnhatóságát elismerte. Az elkeseredés ennek folytán tetőpontra hágott; a szabadságukra féltékeny magyarok *Csanádon* titkon összegyültek és elhatározták, hogy a külföldre menekült Árpádfiak legidősbikét, *Endrét* hívják meg a trónra.

Pogány lázadás. Endre, Béla és Levente még szent István uralma alatt, midőn Péter lett a trónutód, először Cseh-, azután Lengyelországba menekültek. Béla vitézségeért, a melyet a pomerániakkal vívott küzdelemben tanusított, a lengyel királytól leányát s egy tartományt kapott. Endre egy ideig testvérénél élt, később Oroszországba vonult, hol a fejedelem leányát nőül vette

Ide jöttek a magyar követek, kik őt a trónra meghivták. Endre engedve a meghivásnak, megindult hazája felé. Az ország határánál *Vatha* főúr vezérlete alatt álló féktelen csoporttal találkozott, mely zajongva követelte a pogány vallás visszaállítását s Endrének hallgatását beleegyezésnek vévén, pusztítva járta be az országot; a templomokat és kolostorokat fölgyujtotta, az egyháziakat fölkonczolta; a többek közt ekkor szenvedett vértanúi halált *Gellért* csanádi püspök, kit a róla nevezett hegyről taszitottak le a mélységbe.

Sz. **Gellért** előkelő velenczei családból származott. Mint gyermek súlyos betegségbe esett; ezért a *Sz. György* kolostorba vitték, a hol meg is gyógyult. Később szerzetessé és mint ilyen apáttá lett. Egyszerre erős vágy szállotta meg, hogy a Szentföldre zarándokoljon; lemondott az apátságról és egy zárai kereskedő hajóján oda el is indult. A tengeri vihar azonban a dalmát partokra vetette ki, a hol régi barátjával, a sz. mártoni apáttal találkozott. Ennek rábeszélésére Magyarországba jött. Sz. István király itt nagy tudománya és szónoki képessége miatt először fiának, Imrének nevelővéjé tette; később pedig Csanádra püspökké nevezte ki. Mint csanádi püspök híveinek lelki és testi javairól szorgosan gondoskodott; míg a pogány lázadás alkalmával vértanúi halált nem szenvedett.

Péter halála. Péter király a fölkelők elől először Mosonyba akart menekülni, később Fehérvárra; azonban fogságba esett; üldözői megvakították és Endre elé vitték; fogságában csakhamar meghalt.

3. I. Endre (1046—1061).

A kereszténység helyreállítása. I. Endre Fehérvárra való érkezése után az életben maradt három püspök által magát megkoronáztatta; azután, mert meggyőződött a lakosság többségének keresztény voltáról, halálbüntetés terhe alatt meghagyta, hogy mindenki térjen a keresztény hitre és éljen sz. István törvényei szerint. A magyarok pedig ismét Árpád vérét érezvén a trónon, engedelmeskedtek. Néhány főbűnös megbüntetése után nyilvános pogány isteni tisztelet többé nem volt.

Béla herczeg. Endre király tudta, hogy *Henrik* Péter megvakíttatását boszúlatlanul nem fogja hagyni és a Magyarországon gyakorolt fenhatóságról egyhamar nem mond le. Békét ajánlott ugyan neki; de midőn ez nem használt, készült a háborúra: Lengyelországból behivta harczias öcscsét, *Bélát*; az ország keleti harmadát herczegi czímmel neki adta és mivel fia nem volt, örökösévé tette.

A német háború. III. Henrik császár nem volt az a férfiú, a ki szerzett jogaiból egy könnyen engedett volna. Hatalmas sereget szedett össze és egyszerre a Duna jobb- és balpartján támadt hazánkra. (1051). A fő sereg, élén a császárral, a Duna jobb partján tört be. A magyarok Béla vezérlete alatt régi harczmódjukat újították meg; a németek előtt mindent elpusztítottak; őket körülrajongták, megmegtámadták, ismét visszavonultak és így gyöngítették. A meggyöngült hadsereget végre a *Vértes-hegységben* megverték és visszavonulásra kényszerítették.

Pozsony ostroma. A következő évben III. Henrik *Pozsonyt* fogta ostrom alá; az őrség a németek rohamait visszaverte; egy *Zothmund* nevű búvár pedig az eleséget tartalmazó hajókat sülyesztette el. Henriknek újból eredménytelenül kellett az országból kivonulnia. Ezután is történtek a két fél között kisebb csetepaték; míg végre ünnepies békekötés nélkül a háborúskodással mindkét fél fölhagyott. Kevéssel utóbb pedig Endre fiának, a gyermek *Salamonnak* a német királyné leányát, *Juditot*, jegyezte el.

A várkonyi eset. A német háború befejezése után a királyi testvérek közt az egyetértés csakhamar megszünt. Endre megfeledkezvén az öcscsének tett igéretéről, kis fiát akarta a trónra emelni és meg is koronáztatta. Béla e miatt neheztelt. A király ezt észrevette és öcscsét próbára akarta tenni. Meghitt embereivel tanácsot tartott; Bélát *Várkonyba* magához hívta és környezetét megbízta, hogyha öcscse a koronát választaná, vagdalják össze. Mielőtt Béla a királyi terembe lépett, *Miklós* ispán oda sugta neki: „Ha életed kedves, a kardot válaszd!“ Béla belépett; királyi bátyja az előtte heverő kardra és koronára mutatva felszolította, válaszszon közülök; amit meg hagy, Salamoné lesz. Béla megemlékezvén Miklós szavairól, minden habozás nélkül a kardhoz nyult.

Endre legyőzetése és halála. Béla a várkonyi esetből meggyőződött, hogy bátyja képes életére is törni. Elkeseredett lélekkel *Lengyelországba* ment, hogy segítséget keressen. Endre a németeknél keresett támasztékot. Ez lehetett egyik oka, hogy a magyarok nagy többsége félvén a német befolyás megújulásától, a királyi testvérek közti küzdelemben Bélához csatlakozott. Az első összeütközés a *Tisza* környékén lehetett; a döntő ütközet pedig *Moson* környékén. Béla győzött; Endrét menekvése közben a futamodók összetaposták; félholtan vitték a királyt *Zirczre*, a hol csakhamar meghalt (1061).

4. Béla (1061—1063).

Az utolsó pogány lázadás. Béla a győzelmes csata színhelyéről Fehérvárra ment s fejére tétette a koronát. Kibékült az Endrét támogató németekkel. Az elhunyt király magyarországi párthíveit is meg akarta a maga számára nyerni; az ország egyéb bajait is orvosolni kívánta. Ezért *Fehérvárra* az urakon kívül minden faluból két jómódú gazdát hivott meg. A meghivottakon kívül mások is számosan jöttek össze; a kik közt csakhamar pogány mozgalom indult meg. Vezéreik faállványokról biztatták a népet a pogány vallás visszaállítására; szavaik visszhangra találtak. Csakhamar követséget küldtek a királyhoz azzal az üzenettel, engedje meg a pogány vallás visszaállítását. A király és az urak meg voltak ijedve és a király gondolkozásra három napot kért; ezután — izené — meg fogja adni a választ. E három nap alatt összegyűjteté a város körül katonáit; megrohanta a tömeget és rövid küzdelem után szétűzte. *János*, Vatha fia, a pogányok fővezére, úgy látszik, — halállal lakolt.

Újabb német támadás. A béke helyreállítása után a király a polgárháborúktól okozott sebeket igyekezett meggyógyítani. De üdvös működésében a Németország felől fenyegető veszedelem zavarta meg. A német király, ekkor *IV. Henrik*, sógorát, a nála tartózkodó Salamon herczeget akarta a magyar királyi székbe ültetni. Béla, miután békeajánlatait a németek nem fogadták el. háborúra készült. A németek *Mosont* már bevették, midőn a király hirtelen meghalt, mielőtt ellenfeleivel megütközött volna. Béla halála a békét helyreállította.

5. Salamon (1063—1074). Géza (1074—77).

Salamon megkoronáztatása. Béla fiai *Géza, László* és *Lambert* atyjuk halála után, mivel az országot új bajtól, új háborútól meg akarták kímélni, a Henrikhez küldött követük által készeknek nyilatkoztak Salamont királyokul elismerni, ha rangjukhoz illő birtokot kapnak. Salamon ezt megigérte, de nem tartotta meg; ezért már-már újabb háborúra került a dolog, midőn a magyar püspökök közbenjárására a királyi rokonok egymással kibékültek. Salamont megkoronázták, Béla fiai pedig az ország keleti harmadát kapták meg.

A cserhalmi győzelem. A mint az egyetértés helyreállott, a magyar erőt szomszédai érezni kezdték. Először vereséget szenvedtek a karantánok, azután a magyarok régi ellenségei a *besenyők*. Ezek betörtek *Erdélybe* (1068), előnyomultak *Biharig* és azután *Szatmáron* keresztül akartak tömérdek zsákmányukkal hazamenni. De ekkor Salamon és unokatestvérei már összeszedték haderejöket és üzőbe vették a rablókat. *Cserhalomnál* találkozott a két tábor. *Ozul* a besenyő vezér eleinte fitymálta ellenfeleit; de csakhamar éreznie kellett erejöket. Vitézségével különösen kitünt László. A besenyők megfutamodtak és csaknem egy szálig elestek. Uldözés közben — mondja a hagyomány — László vezér megpillantott egy besenyőt, a ki magyar nőt hurczolt magával. Azonnal üldözőbe vette, de mivel utolérni nem bírta; oda szólt a leánynak: „Rántsd le magaddal a lóról!“ Miután ez megtörtént, László viadalra kelt a besenyővel, azt levágta és a magyar előkelő nőnek visszaadta szabadságát.

Belgrád elfoglalása. Alig pihenték ki hadaink a harcz fáradalmait, már ismét dél felől fenyegette veszély a hazát. Megint a besenyők törtek be (1070); ekkor a *belgrádi* görög őrség támogatta őket. A magyarok tehát ezt a várat fogták ostrom alá. Az ostrom csak akkor vezetett czélhoz, midőn egy fogoly magyar leány a várost fölgyújtotta; e zavarban a magyarok a városba nyomultak, az őrség egy részét levágták, a másik része pedig a fellegvárba menekült. Ez is csakhamar megadta magát szabad elvonulás föltétele mellett. Salamon az őrségnek ezt a részét is zsákmánynak tekintette és szét akarta osztani, de Géza nem engedett. Ez volt a rokonok közti összeütközésnek oka.

A mogyoródi csata. *Vid,* Salamonnak gonosz lelkű tanácsosa, folytonosan ingerelte a királyt rokonai ellen. „Két kard nem férhet meg egy hüvelyben“ szokta neki mondani. Salamon lelke megingott. Eltökélte, hogy rokonait megfosztja országrészöktől. De Géza is értesült a király terveiről. Mivel magát elég erősnek nem érezte, László öcscsét sógorához, Morvaországba küldte segítségért, míg Salamon a németeknél keresett szövetségest. Salamon Géza hadait a Tisza környékén megverte. A vezér a morva határ felé menekült. *Vácznál* találkozott öcscsével és a morva segélyhadakkal. Újra ütközetre került a dolog *Mogyoród*nál. Ekkor Géza győzött; Vid a csatában elnyerte megérdemelt jutalmát, elesett; Salamon az ország nyugati részébe menekült, a hol Mosonban és Pozsonyban német segítséggel egy ideig fentartotta magát.

Géza király. Géza lett most a király. *VII. Gergely* pápa és a görög császár elismerte királyul ; sőt ez utóbbi, *Dukasz Mihály*, koronát is küldött neki, a mely a II. Sylvester pápa által küldött koronához forrasztatván, a sz. koronának máig is részét teszi. *IV. Henrik* német császár azonban Salamont pártfogásába vette ; hadat is küldött Magyarországba, de pártfogoltját a trónra visszahelyezni nem bírta. A gyöngéd lelkiismeretű Géza a polgárháborútól meg akarta hazáját szabadítani ; alkudozni kezdett Salamonnal ; hajlandó volt őt királynak elismerni, ha neki adja az ország harmadát. Azonban e közben súlyos betegségbe esett, a mely sírba döntötte.

6. Szent László (1077—1095).

László trónrajutása. Géza halála után a magyarok előkelői egy szívvel-lélekkel László herczeget választották királyukká, a ki testben és lélekben fölülmulta kortársait. Hatalmas termetű, kegyes lelkű férfiú volt ; benne a magyar nemzeti érzés igazi belső vallásossággal egyesült. Míg a harczban a magyar érdekekért életét is koczkára tette, a békében püspökségek, monostorok alapításával az egyház érdekeit és országa belső jólétét mozdította elő.

Salamon elfogatása. A trónra lépvén, országának a belső békét akarta visszaadni. Ez okból Salamonnal alkudozásba bocsátkozott, a ki még mindig megszállva tartotta Pozsonyt. Salamon helyzete ekkor már nem volt oly kedvező, mint eddig. Sógora *IV. Henrik*, már nem támogathatta többé ; a magyarok közt is elvesztette minden népszerűségét, mert a németek támogatását kereste. Ezért Lászlót királyául elismerte, várát föladta és ezért királyi ellátásban részesült. De az ingatag Salamon e megaláztatást tűrni nem volt képes ; titokban László élete ellen tört, a miért szent László elzáratta.

Salamon halála. 1083. Nagy öröm érte Magyarországot. VII. Gergely pápa elrendelte, hogy István királyt és Imre fiát szentekként tiszteljék. László király nem akarta, hogy midőn az egész nemzet örül, rokona, Salamon, fogságban üljön ; ezért szabadon bocsátotta. A királyi nagylelkűség azonban hatás nélkül maradt. Salamon nem akart korona nélkül maradni. Először Németországban keresett segítséget tervei megvalósítására ; itt nem talált ; ezért *Köteszk* kún királyhoz ment. Odaigérte neki Erdélyt, ha Magyarország trónjára segíti. A kúnok be is törtek, de László őket kiverte. Salamon ezután

valószinűleg a kúnok közt a görög császár elleni harczokban elesett. A hagyomány szerint azonban eddigi tetteit megbánta és Pola mellett mint szent életű remete halt meg.

Horvátország elfoglalása. Ezalatt hazánk annyira megerősödött, hogy királya országa határainak kiterjesztésére vállalkozhatott. A *horvátok* népe ekkor a Száva környékén és attól délre az Adriaitenger partvidékéig lakott. László király korában halt meg királyuk *Szvinimir* (Zvoinimir). Mivel örököse nem volt, a horvátok közt egyenetlenség tört ki. László királyt huga, *Ilona*, az elhunyt horvát király özvegye hívta meg a rend helyreállítására. A kegyes király Horvátországot erős harczok után meghódította és koronáját unokaöcscsére, Álmosra ruházta. Hódításait nem terjeszthette ki a tengerpartig, mivel hirét vette a kúnok újabb betörésének.

A kúnok leveretése. A kúnok *Kapolcs* vezérlete alatt nyomultak be az erdélyi részekbe; pusztítva, rabolva jutottak a Tiszáig a honnan visszafordultak és nagy zsákmányukkal haza akartak jutni. Szent László a *Temes* vizénél verte szét őket; alig maradt hírmondó közülök. Nehogy betöréseiket megújítsák, a magyarok betörtek a kúnoknak az Al-Dunánál elterülő földjére és itt *Ákos* vezéröket verték meg. László azután, hogy e betöréseknek útját állja, a szorosok őrizetére vitézeket telepített le, a kik később a székelyek nevét kapták.

László csodái. A kun hadjáratban tünt ki a legenda szerint, hogy mennyire kedveli Isten a vallásos magyar királyt. Serege az éhségtől és szomjúságtól elcsigázva alig tudta már útját folytatni. Szent László félrevonulva térdre borult és a Mindenhatóhoz fohászkodott segítségért. Alig tért vissza seregéhez, midőn egy szarvas és bivalycsorda közeledett feléje, mintegy önként kinálkozva táplálékul. Vizet pedig a szent király csapatainak a kopár sziklából fakasztott. A Temes-melléki csatában is tett csodát az Isten kedveltje érdekében. Midőn a magyarok a kúnokat üldözték; ezek, hogy üldözőiket maguktól távol tartsák, az elrabolt pénzeket szórták el. Midőn László látta, hogy ily módon a rablók életöket megmenthetik, Istenhez fohászkodott és a pénzek kővé változtak.

László törvényei és halála. A sz. László korát megelőző gyakori belső villongások és polgárháborúk a nemzet erkölcseit ismét nyersebbekké tették. Ezért a király az igazságszolgáltatást jobb rendbe hozta; a hosszú háborgások alatt elharapódzott orzá-

soknak szigorú törvényekkel igyekezett gátat vetni. A tolvajokra orrcsonkítást, megvakítást, a lopott tárgy értékének megfelelő 12-szeres birságot, s ismételt esetekben halálbüntetést mért. Üdvös intézkedéseinek hire az országon túl is elterjedt. A keresztény fejedelmek a Szentföldnek, a Krisztus urunk sírjának visszafoglalására a szeldsuk-törökök ellen keresztes háborút szerveztek, melynek fővezérévé krónikáink szerint Lászlót választották ; e megtiszteltetést örömmel fogadta ugyan László, de mielőtt a keresztes had megindult, megszünt élni. A magyar nemzet három évig gyászolta a hadban és békében egyaránt nagy fejedelmet s az egyház mintegy száz év mulva a szentek sorába igtatta. Figyermeke nem lévén, utóda lőn *Kálmán*, Géza király idősb fia.

7. Kálmán (1095—1114).

A keresztes hadak. Kálmán, kit nagybátyja, László király papnak szánt, ellenségei szerint rút külsejü, lelki tulajdonságaira nézve azonban kitünő uralkodó volt ; a könyveket és tudományokat kedvelte, azért Könyves Kálmánnak nevezték. Uralkodása kezdetén a keresztes hadak több csapatban vonultak át az országon. Az első két sereget Kálmán barátságosan fogadta ; de minthogy megfeledkeztek magasztos czéljokról és pusztítani, rabolni kezdettek, az ujonnan jelentkező csapatoknak az átvonulást megtagadta, annál inkább, mert garázdálkodásuknak hire őket már megelőzte. A keresztesek emiatt fölingerülve erőszakosan törtek az országba, s *Óvárt* bevevén, a *Mosonba* menekült királyt is ostromolni kezdették ; azonban Kálmán egy szerencsés kirohanás alkalmával a sokkal nagyobb számú keresztes sereget szétverte. Az utolsó sereget *Bouillon* Gottfried lotharingiai herczeg vezette, ki Kálmánnal kötött egyesség után jó rendben vonult keresztül az országon és onnan gazdagon megajándékozva távozott.

Dalmáczia elfoglalása. Kálmán több izben vezetett hadat *Horvátországba*, hol mindjárt Szent László halála után zavargások támadtak ; egy *Péter* nevű főúr ragadta magához a királyi hatalmat. Kálmán nemcsak Pétert győzte le és a lázadást lecsillapította, hanem Horvátországnak eddig el nem foglalt részét is *Dalmátországgal* együtt meghódoltatta. A dalmát városok eddig Velencze fenhatóságát ismerték el. Kálmán azonban országának a tengeri kereskedelemre is módot akart nyujtani. Magát *Bielogradban* Horvát-

és Dalmátország királyává koronáztatta (1102) és azután néhány évvel később *Zárát*, a legerősebb dalmát várost is elfoglalta. Ezt követte *Spalato*, *Trau* és több sziget meghódítása. Hogy a városokat annál szorosabban csatolja Magyarországhoz, nekik nagy kiváltságokat adott; adót nem kellett fizetniök, püspöküket, előljáróikat maguk választhatták és csak a vámjövedelmek egy részét kellett a királynak átadniok.

Kálmán törvényei. Ezen hódításán kívül Kálmán törvényeivel kötelezte le magának nemzetét. Ezekben adta fényes tehetségeinek leginkább jeleit. Biztosította és fokozta a király jövedelmeit és ezzel hatalmát. Rendezte az egyház ügyeit és fokozta annak jövedelmeit. Előmozdította a kereskedelmet. Javította az igazságszolgáltatást és mivel László törvényei czéljukat érték és a bűnöket kevesbítették, azokat enyhítette. Végre — a mi felvilágosult lelkének legszebb bizonyítéka — a boszorkány pereket eltörülte.

Kálmán király törvényei közül a jelentékenyebbek: a tulajdonos mindazokkal a birtokokkal, melyeket Szent István királytól kapott, szabadon rendelkezhetik, de a későbbi királyok által adományozott birtokok atyáról fiúra szállanak; ha ez nincs, a testvér örököl; testvér hiányában az örökösödés joga a királyra száll. Az idegenek vagy a felváltva úri szolgálatra is kötelezett szabadosok 8 denárnyi füstpénzt tartoznak fizetni. Ez volt hazánkban az első rendes adó. A magyar nemzetiségű rabszolgát nem volt szabad eladni. Az istenitéletek csak püspöki székhelyeken tarthatók. A tolvajt nem érheti halálbüntetés; legfölebb megvakíttatás. Minden ispánnak szeptember havában Esztergomban meg kellett jelennie és ott a királyi jövedelmekről beszámolnia, a melyeket Kálmán kiváló gondoskodás tárgyává tett. E törvények által a király úgy tünik föl, mint a ki teljes hatalommal kormányozza országát.

Viszálykodás Álmossal. Uralkodása végső éveiben Kálmánnak számos háboruja volt, a melyekre öcscse Álmos adott okot. Álmos már akkor neheztelhetett bátyjára, midőn Horvátország kormányától *Péter* legyőzése után megfosztotta és az ország keleti részének herczegévé tette. De midőn ellene fegyvert fogott, ettől is megfosztotta és más jószágokkal kárpótolta. Álmos ekkor már a trónra vágyódott. Elment Németországba, Lengyelországba és ott keresett segítséget. Kapott is mindkét helyen, de Kálmán mindannyiszor legyőzte és a herczeget mindig újra kegyelmébe fogadta. Az utolsó kibékülés után azonban nehány évvel, midőn Kálmán elbetegesedett, *István* nevű kiskorú fiának minden áron biztosítani akarta trónját.

Ezért Álmost kilencz éves kis fiával, *Bélával* együtt megvakíttatta. E tettével Kálmán emlékét bemocskolta; enyhítő körülményül csak azt tekinthetjük, hogy fiáról akart gondoskodni és az általa megkezdett művet, a királyi hatalom megerősítését és kiterjesztését akarta biztosítani.

8. II. István (1114—1131) és II. (Vak) Béla (1131—1141).

István külföldi háborúi. II. István 13 éves gyermek volt, midőn megkoronázták. Kiskorúsága alatt Velencze elfoglalta Dalmácziát, de ezt a magyarok ismét visszafoglalták, hogy kevéssel utóbb ismét elveszítsék. István ezután a csehekkel, osztrákokkal, az oroszokkal viselt háborút, ezek azonban sem hasznot, sem dicsőséget nem eredményeztek.

István erkölcstelen életmódja, a magyarokkal való kegyetlen bánása elégületlenséget keltett. A megvakított *Álmos*, életét féltvén, Konstantinápolyba futott; István követelte Álmos kiadását, a mi nem történt meg; ezért a görög császár ellen indított háborút, melynek csakhamar Álmos halála vetett véget.

Magyar lázadás. E háború alatt Magyarországon is lázadást keltett az ingerültség. A király ugyanis súlyosan megbetegedett; mivel pedig gyermeke nem volt, *Bors* és *Iván* főurak pártjukkal magukat királylyá kiáltatták. E lázadást István Borsnak száműzetése, Ivánnak kivégeztetése által elfojtotta; de a belső békét helyre nem állitotta, mert pártszakadások támadtak a trónörökösödés miatt, s maga István is azon aggódott: ki lesz az utóda? Ily körülmények közt tudta meg, hogy Almos fia, *Vak Béla* elrejtve él a *pécsváradi* kolostorban. Őt tehát utódává tette s Ilonával, a szerb fejedelem leányával házasította össze; ezután nemsokára meghalt (1131).

Az aradi vérnap. Béla helyett, kit vaksága akadályozott az országos ügyek vezetésében, a lelkes, de boszúvágyó királyné kormányzott, ki véres boszút óhajtott állni mindazokon, kik férje megvakíttatásában részesek voltak; e végre, mint krónikáink mondják, *Aradra* (1123) országgyűlést hirdetett. Itt heves beszédben boszúra hívta fel a király híveit azok ellen, a kik férje megvakítását okozták. Szavainak megvolt a hatása. Hatvannyolczat azonnal fölkonczoltak, másokat börtönbe hurczoltak vagy száműztek. Ez a tett sokaknál elégületlenséget keltett.

Borics támadása. Ezt az elégületlenséget is fölhasználta *Borics*, Kálmán király törvénytelen fia, hogy II. Bélától a trónt a maga számára elfoglalja. *III. Boleszlav* lengyel király is segítette a trónkövetelőt. Az ellenfelek a *Sajónál* találkoztak és II. Béla hadai győztek. Mivel pedig a német császár is a magyar király pártját fogta, a lengyelek megszüntek Boricsot pártfogolni és így Borics több zavart egyelőre nem okozhatott.

Bosznia elfoglalása. Béla halála. Trónjának megszilárdulása után II. Béla a szerb trónvillongásokba is beavatkozott és a Boszna folyó környékét, a mai *Bosznia* egy részét országához csatolta. Életének utolsó évei vallásos tevékenységben, az egyháznak tett szolgálatokban teltek el. Nejének halála mély bánattal töltötte el és ezért magát borivásnak adva csakhamar meghalt · négy fiút hagyott hátra ; ezek *Géza, István, László* és *Álmos.*

9. A görög befolyás.

Idegenek betelepítése. *II. Géza* (1141—61) még kiskorú (11 éves) volt, mikor trónra lépett. Nevében nagybátyja, Belus bán kormányozta az országot, a ki szerb létére jó magyarként gondoskodott új hazájáról. Még mint a király gyámja betelepített az Olt mellékére németeket, a kik az Északi-tenger melletti hazájukat voltak kénytelenek elhagyni ; e betelepített idegenek azután az országnak néptelen részeit a föld gondos megművelésével virágzó országrészszé alakították és az ország keleti részeit benépesíteni segítettek. Hazánk lakói különben ez időig is több nép betelepedésével gyarapodtak. A *kúnok* és *besenyők* elleni háborúk korában ugyanis e magyarokkal rokon népek közül sokan maradtak nálunk.

Küzdelem Mánuellel. II. Géza idejében a magyarok kemény harczokat vívtak függetlenségökért. Két hatalmas szomszédjuk, a *német* és *görög császár* tört ellenök. A trónkereső *Borics* először a németeknél keresett segítséget ; de midőn a magyarok az őt támogató *osztrák* őrgróf hadait a Lajta és Fischa között megverték, *Manuel* görög császárnál keresett támaszt. Mánuel nagyratörő fejedelem volt, a ki szerette volna birodalmának egykori nagyságát visszaállítani és ezért Boricsot szivesen fogadta. Midőn pedig Borics meghalt, Gézának két öcscsét *Istvánt* és *Lászlót* vette pártfogásába, a kik az ő segítségével akartak a magyar trón birtokába jutni. A magyarok többször ütköztek meg Mánuellel, de döntő győzelmet

egyik sem tudott kivívni. Géza meg tudta védeni országa függetlenségét ez ellenség ellen is. Sőt Oroszországban is dicsőséget szerzett a magyar fegyvereknek. Teljes férfikorában hunyt el, négy fiút hagyván hátra, a kik közt a legidősebb *István* volt.

III. István (1161—1172) alig foglalta el a trónt, midőn Mánuel követe az országban megjelent és ura nevében kívánta, hogy a magyarok ne az elhunyt király fiát, de István nevű öcscsét ismerjék el annak utódául. Manuel ugyanis remélte, hogy ha tőle függő király jut a trónra, hazánkat könnyen fenhatósága alá vetheti. A magyarok többsége kész volt Mánuel kívánságát részben teljesíteni, azaz II. Géza egyik öcscsét a trónra ültetni; mivel azonban István herczegben görög érzelmei miatt nem biztak, László herczeget fogadták el királyokul. III. István pedig Pozsonyba, illetőleg az ország nyugati részébe szorult.

II. László és IV. István. II. László (1161—1163) azonban csak félévig lehetett Magyarország királya; ez idő letelte után meghalt. Trónját fitestvére IV. István (1163) örökölte. De a magyarok nem tudtak vele megbarátkozni, III. István köré gyülekeztek és ennek nagybátyját elűzték, a ki később (1165) *Zimonyban*, midőn a magyarok ostromolták, hirtelen meghalt.

Manuel tervei Béla herczeggel. Midőn Mánuel látta, hogy mennyire idegenkednek a magyarok IV. Istvántól, új tervvel lépett föl czéljainak elérésére. Követe által azt az ajánlatot tette a magyaroknak, engedjék el *Bélát*, a király öcscsét Görögországba; itt egyetlen lányával Máriával összeházasítja és utódává teszi. A magyaroknak az ajánlat tetszett és abba is beleegyeztek, hogy Béla örökségképen *Horvát-* és *Dalmátországot* kapja. Mánuel eleinte, úgy látszott, ura akart maradni adott szavának. De midőn fia született, még a kilátásba helyezett házasság sem jött létre és szó sem volt róla, hogy Béla váljék örökösévé. Istvánnak még többször kellett Manuellel megküzdenie, de döntő eredmény és teljes kibékülés nélkül, miközben a halál őt is kiragadta az élők sorából.

10. III. Béla (1172—1196).

Béla megkoronáztatása. III. István halála után Mánuel görög császár Bélát a magyar trón elfoglalására egy görög had kiséretében az országba küldte; előbb azonban megeskette, hogy a görög császárság javát szem előtt tartja. Ennek az eskünek hire sokakat elidegenített Bélától; maga az anyakirályné is inkább a magyar erkölcsű.

Gézát, Bélának testvérét akarta a trónra emelni; Lukács esztergomi érsek pedig, ki szintén nem volt Béla pártján, ismételt fölszólításra sem akarta őt megkoronázni. Ily körülmények közt Béla a nyugalmat testvérének elzáratása és anyjának számüzetése által megszerezte, azután a pápához folyamodott, hogy ez esetben a koronázási jogot másra ruházza át. Miután ezt megnyerte, a kalocsai érsek által 1174 elején magát megkoronáztatta.

A kanczellária. Az idegenkedés, melylyel Bélát fogadták, nemsokára közszeretetté vált, mert ő egyike lett kitünő királyainknak. A trón birtokában magát megerősítvén, mindenek előtt az előbbi zavarok alatt elszaporodott orzókat és rablókat szigorú rendszabályok által megfékezte; a népnek azt a részét, mely vándoréletet élt és sátorok alatt lakott, állandó lakok építésére és a földmüvelésre kényszerítette; továbbá elrendelte, hogy folyamodások, panaszok, jószágbevallások, jószágadományozások, szóval: minden hivatalos ügy a király előtt ne élő szóval tárgyaltassék, mint eddig, hanem irásbelileg intéztessék el; e végre új hivatalt, az udvari kanczelláriát alapította.

Halics elfoglalása. Béla, míg Mánuel élt, megtartotta esküjét; de amint Mánuel (1180) meghalt, azonnal visszafoglalta Dalmáciát, melyért Velencze is harczolt Bélával, de sikertelenül. Halics fejedelmének elhunyta alkalmat adott Bélának, hogy a magyar király fenhatóságát erre az országra is kiterjeszsze. Ennek alapján vették föl ő és utódai a *Halics királya* czimét.

A cziszterczita-rend betelepítése. Bélának második házassága Margittal, a franczia király nővérével alkalmat adott a magyaroknak arra, hogy Franczia országgal szorosabb összeköttetésbe lépjenek. Innen telepitette be Béla a cziszterczita-szerzetes rendet, a mely a népnek nemcsak lelki üdvösségéről gondoskodott, hanem szorgalmas munkájával anyagi javát is előmozdította. De egyébként is érezte a király jóindulatát az egyház; új egyházak alapításával, a régiek számára tett újabb alapítványokkal mutatta ki Béla, hogy a görög nevelés daczára igaz és hű fia maradt a nyugati egyháznak. Különösen jelentékenyek voltak azok az alapítványok és kiváltságok, a melyekkel a pécsi püspökséget ruházta föl.

A keresztes fogadalom. Ez időben a keresztény fejedelmek ujabban keresztes hadmenetet vezettek a szent földre (1192). Midőn Sz. Lászlót a római pápa a szentek sorába igtatta, Béla is fogadást tett, hogy keresztes hadmenetet fog vezetni; azonban eleinte a

velenczeiekkel Dalmácziáért viselt háborúi, később hanyatló egészsége miatt nem teljesíthette fogadalmát. Utódává még életében idősb fiát, *Imrét* rendelte, másod-szülött fiának, *Endrének* pedig nagy összeg pénzt adott, hogy azon hadat gyűjtve, a szent földre menjen.

11. Imre (1196—1204).

A viszály Imre és Endre közt. Ámde a könnyelmű, nagyravágyó Endre herczeg nem teljesítette atyja végső akaratát. Az alatt az ürügy alatt, hogy keresztes hadjáratot vezet, sereget gyűjtött és ezzel bátyját támadta meg. (1197). A csatát Imre vesztette el és kénytelen volt átengedni öcscsének Horvát- és Dalmátországot herczegségként. A kibékülés a testvérek közt nem volt őszinte; mindketten párthivők szerzése végett pazarul osztogatták egyházi és világi uraknak a királyi birtokokat. A második összeütközés is nemsokára megtörtént. Ekkor azonban Imre hadai győztek és Endrének Ausztriába kellett menekülnie. A békét, a látszólag őszinte kibékülést a pápa követe hozta létre; Endre visszakapta herczegségét. A két királyi testvér pedig a pápa ösztönzésére keresztes hadjárat vezetésére készült. Távollétökben az ország kormányát az osztrák herczegre akarták bízni.

Imre harczai a Balkán-félszigeten. Imrét azonban terve végrehajtásától a Balkán-félsziget ügyei vonták el. Beavatkozott Szerbia trónviszálykodásába, győztesen harczolt és fölvette a Szerbia királya czímet. Később a bolgárok czárjának hadait is legyőzte és diadalma jeléül czímei közé igtatta a *„bolgár király“*-t is. Végül harczolt még a keresztény egyház érdekében a Balkán-félszigeten, különösen Boszniában elharapózott eretnekség, a *bogumil*-vallás ellen A keresztes hadjárat vezetésétől elvette Imre kedvét végül az is, hogy a IV. keresztes háboru vitézei, a velenczeiektől kényszerítve, Zárát elfoglalták. Hasztalan sürgette a pápa Velenczét, hogy Zárát adja vissza, *III. Incze* kivánsága nem teljesült.

Endre elfogatása Endre herczeg sem nyugodott meg véglegesen sorsában. 1203. ugyanis Imre, hogy fiának *Lászlónak* örökségét biztosítsa, őt a pápa beleegyezésével királylyá koronáztatta. Ámde Endre a koronáról véglegesen lemondani nem akart; azt hitte, hogy mint a király öcscsét, őt inkább illeti meg a trón, mint a király fiát. Úgy látszik, a nemzet többsége osztozott Endre véleményében, mert midőn a király és a herczeg seregei egymással

szemben állottak, az előbbinek csapatai oly kevesen voltak, hogy Imre a győzelem reményével csatába nem bocsátkozhatott. Mintha menynyei sugallat mutatta volna meg neki az utat, melyen haladnia kell, levetette fegyvereit, pálczát vett kezébe és átment az ellenséges táborba. „Most meglátom, ki meri fölemelni szentségtörő kezét a királyi nemzetség vérének ontására!“ E szavakkal haladt keresztül az ellenséges hadsorokon; senki sem mert neki ellenszegülni. Mindenki utat nyitott előtte. Igy jutott Endre sátoráig, a kit foglyul ejtett és a *Varasd* közelében levő *Kene* várába záratott. A királyi fenség hatása és a nemzet alattvalói hűsége ritkán nyilatkozott meg oly fényesen nemzetünk életében, mint ekkor.

Imre halála. Imre azonban nem örvendhetett sokáig a győzelmének. Halálának közeledtét érezvén, öcscsét fogságából kibocsátotta és fia gyámjává, s az ország kormányzójává nevezte ki. Azt remélte, hogy e nagylelkűségével Endrét lekötelezheti. Alig harmincz éves korában hunyt el.

III. László. De Endre szivét nem hatotta meg Imre nagy lelkű bizalma, mert a mint Endre halála után a kormányt kezébe vette, az anyakirályné fiával, mivel Endre velök méltatlanul bánt, az osztrák herczeghez futott; tőle akart Endre ellen segítséget kérni. Mielőtt a háború kitört volna, a gyermek László megszünt élni, s így a viszálynak vége szakadt.

12. II. Endre (1205—1235).

Gertrud meggyilkoltatása. II. Endréből, ki a trón után annyira esengett, gyenge, hanyag és pazarló király lett. Helyette neje Gertrud uralkodott, ki azonban csakhamar nagy ellenszenvet keltett maga ellen, mert az érdemes magyar urak mellőzésével Németországból jött testvéreit, főleg a tudatlan fiatal s gőgös Bertholdot a legkiválóbb méltóságokra emelte. Endre, hogy a főurakat és nemeseket magának lekötelezze, az országos javakat és jövedelmeket könnyelműleg elosztogatta; minthogy e miatt saját jövedelmei igen megapadtak, költségeinek födözésére jogtalan zsaroláshoz nyult. Endrének e tettei nagy elégületlenséget keltettek, mely nem sokára véres jelenetben tört ki. Endre 1214-ben Halicsba ment, hogy fiát, Kálmánt királyi székébe helyezze; távollétében a királyné egyik testvére Bánk-bán (nádor) nejének erényén a királyné tudtával szégyenfoltot ejtett; erre a megsértett férj barátai s rokonai, hogy

a gyalázatot megboszulják, a királyi palotára törtek s Gertrudot meggyilkolták. Endre e szörnyű hir hallatára visszasietett ugyan, de amint látszik, nem volt sem elég erélye a bűnösök megbüntetésére, sem a kormányzatban nem lett eszesebb.

Endre keresztes hadjárata. Endre eddigi szerencsétlenségeiben Isten ujját látta; midőn a zavarok tehát némileg lecsendesültek, elhatározta, hogy az atyjától reászállott kötelezettséget — a keresztes hadmenet vezetését — teljesíteni fogja. Mielőtt megindult, idősebb fiát Bélát magyar királylyá koronáztatta, ifjabb gyermekét, Kálmánt, pedig halicsi fejedelemmé tette. A hadjárat költségeinek fedezésére rosszabb pénzt veretett, lefoglalta az egyházak kincseit és Záráról a velenczeiek javára végleg lemondott; országa kormányzását az esztergomi primásra bízta s 1217-ben Lipót osztrák herczeg kiséretében Palesztinába hajózott. Itt a pogányok nyilt csatában nem szállottak vele szembe. Csapatai megkisértették ugyan a Tábor hegyének elfoglalását, de eredménytelenül. Endre, miután országából is rossz hireket hallott, szárazföldön, minden eredmény nélkül, hazájába visszaindult.

Az aranybulla. Az országot a legnagyobb zavarban találta; a primást az országból kiűzték; a kincstár üres volt; a főurak az alsóbb nemeseket s a népet elnyomták, a királyi jószágokat lefoglalták. *Kálmánt* is előzték a fellázadt halicsiak. Endre, hogy magának pénzt szerezzen, a királyi jövedelmek kezelését zsidókra és izmaelitákra bizta; ezek annyira zsarolták és zaklatták a népet, hogy sokan zsarolásaiktól menekülni akarván, azok vallására tértek át: az ingerültség napról-napra növekedett. A szomorú helyzet daczára a gyenge és hanyag Endre semmit sem tett a bajok orvoslására, azért a már megkoronázott ifjú s lelkes Béla király atyjánál szót emelt és sürgette a tulságosan meggazdagodott főurak megfékezését, a törvénytelen adományok s erőszakkal lefoglalt jószágok visszavételét s a kisebbik nemesség jogainak helyre állítását. Már-már polgárháborúra került a dolog; csakis a püspökök közbenjárása akadályozta azt meg. A papságtól és köznemességtől támogatott jó ügy az önző főurak fondorlatain végre győzött; Endre a bajok orvoslására közönséges országgyűlést hirdetett, melyen 1222-ben megalkották azt a hires törvénykönyvet, a melyet a rajta függő aranypecsétről aranybullának neveztek s a legujabb időkig a nemesi kiváltságok alapjául szolgált.

Az aranybulla főpontjai ezek:

A nemesség ügyeinek elintézése végett a király évenkint Székes-

Fehérvárott országgyűlést tart, melyre minden nemes megjelenhet. Törvényes idézet s kihallgatás nélkül a nemest elfogni s büntetni nem szabad. A nemesek, ha fiörökösük nincs, jószágaikról — a leányokat megillető negyeden kívül — tetszésök szerint rendelkezhetnek. A nemes és jószága ment minden adótól; táborozni csak az ország határain belül köteles. A király sem egész vármegyét, sem királyi tisztet örökbe nem ad.

Az elajándékozott királyi várjavak visszavétessenek; idegennek a király az országtanács beleegyezte nélkül jószágot sem ingyen, sem pénzért nem adhat; a zsidók és izmaeliták minden hivatalból elmozdítandók.

Ezeken kívül még a király azt is megerősítette, hogy ha az aranybullában foglalt *törvényeket a király vagy valamely utóda megsértené, az urak és nemesek egyenként és összesen hűtlenség bűne nélkül ellene mondhassanak s fegyverrel ellene szegülhessenek.*

Az 1231-ki országgyűlés. Azonban e nagyfontosságú okirat, illetőleg törvény sem állította helyre a nyugalmat hosszabb időre. Béla, a ki mint ifjabb király, Horvát- és Dalmátországot kapta, mindent megtett az igaztalanul elfoglalt királyi javak visszavételére; de Endre megfeledkezett arról, a mit az aranybullában fogadott. Az urak pedig, a kik féltették birtokaikat, mindent fölhasználtak, hogy a törvényt kijátszhassák; erre legjobb módnak látták az erélyes *Béla ellen*, ki a törvények végrehajtását sürgette, *Endrét felingerelni.* Az apa és fiú közt támadt viszályt a pápa követe által kiegyenlítette. Ez idő alatt Béla nemcsak a várjószágok visszavételében fáradozott, hanem az országtól délkeletre lakó kúnok között igyekezett a kereszténységet terjeszteni és országuknak meghódítását ily módon elő készíteni; végre az Orsovától az Oltig terjedő, szörényi bányaságot is megszerezte. De az ország ennek dacára, nagy részben Endre újabb halicsi hadjárata miatt ismét abba a szomorú helyzetbe jutott, a melyben volt az aranybulla kiadása előtt. Endre ezért 1231. *országgyűlést volt kénytelen összehivni, hol az aranybullát megerősítette* s a rendek még néhány üdvös törvényt alkottak. *E törvények végrehajtására mindkét király magát esküvel kötelezte; az esztergomi érsek pedig jogot kapott, hogy a királyt, ha szavát be nem váltaná, egyházi átokkal* is sujthassa.

Az interdictum. *Hogy Endre királynak most sem volt szándéka, vagy elég erélye a köznyomort megszüntetni, kitűnik abból, hogy Dénes nádor, ki a nyomor egyik főokozója volt, továbbra is megmaradt méltóságában; a királyi jövedelmeket az aranybulla ellenére most is zsidók és izmaeliták kezelték.* Az esztergomi érsek *tehát*,

miután a királyt a törvények végrehajtására több izben hasztalan intette volna, 1232. évben a templomokat bezáratta, *a nyilvános isteni tiszteletet az egész országban megtiltotta,* a főbb királyi tisztviselők közül nehányat *egyházi átokkal sujtott. Ámbár az elégületlenség és levertség, mely emiatt a hazában támadt,* Endrét mélyen meghatotta, mégis *a helyett,* hogy az ország bajait orvosolni igyekezett volna, *Frigyes osztrák herczeggel* keveredett háborúba s estei Beatrix-xal harmadik házasságra lépett, ez után nemsokára meghalt. Özvegye Olaszországba tért vissza, s itt szülte Istvánt, III. Endre király atyját.

13. IV. Béla. (1235—1270.)

Béla kisérlete a királyi tekintély helyreállítására. Béla a mint a kormányt a kezébe vette, azonnal minden gondját a rend, nyugalom és jólét visszaállítására, meg a királyi hatalom emelésére fordította. A bajok főokozóit, a kik azelőtt atyja és közte viszályt okoztak, megbüntette; az elidegenített várjavakat visszafoglalta; megparancsolta, hogy az érsekeken és püspökökön kívül senki előtte le ne üljön és ez okból székeiket elégette. De igazságos szigorúsága sok ellenséget szerzett neki, kik Frigyes osztrák herczeget hivták meg az országba. Béla Frigyest megverte, a béke feltételéül nagy összeg fizetésére kötelezte, a lázadókat pedig megbüntette.

A kunok. Ily körülmények között érkezett az országba Kuthen kun királynak követsége, ki az Európába nyomuló tatároktól hazájából kiűzetvén, maga és népe számára az országba befogadtatást kért. Béla a hontalanokat befogadta oly feltétel alatt, hogy a keresztény vallásra térnek, s azután a Duna és Tisza közt letelepítette. De nem sokára viszálykodások támadtak a magyarok és a műveletlen kunok közt, kik mintha ellenséges földön lettek volna, rabolni kezdettek. Béla a kunoknak kedvezőleg igyekezett a viszálykodók ügyeit elintézni, miáltal a magyar urakat magától még inkább elidegenítette.

A tatárok. Ezalatt a vihar, mely Kuthent országától megfosztotta, hazánk felé is mindinkább közeledett. A tatárok Ázsiát földúlván, Európába törtek s 1240-ben *Kievet,* keleti Európa legjelentékenyebb városát bevették. A tatárok, illetőleg mongolok, ős-hazájukban Ázsiában nomád életet éltek. Dsingisz khánjuk tette hatalmukat félelmetessé. Elfoglalta a mongol felföld környékét és uralmát

Európáig terjesztette. Utódja korában a tatárok Európa keleti részét is meghódították. A tatárok lovas katonák és rendkívül ügyes nyilasok voltak. Csel, fortély, ravaszság és az alávalóság minden eszközét felhasználták, hogy győzhessenek. Győzelmöket kiméletlenül kizsákmányolták. A legyőzött népek harczra képes tagjait a maguk csapatai között szétosztották; minden ütközetben, minden vár ostromában ezeket küldötték előre; ha meghátráltak, biztos halál várt reájok. Hadjárataikban a pusztítás és rombolás volt a főczéljok.

Tatár tábor.

A tatárok betörése. Béla Kiev elestének hirére, az ország érdekében minden szükséges intézkedést megtett. Segítséget kért a német császártól és a pápától; de hiába. Magára hagyatva az ország északkeleti részén az átjárókat, különösen az orosz kapút Vereczkénél megerősíttette s védelmére egy haddal a nádort küldötte ki; az urakat és nemeseket pedig fölszólította, hogy a harczra készen legyenek. Bélának ezt a rendeletét a boszus urak közül sokan gúnynyal fogadták, mert a vészhirnek hitelt nem adtak; mások pedig azt mondogatták: Menjen most Béla kedvelt kunjaival a tatárok

ellen ; hadi készületről kevesen gondoskodtak. Csak midőn a nádor hirnöke azzal a tudósítással jött Budára, hogy 40,000 fejszés tisztítja az utat a tatárok előtt ; midőn néhány napra ezután a nádor maga is megjelent, értesítvén a királyt, hogy hadseregét szétverték ; midőn már Buda ormairól a tatárok által fölgyujtott égő falvak láthatók voltak ; midőn a rémület e szózata : „Jő a tatár!“ szét-hangzott : akkor kezdtek a nemesek is szállingózni Pestre a király zászlója alá. Béla nejét az osztrák határszélekhez küldte, hogy a zivatar lefolyását bevárja ; ugyanekkor Frigyes osztrák herczegtől segítséget kért ; Frigyes meg is érkezett Pestre, de oly kevesed-magával, hogy inkább kémlelni jött, mint segíteni.

A kun király megöletése. Az osztrák herczeg magát ki akarván tüntetni, egy, a város közelében száguldozó tatárcsapattal megütközött, azt megszalasztotta s egyet belőle elfogott. A fogoly egyike volt azoknak kunoknak, kiket hazájok földulása után kényszerítettek a tatárok, hogy előhadjokban szolgáljon. E körülmény annyira felbőszítette a kunok ellen amugy is ingerelt magyarokat, hogy *Kuthent* egész családjával s több kun főurral együtt felkonczolták. E hirre a kunok, kik Béla felhivására az ország különböző részeiből Pestre siettek, vagy boszuálló fegyvereiket a magyarok ellen fordították, s az országot tatárok módjára pusztították, vagy új hazájukat elhagyták.

A sajói ütközet. E szerencsétlen előzmények után Béla 65-ezer főből álló seregét megindította s az előtte visszavonuló tatárokat követvén, a Sajónál tábort ütött. Az itt lefolyt ütközet igen szerencsétlenül ütött ki (1241). A Sajó balpartján Batu khán a tatárok fővezére táborozott. Béla szűk tábort készíttetett övéi számára, amelyben a szabad mozgás lehetetlen volt. Batu be akarta a magyarokat keríteni és ezért seregének egy részével át kelt a Sajón, de a magyarok visszaszorították. Ez a magyarok közt meglevő elbizakodottságot még csak fokozta. Éjjel tehát gondatlan álomba merültek, *Kálmán* herczeg. *Ugron* érsek és a templomos vitézek mesterének kivételével. Midőn tehát a tatárok kora hajnalban a tábor ellen támadást intéztek és az eléjök vonuló Kálmán őket föltartóztatni nem bírta, a magyar táborban óriási zavar támadt, nem is harcz, inkább öldöklés volt a *Mohi-pusztán* vivott harcz. Két érsek, több püspök, számos ispán maradt halva a csatamezőn. A futamodók nagy része Pestnek vette utját, de a gyors lovú tatárok utólérték és ezeret meg ezeret fölkonczoltak. Kálmán, a király testvére halálos sebet kapott s Horvátországba menekült, hol rövid idő mulva sebében elhalt. Béla király, kit hívei önfeláldozással mentettek

meg az üldözőktől, először Pozsonyba, innét Frigyes herczeg meghivására Ausztriába ment. De Frigyes a szerencsétlen Bélával méltatlanul bánt; a multkori háború költségeiért nagy összeg pénzt követelt s annak fejében megmaradt kincseit, nejének ékszereit lefoglalta s ezen felül még három vármegyének átadására kényszerítette. Béla Frigyestől ily áron megszabadulván, először Horvátországba, azután a tenger mellékére Spalatóba, végül a szigeten fekvő Trauba menekült. Még akkor is sürgetett segélyt II. Frigyes császártól; hajlandó volt fönségét elismerni ha megsegíti, de segítséget nem kapott.

Az ország pusztulása. A sajói ütközet után a vad tatár csoportok elözönlötték az országot; az erdélyi részek és észak felől új csordák csatlakoztak hozzájok; a virágzó városokat, falvakat fölgyujtották s földig lerontották; kik hegyek- és erdőkbe idején el nem rejtőzhettek, még a gyermekeket és asszonyokat is, iszonyú kegyetlenséggel felkonczolták. Hogy a bujdosókat is kicsalják, nehányat az erdőben lappangók közül elfogtak és társaikhoz azzal bocsátották vissza, hogy a ki magát bizonyos idő mulva megadja, bántatlanul térhet vissza tűzhelyéhez. Sokan, már csak hogy az éhségtől is meneküljenek, visszatértek helységeikbe, a melyek a tatárok közül egy-egy urat választottak. A ravasz tatárok azért adták meg ezt az engedélyt a visszatérésre, hogy legyen munkás kéz, a mely az aratást bevégezze. A mint ez megtörtént, a gyanutlan magyarokat maguk elé idézték, az erősebbeket foglyaikká tették, a többieket pedig irgalom nélkül legyilkolták. Még a gyermekeket sem kiméltek; ezeket a tatár gyermekek által üttették agyon; anyáik azokat dicsérték meg, a kik egy csapásra voltak képesek egy-egy fogoly gyermeket megölni.

A Duna egy ideig határt szabott pusztításaiknak, de az 1241/2-ki kemény télen a befagyott Dunán átkeltek, és az ország e részét is nemsokára sivataggá változtatták. Egy csapatjuk a menekülő királyt vette üldözőbe és csak akkor tért vissza, midőn meggyőződött, hogy lovaival a tengerszoroson nem tud átusztatni. Az isteni gondviselés végre megelégelte az oly keményen sujtott haza szenvedéseit. A tatárok ugyanis másfélévi pusztítás után Ázsiába visszatértek, mert fő khánjok meghalt és Batu vágyakozott trónjára.

Az ország helyreállítása. Béla a tatárok kivonulásáról értesülvén, az országba jött, melyet leirhatatlan nyomorban talált. A városok és falvak elpusztulva, hamvaikban feküdtek, az utak magas fűvel benőve, csaknem járhatatlanok lettek; a szántófölde-

ken vetés helyett rothadó tetemek, fehérlő csontok hevertek és ezeken ragadozó állatok rágódtak. E nyomorhoz éhhalál járult. Frigyes pedig az ország nyugati részeit pusztította. De e hallatlan inség nem törte meg Béla lelkét és nagy buzgalommal fogott az ország helyreállításához. Az erdőkbe és hegyekbe menekült lakosokat előhívta, s hogy éhen ne veszszenek, küldföldről gabonát s marhákat hozatott; a néptelen vidékre a szomszéd tartományokból különös kedvezések mellett új lakosokat telepített be, maga és mások által is várakat építtetett; az elesett egyházi s világi tisztviselők helyébe ujakat nevezett ki; Frigyest, országából kiűzte; szóval: oly ernyedetlen buzgalmat fejtett ki az ország helyreállításában, hogy őt méltán nevezhetjük Magyarország második alapítójának.

Béla fáradozásai következtében a városok száma jelentékenyen megszaporodott; a Kárpátok erdős vidékei, mivel a lakosok a tatárok betörésének esetleges megújítása esetén itt több védelmet találhattak, benépesedtek; a kúnok is visszatértek az országba; sokan közülök a keresztyén vallásra tértek, sőt fia István is, a ki Szlavonia herczege lett, kún leányt vett feleségül.

Háború Frigyes osztrák herczeggel. Miután az ország belsőleg így megszilárdult, a tevékeny király kifelé fordította figyelmét. Először *Dalmáczián*t védte meg a velenczeiek ellen, azután *Halics* ügyeibe avatkozott be és végül *Frigyes* osztrák herczeggel keveredett háborúba. A harczias herczeg ugyanis újból kezdte a magyar határt pusztítani. Ez felbőszítette Bélát. Nagy hadsereggel támadta tehát meg. A Lajta mellett vívott csatában *Frigyes* életét veszítette. A gazdátlan Ausztria *Ottokár*, későbbi cseh királyt ismerte el herczegéül. Béla erre *Stiriát* foglalta el és fiát *Istvánt* tette kormányzójává. Azonban a magyarok nem sokáig maradhattak Stiria urai, mert *Ottokár* a stiriai rendeket maga részére megnyerte. István kettős támadásnak nem tudott ellenállani. Stiria Ottokáré lett.

Polgárháborúk. Az Ottokárral folytatott külső háborút csakhamar véres belső villongások váltották föl. István Stiria elvesztése után Erdély, öcscse Béla pedig Szlavonia herczege lett. Béla az ugyanily nevű fiának jobban látszott kedvezni, a miért István fegyvert fogott ellene. Béla király serege csatát veszített, a mi még kétszer ismétlődött. A királyi rokonok mindannyiszor kibékültek, de háborúskodásaik közben bőven osztogatták híveiknek a királyi birtokokat; ilyetén módon hazánkban több főnemesi család óriási birtokokra tett szert.

Béla halála. Az utolsó kibékülés után István, az ifjabb király, atyjával együtt Bolgárországban tett hódítást és mivel a hosszas belső háborúk közben az aranybullának több pontját is figyelmen kívül hagyták, az aranybullát a királyok megerősítették és néhány ponttal ki is bővítették. 1269. Bélának Béla nevű kedvelt fia meghalt; e csapást az öreg király is csak rövid ideig élte túl. A következő évben követte fiát a sírba.

14. V. István (1270—72) és IV. v. (Kun) László (1272—90).

Cseh háború. Az atyjához hasonlóan energikus V. István, miután Székes-Fehérváron magát megkoronáztatta, hozzáfogott az elbitorolt királyi jószágok visszavételéhez. Ebben a tevékenységében mindjárt koronázása elején megakadályozta Ottokár cseh királylyal viselt háborúja. Erre okot az adott, hogy nénje a királyi kincsekkel Béla halála után Csehországba menekült, hol szives fogadtatásra talált. A háború leginkább csak kölcsönös pusztításból állott; neki a pozsonyi béke (1271) vetett véget, a mely szerint mindkét háborúskodó fél megtartja a háború megkezdése előtti birtokait; kölcsönös hódításaikról pedig lemondanak.

István halála. A béke helyreállta után a király néhány engedetlen főurat fenyített meg, azután a tenger mellékére indult. Útközben azonban tudomására jutott, hogy Joakim, Szlavonia kormányzója, a kis László herczeget, István fiát elragadta. Nyomban a rabló üldözésére indult, de útközben megbetegedett és nemsokára meghalt.

IV. László kiskorúsága. István halálának hírére Joakim a kis herczeggel azonnal Fehérvárra ment, a hol Lászlót megkoronázták. A kormányt eleinte az uralomra vágyó anyakirályné Erzsébet és Joakim gyakorolták. De később Erzsébet Joakimot az udvarból eltávolította, a minek következménye polgárháború lett, mert az eltávolított főnemes a hatalomtól megválni sehogy sem akart. A belső zavarok által okozott bajt még fokozta az, hogy Ottokár újra támadást intézett az ország ellen. Ottokár csakhamar kibékült ugyan, de a belső zavargások, a melyeknek czélja mindig a kiskorú király fölötti gyámság vagy más tisztség elnyerése volt; tovább folytak.

Rudolf és Ottokár. Ottokár kibékülését az okozta, hogy féltenie kellett németországi birtokait. Németországban akkor új királyt

választottak Habsburgi Rudolf személyében, a ki Ottokárral csakhamar ellenségeskedésbe került. Mind Rudolf mind Ottokár kereste a magyarok szövetségét. De a magyar kormány inkább hajolt Rudolfhoz; Ottokár nem lévén felkészülve kellőleg a háborúra, meghódolt Rudolfnak és átadta neki Ausztriát és Stiriát.

A morvamezei csata. E közben László király nagykorúvá lett. Azok az urak, a kik a várbirtokok megszerzése által nagy hatalomra tettek szert, még a nagykorú királynak sem akartak úgy engedelmeskedni, mint elődeinek és folytonosan nyugtalankodtak. László egyiket-másikat megfenyítette ugyan, de a rendet teljesen helyre nem állíthatta. E közben Rudolf és Ottokár között másodszor is háborúra került a dolog. A ravasz Ottokár már azt hitte, hogy ellenfelét legyőzheti; és Rudolf csakugyan gyengébb is lett volna a cseh királynál, ha a magyarok meg nem segítik. László király maga vezette a magyar segédhadakat; *Stillfriednél* a morva mezőn ment végbe az ütközet; Rudolf győzött; a győzelem kivívásában az oroszlánrész a magyaroké volt, a mit a német király is elismert. A győzelem biztosította Ausztriát és Stiriát a Habsburgoknak és megvetette családi hatalmuk alapját.

A főurak garázdálkodásai. E fényes győzelem a magyaroknak csak hadi dicsőséget szerzett; egyebet nem. Az ország belső állapota azonban mindig a régi maradt. A várak megszaporodtak és uraik mindig jobban garázdálkodtak. Rá-rálestek az utasokra és őket kifosztották vagy néha el is zárták és csak nagy váltságdíj mellett bocsátották szabadon. Az ország ily szomorú állapotáról a sz. szék is értesült. A rend helyreállítása végett követeként Fülöp fermoi püspököt küldte az országba, a ki egyrészt az egyház jogait másrészt a belső nyugalmat is igyekezett helyreállítani.

A kunok megrendszabályozása. Az ország rendeivel egyetértőleg a többi között azt is elrendelte, hogy a kúnok, miként már Béla királynak megigérték, keresztelkedjenek meg és állandó lakóhelyeken maradjanak. Ezt László király is jóváhagyta, de a rendelkezések végrehajtásával már mit sem gondolt, mert a kúnok társaságában a kormány gondjaival semmit sem törődött. Ezért a pápai követ Lászlót egyházi átokkal fenyegette. Az urak másképen az országot az egyházi átoktól nem tudván megmenteni, a királyt fogságba vetették és csak oly feltétel alatt bocsátották szabadon, ha javulást fogad. László ekkor ura maradt szavának. A kúnok e miatt *Oldamur* vezérök alatt fellázadtak, de a király őket megverte és midőn ki akartak vándorolni, visszatérésre kényszerítette. Az

újra betörő tatárok szintén vereséget szenvedtek; vezérök *Telabuga* is csak nagynehezen tudott elmenekülni.

László a kúnok közt. A király javulása azonban nem sokáig tartott; csakhamar ismét visszatért a kúnok társaságába. A belső zavarok tehát, a melyek sohasem szüneteltek, még jobban megszaporodtak. Németújvári Iván, a Dunántúl egyik főura, olyan merészszé vált, hogy Albert osztrák herczeggel is háborúba bonyolodott. A Németujváriakon kívül főképen a Csák nemzetség és a Brebiriek tettek szert fejedelmi hatalomra. Mivel László még akkor sem törődött az ország ügyeivel, midőn a németek a Németujváriak birtokait kezdték foglalgatni, az urak annyira meggyűlölték, hogy behivták ellene velenczei Endrét, II. Endre unokáját. De a herczeg nem tudott nagy pártra szert tenni és kiment az osztrák herczeghez.

László halála. László király végre a maga erőszakoskodásaival még a kúnokat is maga ellen bőszítette; ezek összebeszéltek és midőn az Alföldön tartózkodott, hárman sátrába lopózkodtak és meggyilkolták. A szerencsétlen király rossz emléket hagyott maga után. A két kerekű talyigát *„László szekerének“* nevezték, mert akkor a folytonos rablások miatt az emberek elvesztették igavonó barmaikat és szekeröket maguk voltak kénytelenek húzni.

15. III. Endre (1290—1301).

A trónkövetelők. IV. László halála után az Árpád nemzetségéből még csak egy férfiú volt életben; Endre, II. Endre királynak unokája. A magyarok a belső zavarok lecsillapítása végett mielőbb akartak királyt a trónra ültetni. Behívták a herczeget Ausztriából és László halála után két héttel már Fehérváron meg is koronázták. A koronázás után országgyűlést tartottak, a melyen több üdvös törvényt szabtak. Az ifjú királynak azonban csakhamar támadtak veszedelmes ellenségei még pedig a külföldön, a hol az Árpád-házat kihaltnak és Endrét bitorlónak tartották. Ezek az ellenségek Albert osztrák herczeg és Martell Károly, a nápolyi király fia volt, a ki V. István magyar király leányától született és a kit a pápa is pártfogolt.

Endre megszabadul ellenfeleitől. Endre először az osztrák herczeg ellen vezette seregeit, de vele csakhamar kibékült, sőt szövetséget is kötött. Martell Károly hívei, a Németujváriak és Brebiriek ellen is kivezette hadait; azokat is meghódoltatta. Nem sokára ezután (1295) Martell Károly meghalt, egy hét éves fiut Róbert Károlyt, hagyván hátra.

Róbert Károly. A trónkövetelőktől tehát Endre megszabadult, de a belső zavaroknak még sem bírt véget vetni. A kevésbbé energikus királyt ekkor párthívei rávették, hogy országgyűlést hívjon össze. Az országgyűlésen sok üdvös törvényt szabtak és ezután a féktelenkedő országnagyok ellen szigorúbb rendszabályokhoz nyúltak. E közben VIII. Bonifáczius pápa energikusabb pártfogásban részesítette Róbert Károlyt; a király bosszújától tartó főurak is hozzá

III. Endre király.

csatlakoztak. A Brebiriek és mások Nápolyba követet is küldtek, hogy behívják az országba a fiatal Róbert Károlyt. Ez el is indult és Spalatoban partra szállott. Endre párthívei ekkor összegyülekeztek és gondoskodtak azokról az eszközökről, a melyekkel Endre trónját megvédhetik. Azonban összecsapásra nem került a sor. 1301 január havában a honalapító Árpád-nemzetség utolsó tagja hírtelen sírba szállott s vele Árpád férfiága kihalt.

16. Visszapillantás.

A vallási és egyházi ügyekre. Szent István apostoli buzgalommal működött a keresztény vallás terjesztésén s megszilárdításán. Az országot az esztergomi érsekség alatt összesen 10 püspökségre osztotta; a szent benedekrendiek számára több kolostort alapított; több templomot építtetett; iskolákat alapított, melyekben a nevelést egyháziakra bízta.

A szent király halála után a pogányság két izben támadt föl a kereszténység ellen: I. Endre és I. Béla alatt; de bár kegyetlenkedve pusztított, győzelemre nem vergődhetett. Szent László törvényei a némelyektől titokban követett pogányságnak utolsó nyomait is megszüntették. Árpád többi utódai is: mint III. Béla, II. Endre, IV. Béla, a kereszténység terjesztésére közreműködtek azon buzgalmuk által, melylyel az ország belsejében megtelepedett pogány népeket az egyház kebelébe vezették és az egyházat gazdag adományokkal és kiváltságokkal megerősítették.

Az ország szervezetére. Sz. István a fejedelmi hatalmat királyivá tette. Mint királyt, őt illette első sorban a törvényhozás joga, ő volt az ország legfőbb bírája és az ország haderejének vezére. Hatalma azonban nem volt korlátlan. Királyi rendeleteit rendesen a királyi tanácsból adta ki, a melynek tagjait ő választotta ki. Azonkívül megvoltak a székesfehérvári törvénynapok, a melyeken minden szabad birtokos megjelenhetett, panaszát a királynak előadhatta. Ezeken a törvénynapokon általánosan kötelező szabályokat is állítottak fel. Később ezek a törvénynapok valóságos országgyűlésekké lettek.

Még sz. István állította fel az első udvari tisztségeket. Ezek voltak a *nádorispán*, a ki eleinte csak a királyi udvar emberei fölött ítélt, de később a királyt birói tisztében, a nemesség ügyeiben is, helyettesítette. Az *udvarbiró* a nádornak volt helyettese, segédje; később azonban *országbiróvá* lett és szintén ítélt a nemesség ügyeiben. A *tárnokmester* a királyi jövedelmeket kezelte. III. Béla állította fel a kanczellári hivatalt, a ki a királyi ítéleteket és rendeleteket írásban adta ki.

Királyaink székhelye kezdetben Esztergom, később Buda volt. Királyának a magyar csak azt ismerte el, a kit sz. István koronájával megkoronáztak.

Az ország hadereje a királyi és a nemzeti seregből állott. Amaz főképen a király szolgáiból, a várjobbágyakból, a kik e czélra birtokokat kaptak, a városok vitézeiből, a zsoldosokból és a királyi tisztviselők katonáiból alakult. A királyi sereg a király parancsára bármikor tartozott fegyvert fogni és támadó háborúban is részt venni. A nemzeti sereg tagjai a szabad birtokosok voltak; de ez csak az országot védte és saját költségén az ország határain túl menni nem volt köteles.

Kezdetben a királyi sereg nagyon jelentékeny volt; addig királyaink tekintélye is magas fokon állott. De midőn a várjószágokat, különösen Imre király óta megkezdték elajándékozni, a királyi sereg számra nézve csökkenni kezdett. A várjobbágyok a várbirtokok új tulajdonosainak szolgáivá lettek. Midőn pedig a tatárjárás után a várbirtokok tulajdonosai várakat is építhettek, oly hatalmasokká lettek, hogy már Kun László val és III. Endrével daczolni is mertek.

Nagy volt királyaink jövedelme is. Jövedelmeket huztak terjedelmes nagy birtokaikból, a királyok által letelepített és termesztményeik bizonyos részének beszolgáltatására kötelezett várnépek adóiból, a só- és egyéb bányákból, a különféle vámokból stb. Ezek a nagy jövedelmek képesekké tették királyainkat arra, hogy nemcsak fényes udvart tarthattak, hanem hű embereiket gazdagon megjutalmazhatták és azonkívül zsoldosokat is fogadhattak.

A megyék eleinte katonai intézmények lehettek. De midőn a várbirtokok nagyobb része magánosok birtokává lett és a várjobbágyokat királyaink tömegesen szabadokká tették: a vármegye közigazgatási intézménynyé alakult; tisztviselői többé nem csapatvezetők, hanem közigazgatási tisztviselők lettek.

A szellemi műveltségre. Az Árpádok alatt a szellemi műveltség leggondosabb ápolója az egyház volt. Az egyház tartotta fenn az iskolákat; az egyházi férfiak tanítottak és művelték a tudományokat. Minden püspökség székhelyén állott fenn legalább egy iskola, a melynek főczélja a papok nevelése volt. Ez iskolák közül a legelőbbkelő a veszprémi, a melyet a külföldi egyetemek mintájára szerveztek és a mely az akkori korhoz képest, midőn egy könyv csaknem egy egész vagyonnal ért föl, tekintélyes könyvtárral is rendelkezett. Sajnos, ez az iskola nagy kincseket érő könyvtárával együtt ama belső villongások közben pusztult el, a melyek az utolsó

Árpádok alatt hazánkat dúlták. A magyar ifjak azonban nemcsak a magyar, de a külföldi iskolákat is látogatták.

Az iskolák és a tudomány nyelve nagyobbára a latin volt. De az igazságszolgáltatás, a törvényhozás magyar nyelven folyt. Maradt is reánk néhány emlék (Halotti beszéd, Königsbergi töredék stb.), a melyekből meggyőződhetünk, hogy milyen volt az Árpádkori magyar nyelv és hogy az nem sokban különbözött a maitól.

A pécsi székesegyház a déli oldaláról.

A tudományokkal meghonosodott nálunk az *építő* és *festő* művészet is. Igaz, hogy a birtokosok, még a nagyobb birtokosok is eleinte nagyobbára csak faházakban laktak és csak később építettek kőből várakat és maguknak házakat; de a templomok építésére már korán nagy gondot fordítottak. Nem maradt ugyan meg, de leírásokból tudjuk, hogy már sz. István Székesfehérvárott gyönyörű és díszes templomot építtetett. A kőből épített díszes templomok száma királyaink és főpapjaink buzgósága folytán csakhamar megszaporodott. Fenn is maradtak a legújabban fényesen restaurált *pécsi székesegyház*, a *pannonhalmi* és *veszprémi*

altemplomok és a későbbi korból több, köztük a legérdekesebb a *jáki* templom.

A festő művészet és a szobrászat is az egyház szolgálatában állott; főképen templomok diszítésére szolgált. Legszebb faragványok a jáki templomot diszítették. Régi falfestmények is maradtak reánk,

A jáki templom.

a melyek igazolják, hogy hazánk e tekintetben is befogadta és szelleméhez mérten alakította át a nyugati műveltséget.

A világi urak az Árpádok idejében még meglehetősen nyersek. Nyerseségöket csak vallásosságuk enyhítette, a miről különböző egyházi alapítványaik tanuskodnak. Főfoglalkozásuk a lakmározáson és vadászaton kívül leginkább az ország ügyeiről folytatott beszélgetés volt. A fény és pompaszeretetnek jeleivel már ekkor is találkozunk.

Az Árpád-ház nemzedékrendje.

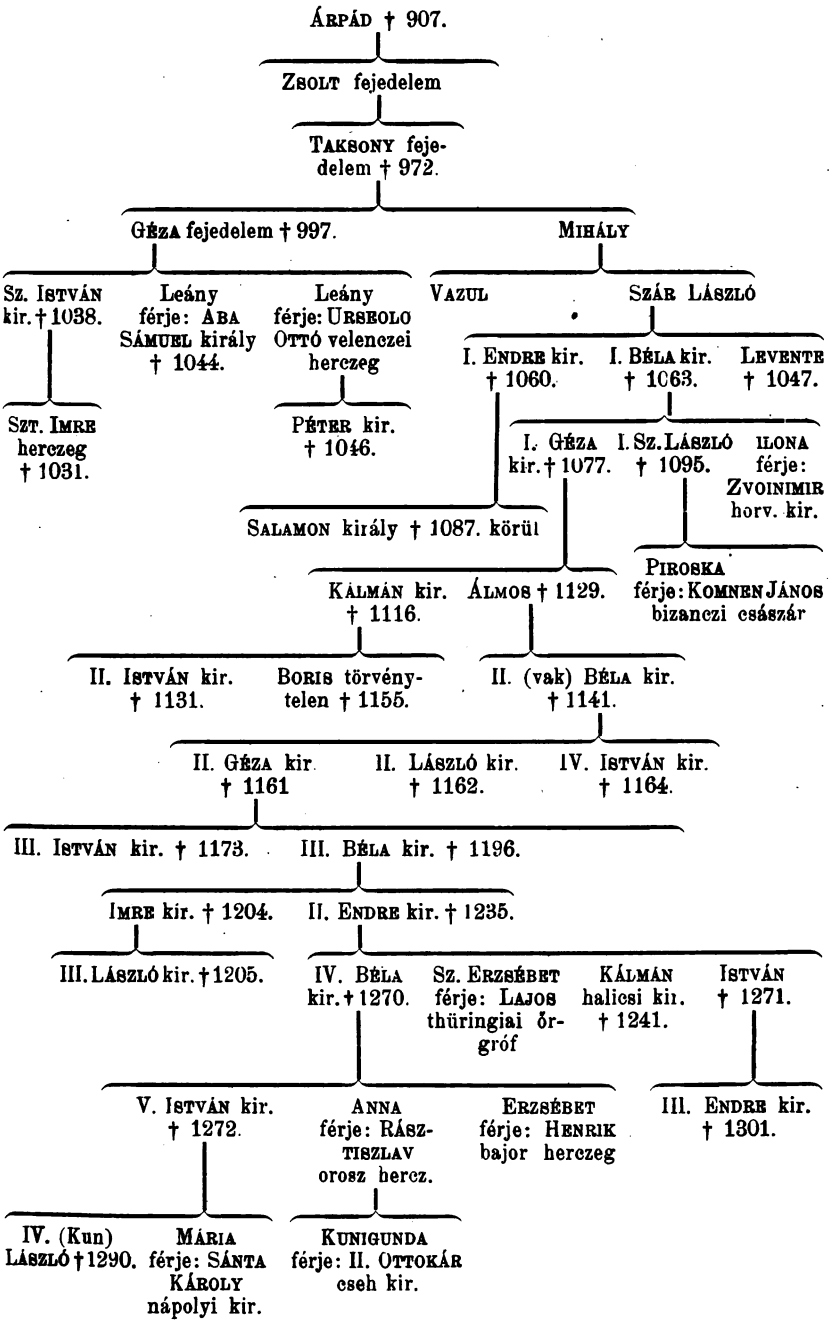

IV. FEJEZET.

A VEGYES HÁZAKBÓL SZÁRMAZOTT KIRÁLYOK.

1. Venczel (1301—1305), Ottó (1305—1308).

Venczel megválasztatása. III. Endrében kihalván Arpád nemzetségének férfiága, a királyválasztás joga visszaszállott a nemzetre. Az ország ez okból két pártra szakadt. Az egyik a jóval kisebb párt a pápa által pártolt Róbert Károlyt akarta a trónra ültetni; a másik párt, a melyhez az ország leghatalmasabb urai Csák Máté, a Németujváriak és mások tartoztak, a bölcs király hirében álló Venczel cseh királyt, IV. Béla unokájának, Kunigundának fiát akarta megválasztani. Venczel pénzajándékokkal és egyéb igéretekkel is megszaporította pártját. A nála járó követségnek ezután maga helyett fiát ajánlotta királyul. Az ifjú Venczel csakugyan fényes kisérettel bejött az országba. Székesfehérvárott a kalocsai érsek a sz. koronával megkoronázta és azután Budán ütötte föl székhelyét. Eleinte Károly pártja oly gyönge volt, hogy ő maga az ország déli részében tétlenül volt kénytelen nézni a dolgok fejlődését. A pápa buzdító szavai azonban pártját megszaporították. Venczel pénzforrásainak kiapadása és a maga ledér életmódja párthívei közül sokat elpártolásra bírtak. Így történt, hogy Róbert Károly pártja Budát is ostrom alá fogta, de a budai polgárok kitartása miatt a várost elfoglalni nem bírta.

Venczel elhagyja az országot. Buda ostroma kimutatta, hogy Venczel királynak nemcsak hatalma nem növekszik, hanem már a személye sincs biztonságban; ezért atyja sereggel bejött az országba; Esztergomban a templom és levéltár kincseit rabló módjára lefoglalta és Budára érkezett. Itt a koronát és a koronázási jelvényeket csellel kézrekerítette és velök, valamint fiával az országból kitakarodott.

Ottó király. Venczel távozta után a trón ismét üresedésben volt, de Károly azt most sem foglalhatta el, mert a hatalmas Németujváriak és párthívei Ottó bajor herczeget, Venczel király szövetségesét és IV. Béla egyik leányának fiát hívták meg a trónra.

A sz. korona elvesztése. Ottó a Venczel által elvitt koronát megszerezte, de az országba csak nehezen juthatott be. Útja ugyanis Ausztrián keresztül vezetett; Rudolf osztrák herczeg pedig ellensége volt és ezért a Magyarországba vezető utakat elzáratta. Ottó tehát kalmár ruhába öltözött; a koronát kulacsalakú edénybe, a kardot és királyi pálczát pedig tegezbe rejtve vitte magával. Így jutott el hazánk határa közeléig, a midőn egyszerre észrevette, hogy a koronát rejtő kulacs elveszett. Hirtelen visszavágtatott kisérőivel és nagyon megörült, midőn a koronát egy közeli pocsolyában megtalálta.

Ottó király.

Ottó elfogatása. Ottót a veszprémi és csanádi püspökök koronázták meg. De Károly nem nézte egykedvűen Ottónak trónra emeltetését, s V. Kelemen pápától támogatva azon működött, hogy Ottót a királyi széktől megfoszsza. Ottó leghívebb pártfeleit, a német származású királyt őszintén támogató szászokat akarta meglátogatni és Apor Lászlót a hatalmas erdélyi vajdát igyekezett magának megnyerni; e végett leányát nőül akarta venni. Erdélybe utazott tehát; itt azonban Apor elfogatta, a koronától, melyet a király mindig magával hordozott, megfosztotta és börtönbe záratta. Később szabadságát visszanyerve hazájába menekült, hol a „magyar király“ czímmel haláláig élt.

2. I. Károly (1308—1342).

Róbert Károly megválasztása. Ottó távozta után Gentilis bíbornok pápai követ jött az országba, a ki Károly elleneit, magát a hatalmas Csák Mátét is megengesztelte és Károly számos párthívével együtt 1308. Pestre királyválasztó országgyűlést hirdetett. Itt a hosszas fejetlenségbe és belső viszályokba belefáradt nemzet az erélyes és művelt Károlyt közakarattal királylyá választotta; azután a Gentilistől és az összes püspöktől megáldott új koronával és végre 1310. a sz. koronával megkoronázta, melyet Apor László erdélyi vajda hosszas vonakodás és alkudozás után végre visszaadott. A béke azonban nem állt helyre; mert Csák Máté a Kárpátoktól Komáromig terjedő Vág völgyön fejedelmi hatalmat gyakorolt; a népre adót vetett és királyi módra udvart tartott. Példáját más főurak is követték. Róbert Károly egy ideig tétlenül nézte a kisebb-nagyobb zsarnokok garázdálkodásait; de midőn a püspökök a sz. széknél őt tétlenségeért bevádolták, a király hozzáfogott az ország teljes békéjének helyreállításához.

A belső rend helyreállítása. Eleinte a gyengébbek ellen fordította fegyverét és megtámadta a Kassa körül garázdálkodó Amadé fiakat. Bár Csák Máté is segítségökre sietett, Rozgonynál hadaikat szétverte és őket a király hűségére térni kényszerítette. Ezután egyenként vetette hatalma alá László vajda fiát és a Németujváriakat. Csák Mátét, ki időközben a cseh királylyal is viselt háborut, békében hagyta. A király tudta, hogy mivel Csáknak nincs fia, halála után országrészének könnyen fog birtokába jutni. Ez meg is történt (1318).

A király viszonya a melléktartományokhoz. A hosszas belső viszálykodások felbátorították az ország melléktartományait is arra, hogy hazánktól elszakadjanak. A dalmát városok Mladen bán kegyetlensége elől Velencze uralma alá menekültek. Károly, mivel Velenczével a nápolyi ügyei és tervei miatt nem akart ellenségeskedésbe jutni, eltűrte e veszteséget, beérte azzal, hogy a városok névleg a magyar király fenhatóságát elismerték, de Mladen bánt fogságba vetette. Szerencsésebb volt Szerbiával szemben. A szerb fejedelem Boszniára is kiterjesztvén hatalmát, a magyar fenhatóság alól magát függetlenítette és a bogumilok pártfogójává lett. Károlyt a pápa is ösztönözte Szerbia ellen; de mielőtt Károly nagyobb haddal ellene indult volna, Urosz fejedelem neki magát alávetette.

A pénzügy rendezése. A belső és külső nyugalom helyreálli-

tása után Károly azon fáradozott, hogy a királyságot bent megszilárdítsa és kifelé hatalmassá tegye; e czél elérésére a pénz- és hadügyet kellett legelőször is rendbe hoznia.

A királyi jövedelmek egyik forrása volt II. Endre óta a rosszabb pénz veretése: a kamaranyereség. A rossz pénz veretése azonban azt elértéktelenítette és a jövedelmeket nem igen szaporította. Ezért az ország rendei (1323) minden jobbágy kaputól fél fertót vagyis 18 denárt ajánlottak fel, de ezzel kapcsolatban elhatározták, hogy a király többé rosszabb pénzt ne veressen. Ez az első egyenes adó véget is vetett a rossz pénz veretésének. Hogy pedig a pénzverésnél csalás ne történjék, arra az esztergomi érsek és a tárnokmester küldöttei ügyeltek föl. A pénzforgalom emelésére firenzei (florenczi) mintára aranypénzt is vertek.

Másik jövedelmi forrásává tette a király a bányákat. Eddig az volt a szokás, hogyha valakinek földén ezüst- vagy aranyérczeket találtak, a tulajdonos a földjét bizonyos kárpótlás mellett a királynak tartozott átadni. Károly ezt megváltoztatta és kimondta, hogy a föld, hol a bányát találták, a tulajdonosé marad, sőt a megnyítandó bánya jövedelmének harmadát is megkapja. Ezért azután több új bányát nyitottak. Károly a kereskedelem emelésével a vám- és harminczad jövedelmeket is szaporította és ily módon nagy bevételekre tett szert és fényes udvart tarthatott.

A hadügy rendezése. A hadügy jobb karba való helyezése végett ő is megkisértette a várbirtokokat visszaszerezni és az egykori várjobbágyokat újra királyi katonákká tenni, de midőn az lehetetlennek bizonyult, a nyugati országok mintájára a katonai terheket a földbirtok arányához mérte. Hogy a magyar nemességben a lovagi és harczi szellemet fölkeltse, lovagi harczjátékokat rendezett, fényes czimereket osztogatott, s hogy iránt ok érdeket gerjesszen, a harczjátékokban maga is tettlegesen részt vett; azoknak, kik nagyobb csapatokat (banderium) állítottak ki, megengedte, hogy saját czimereikkel ékesített zászlók alatt vezessék csatára. Ekként a nemesség hiúságát fölkeltvén, oly hadi erőt gyűjtött maga köré, mely által királyi székének benn szilárdságot, künn hatalmat és tekintélyt szerzett.

Károly nemcsak hadi erő, hanem kormányzói ügyessége által is tudott magának a külföld ügyeibe befolyást szerezni. Nejének halála után Erzsébetet, Ulászló lengyel király leányát, vette nőül; e házasság volt alapja annak a későbbi nevezetes eseménynek, hogy utóbb Lengyelország és Magyarország egyesült.

A Záh-féle merénylet. A király ez üdvös működése közben 1330-ban a királyi családot nagy veszély fenyegette. *Záh Felicián*, Csák Máté híve volt és ennek halála után Károlynak hűséget esküdött és egyik legbizalmasabb tanácsosa lett; leányán: *Záh Klárán* a királyné fivére gyalázatot követett el; az emiatt felbőszült apa az ebédlő királyi családra rohan, a királyt megsebesíti, a királyné négy ujját levágja, és azután a királyi gyermekekre rohan, de mielőtt ezekkel szemben gyilkos szándékát végrehajthatta volna, a lármára összefutott szolgák fölkonczolták. A gyilkos merényletet Károly és egybegyűjtött híveinek ítélőszéke iszonyúan büntették. *Záh* nemzetségét harmadiziglen vagy kivégezték, vagy számüzették. Magát Klárát, miután fülét, orrát és ajkát levágták, lóra ültették és néhány városban körülvezetvén, kényszerítették, hogy ismételten mondja: Így jár, a ki a király élete ellen tör!

A havasalföldi hadjárat A következő évben a király, hogy a Záh-családdal szemben tanusított kegyetlenségét egy kissé elfeledtesse, hadait *Bazarába* havasalföldi vajda ellen vezette, a ki magyar birtokokat foglalt el. Károly e hadjárata azonban szerencsétlen volt; seregét az oláhok egy hegyszorosba csalták és ott a hegyormokról lövöldözött nyilak s lehengerített kövek által tönkre tették. Károly csak álruhában menekülhetett el. Szécsi Dezső cserélt vele ruhát, a kit az oláhok azután kegyetlen kínok közt öltek meg.

Belső intézkedések. Károly az országot nem annyira háborúi, mint inkább üdvös belső intézkedései és békés szerzeményei által tette nagygyá. A városokat s polgáraikat ugyanis jogokkal s kiváltságokkal megajándékozván, az ipart és kereskedelmet előmozdította, az úgynevezett „istenítéleteket", melyeket forró vízzel és tüzes vassal gyakoroltak, eltörülte s rendes perfolyamot és törvénykezést tett kötelezővé.

A nápolyi trón megszerzése. Mindezekben a munkálkodásaiban egyik főtörekvése volt családja hatalmának gyarapítása. Ezért korán alkudozásba lépett Róbert nápolyi királylyal, hogy ennek országát családjának megszerezze. Róbertnek nem volt figyermeke és ezért Róbert Károly, midőn személyesen megjelent (1333) Nápolyban, Johannát a nápolyi trón örökösét ifjabb fiának Endrének eljegyezte és ez utóbbit társörökössé neveztette ki.

Előkészítése a Lengyelországgal való unionak. Róbert Károly harmadik neje Erzsébet, a lengyel király lánya volt. Rokonsági kötelék fűzte tehát össze a lengyel dinasztiával. És mivel ez férfiágában kihalófélben volt, a magyar király mindent elkövetett, hogy a lengyeleket

magának lekötelezze és így fiát Lajost a lengyel trón örökösévé megválasztassa. A lengyel trónra jogot formált János cseh király is. Hogy ezt lemondásra bírja, neki is tett szolgálatokat és azután visegrádi fényes palotájába kongresszust hítt össze (1335). Itt megjelentek a cseh, a lengyel király, a morva őrgróf, bajor herczeg, a német lovagrend követei, mindannyija nagy kisérettel. Róbert Károly fényesen látta vendégeit; naponként csak a cseh király asztala számára 2500, a lengyel királyé részére pedig 1500 kenyeret sütöttek; egyik ünnep a másikat érte. János le is mondott a lengyel trónról nagyobb összeg pénz fejében, a melyet nagyobbára a magyar király fizetett ki. Azonkívül a visegrádi kongresszuson intézték el a lengyel király és a német lovagrend közt fenforgó viszályt is. Ily előkészületek után történt azután meg az, hogy Kázmér király, Róbert Károly sógora, miután fiú gyermeke nem volt, a lengyel rendeket rávette, hogy Lajos herczeget trónörökössé válaszszák.

Róbert Károly jelleme. Ez örvendetes esemény után Róbert Károly zavartalan békében uralkodott haláláig 1342-ig. Róbert Károly egyike volt legkiválóbb királyainknak. A nemzet eleinte idegenkedéssel fogadta, de ezt csakhamar tisztelet és szeretet váltotta föl. És ő föl is használta a nemzet szeretetét; nemcsak a belső békét állította helyre, hanem az országot gazdaggá és a külföld előtt is tekintélyessé tette. Egyedüli mocsok az ő uralkodásán az a kegyetlenség, a melylyel Záh családját sujtotta.

3. I. (Nagy) Lajos. (1342—1382).

A szász fölkelés. A nemzet a még csak 17 éves, de már is kitünő lelki tulajdonságokat elárulo Lajost ritka lelkesedéssel ismerte el és koronázta meg királynak. Országlása kezdetén az erdélyi szászok lázadtak föl, kiket személyes megjelenésével csendesített le; ez alkalommal Bazarába oláh vajda fia, Sándor is a magyar király hűségére tért.

A nápolyi ügyek. Ezután több évig kiváltképen a nápolyi királyság ügye és öcscsének Endrének szomorú sorsa foglalkoztatta Lajost. Ugyanis Róbert király végrendeletében másképen intézkedett, mint a hogy Róbert Károlylyal kötött szerződése kivánta. Ezért Endre herczeget Nápolyban nagyon háttérbe szorították. Ennek az állapotnak megszüntetése végett Lajos anyját nagy kincsekkel Nápolyba küldötte. Az anyakirályné a pápánál kieszközölte, hogy

Endre a királyi czímmel ruháztassék föl és nejével Johannával együtt koronáztassék meg.

Endre megöletése. Alig távozott Erzsébet Nápolyból, Endre ellen a cselszövényeket neje Johanna és társai újra megkezdték. A magyar herczeg ezt némán tűrte, mert tudta, hogy nincs már messze az idő, midőn a koronát fejére teheti és magát kínzóin megbosszulhatja. Azért is, midőn a koronázás napja is ki volt tűzve, egy lovagi tornánál oly zászlóval jelent meg, a melyen a czímer fölött bárd és hurok volt látható. Endre ellenségei ebből megtudták, hogy mi vár rájuk. Ezért összeesküdtek leendő királyuk élete ellen; őt vadászat ürügye alatt Aversába csalták (1345); éjjel szobájából kihívták és midőn kilépett, nyakára hurkot vetettek. A herczeg erősen védte magát, segítségért is kiáltott; de bár Johanna közelében volt, magyar dajkáján kívül segítségére senki sem jött. Így a gyilkosok czélt értek; Endrét megölték.

Az első nápolyi hadjárat. Lajosra, a ki öcscsét gyöngéden szerette, ez esemény borzasztó hatást gyakorolt. Johanna megbüntetésére és a nápolyi trón megszerzésére azonnal megtette a szükséges intézkedéseket. Szövetséget kötött a német császárral s több kisebb olasz fejedelemmel és miután országa kormányzását anyjára bízta, nagyobb sereggel megindult (1347) Nápoly elfoglalására. Johanna új férjével Tarentoi Lajossal Francziaországba menekült; Lajos csak csekély ellenállásra talált; ezt könnyen leverte és nápolyi területre lépett. Aversában Durazzoi Károlyt, a kit a gyilkosság bűnszerzőjének tartott, kivégeztette, más négy herczeget pedig elfogatott és fogolyként Magyarországba küldött, azután bevonult Nápolyba. Itt fölvette a Jeruzsálem és Sziczilia királya czímét; maga helyett kormányzót nevezett ki és visszatért hazájába.

A második nápolyi hadjárat. A nápolyiak csakhamar megbánták meghódolásukat, mert a szigorúbb erkölcsű magyarok uralmát nehezen tudták tűrni. Visszahívták tehát Johannát és a Laczkfi István vajda vezérlete alatt álló magyarokat szorongatni kezdték. Lajos király értesülvén hadainak veszedelmes állapotáról, másodszor is elindult Nápoly ellen (1350); ez alkalommal tengeren. E második hadjárata alkalmával már nagyobb ellenállásra talált. Canossa ostrománál vitézei élén akarván a várba nyomulni, maga is megsebesült. A megáradt Silaro folyón át akarván kelni, egyik vitézét beküldte, hogy a víz mélységét kikutassa; midőn az ár a magyar ifjút elragadta, a király saját élete veszélyeztetésével mentette meg. Aversa ostrománál is kapott Lajos sebet, de végre másodszor is

elfoglalta Nápolyt Meggyőződött Lajos ebből az ellenállásból is, hogy Magyarországból Nápolyt nem kormányozhatja; ezért Johanna megbüntetését a pápára bízván, haza vezette seregeit.

A velenczei háborúk. Nápoly elfoglalásával a királynak az volt egyik czélja, hogy Dalmácziát annál biztosabban elfoglalhassa és megtarthassa. Velencze már Róbert Károly idejében terjesztette ki újra hatalmát a dalmát partokra. Lajos a nápolyi hadjáratok megkezdése előtt kisérlette meg Zára visszafoglalását, de a nápolyi hadjáratok elvonták figyelmét ettől az ügytől. A mint azonban azokat befejezte, több olasz fejedelem szövetségében az ármányos Velenczét megtámadta (1356), a dalmát városokat elfoglalta és Velencze szárazföldi birtokait is háborgatta. Velencze végre két évi háborúskodás után Zárában békét kötött, a melyben Dalmáczia birtokáról lemondott. De Velencze ebbe belenyugodni nem tudott és ezért a háború még két ízben megújult. Lajos királynak Genova városa, Velenczének tengeri vetélytársa is szövetségese volt. A szövetségesek annyira szorongatták a büszke Signoriát (olv. szinyoriát), hogy az Torinoban nehéz föltételek mellett (1381) békére lépett. Nemcsak Dalmáczióról mondott le, hanem ezenkívül kötelezte magát, hogy Lajosnak évenként 7000 aranyat fizet.

Az ősiség. A nápolyi hadjáratok befejezte után 1351. a magyar országgyűlés arra kérte a királyt, erősítené meg az aranybullát. Lajos ezt meg is tette egy pontnak kivételével, a mely a nőknek is megadta az örökösödési jogot. Ezt eltörülte és a rendek beleegyeztével elrendelte, hogy a nemesi birtok csak a férfi ágban örökölhető; tulajdonosa azzal nem rendelkezik; a férfi ág kihaltával pedig a királyra száll. Ez az *ősiség*. Azonkívül a király elrendelte, hogy a jobbágyok földesuraiknak minden termékeikből kilenczedet adjanak. Ezekkel az intézkedésekkel azt érte el, hogy a zászlós urak képesek lettek nagyobb bandériumok kiállítására és hogy bandérium-kiállító képességük nem csökkenhetett, mivel birtokaik föl nem darabolódhattak, mindig egy család kezén maradtak.

Háborúk a Balkán-félszigeten. A mily makacsul küzdött Lajos Dalmáczia birtokáért, oly szívóssággal igyekezett a magyar sz. korona egyéb melléktartományait is a király hűségére téríteni. Szerbiát, Boszniát meghódította, sőt Bolgárországot is elfoglalta. Ennek fejedelme Sziszman, a keleti egyház híve, nem átallotta Lajos ellen a törökkel is szövetkezni.

A törökök eredetileg ázsiai nép voltak; Lajos korában azonban már a Balkán-félsziget déli részére is kiterjesztették hatalmukat; fő-

városukká Drinápolyt tették. A veszedelemre, a melylyel e nép a kereszténységet fenyegette, a pápák figyelmeztettek először. Korán hirdettek ellenök keresztes háborút; de az európai fejedelmek a maguk ügyeivel levén elfoglalva, a sz. szék felhívására süketek maradtak. Lajos király mint Sziszman szövetségeseit győzte őket le. Elfoglalta Bolgárországot (1365) és mint bolgár bánságot, országaihoz csatolta.

Térítés. Lajos király azonban nemcsak hódítani akart a Balkán-félszigeten, de oda is törekedett, hogy az ott lakó eretnekeket meg a keleti egyház híveit a nyugati egyház kebelébe térítse. Küldött is oda térítőket, kiket hathatósan támogatott. Hogy a törökökkel a háborút nem folytatta és hogy e térítő munkássága nagyobb és tartósabb sikerrel nem járt, annak jórészt a lengyel ügyek voltak az okozói.

Unió Lengyelországgal. Lajost a lengyelek még atyja életében (1339) trónörökösnek választották. Mint ilyen még Kázmér király életében többször küldött segítséget a lengyeleknek az őket háborgató pogány litvánok és tatárok ellen. Seregei több ízben győzelmesen harczoltak a kereszténység ellenségei ellen. A lengyelek tehát, midőn Kázmér meghalt (1370) Lajost, királyokul elismerték, Lajos magát Krakóban megkoronáztatta, azután a kormányt anyjára bízván, hazájába visszatért.

A lengyelek azonban a női kormánynyal nem akartak megbarátkozni; elégedetlenkedtek. A litvánok is újra megtámadták őket. A király a litvánokat kiűzte; Galicziát és Lodomeriát közvetetlenül Magyarországhoz csatolta; az elégületlenség lecsillapítására pedig a lengyel főnemeseket *Kassára* tanácskozásra hívta. Itt nekik megigérte, hogy a jobbágy telkenként fizetendő két garason kívül más adót szedetni nem fog és a főhivatalokra nem fog idegeneket kinevezni. A lengyelek pedig ez engedményekért hálából megigérték, hogy halála esetén lányainak egyikét utódjául elismerik.

Mária trónörökös Lengyelországban. Lengyelországban ezzel a nyugalom még nem volt helyreállítva. A női kormány magát megkedveltetni nem tudta. Erzsébet tehát lemondott a kormányról. Lajos pedig később lengyelekből alakított tanácsra bízta az országot; ezután (1382.) a lengyel urakat Zólyomba hívta és ott őket rábeszélte, hogy idősebb lányát és annak jegyesét Zsigmond luxemburgi herczeget ismerjék el utódjául. A lengyelek ezt meg is igérték és Máriának meghódoltak. Kevéssel utóbb Lajos király meghalt.

Nagy Lajos jelleme. A történelem Lajos királyt „Nagy"-nak nevezi és méltán. Nemcsak az országban a belső nyugalom megzavarását meg tudta akadályozni, hanem a nemességet magának annyira lekötelezte, hogy az minden háborújában szivesen követte. Hatalmát minden melléktartományban biztosította és midőn Lengyelországot is elnyerte, birodalmának határait három tenger: a Fekete-, Ádriai- és Keleti-tenger mosta. Az egyház szolgálatában nemcsak új monostorokat alapított, hanem térítői buzgalmat is fejtett ki. Szigorúan ügyelt a törvények végrehajtására és néha álruhában bejutazta az országot, hogy meggyőződjék arról, nem nyomják-e el a szegény népet. A városok támogatásával a kereskedelmet és ipart is előmozdította. A tudományokat is pártfogolta és e czélból Pécsett egyetemet állított föl, a mely hazánk történetének ez egész korszakában virágzott.

4. Mária (1382—1386). II. Kis Károly (1385—86).

Lengyelország elszakadása. Magyarország rendei nagy királyuk iránti hálából leányát Máriát minden akadály nélkül királyokul elismerték. Helyette anyja és az elhunyt király nádora kormányozták az országot. A női kormány, illetőleg a gőgös Garai, a ki köznemesből emelkedett föl magas állására, elégületlenséget keltett.

Lengyelország sem volt elégedett. Zsigmond, Mária jegyese, megfordult ugyan benne, de csak ellenszenvet keltett maga ellen. Ezért is a lengyelek küldöttsége az anyakirálynő előtt kijelentette, hogy Lajos leányai közül csak azt fogják királyokul elismerni, a ki férjével együtt Lengyelországban fog lakni. Erzsébet, nehogy a lengyel koronát mindkét leánya elveszítse, hosszabb habozás után kénytelen volt fiatalabb leányát *Hedviget* a lengyeleknek átadni, kik őt azután 1385. megkoronázták és Jagello litván fejedelemhez nőül adták; ezzel a Magyar- és Lengyelország közti kapcsolatnak vége szakadt.

A horvát fölkelés. A női kormánynyal való elégedetlenség csakhamar lázadásra vezetett; e lázadás fészke Horvátország volt. Itt Tvartko bosnyák fejedelem, a Horvátiak, Laczkfi István bán és Palisnai, a vránai perjel állottak az élén. A lázadók Károly nápolyi királyt akarták a trónra meghívni. Károly Magyarországon nevelkedett és mielőtt Nápoly trónjára jutott, Lajos királynak megesküdött, hogy leányai birtokát soha háborgatni nem fogja. A királynék látogatása Horvátországban az elégületlenséget lát-

szólag lecsillapította. De alig hogy visszatértek Budára, az elégületlenek követséget küldöttek Nápolyba és Károlyt meghívták a magyar trónra.

• **Kis Károly.** Károly a meghívást elfogadta és hajón Magyarországba jött. A királynők a támadásra nem voltak elkészülve és Zsigmondtól, a kivel Mária időközben megesküdött, szintén nem kaptak segítséget. Ezért barátságot szinleltek a nápolyi király iránt. Eléje mentek Székes-Fehérvárig és úgy kisérték el Budára, a hol Károlyt párthívei királylyá választották és később meg is koronázták. A koronázás alkalmával, midőn a királynők zokogva borultak N. Lajos sírjára, a nép rokonszenve feléjök fordult.

Mivel Erzsébet és Mária erőszakkal versenytársuktól meg nem szabadulhattak, cselhez folyamodtak. Az alatt az ürügy alatt, hogy Zsigmondtól fontos hirek érkeztek, Károlyt magukhoz a királyi palotának abba a részébe hivatták, a melyben ők laktak. Ide jött *Garai* és *Forgács* is. Midőn Károly Zsigmond levelét olvasta, Forgács hátulról fejbe ütötte. Erre Károly olasz testőrsége elmenekült, a királyt pedig Visegrádra küldték, a hol börtönében csakhamar meghalt.

A királynők fogsága. A királynők és Garai ily módon visszanyerték uralmukat, de semmit sem tettek, hogy azt megtartsák. Még Zsigmonddal sem szövetkeztek; pedig a horvátországi elégületlenek most még bátrabban léptek föl. Garai most is elégnek tartotta, hogy a királynők, mint egyszer már megtették, látogatásukkal csillapítsák le a lázadást. De ekkor tőrbe estek. *Diakovárnál* a lázadók megtámadták a királynőket és csekély számú kiséretöket. Ez hősiesen védekezett. Forgács és Garai is elesett (1386). A királynők fogságba estek; őket *Novigrád* várába vitték, hogy onnan esetleg Nápolyba szállítsák és Károly özvegye bosszújának átadják.

Zsigmond e szörnyű hir hallatára Magyarországba sietett, a hol a nemeseket Budán összegyülekezve találta. A nemesek egybegyűltek, hogy az országnak kormányt adjanak; Zsigmondot megválasztották királyuknak, később pedig meg is koronázták.

5. Luxemburgi Zsigmond (1387—1437).

Mária kiszabadítása. Zsigmond mint király azonnal intézkedéseket tett a királynők kiszabadítására. Hadat gyűjtött; 1387 elején Horvátországba vezette és azután *Novigrád* ostromára küldötte. Velenczével szövetséget kötött és a velenczeiek, mert meg akarták akadályozni, hogy Nápoly és Magyarország egy uralkodó alatt egye-

süljön, gályáikkal csakhamar meg is jelentek a királynők börtönéül szolgáló vár előtt. A lázadók ezalatt az özvegy királynőt leánya szeme láttára megfojtották és így az ostromlók hosszabb küzdelem után csak Máriát szabadíthatták meg, a ki azután férjével *Zágrábban* találkozott.

A horvátországi fölkelés elfojtása. Mária kiszabadításával a horvátországi fölkelés még nem ért véget; sőt Tvartko a tengermellék nagyobb részét is hatalma alá hajtotta. Csak midőn Tvartko elhunyt, utóda *Dabisia* pedig a saját országában volt kénytelen belső viszályokkal küzdeni, tudott Zsigmond ellenök nagyobb sikereket fölmutatni. Garai Miklós, a legyilkolt Garai nádor fia, Maróthi és maga Zsigmond vezetett ellenök hadat. *Dobor* vár elfoglalásakor (1393) a fölkelők nehány főbb embere fogságba esett. Ezeket Zsigmond azonnal kivégeztette. Horváthi János azonban még élt és szította a tüzet. A fölkelés csak Knin várának elestével ért véget.

Kont és társai. A hagyomány szerint Dobor várából több fölkelővel együtt elmenekült *Héderváry Kont István*, Nagy Lajos egyik kitünő nádorának a fia is. Ezeket Zsigmond hive, Vajdafy György, csak csellel tudta kézrekeríteni, megigérvén nekik, hogy, Zsigmondnál kegyelmet eszközöl ki számukra, ha szép szerével követik. De alig voltak hatalmában, őket vasra verette és így hurczolta a király elé. Itt Zsigmondnak nagy büszkén megtagadták a hódolatot, a miért is a király haragra gyuladván, a budai Sz. Györgytéren, saját palotája előtt minden kihallgatás nélkül kivégeztette. 30 társa közül Kont volt az utolsó, a ki a vérpadra lépett.

A melléktartományok. Mialatt az országban Lajos halála óta a belső nyugtalanságok a nemzet erejét lekötötték, a pogány török mind nagyobb tért foglalt el a Balkán-félszigeten. A horvát fölkelés még dühöngött, midőn *Murad* szultán a *Rigómezőn* a szerbek hatalmát megtörte. Ennek az lett a következménye, hogy a szerb fejedelem, miként előbb a bolgárok is, meghódolt a töröknek; a moldvai és havasalföldi vajdák pedig Lengyelország szövetségét keresték, a melyet a Jagellók nagy hatalomra emeltek. E vajdákat azonban Zsigmond ujból rászorította, hogy a magyar király főségét elismerjék.

Az első török háború. 1391-ben a török már magyar területre is becsapott, de vereséget szenvedett. A magyarok azonban kénytelenek voltak ellenök hadilábra helyezkedni. A következő évben Zsigmond személyesen is vezetett ellenök hadjáratot és több várat *Bodont* (Viddin), *Nikápolyt*, *Szilisztriát* stb. elfoglalt. Bajazid,

Murad utóda azonban a várakat csakhamar visszafoglalta. A török részéről fenyegető veszedelmet ekkor már nemcsak a pápa és Magyarország, hanem a nyugat-európai népek is észrevették. Ezért Zsigmond követei, midőn a török ellen segítséget kértek, meghallgatásra találtak, különösen Francziaországban. Mielőtt a nagyobb segítség megérkezett volna, Zsigmond (1395) másodszor is vezetett személyesen hadat a török ellen és *Kis-Nikápolyt* is elfoglalta, de azután hirtelen visszatért. Ennek oka nejének, a szelid lelkű, szerencsétlen Mária királynénak halála volt (1395).

A nikápolyi csatavesztés. Zsigmond ugyanis tarthatott attól, hogy a nápolyi párt neje halála után újra felüti fejét és újabb zavarokat fog okozni. Ezért hagyott föl a török hadjárattal. De midőn észrevette, hogy nagyobb mozgalom nem keletkezik, folytatta hadikészületeit. Elment Németországba és felhivására onnan is gyülekeztek egyes csapatok. 1396-ban Budán közel 100.000 főre rúgott a magyar és külföldi hadak száma. Különösen nagy számmal jelentek meg a francziák (10—12.000), köztük négy királyi herczeg; azonkívül voltak németek, angolok, lengyelek, csehek, oláhok és bosnyákok is nagyobb számmal. *Bodont* és *Orsovát* könnyű szerrel foglalták el. Midőn *Nagy-Nikápolyt* ostromolnák, hirtelen megérkezett a török. A keresztények nem lévén elkészülve a hirtelen támadásra, kedvezőtlen állást foglaltak el. A francziák támadtak; hirtelen és meggondolatlanul támadtak; ezért csakhamar a törökök őket körülfogták, részben leölték, részint fogságba ejtették. Ez eldöntötte a csata sorsát. Zsigmond is életveszélyben forgott. Egy csolnakra menekülve, nehányad magával leevezett a Dunán és onnan Konstantinápolyba. *Bajazid* a foglyok egy részét a harcz szinhelyén lebunkóztatta; az előkelőket nagy váltságdíj mellett bocsátotta szabadon. Európa földjén ez volt az első nagyobb összecsapás törökök és keresztények közt. Sokára elvette az európaiak kedvét a török elleni keresztes hadjárat vezetésétől. Hogy a törökök győzelmöket jobban ki nem zsákmányolták, a tatároknak volt köszönhető; ezek Bajazidet Kis-Ázsiában legyőzték és elfogták; egyelőre a törökök ereje meg volt gyöngítve.

A körös-udvarhelyi gyülés. Zsigmond a nikápolyi csatavesztés után sokáig maradt el az országtól. A még mindig elégületlen horvátországiak ezt a körülményt arra használták föl, hogy a király holt hirét költsék és *Lászlót* behivják az országba. László nem jött be, hanem távollétére *Laczfit* és *Simontornyait* bizta meg a kormányzással. Ekkor jött meg Zsigmond *Ragusába*. A mint innen az

országba jött, először *Temesvárra*, később pedig a horvát rendeket *Körös-Udvarhelyre* gyűlésre hivta egybe. Ez utóbbi gyűlésre Zsigmond menedéklevelével ellátva megjelent Laczfi és Simontornyai is. A királyi menedéklevél daczára azonban néhány előkelő Zsigmond-párti úr őket megölte. A nemeseknek törvényben biztosított jogának és a királyi szónak ily erőszakos megsértése nagy izgatottságot keltett. Ehhez járult, hogy Zsigmond a temesvári országgyűlés végzéseinek ellenére az idegeneket a nekik adományozott hivatalokban meghagyta, végül pedig a nemzetet meg sem kérdezve, rokonait, először *Venczel* római császárt, később pedig *Józsa* morva őrgrófot utódjává jelölte. Ez a sok önkény, az ország jogainak ily arczulcsapása végre a főurak nagyobb részét Zsigmond ellen szövetségre birta. A szövetségesek 1401-ben *Bebek* nádor vezérlete alatt a királyi palotába hatoltak, itt Zsigmondnak törvényszegéseit szemére hányták s őt a nemzet foglyaként *Visegrádra* küldték.

Zsigmond fogsága. Eddig az egyetértés a nemesek közt megvolt, de a jövő királyának személyére nézve nagyon is eltértek egymástól. Egyik párt *Ulászló* lengyel királyt, a másik *Vilmos* osztrák herczeget, a harmadik nápolyi *Lászlót* akarta a trónra ültetni; sőt még *Józsa* is betört az országba és a Zsigmonddal kötött örökösödési szerződésre hivatkozva, több várost elfoglalt. Ez az egyenetlenkedés Zsigmondnak nagy hasznára vált. A nemzet belátta, hogy békét csak úgy élvezhet, ha Zsigmondot ismét elismeri királyául; a hangulat változását már igazolta az is, hogy Zsigmondot *Siklósban Garai* őrizetére bízták. Ezután *Stibor* vajda és Garai mindent elkövettek a király kiszabadítására; ez sikerült is nekik; azon föltétellel, hogy elfogatásáért senkin bosszút nem áll, szabadon bocsátották.

Az Alberttel kötött örökösödési szerződés. Kiszabadulása után Zsigmond magát a trónon megszilárdulva érezte; ezért ismét beleavatkozott a németországi ügyekbe. Hogy a római császári széket annál biztosabban elnyerje, eddigi szövetségesét, Albert osztrák herczeget akarta szorosabban magához kötni; ezért szerződést kötött vele és ebben őt magyarországi örökösévé tette; a szerződést azután Pozsonyba gyűjtött több főúrral is aláiratta.

Nápolyi László támadása. Zsigmond azonban csalatkozott; trónja még nem volt elég szilárd. A nápolyi párt újból életjelt adott magáról és midőn a pápa támogatását is megnyerte, oly erős lett, hogy Lászlót is behivta az országba, és e czélra csináltatott koro-

nával *Zárában* az esztergomi érsek által megkoronáztatta. Zsigmond körülbelül ugyanabban az időben jött az országba, midőn László. Azonban míg ez utóbbi valóságos diadalmenetben haladt Győrig, amaz hideg fogadtatásban részesült. De buzgó párthívei, *Stibor* és *Garai*, a kit *Bebek* helyébe nemrégiben nevezett ki a király nádorrá, mindent elkövettek urok megmentésére. *Pápa-Pinkócznál* (1403) László hadait meg is verték, a mire László az országból nemsokára kitakarodott. Hogy Zsigmond az ország nyugalmát minél előbb helyreállítsa, általános bűnbocsánatot hirdetett. Magyarországon a tiszamelléki lázadók leveretése után a nyugalom csakugyan nemsokára helyreállott, de Horvátországban még az elégületlenség hosszabb ideig fenmaradt és csak akkor szünt meg teljesen, midőn a daczolók utolsó menedékhelye, Dobor vára is elesett (1408). Nápolyi László, miután az országot véglegesen elhagyta, a dalmát városokra táplált jogát Velenczének eladta.

A nemzet kibékülése Zsigmonddal. Innen túl Zsigmond uralmát többé semmiféle fölkelés sem zavarta meg; bár ezután is megtörtént, sőt még gyakrabban történt, hogy az országtól hosszabb ideig távol volt. De a magyar törvények tisztelete, a melyet Zsigmond ezentúl tanusított, a magyar szokásokhoz való alkalmazkodása a nemzet szemében őt kedveltté tették. Talán az is hizelgett a magyaroknak, hogy királyuk az akkoriban Európában legnagyobb tekintélynek örvendő római császárságot is elnyerte (1410) és mint ilyen a külföldön is a maga magyarjait minduntalan kitüntette.

A velenczei háborúk. Már mint császár kezdette meg háborúit Velenczével. E köztársasággal Zsigmond uralkodása kezdetén jó viszonyban állott. De midőn a Signoriának többé attól nem kellett tartania, hogy a nápolyi párt az uralmat magához ragadhatja, magatartását megváltoztatta. A torinoi béke értelmében elvállalt kötelezettségét, a 7000 arany fizetését nem teljesítette; nápolyi Lászlótól a Dalmácziára vonatkozó jogait 100.000 aranyért megvette és egykét város elfoglalására kisérletet is tett; Zárát pedig birtokba vette. Zsigmond (1411.) *Ozorai Fülöpöt* küldte ki a köztársaság szárazföldi olasz birtokai ellen. Ozorai eleinte szerencsésen harczolt, de később a magyar hadakat visszaszorították. A király, hogy a háborúra szükséges költségéket megszerezze, Ulászló lengyel királynak 16 szepesi várost zálogba adott. A szerencse azonban ezután sem kedvezett a magyaroknak. Mivel pedig Zsigmondot németországi ügyei nagyon lekötötték, az olasz köztársasággal (1413) 5 évre fegyverszünetet kötött. A háború ezután még kétszer megújult, de

Zsigmond Dalmáczíát többé visszaszerezni nem bírta. A harmadik háborúnak 1433 egy újabb öt évi fegyverszünet vetett véget, de ennek lejártát már Zsigmond nem érte meg. Dalmáczia tehát hazánkra nézve elveszett.

A huszíták támadásai. A velenczei háborúk alatt hazánkat új veszély fenyegette északnyugat felől. Midőn Zsigmondot német császárrá koronázták, a keresztény világnak három egyházi feje, három pápája volt; azonkívül Csehországban *Husz János* új tévtant kezdett hirdetni, a melynek csakhamar számos hivője akadt. Zsigmond a különféle zavarok megszüntetése végett nagy kitartással és fáradhatatlan buzgalommal egyetemes zsinat megtartását sürgette, a melyet Konstanzban megtartottak (1414). E zsinaton az egyházszakadást megszüntették, Husz Jánost elitélték és Zsigmond máglyán megégettette. Husz csehországi hívei, a huszíták, ez okból rendkívül nehezteltek reá és mivel Zsigmond magyar király is volt, becsapásaikkal magyarországi birtokait is több ízben háborgatták; sőt az ország északnyugati részeiben több várost elfoglaltak és megtartottak. Betöréseik csak akkor értek véget, midőn egymással is meghasonlottak és egymás erejét tették tönkre.

Újabb török háborúk. A magyarországi belső zavarok, Zsigmond németországi elfoglaltsága és későbben a huszita háborúk a töröknek elég időt engedtek arra, hogy a tatároktól szenvedett nagy vereségét kiheverje és új erőt gyűjtsön, a melylyel azután a Balkánfélszigeten magát mindig jobban megfészkelte és hazánk mellék-tartományait mindig jobban fenyegette. E veszély elől menekülendő, István szerb fejedelem Zsigmond pártfogását kereste. Megjelent (1427) Magyarországban, késznek nyilatkozott, hogy 17 erősséget átad a magyar királynak, újból elismeri fenhatóságát, ha ez a török ellen megsegíti és unokaöcscsét, *Brankovics Györgyöt* örökőseként megerősíti. Zsigmond az ajánlatot örömmel fogadta és István fejedelmet még magyarországi birtokokkal is megajándékozta. István a következő évben meghalt. Az új fejedelem az odaigért várakat békességben átadta; csak Galambóczot játszotta várnagya a török kezére. *Galambócz* visszafoglalására és a török ellen nagy hadi készületek folytak hazánkban és 1428-ban Zsigmond nagy erővel személyesen indult meg a kérdéses vár elfoglalására. A törökök erősen védték magukat; de midőn a vár már-már azon a ponton volt, hogy magát megadja, fölmentő sereg érkezett alája. A magyar hadakat e sereg olyannyira meglepte, hogy Zsigmond alkudozni kezdett a törökkel, de ez nem tartotta meg az alkut és a magyar sereg nagy rendetlen-

ségben vonult vissza a Dunán. Maga Zsigmond is veszélybe került, a melyből a hagyomány szerint *Rozgonyi István* neje mentette ki. E vereségnek súlyos következményei voltak. A szerb fejedelem és oláh vajda meghódolt a pogánynak; a török pedig az erdélyi részekre tört és pusztított meg rabolt. Zsigmond nem is kisértette meg többé a melléktartományokban a magyar király fenhatóságát visszaállítani.

Belső intézkedések. A placetum regium. Midőn Zsigmond uralmát a nápolyi párt nyugtalanította és ezt a pápa is támogatta, ez utóbbinak befolyását a magyar király meg akarta gyöngíteni; ez okból 1404-ben oly rendeletet bocsátott ki, a mely szerint Rómából a pápai széktől eredő semmiféle levelet kihirdetni, semmiféle rendeletet végrehajtani nem szabad, ha a király azt meg nem engedi; ezt nevezték *placetum regium*nak. Ugyanakkor Zsigmond újra magához ragadta a püspökök és érsekek kinevezésének jogát, a melyet sz. István megkapott, a melyről későbbi királyaink lemondtak és a melyet a *konstanzi* zsinat ismét megerősített; királyaink maig is gyakorolják.

A városok az ország rendei. Részben a nápolyi párt, de főképen a hatalmaskodó főnemesek, az oligarchák ellen irányultak azok a törvények, a melyeket az 1405. évben tartott két országgyűlés szabott. E törvények a városoknak nagyrészt eddig is meglevő jogait szabályozták; megengedték, hogy a városok saját biráik alatt éljenek és így a nemesség uralma alól egészen kivétessenek, sőt hogy követeik által az országgyűléseken is megjelenhessenek, a mi még eddig megengedve nem volt. Szabályozták a városok adófizető kötelezettségét és egyéb terheit, a melyekkel a királynak tartoztak. Végül biztosították a jobbágyok szabad költözködési jogát is. Ekkor a megyék hatalma is megnövekedhetett már, mivel az 1405-iki törvényeket megerősítésök előtt a megyékhez terjesztették véleményadás végett.

A honvédelem új szervezete. A török és huszita háborúkban a nemzet katonai ereje nagyobb diadalok kivívására elégtelennek bizonyult. Ezt a hanyatlást Nagy Lajos királyunk óta főképen az okozta, hogy a nagybirtokosok, a főnemesek többé nem teljesítették oly készséggel honvédelmi kötelezettségöket, nem állították ki mindig banderiumaikat; elkezdték magánérdekeiket a közérdek fölé emelni. E katonai gyöngeség orvoslása végett a király főemberei között hosszas tanácskozások folytak; a belőlük alakult kormánytanács készítette el azt a javaslatot, a melyet azután az 1435-ki ország-

gyűlés törvényerőre emelt. E törvény szerint az ország védelmére szolgálnak első sorban a király banderiumai, a tiszti és a főpapi banderiumok. Ezeket a király, illetőleg az ország első tisztviselői: a nádor, a vajdák, bánok stb. és a főpapok saját jövedelmeikből tartoztak kiállítani, fölszerelni és a hadjárat alatt ellátni. A nemesség által birtokai arányában kiállított katonaság csak részben alkotott önálló banderiumot; ha valamely nemes egy banderium ötödét, azaz legalább 100 katonát állított ki, azt saját címere, zászlója alatt vezethette a hadba. Mivel azonban ezeket a banderiumokat az ország védelmére elégségeseknek nem tartották, kötelezték a szegényebb nemességet, hogy minden 33 jobbágy után állítson ki egy-egy fölfegyverzett katonát; ezeket *portális katonaságnak* nevezték, a melyet a főispán vezetett hadba. Ezekhez járultak még a kiváltságos népeknek, a jászoknak, kúnoknak, székelyeknek csapatai, a városok által kiállított katonaság és végül az általános nemesi fölkelés. Az 1435-ki törvényhozás gondoskodott továbbá, hogy a banderiumok és egyéb csapatok idejében állíttassanak ki, hogy azok idő előtt szét ne oszoljanak és hogy az ország egyes részeinek védelmére, a melyek leginkább voltak veszélyben, mely banderiumok tartoznak első sorban síkra szállani. Ez intézkedésekből tudjuk, hogy csupán a banderiumok összesen mintegy 120.000 főnyi sereget alkottak.

A huszita vallás terjedése hazánkban. Az 1435-iki országgyűlés után Zsigmond Csehországba ment a cseh korona megszerzése végett. Csak hosszas alkudozások után birta ebbeli czélját elérni. Ezalatt hazánkban is elterjedt, különösen a jobbágyok közt a huszita-vallás. Zsigmond egy ferenczrendi szerzetest, *Marchia Jakabot*, bízta meg ez új tan kiirtásával. Marchia szónoki erejével és szigorú büntetésekkel czélt is ért. E helyett az erdélyi részeken pórlázadás ütött ki, a melynek elnyomatását a király már nem érte meg. Prágában a huszita-mozgalom helyzetét kellemetlenné tette; el akart jönni magyarjai közé. Znaimban azonban már oly gyengének érezte magát, hogy cseh és magyar tanácsosait maga köré gyűjtötte és lelkökre kötötte, hogy utódjául leányát, Erzsébetet és ennek férjét, Albertet ismerjék el. A magyar tanácsosok, miután a rendek már 1411-ben tettek erre nézve kötelező igéretet, szivesen teljesítették királyuk kívánságát.

Zsigmond jelleme. Országunk trónján még nem ült király oly sokáig, mint Zsigmond. E hosszú idő alatt Zsigmond ellensége és barátja is volt nemzetünknek. Midőn trónra jutott, még könnyelmű, könnyen haragra gyúló volt; alattvalóival sokszor ellen-

kezésbe jutott. Fogsága komolyabbá tette; innen túl a magyarokkal való jó egyetértését semmi sem zavarta meg; hozzájárult a jó viszonyhoz az is, hogy a magyarok nemeslelkűségét megismerte és megbecsülni is megtanulta. Pazarló hajlama megmaradt uralkodásának egész ideje alatt. Ezenkívül nyájas, leereszkedő tudott lenni. A különféle nemzetek ismerete, a tudományok és művészetek iránt előszeretettel viselkedő királyt széles látókörűvé tette. Ez volt egyik oka, hogy az európai nemzetek közt gyakran játszott békebirói szerepet. Ingerlékenysége és ingatagsága szintén jellemző tulajdonsága volt; ingatagsága okozta, hogy sokféle vállalatba fogott, a mit azután bevégezni elmulasztott.

6. Albert (1437—39).

Albert királylyá koronázása. A súlyosan beteg Zsigmondnak tett igéretét a magyar nemzet beváltotta. Röviddel ennek halála után vejét oly feltétel alatt választották királylyá, hogy a magyar ügyeket nem fogja elhanyagolni, Magyarországban fog lakni és a német királyságot a nemzet beleegyezése nélkül nem fogadja el. Megválasztása után Székes-Fehérváron megkoronázták. Így jutott Magyarország trónjára a Habsburgok egyike, kinek királyi pálczája alatt először egyesült Magyar-, Csehország és Ausztria. Albert a koronázásakor adott szavát beváltotta. Budán ütötte fel székhelyét és a német királyságot is csak akkor fogadta el, midőn a nemzet beleegyezett.

Pórlázadás. Szükség is volt arra, hogy a király az ország ügyeivel gondosabban foglalkozzék. Az erdélyi pórlázadás, a mely még Zsigmond életében tört ki, veszedelmessé kezdett válni. *Budai Nagy Antal*, *Kardos János* ügyes vezéreik vezetése mellett a pórok nemcsak hogy számos nemesi udvart égettek föl és számos nemest végeztek ki, hanem néhány nagyobb várost is kézrekerítettek, mint Nagy-Enyedet és Kolozsvárt. A vajda nem birt velük és a pórok már az egész nemesség kiirtásáról kezdtek gondolkozni. Ekkor Kápolnán a nemesek, székelyek és szászok testvéri uniot kötöttek egymással, a mely szerint minden ellenség ellen egymást minden erővel segíteni fogják. Egyesült erővel azután sikerült a *kolozsmonostori* csatában a pórokat legyőzniök. A főbb vezetőket karóba húzták és a többieket szétszórták.

A török betörése. Az erdélyi zavarokat *Murád* szultán felhasználta és Drakul oláh vajda kiséretében betört az országba; a

Maros és Olt mentén pusztított és mintegy 70,000 fogolyt magával hurczolván, kitakarodott. A nemesség félvén az elkeseredett póroktól, nem merte útját állani.

A budai országgyűlés. A keleti részek pusztulása arra birta a királyt, hogy 1439-ben Budára országgyűlést hívjon egybe. Az országgyűlésnek első feladata lett volna a török elleni védelemről gondoskodni. De azonkívül, hogy a Szerbiát szorongató török ellen általános fölkelést rendelt el, egyéb fontos végzéseket is hozott. Ilyenek voltak, hogy ezentúl nádorrá a király nem maga nevez ki szabadon bárkit, hanem a kinevezés csak a rendek hozzájárulásával történhetik; a király leányát nem adhatja férjhez szabadon, csakis a rendek beleegyezésével; a királyné örökösödési jogát elismerik, de udvari népe mindig magyar legyen. Végül az országot a király első sorban a saját csapataival és a tiszti bandériumokkal tartozik megvédeni. A zászlós urak bandériumai csak nagyobb veszély idején nyúlnak fegyverhez.

Albert király.

A török hadjárat. A budai országgyűlés a nemesi fölkelés helyéül *Titelt* tűzte ki. Ide utazott a király is, de a nemesség csak lassan gyülekezett. A török ezalatt erősen ostromolta *Szendrőt*, a melyet a szerb fejedelem idősebb fia, *Brankovics Gergely*, három hónapon át hősiesen védelmezett, azután pedig, mivel Albert meg nem segíthette, a töröknek átadott. A csekély számú magyar hadsereg az egyes portyázó török csapatokkal szemben is alig tudott helyt állani. Midőn pedig a vérhas kezdte tizedelni, minden nagyobb

ütközet nélkül fölöszlott. A betegséget maga a király is megkapta. Midőn így betegen Bécsbe akart jutni, útközben *Neszmélyben* elhunyt. Vallásos, őszinte, nyilt férfiú volt; megnehezítette hazánkban uralkodói kötelességének teljesítését az a körülmény, hogy magyarul nem tudott.

7. I. Ulászló (1440—1444).

Ulászló királylyá választása. Albert halála nagy zavarba hozta az országot. A nemzet elismerte ugyan özvegyének, Erzsébetnek örökösödési jogát, de másrészt érezte, hogy a nehéz időkben a női kormány nem felel meg az ország szükségleteinek. Oly férjet akartak tehát Erzsébetnek választani, a ki képes legyen hazánkról a török veszedelmet elhárítani. Az 1440. újév napjára *Budára* összehívott országgyűlés a királynéval abban állapodott meg, hogy *Ulászló* lengyel király hivassék meg a trónra. Erzsébet azonban csakhamar megbánta tettét. Elraboltatta a Visegrádon őrzött sz. koronát; midőn pedig fia, László megszületett, azt kivánta, hogy az Ulászló meghivására, Lengyelországba menesztett követség térjen azonnal vissza. László születésének híre azonban a követséget már Krakóban találta, hol Ulászlót a nemzet nevében a magyar trónra meghívta és bár László születéséről értesült, vele az egyezséget is megkötötte. Az egyezség föltételei voltak, hogy Ulászló a nemzet jogainak megtartására megesküszik, a szepesi városokat visszaadja és Erzsébetet nőül veszi. Erzsébet azonban ekkor a házasságról már semmit sem akart tudni, mert fiát szerette volna a trónon látni, a kit Székes-Fehérváron meg is koronáztatott. A nemzet nagy többsége ennek daczára Ulászló pártjára állott és őt ugyancsak Fehérvárott a sz. István ereklyetartójához tartozó koronával megkoronázta.

A polgárháború. Erzsébet látván, hogy a nemzet többsége tőle elpártolt, fia jogait fegyverrel akarta kivívni. E végből a sz. koronát és egyéb ékszereit *Frigyes* német császárnál elzálogosította, az így szerzett pénzen pedig zsoldosokat fogadott. Az ország északnyugati részébe *Giskra* cseh vezért hívta be, a ki e részeken Ulászló párthíveit csakkamar elnyomta; azután *Garai* és *Szécsi* vezérlete alatt magyar párthíveiből és zsoldosokból álló két hadat küldött be, a melyeknek feladata lett volna Ulászlót az országból kiűzni. Azonban Ulászló vezérei, *Hunyadi* és *Ujlaki*, ellenfeleiket legyőzték és Ulászló trónját megvédték, a miért is a hálás király őket erdélyi vajdákká nevezte ki. A hazánkat dúló viszály kiegyenlítésére a

sz. szék *Cesarini Julian* kardinálist küldte be, a ki diplomácziai ügyességével és rábeszélő tehetségével hosszabb alkudozások után Ulászlót és Erzsébetet arra birta, hegy Győrött személyesen találkozzanak. A személyes találkozó (1442. nov. 25) az egyezséget a két küzdő fél között létrehozta. Ezzel azonban, sajnos, a béke nem állott helyre. Erzsébet csakhamar meghalt; pártjának élére Frigyes császár állott, a kivel csak a rákövetkező évben sikerült fegyverszünetet kötni.

Hunyadi János. A belső békére pedig annál nagyobb szükség volt, mivel a török részéről fenyegető veszély mindinkább növekedett. Szerencsére nemzetünket a Gondviselés egy oly férfiúval ajándékozta meg akkor, a ki nagy tehetségeivel, önfeláldozó hazafiasságával egymaga egész hadsereggel ért fel. E férfiú *Hunyadi János* volt. Hunyadi János már Zsigmond idejében udvari vitéz volt és kiváló tehetségeinek korán adta jeleit; Albert király már a szörényi bánság legfontosabb helyeinek védelmével bízta meg. Ulászló pedig az Erzsébet-pártiak ellen kivívott győzelmeinek jutalmául Ujlakival együtt erdélyi vajdává nevezte ki.

Kemény Simon. A török Albert király szerencsétlen hadjáratából bátorságot meríthetett új támadásra Magyarország ellen. 1440-ben megtámadta Nádor-Fehérvárt, a melyet *Thallóczi János* vránai perjel hősiesen megvédett. A sikertelen ostrom azonban csak egy évre vette el a török kedvét a támadástól. 1442-ben *Mezid bég* vezérlete alatt jelentékeny sereg rontott be Erdélybe; ekkor már Hunyadi volt annak vajdája. Az új vajda *Lápos György* püspökkel csekély sereg élén a rabló törököknek útját állotta *Szent-Imrénél*, de a túlnyomó erő elől kényszerült visszavonulni. A győzelemittas török *Szebent* fogta ostrom alá. Hunyadi ezalatt az erdélyi hadakat összeszedte és megtámadta az ostromlókat. Mezid bég tudta, hogy az egész magyarság lelke Hunyadi; legjobb vitézeit gyűjtötte maga köré és nagy jutalmat igért annak, a ki őt élve vagy halva kézrekeríti. Hunyadi erről kémei útján értesült és ehhez mérten készítette elő a támadást. De értesült erről *Kemény Simon* erdélyi nemes is, a ki külsejére nézve egészen hasonlított a magyar sereg vezéréhez. Ez kikérte magának, hogy Hunyadival fegyverzetet cserélhessen. A törökök válogatott vitézei a Kemény Simon vezérlete alatt álló csapatra rohantak és míg ezt tönkretették és az ál-Hunyadit is megölték, az igazi Hunyadi a kirohant várőrséggel a török sereget egészen körülfogta és teljesen tönkretette. A török vezér több mint húszezer vitézzel együtt elesett. A magyar fővezér

a gazdag zsákmány nagy részét vallásos lelkületéből kifolyólag kegyeletes czélokra fordította.

A vaskapui diadal. A szultánt Mezid bég veresége nem kevéssé bosszantotta és ennek megbosszulására eleinte személyesen akart hadat vezetni, de később beérte azzal, hogy *Szehabbedin* beglerbéget küldte be jelentékeny sereggel. A török vezér a Havasalföldet tűzzel-vassal pusztította és mivel ellenállásra nem talált, elbizakodottságában oly nyilatkozatot tett, hogy a magyar sereg megfutamítására elég lesz, ha turbánját megmutatja. De keserűen csalódott. Midőn a Hunyad vármegye nyugati határán levő *Vaskapu-szoroson* Erdélybe akart nyomulni, a hegyek közt Hunyadi derék hada, a mely a törökénél ötszörte volt kisebb, oly hévvel és oly ügyesen támadta meg, hogy hosszabb küzdelem után teljesen tönkretette. Az egész török tábor kétszáz zászlóval magyar kézre került. A vaskapui diadalnak még nagyobb hatása volt, mint a szebeninek. Mindenütt az a hit terjedt el, hogy most van az ideje, a mikor a törököt egész Európából ki lehet űzni.

A hosszú hadjárat. E hitet különösen élesztette és a török elleni harcz szükséges voltát lelkesen hirdette Cesarini Julian, a sz. szék követe. Maga a sz. atya a török ellen pénzzel segíti a magyarokat és oda törekszik, hogy a nyugati népek között szövetséget hozzon ellene létre. A magyarok közt is nagy lelkesedést keltettek Hunyadi győzelmei. Cesarini létrehozta Frigyessel a fegyverszünetet és keresztes háborút hirdetett. Ulászló ezalatt Budán országgyűlést tartott, a melyen a polgárháborúkból eredő bűnök elnyomására tettek intézkedéseket és a rendesnél nagyobb adókat vetettek ki. A király az országgyűlés befejezése után Hunyadival a török ellen indult. *Nándor-Fehérvárnál* átkelt a Dunán és a Morava mentén nyomult előre. Az előcsapatot Hunyadi vezette, a ki először *Szendrőnél* vert meg egy török csapatot, azután elfoglalta és lerombolta Nist és az e vár fölmentésére jövő három török sereget három különféle csatában megverte. De alig hogy ezeket szérszórta, már egy negyedik török had közeledett a magyarok felé. Hunyadi ezzel is szembeszállott, megverte és egyik vezérét, *Mahmud Cselebi* basát, a szultán sógorát is elfogta. A győzők elfoglalták még *Szófiát* is és előkészületeket tettek, hogy a hideg téli idő daczára a *Balkánon* is átkeljenek. Azonban a Balkán nehéz járhatósága, a téli hideg és különösen az élelmiszer és takarmány hiánya arra bírták a királyt és Hunyadit, hogy visszatérjenek. 1444 febr. havában érkeztek Budára; bevonulásuk valóságos diadalmenet volt.

A szegedi békekötés. Ennek az úgynevezett hosszú hadjáratnak fényes eredményei egész Európát felvillanyozták. A nyugati kormányok is siettek Ulászlót üdvözölni. A konstantinápolyi császár igéretet tett, hogy népével együtt a nyugati egyházba lép, ha a törököt Európából kiüzik. *Brankovics* és *Skander* bég, a ki épen akkor foglalta el *Albánia* fejedelmi székét, szintén sürgették a hadjáratot. Az áprilisban Budán tartott országgyűlés pedig elhatározta, hogy ez évben is hadjáratot intéz a török ellen. Ulászló ennek teljesítésére megesküdött és erről a nyugati kormányokat is értesítette. A törököt a hadi készületek megijesztették és mivel *Kis-Ázsiában* is lázadás tört ki a szultán ellen, Brankovicsot békeközvetítőül kérte föl, azután pedig fényes követséget küldött a béketárgyalások megkezdésére. Hunyadi azt ajánlotta a királynak, hogy e tárgyalásokat *Szegeden* tartsa meg azért, mert ha sikerre nem vezetnének, onnan mindjárt megkezdheti a háborút. A szultán követei kedvező békefeltételeket ajánlottak, a melyek alapján Hunyadi tanácsára a békét meg is kötötték. E szerint a török megtartja ugyan *Bolgárországot*, de *Szerbiát*, *Boszniát*, *Herczegovinát*, a *macsói* és *szörényi* bánságot, *Albánia* egyrészét és a *Havasalföldet* is visszaadja; az ezeken a területeken fekvő várakat nyolcz nap alatt kiüríti és a szultán sógoráért külön nagy váltságdíjat fizet. A békekötést Ulászló az evangéliumra tett esküvel erősítette meg.

A várnai csata 1444. Alig távoztak el a török követek, híre érkezett, hogy Velencze, a pápa, a burgundiai fejedelem az igért gályák elkészítésével készen van és őket a *Dardanellákba* fogja küldeni, hogy a szultánnak visszajövetelét Kis-Ázsiából megakadályozzák. Más oldalról is jöttek segélyigéretek; a török pedig a béke feltételeit csak részben teljesítette. Ehhez járult, hogy *Julian* bibornok ékesszólásával szintén a háború megindítását sürgette. Mindez Ulászlót és a főurakat arra bírta, hogy a békét megszegjék, illetőleg hogy az Európa fejedelmeinek előbb tett és királyi esküvel is megerősített igéreteket beváltsák. Miután a háború megkezdését kihirdették, Ulászló 10—12,000 emberrel megindult Törökország felé; hozzája csatlakozott még Hunyadi 5000 és *Drakul* vajda 4000 emberrel. A magyarok, hogy a Balkán szorosait kikerüljék, keletre, a Fekete-tenger felé vonultak. A török várak kapitányai azt hivén, hogy a magyarok sokkal nagyobb sereggel közelednek, nem tanusítottak ellenállást. A magyaroknak azonban csakhamar meg kellett győződniök, hogy a külföldiek igéreteiben csalódtak. Segítség sehonnan sem érkezett; Brankovics

pedig a törökkel szövetkezett. Végre *Várna* közelében Ulászló arról is értesült, hogy a szultán hadseregével a Dardanellákon éjnek idején átkelt. Várnánál sem volt hire-hamva az idegen gályáknak. E helyett a szultán közeledtének hire érkezett meg. Az ötszörte nagyobb török haderő közeledtének hirére a magyarok hadi tanácsot ültek, a melyben a csata elfogadását határozták el. Hunyadi föllállítván csapatait, oly ügyesen vezérelte, hogy a török hadak nagyobb része már ingadozni kezdett. Ekkor lengyel hívei Ulászlót rábeszélték, ne engedje át egyedül Hunyadinak a győzelem pálmáját. A király engedett hívei rábeszélésének; rácsapott a törökökre, de oly hevesen és vigyázatlanul nyomult előre, hogy a janicsárok, a törökök legjobb gyalogos katonái csakhamar körülfogták és megölték; azután pedig fejét póznára tűzve, a táborban körülhordozták. Ulászló elestének híre a magyarokra oly leverőleg hatott, hogy a félig kivívott győzelem daczára hátrálni, majd futni kezdettek. A török súlyos veszteségei következtében nem bírta őket üldözni. A csatában elesett Julian bíboros is; de Hunyadi megmenekült. Futása közben azonban Drakul oláh vajda elfogatta és csak *Hédervári* nádor fenyegetésére bocsátotta szabadon.

8. V. László és Hunyadi János, mint kormányzó.

A hét kapitány. A várnai csata katonai szempontból nem volt ugyan súlyos vereség; de súlyos következményűvé tette az, hogy az országnak újra nem volt királya. A Hédervári nádor által összehívott országgyűlés, a melyen a fogságából kiszabadított Hunyadi, továbbá a László-párti főurak is részt vettek, mindenekelőtt bizonyságot akart szerezni arról, hogy Ulászló csakugyan nincs-e többé az élők között; ha a szomorú hír megvalósulna, az esetre a gyermek *Lászlót* választotta királylyá oly föltétel alatt, hogy Frigyes őt kiadja; addigra pedig, a míg az országnak királya lesz, kormányzását hét kapitányra bízta, kik közt volt Hunyadi, Giskra és Ujlaki. Hunyadi, mint az ország keleti részének kapitánya elfogóját, Drakult a vajdaságából elűzte és helyébe Dánt tette. Később pedig az ország rendeinek megbízásából a Drávántúl rendetlenkedő *Czillieieket* is békére kényszerítette.

Hunyadi Jánost kormányzóvá választják. Mivel azonban Frigyes a kis Lászlót kiadni nem akarta, az országnak feldaraboltsága pedig a belső rend tekintetében károsnak bizonyult, 1446-ban a rendek abban egyeztek meg, hogy arra az időre, míg László Frigyes-

nél van, az egész országra kiterjedő hatalommal kormányzót választanak. Mindenekelőtt mindenki megesküdött, hogy az országgyűlés határozatának magát aláveti, azután az összes főbb tisztviselők hivatalaikról lemondtak és *végül* Hunyadit, ki az országnak már annyi szolgálatot tett, kormányzóvá megválasztották és csaknem teljes királyi hatalommal ruházták föl. Hatalmát a királyéhoz képest csak annyiban szorították meg, hogy melléje rendeltek egy 12 tagú (nádor, országbiró, két egyházi, két világi főúr és hat köznemes) országtanácsot és kikötötték, hogy ezek beleegyezése nélkül 32 teleknél nagyobb birtokot nem adományozhat, hűtlenségi perben nem ítélhet és az érsekségeket és püspökségeket nem töltheti be. Az országgyűlés azonkívül az ország jövedelmeinek kezelését két egyházi és két világi főúrra bízta, végül az ország főbb tisztségeire a régieket nagyobbára újból megválasztotta.

A belső rend helyreállítása. Hunyadinak, mint kormányzónak, nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. A főurak közül többen maguk is vágyódtak a kormányzói tisztre és midőn el nem nyerhették, a megválasztott kormányzó útjába minél több nehézséget igyekeztek gördíteni. E főurak közül valók voltak *Garai*, *Giskra*, *Czillei* és későbben *Ujlaki* is. Hunyadi egyik első teendője volt, hogy Drakul ellen vezesse hadait, a ki az általa vajdává emelt *Dánt* elűzte. A magyar had Drakult legyőzte, a kit Dán azután lefejeztetett. E vállalatból visszatérvén, Hunyadi több ízben tartott országgyűlést, a melyeken a belső rend fentartására irányuló intézkedéseket tettek és különösen a hivatalos hatalommal való visszaélést igyekeztek korlátolni.

A rigómezei csata. Midőn ily módon a belső rend némileg helyreállott, a kormányzó ismét az országot leginkább fenyegető veszélyre, a törökre fordította figyelmét. Értesült ugyanis arról, hogy a szultán Albánia fejedelme ellen visel háborút. Kedvezőnek találta tehát az alkalmat a támadásra. Segélyt kért a nyugati fejedelmektől; de biztató igéreteknél alig kapott többet. Ennek daczára, bízván saját erejében és néhány lelkes barátja támogatásában, 1448-ban megindította a hadjáratot. *Brankovics* ekkor is, mint Várna előtt, a magyarok iránt ellenséges magatartást tanusított és értesítette a törököt minden mozdulataikról. Így történhetett meg, hogy a török hirtelen felhagyván az albániai háborújával, csaknem ugyanabban az időben érkezett meg a *Rigómezőre*, mint Hunyadi. A török haderő legalább háromszor akkora volt, mint a magyar. Két napon át küzdött egymással a két ellenség és a csatát az

döntötte el, hogy az oláhok mintegy nyolczezren elpártoltak Hunyaditól. A magyarok erre futásnak eredtek.

Hunyadi menekülése. A menekülő Hunyadi elszakadt társaitól és egyedül bolyongva igyekezett hazája felé. Útközben török katonák fogságába esett, a kik két társuk őrizetére bízták; ezek már meg akarták ölni, midőn a Hunyadi nyakán lóggó aranyláncon, a római pápa ajándékán összevesztek. E viaskodásukat a magyar hős felhasználta; egyiknek kardját kirántva, azt megölte, mire a másik futásnak eredt. Később a menekülőt más baj érte. Kalauza fölismerte és Brankovics kezébe juttatta. Mondják, hogy a ravasz fejedelem ki akarta a töröknek szolgáltatni, de a szultán a nemtelen ajánlatot nem fogadta el. Brankovics tehát szabadon bocsátotta Hunyadit, de súlyos feltételek mellett; ezek szerint a kormányzó kiadja a szerb fejedelem összes magyarországi birtokait; személyeért százezer arany váltságdíjat fizet; fiával, Mátyással, elvéteti *Czillei Erzsébetet*, Brankovics unokáját és mindezekért túszul nála hagyja idősebb fiát, Lászlót.

Rabló főnemesek megfékezése. Hazájába visszaérkezvén, Hunyadinak ismét az országban elterjedt oly zavarok lecsillapításával kellett foglalkozni, a melyet néhány rabló főúr, mint *Szentmiklósi*, *Pongrácz*, *Giskra* és mások okoztak. Szerencséjére a török békét kért, melyet három évre meg is kötöttek és Frigyessel is sikerült megegyeznie oly formán, hogy ha László tizennyolcz éves lesz, őt a magyaroknak kiadja. Ez egyezségek Hunyadinak szabad kezet biztosítottak; először Giskrát és Szentmiklósit kényszerítette békére, azután az álnok *Brankovicsot* alázta meg, fiát is kiszabadítván a fogságából.

László király kiszabadítása. Ezalatt az osztrák rendek, a kiknek szintén László lett volna a törvényes uralkodójuk, *Eyzinger* vezérlete alatt összeesküdtek, a gyermekkirály kiszabadítására. Frigyest *Bécs-Ujhelyben* ostrom alá fogták és így czéljokat érték. László gyámjává nagybátyja *Czillei Ulrik* lett, a ki azonban, hogy az uralmat kezében tarthassa, az ifjú királyt nem uralkodói kötelességeinek fölismerésére, hanem könnyelműségre és ledérségre nevelte. Az ifjúnak élete, míg Czillei gyámsága alatt állott, örökös szórakozásokban telt el. László kiszabadítása után Hunyadi letette a kormányzói czímet, de megmaradt az ország főkapitánya és jövedelmeinek kezelője. Nagy szükség is volt erre, mert az új török szultán *II. Mohammed* őseinek megkezdett munkáját befejezendő, *Konstantinápolyt* hosszabb ostrom után, a melyben XI. Konstantin

görög császár is elesett, 1453-ban elfoglalta. Konstantinápoly elestének híre Európában nagy ijedelmet keltett; most már mindenfelé bizonyosra vették, hogy a török az egész nyugati kereszténységet nagy veszélylyel fenyegeti.

Ujabb török háború. A balsejtelmek nem csaltak; mert a következő évben a szultán csakugyan Szerbia megtámadására készült. László király cseh királylyá való megkoronáztatása után még Prágában tartózkodott, midőn Hunyadi hazájában úgy, miként külföldön a török háború előkészítését sürgette. De mindenütt süket fülekre talált; csakis a sz. szék volt hajlandó Magyarországot pénzzel segíteni és a török ellen keresztes hadjáratot hirdetni. Hunyadi azonban ezt már nem várhatta be, hanem saját erejével a Szerbiában hadakozó *Firuz* béget *Krusócznál* legyőzte és hadait egészen tönkre tette.

Czillei ármánykodása. Míg Hunyadi az ország védelmében fáradozott, László udvarában ellene a cselszövények megkezdődtek. Czillei, a kit egy időre a király mellől eltávolítottak, visszanyerte minden befolyását; szövetkezett Hunyadi magyar ellenségeivel és hogy hazánkban a hatalmat teljesen kezébe kerítse, megkezdte az ország főkapitánya ellen az aknamunkát és a királylyal elhitetni igyekezett, hogy koronáját Hunyaditól féltenie kell. A gyanút ellene ily módon fölkeltvén, csellel meg akarta öletni. Ezért a király nevében először Bécsbe hivatta. De Hunyadi gyanút táplált és ezért kijelentette, hogy a királynak mindig kész hódolattal engedelmeskedik, de az ország határán túl menni nem tartozik. Ekkor Czillei azalatt az ürügy alatt, hogy a királylyal fontos tanácskozást kell tartania, *Köpcsénybe* és harmadszor ismét *Bécsbe* hívta meg. Ez utóbbi esetben menedéklevelet is biztosított számára. Hunyadi mindannyiszor erős kisérettel indult útnak és midőn a harmadik találkozásnál Czillei áruló szándéka kiderült, élénk szemrehányosokkal illette és kijelentette, hogy csakis a király iránti tiszteletből kegyelmez meg életének.

Kibékülés Czilleivel. Míg a királyi udvarnál Czillei mindenféle ármánykodással igyekezett hatalmát korlátlanná tenni, a török veszedelem mindig fenyegetőbbé lett. A Konstantinápolyból az országba jövő kereskedők ismételve is behozták a hírt, hogy a szultán nagy készületeket tesz Magyarország meghódítására. A hazáért aggódók a külföldön sürgették a segítséget és itt az országban is tartottak országgyűlést (1455). Hunyadi a háború sikerének egyik leglényegesebb föltételéül a belső béke helyreállítását tartotta és azért, bár nagy áldozatok árán, legnagyobb ellenségével Czilleivel is kibékült.

Lemondott az ország kormányáról és a királyi várakat mind visszaadta; csakis a török védelem ügyét tartotta meg. Mátyás fiának Czillei Erzsébetét, Lászlónak pedig Garai Máriát jegyezte el.

Kapisztrán János. A béke daczára Hunyadit a török elleni küzdelemben a főnemesség nagy része és a külföld cserben hagyták. A király 1456. összehívta ugyan az országgyűlést, de midőn a török támadás hire megérkezett, Czilleivel együtt Bécsbe szökött. A külföldi igéretek is beváltatlanok maradtak. Egyedül a sz. szék küldött segítséget *Kapisztrán* (Capistrano) *János* Ferencz-rendi szerzetes személyében. Kapisztrán olaszországi születésű férfiú volt. Eleinte Nápolyban magas hivatalt foglalt el, de midőn az ellenpárt kerekedett felül, Kapisztránt bebörtönözték. Hosszabb sinylődés után kiszabadulván, szerzetessé lett. Fényes szónoki képességének hire csakhamar bejárta a világot. Megfordult Bécsben, Németország több városában és mindenütt oda hatott szónoklatával, hogy a keresztény erkölcsiséget emelje és a török elleni hadjáratra segítséget szerezzen. Mint a pápa küldötte Magyarországon is igyekezett kereszteseket gyűjteni. Másfél évig járta be az ország különböző részeit és lelkes szavakkal igyekezett a népet a kereszt fölvételére bírni.

A nándorfehérvári diadal. Hunyadi a királyi udvar és a főurak egykedvűségével mit sem törődve, a mint bizonyossá lett a hír, hogy a szultán Nándorfehérvár elfoglalására készül, mindent megtett a haza védelmére. A vár védelmét sógorára, Szilágyi Mihályra, egy derék katonára bízta; maga pedig Szegeden gyűjtötte össze a saját költségén fogadott vitézeit. A keresztesek gyülekező helyévé szintén Szegedet tette. A közel kétszázezer főre rugó török had minden akadály nélkül szállotta meg Nándorfehérvárnak a Duna jobb partján fekvő környékét, míg a Szávát kétszáz kisebb gályája lepte el. Midőn Hunyadi már elég erősnek érezte magát, 15 ezer begyakorlott vitézzel és 40—50 ezer keresztessel a Tisza mindkét partján indult el a fontos végvár védelmére; a Tiszán a csónakosok eveztek lefelé. Ezek tönkre tették a török gályákat és így utat nyitottak a várba Hunyadinak és vitézeinek.

A török ezalatt erősen lövette az alsó várost. Midőn pedig annak falán már elég nagy rések voltak, általános rohamot rendelt el. Hunyadi övéivel a felső várba vonult. A törököt ez elbizakodottá tette; egy része rabolt és dúlt, másik része megkezdte a fellegvár ostromát. Kemény viaskodás fejlődött ki, a mi közben az egyik török katona a török zászlót, a lófarkot már a vár falára akarta kitűzni. De ott termett *Dugonics Titusz* nevű magyar vitéz,

a ki a törököt le akarta taszítani; midőn pedig magát erre gyengének érezte, a törököt átkarolta és magával együtt a mélységbe rántotta. A várőrség ezalatt a falakra kapaszkodó törökökre köveket hengerített, a vár árkaiban tolongó csapatokra pedig kénkövet öntött és égő rőzséket dobott. A törökök lobogó ruhái csakhamar lángba borultak. Ez köztük óriási rémületet okozott, a mit az őrség felhasználva, az ostromlókat az alsó városból csakhamar kiszorította. Hunyadi már előbb kiadta a rendeletet, hogy a törököt a városon kívül üldözni nem szabad; de a keresztesek néhány csapatát a harcz tüze annyira elfogta, hogy a tilalmat áthágta és a városon kívül is támadást intézett az ellenségre. Kapisztrán eleinte keresztteseit a harcztól vissza akarta tartani, de midőn annak leküzdhetetlen harczvágyát látta, keresztet ragadott kezébe és „Jézus" kiáltással maga is a harczolók közé vegyült. A küzdelem általánossá lett és midőn Hunyadi is csatára vezette a győzelemhez szokott csapatait, a török hátrálni, majd menekülni kezdett. Hunyadi hadi tudománya, a magyarok hazafias és vallásos lelkesültsége fényes győzelmet vívott ki. A török tábor minden fölszereléssel együtt a magyarok kezébe esett; a szultán megsebesülve Szófiáig menekült és csak itt tudta vert hadát ismét összeszedni. Ez volt Hunyadi legfényesebb győzelme; örömet keltett az az országban és a külföldön mindenfelé.

Hunyadi halála és jelleme. De az általános öröm nem tartott sokáig. Az a ragadós betegség, a melyet a török behurczolt és a melyet az elesettek hanyag eltemetése még csak fokozott, Magyarország legnagyobb hősét, Hunyadit is elragadta az élők sorából; fiainak körében, hű bajtársának, Kapisztránnak karjai közt Zimonyban, 1456 augusztus 11-én lehelte ki nagy lelkét. Röviddel utóbb a sírba kisérte a lángszavú szerzetes is. Hunyadi kétségtelenül egyike történelmünk legkiválóbb alakjainak. Középnemességből az ország legfőbb tisztségére emelkedett kizárólag saját érdemei alapján. A vallása és a haza érdekei vezették minden tettében és mivel mindkettőnek érdeke a törökben látta a legnagyobb ellenséget, ez ellen küzdött nemes és nagy lelkének minden erejével. E küzdelemben a külföld hathatósan soha és saját nemzete is csak ritkán támogatta. Mindamellett oly tényeket írt a történelem lapjaira, a melyek feje köré hervadhatatlan babérokat fűztek.

Czillei megöletése. Hunyadi halálának hire gyászszal töltötte el a külföldet, de különösen hazánkat. Irigyei azonban föllélegzettek. Elérkezettnek tartották az időt, midőn rég elfojtott bosszújoknak

szabad folyást engedhetnek. Első sorban a Hunyadi-pártot azzal akarták meggyöngíteni, hogy a kezén levő királyi várakat visszaszerezzék. Ez okból Czillei arra bírta a királyt, hogy *Futakra* országgyűlést hirdessen. Erre Hunyadi Lászlót is meghívták. Itt, mivel leginkább Czillei-pártiak voltak jelen, Czillei Ulrikot megválasztották az ország kormányzójának és főkapitányának, a Hunyadiakat pedig arra kötelezték, hogy az országos várakat — köztük *Nándorfehérvárt* is — adják ki. Hunyadi László mellőztetése miatt ingerülten tért vissza atyja hőstettének szinhelyére, a hol nagybátyja *Szilágyi Mihály* az ingerültségét még csak fokozta. Valószinűleg már akkor határozták el, hogy a király jelenlétét Nándorfehérváron fel fogják használni, a Hunyadi-ház legnagyobb ellenségének, Czilleinek megölésére. Hunyadi László a királyt, Czilleit és közvetetlen környezetét a városba bebocsátotta, de a nagyobb számú zsoldos és keresztes csapat előtt a vár hídját felvonatta, mondván, hogy a hazai törvények tiltják az idegen katonaságnak a várba való bebocsátását. Másnap, midőn a király isteni tiszteleten volt, Hunyady László és Szilágyi Mihály Czilleit fontos tanácskozás ürügye alatt magukhoz hivatták. Itt Czilleinek ármánykodásáért szemrehányásokat tettek ; e heves szóváltás után a két fél összecsapott, mire Czillei csakhamar holtan rogyott össze. Így pusztult el az a férfiú, a ki idegenből származott hazánkba és itt csak rossznak vált okozójává.

Hunyadi László kivégeztetése. Hunyadi a király nagybátyjának megöletése után azonnal Lászlóhoz sietett és tőle kegyelmet kért. A király, a ki egészen a Hunyadiak hatalmában érezte magát és ifjú kora daczára szinlelni már jól tudott, nemcsak kegyelméről biztosította őt, hanem minden egyebet is kivánsága szerint intézett el. Azután sietett vissza Budára. Útközben Temesvárott Hunyadi gyászba öltözött özvegye járult eléje, hogy fiai részére bocsánatért eskedeljen. László király nemcsak ünnepiesen megesküdött, hogy Czillei megöletéséért bosszút állani nem fog, hanem meg is fogadta, hogy Hunyadinéban mindenkor anyját fogja tisztelni, fiait pedig testvéreiként szeretni. De alig érkezett Budára, a Hunyadi-ház ellenségei közé, magatartása azonnal megváltozott. *Garai*, *Ujlaki* léptek ekkor Czillei helyébe ; ők igyekeztek a királylyal elhitetni, hogy a Hunyadiak a trónra törekszenek, és László követte tanácsukat. A mint a várba elég haderőt gyűjtöttek, a gyanútalan Hunyadi Lászlót és öcscsét Mátyást, a királyi palotába hívták és elfogták ; sorsukban osztozkodtak Budán levő barátaik, a többi között *Vitéz János* is. Erre az összeesküvők rendkivüli bírósággá alakultak,

Hunyadi Lászlót és Mátyást, továbbá elfogott társaikat a nélkül, hogy nekik a védelemre alkalmat adtak volna, a hűtlenség bűnében vétkesnek nyilvánították és ennek alapján fő- és jószágvesztésre ítélték. A király a tömeges gyilkosságtól visszariadt és csak László kivégeztetésébe egyezett bele. Rajta a halálos ítéletet a Sz.-György-téren végre is hajtották.

László király menekülése és halála. László kivégeztetése megdöbbentette az országot. A nemzeti nagy hős fiának ártatlanul kiontott vére bosszúért kiáltott az égbe. Özvegy Hunyadiné és Szilágyi Mihály mindent elkövettek, hogy a fogságban levő Mátyást kiszabadítsák. A nemzet nagy része velök tartott: a hadsereg, a melyet gyűjtöttek, mindig számosabb lett. László már nem is érezte magát Budán biztonságban és ezért *Bécsbe*, később pedig *Prágába* ment. Útközben Vitézt szabadon bocsátotta, de Hunyadi Mátyást magával vitte. A Hunyadi-ház többi barátai fogságukból kimenekültek és Szilágyihoz csatlakoztak, László, hogy magyar koronáját visszanyerhesse, a Hunyadi-házzal alkudozni kezdett. Hunyadiné hajlandó is lett volna kibékülni, de Szilágyi arról tudni sem akart. A pártviszály már-már háborúvá fejlődött, midőn László hirtelen halála e veszélynek véget vetett. A halál okát sokan méregnek tulajdonították; a magyarok benne, mivel a temesvári eskü évfordulóján következett be, az Isten bosszúját látták. Megszünt tehát élni az a király, a ki egész életén át, számos jó tulajdonsága daczára, örökös viszálykodásoknak volt forrása.

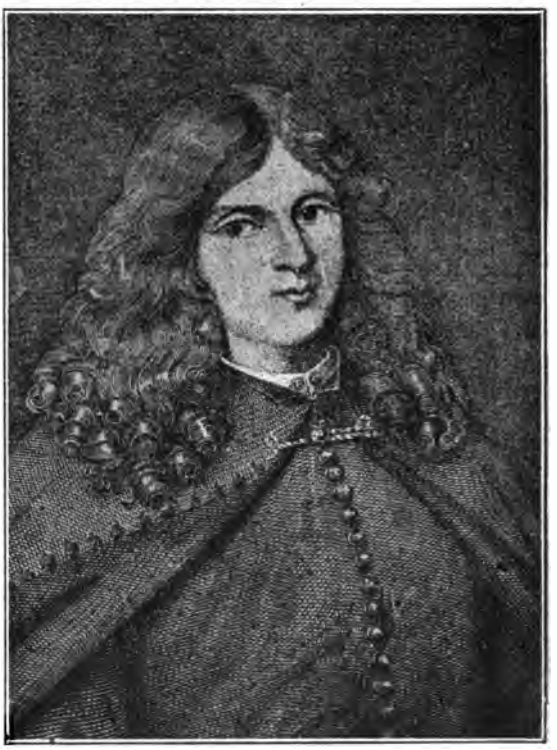

Hunyadi László.

I. (Hunyadi) Mátyás (1458—1490).

Mátyás megválasztása. V. László halála után a nemzet királyválasztó joga újra föléledt. A Hunyadi-párt, ha eddig talán titokban táplálta is a reményt, hogy a koronát meg fogja szerezni, most nyiltan lépett föl e törekvésével. Mátyás megválasztásával atyja érdemeit meghálálhatta és a László kivégeztetéseért is kiengesztelődést szerezhetett volna. De Mátyás — bár még csak tizennyolczadik évében volt — oly kiváló személyes tulajdonságokkal rendelkezett, a melyek őt a királyi szék elfoglalására egymagában is érdemessé tették. Hozzájárult mindezekhez a nemzet szemében, hogy azok a külföldi fejedelmek, a kik a magyar koronát szivesen fogadták volna, nem örvendhettek népszerűségnek. Frigyes császár az V. László és a magyarok iránt tanusított magaviseletével magát meggyűlöltette; V. László egyik nővérének férje, *Vilmos* szász herczeg egészen ismeretlen volt, a második nővérének férjét *Ulászlót* pedig csak pazarló természetéről ismerték. Ennek daczára Szilágyi Mihály mindent megtett a siker elérésére, mert nagyon jól tudta, hogy azok, a kik Hunyadi László kivégeztetését okozták, Mátyás megválasztása elé mindenféle akadályt fognak gördíteni; ezért kötött szövetséget Podiebrád Györgygyel Csehország kormányzójával, sőt Garaival is; ezenkívül a pesti királyválasztó országgyűlésen húszezer katonával jelent meg. A köznemesség, a mely szintén ragaszkodott a Hunyadiakhoz, szintén nagy számmal vett részt a válasz-

Mátyás király.

tásban. E jelentékeny erő daczára Ujlaki és a többi főurak meg akarták hiusítani Mátyás megválasztását. De midőn látták, hogy párthívei nem tágítanak, belenyugodtak abba, a mit meg nem változtathattak. Így választották meg Hunyadi Mátyást egyhangúlag magyar királylyá és mivel még ifjú volt, öt évre melléje rendelték kormányzóul Szilágyi Mihályt.

Szilágyi elveszti kormányzói állását. Mátyás megválasztása után fényes követség indult az ország határára, hogy őt elhozza Podiebrádtól, a ki vele szoros szövetséget kötött és megigértette, hogy *Katalin* leányát nőül fogja venni. Mátyás nehéz körülmények között lépett a trónra. A szomszéd fejedelmek Podiebrád kivételével rossz szemmel nézték trónra emelkedését; a királyi kincstár üres volt; a pártviszályok következtében az egyenetlenség minden téren mutatkozott; Szilágyi kormányzói hatalma is ránehezedett; végül azok a főurak, a kik a Hunyadi-háznak mindig ellenségei voltak, korán elkezdtek ellene fondorkodni. De az ifjú mindezekkel a bajokkal bátran szembeszállott. Nagybátyját kormányzói teendőiben egészen mellőzte és az országgyűlésen a nemesség ragaszkodását maga iránt biztosította azzal, hogy az adófizető és a honvédelmi kötelességeinek könnyítésére irányuló előbbi határozatokat jóvá hagyta és még újakkal is bővítette. Miután ily módon a nemességet szorosabban magához fűzte, az ellene ármánykodó *Garait* a nádori méltóságtól megfosztotta és helyébe *Ország Mihályt* nevezte ki. A sértődött Garai *Ujlakival* és másokkal Mátyás ellen szövetkezett. A szövetségesek közt volt *Szilágyi* is, a ki mellőztetése miatt haragudott unokaöcscsére és ezért ellenségeihez csatlakozott. *Vitéz János* egyszer kibékítette ugyan Mátyással, a ki azután kárpótlásul, azért, hogy a kormányzói tisztről lemondott, beszterczei örökös gróffá nevezte ki és nagy birtokokkal ajándékozta meg. Ámde az állhatatlan Szilágyi nem sokáig maradt a király hűségében és újra Garaiékhoz csatlakozott. Ekkor Mátyás keményebb eszközökhöz nyult, nagybátyját elfogatta és fejét akarta vétetni. De a pápai követ közbenjárására szive sugallatának tett eleget, őt börtönéből kibocsátotta és Nándorfehérvár kapitányává nevezte ki. Itt az ősz katona, midőn egy alkalommal a rabló törökökön bosszút akart állani és Törökországra csapott, fogságba esett; Konstantinápolyban lefejezték.

A főnemesek legyőzetése. Az az elbánás, a melyben Mátyás Szilágyit részesítette, a kihez vérbeli kötelék fűzte és a kinek megválasztásáért hálával tartozott, a király ellenségeit megfélemlítette. *Garai*, *Ujlaki*, a *Szentgyörgyi* és *Bazini* grófok, és mások *Bécs-Uj-*

helyben Frigyes német császárt magyar királylyá választották és csakhamar a salzburgi érsek által a sz. koronával meg is koronáztatták. Mátyás gyorsan cselekedett. *Nagy Simon* vezérlete alatt sereget küldött a hűtlen főurak ellen, de ezek *Körmendnél* győztek. Midőn a sereg e vereségeért szégyenkezve Mátyástól a maga megtizedeltetését kérte, a katonákat jól ismerő király azokkal a szavakkal küldte vissza az ellenség ellen, hogy azzal szemben tegyék jóvá hibájukat. És Mátyás nem hiába bizott katonáiban; azok csakhamar kiköszörülték a csorbát, a melyet fegyvereiken ejtettek. A hűtelen főurak e vereségök után, mivel a pápa is a törvényes magyar király pártján volt, egyenként tértek vissza Mátyás hűségére, a ki nemcsak hogy megbocsátott nekik, hanem hivatalaikba is nagy részt visszahelyezte.

Békekötés Frigyessel. Frigyes a magyar királyságot elnyerni nem tudta, de azért a még mindig kezén levő sz. koronáért minél nagyobb váltságdíjat akart kicsikarni. Mátyás követe, *Vitéz János* évekig alkudozott vele. Ezalatt *Giskra,* a ki a felvidéken még mindig számos várnak volt birtokában, újra nyugtalankodni kezdett. Eleinte Podiebrád rábeszélésére Mátyás elé nem gördített akadályokat, de midőn Frigyes őt szövetségesül megnyerte, szembe szállott a király hatalmával. Ennek vezérei több ízben küzdöttek ellene és végül még is megtörték ellenszegülését. Giskra meghódolt Mátyásnak és kisebb jószágok meg pénzbeli kárpótlás fejében a kezén levő várakat visszaadta. Katonái, az úgynevezett *zsebrákok* nagyobbára beléptek Mátyás hadaiba. Ezalatt hosszas alkudozás után 1463. sikerült Frigyest békekötésre bírni. E szerint Frigyes 60.000 aranyért Sopront és a szent koronát visszaadja, de megtartja a királyi czímet és ha Mátyás utódok nélkül halna meg, ő vagy törvényes örökösei kapják meg a magyar trónt. Ez egyezséget, bármily súlyos volt is, a magyar országtanács és később az országgyűlés is elfogadta.

Török háború. Mig Mátyás a hűtelen főurakkal, Giskrával és Frigyessel volt elfoglalva, a török az ország melléktartományaiban igyekezett tért foglalni. *Szendrőt* sikerült is hatalmába kerítenie és ily módon Szerbia nagy részét birtokává tennie a nélkül, hogy a magyarok megakadályozhatták volna. De midőn Oláhország ellen vezetett hadat, Mátyás e tartományt azonnal visszafoglalta és *Radul* vajdát helyezte a fejedelmi székbe. A következő évben (1463) a török szultán óriási sereggel Boszniába tört; annak legnagyobb erősségét, *Jajczát* elfoglalta, fejedelmét pedig lefejeztette. Mátyás ezalatt összegyűjté hadait, Jajczát és Bosznia nagyobb részét visszafoglalta és Zápolyai Imre gondjaira bízta.

Mátyás megkoronáztatása. Mint győzelmes hadvezér tért vissza a király Budára, a hol, bár ifjú neje épen akkor halt meg, nagy fény és pompa kifejtése közt csaknem hat évi uralkodás után fejére tétette a sz. koronát. 1464. seregei megvédték Jajczát a török támadásai ellen és újabb foglalásokat is tettek Boszniában, a melyet *Ujlaki* bosnyák király czímmel kormányozott; de ezután hosszabb ideig szünetelt a török háború; Mátyást a nyugati ügyek foglalkoztatták.

A cseh háború okai. Csehországban Mátyás apósa Podiebrád György volt a király, a ki a római sz. székkel azért jött összeütközésbe, mert a kelyheseket pártolta. A pápa ezért háborúra szólította fel a Csehországgal szomszédos fejedelmeket, a többi közt Mátyás királyt is. De sem Frigyes német császár, sem a többi német fejedelmek, még a lengyel király sem mutatott arra hajlandóságot. Mátyás azonban késznek nyilatkozott rá; a Hunyadi-ház mindig nagy odaadást tanusított a római kuria iránt; Mátyásnak szüksége volt az ellenséges világi főurak ellen a főpapokra; de azonkívül volt oka neheztelni Podiebrádra is, a ki legalább titokban sokszor mutatott iránta ellenséges indulatot; remélhette továbbá Mátyás, hogy Csehország elfoglalásával a török ellen fordítható erejét tetemesen fogja növelni; végül a messze távolban az a kilátás is megnyilt előtte, hogy egy német tartomány megszerzésével talán utat nyithat magának a német császári trónhoz is.

A háború megüzenése. Mindamellett nem kezdette meg azonnal a háborút. Csak midőn Frigyes császár megigérte, hogy minden évben ezer embert fog rendelkezésére bocsátani és egy évi jövedelmét a háború czéljaira adni; csak midőn a cseh katholikus rendek megigérték, hogy királyukká választják: hívta össze Mátyás Egerbe az országtanácsot. Ebben nem mutatkozott nagy kedv a háborúra; a világi főurak a török elleni háborút szükségesebbnek tartották. Ennek daczára Vitéz János, a kit időközben Mátyás a primási székre emelt, ékesszólásával rávette őket, hogy a háború megüzenéséhez járuljanak hozzá.

A cseh háború kezdete. Ekkor Mátyás (1467) megkezdte a háborút; rövid idő alatt elfoglalta Morvaországot és azután Csehországba tört. Itt Podiebrad csaknem egészen bekerítette a hadait és mivel ő maga sem a pápától, sem a császártól, sem a katholikus csehektől segítséget nem kapott, Podiebraddal alkudozni kezdett. Az egyezkedés czélhoz vezetett; e szerint Mátyás megigérte, hogy Podiebradot a szent székkel kibékíti, viszont György halála esetére

Mátyást cseh királylyá választatja. Ezt az egyezséget a katholikusok minden áron meg akarták hiusítani. A pápa a kibékülésről nem akart tudni semmit sem. A katholikus cseh rendek pedig Mátyást Olmützben királyukká választották. Ezt Mátyás eleinte nem fogadta el, de midőn látta, hogy az ellenfelével kötött egyezségnek a római kuria ellenszegülése miatt érvényt szerezni nem tud és maga Podiebrád sem veszi azt őszintén, magát cseh királylyá koronáztatta és a háborút megujitotta. A cseh király most Ulászlót, a lengyel királyfit választatta utódjává és ezután nemsokára meghalt. Podiebrad halála után a csehek Prágában csakugyan meg is választották Ulászlót királyukká. Mátyás helyzetét ez nagyon megnehezítette. Nem volt már eretnek a cseh trónon és azért a pápa Mátyás támogatásával alább hagyott. Frigyes, a ki különben sem nézte jó szemmel a magyar király hatalmának nagyobbítását, ellenei sorába állott. Ezen kívül Mátyást hazájában is nagy veszély fenyegette.

Az összeesküvés Mátyás ellen. Mivel a főúri banderiumok ekkor az ország határain kívül a királyt követni nem voltak kötelesek, Mátyás a cseh háborúját zsoldos katonákkal vívta. Ámde nagyobb számú zsoldos csapat fentartása igen nagy költségbe került. Frigyes igért ugyan pénzbeli segitsége; máshonnan is kapott Mátyás ilynemű igéreteket; de ezek üres szavak maradtak; ezért a háború terhe egészen Magyarországra nehezedett. Az országgyűlés évenként megszavazta a rendes adó négy-ötszörösét, a mi már nem csekély elégületlenséget okozott. De ez még nem fedezte a háború költségeit; ezért a király a pápai követ beleegyeztével az egyházi férfiakra, különösen a főpapokra még külön rendkívüli adókat rótt; hisz ők voltak az országban a háború legbuzgóbb előmozdítói. Ezekhez járult, hogy a török, míg a király nyugaton volt elfoglalva, hazánk területére is ki-kiterjesztette rabló kalandozásait. Mindezekből az okokból Mátyás ellen az országban nagy elkeseredés támadt; az elégületlenek köré sorakoztak a Hunyadi-ház legjobb barátai is; így *Vitéz János* esztergomi érsek, *Zápolyai Imre*, akit Mátyás nagy javakkal ajándékozott meg, *Csezmiczei János*, illetőleg *Janus Pannonius* pécsi püspök és mások. Az elégületlenek Mátyást trónjától megfosztani és helyébe *Kázmér* lengyel herczeget akarták emelni. Már a terv megvalósítására különböző intézkedések történtek, Kázmér is megkapta a meghivást, midőn Mátyás az elégületlenek tervéről értesült. Súlyos idők voltak ezek rá nézve. A nagy számú külső és belső ellenséggel egyszerre kellett megküzdenie. Az Ulászló ellen tett intézkedéseivel fölhagyott — a Prágába való bevonulását akarta meg-

akadályozni — és csapatai egy részét Magyarország északi részébe, a lengyelek feltartóztatására küldte; azután Budára (1470) országgyűlést hítt egybe, a melyen pártfogást igért mindenkinek az ismeretlen pártütők ellen. Néhány főurat különös kedvezményekben részesített; az országgyűlés rendeit pedig előzékenységével annyira megnyerte magának, hogy azok nemcsak külsőleg, de belsőleg is visszatértek hűségére és a négyszeres adót is újból megszavazták. Midőn tehát Kázmér az országban 12,000 lengyel vitézzel bejött királysága elfoglalására, párthíveket már nem talált. Vitéz megnyittatta ugyan neki Nyitra vár kapuit; de a herczeg látván elhagyatottságát, csakhamar haza takarodott. Mátyás ezután Vitézzel is kibékült, de midőn ez később újra fondorkodni kezdett ellene, őrizet alá helyeztette, a mit azonban az ősz főpap csak rövid ideig élt túl.

Az olmützi béke. Míg Mátyás Magyarország békéltetésével foglalkozott, Ulászló Prágában magát cseh királylyá koronáztatta; ezért a cseh háború újra megindult. A pápa azonban csakhamar békeközvetítőül lépett föl. A békealkudozások hosszúra nyúltak. Ez alatt Frigyes, Ulászló, a lengyel király és az oláh vajda szövetkeztek a magyar király ellen. Frigyes és a vajda azonban csakhamar elpártoltak ettől. *Ulászló* és *Kázmér* királyok pedig mintegy 60,000 emberrel (1474) a Mátyáshoz ragaszkodó *Sziléziát* támadták meg. A magyar király 10,000 emberével a minden eleséggel bőven ellátott *Boroszlóban* vonta meg magát és az ellenség elpusztítását a rossz időjárásra és a nélkülözésekre bízta. Számításában nem is csalódott. Az ostromló lengyel és cseh hadak oly szükséget szenvedtek, a magyarok kirohanásai soraikat annyira megritkították, hogy a szövetséges királyok békét kérni kényszerültek. Ulászló és Kázmér személyesen jelentek meg kérelmökkel Mátyás előtt. Az előleges békét csakhamar meg is kötötték, ezt azután követte 1478. az *olmützi* végleges béke. E szerint Ulászló megtartja Csehországot, de ennek melléktartományai: Morvaország, Szilézia és Luzáczia (Lausitz), a melyek együtt véve Csehországnál nagyobbak, Mátyásra szállanak; Mátyás halála után Csehország 400,000 aranyon őket visszaválthatja; ha pedig Ulászló halála után Mátyás választatnék meg cseh királylyá, Csehországgal ismét egyesülnek.

Az első háború Frigyessel. A boroszlói ideiglenes béke után Mátyás megtartotta fényes esküvőjét. Nőül vette Beatrixot, a nápolyi király leányát. De alig zajlottak le a fényes ünnepségek, Mátyás kényszerült újra fegyvert fogni. A császárral, Frigyessel, már régeb-

ben rossz viszonyban élt. Frigyes a cseh háborúban igért segítséget nem adta meg; később pedig Mátyás ellenségével szövetkezett; *Beckensloert*, a kit Mátyás az esztergomi érseki székbe helyezett és a ki azután ezt azzal hálálta meg, hogy az érsekség kincseivel Frigyeshez szökött, a salzburgi érseki székre emelte; végül határozott igérete ellenére Ulászlónak adományozta Csehországot. Ezért Mátyás (1476.) hadat üzent neki és csakhamar elfoglalta Alsó-Ausztria nagy részét, de a pápa közbenjárására még ugyanabban az évben *Gmundenben* megkötötte a békét, a melynek értelmében Mátyás az elfoglalt részeket visszaadja, Frigyes pedig 100,000 arany hadi kárpótlást fizet.

Beatrix királyně.

Sabácz bevétele és a kenyérmezei diadal. Míg Mátyás a nyugaton folytatott háborúkat, a török mindig közelebb jött az ország határához; egy ideig a Balkán-félszigeten a velenczei birtokok megszerzésével volt elfoglalva; de midőn ezek nagyobb részét megszerezte, ismét Magyarország felé közeledett. 1474. pedig már Nagy-Váradig pusztított. A következő évben magyar segítséggel a moldvai vajda súlyos csapást mért rájuk. Mátyás hiába sürgetett a keresztény fejedelmeknél segítséget; nem kapott. Maga erejére támaszkodva támadta meg tehát *Szabács* szerbiai fontos erősséget. Az ostrom sokáig húzódott. A király tehát csolnakon maga kémlelte ki a gyenge oldalait; e kémlelő útját a védők észrevették és erősen kezdtek rá lövöldözni. De Mátyás élete veszélyeztetésével is megfejtette a maga elé tűzött feladatot és végre 1476. a várat bevette. A háborút azonban nem folytathatta. Ujra a

nyugati ügyek, a Frigyessel való harczok foglalkoztatták. Az ország határait ekkor már Mátyás vezérei védelmezték, akik közt legkiválóbb volt *Kinizsi* Pál. Kinizsi a legszebb diadalát *Kenyérmezőn* vívta ki. Ali bég 1479. évben 60,000 emberrel támadta meg Erdélyt. Báthori a vajda gyengének érezte magát ily nagy hadsereggel szemben és sietve kért segítséget Kinizsitől, ki ekkor temesi főispán és az alvidék kapitánya volt. A már visszavonuló török Kenyérmezőn találta Báthori hadait és azokat meg is támadta. A lelkes, de kis sereg bátran védte magát, de a túlnyomó erő mármár erőt vett rajta, midőn a közeli hegyekről fölhangzottak Kinizsi biztató szavai és a csüggedőkbe új lelket öntöttek. Az ütközet a magyarok fényes diadalával végződött. Mondják, hogy a diadal örömére fényes mulatságot rendeztek; a török hullák szolgáltak asztalokul. Kinizsi maga is tánczra kerekedett; fogai közé fogván egy elesett törököt, úgy járta el a toborzót. Ilyen egyes, bár fényes győzelmek azonban nem riasztották vissza a törököt ujabb betörésektől. A török több ízben kért Mátyástól békét és feltételül csak azt kérte, hogy szabadon vonulhasson át az országon a nyugati tartományok pusztítására, ahol kevesebb ellenállásra talált. Mátyás ezt megtagadta; de midőn látta, hogy a nyugati keresztényektől a török háborúk viselésére segítséget nem kap; ellenkezőleg Frigyes mindig új és új okokat szolgáltatott a háborúra, a törökkel két ízben is békét kötött és így biztosította országát ujabb török betörések ellen.

Ujabb háború Frigyessel. Frigyes a gmundeni béke föltételeit nem tartotta meg, sőt a hálátlan Beckensloer pártolásával Mátyást mintegy szándékosan ingerelte. Ezért Mátyás eleinte csak néhány stiriai várát foglalta el, később pedig 1482. nyiltan háborút üzent neki. Több kisebb vár elfoglalása után Bécset fogta ostrom alá (1484.). A város makacsul védekezett, de mivel a császártól segítséget nem kapott, végre (1485.) megadta magát. Mátyás fényes bevonulást tartott és fölvette az „*Ausztria herczege*“ czímét. Bécs után elesett még több város is; végre a császár békét ajánlott. Mátyás az elfoglalt birtokokért kárpótlásul 700,000 aranyat kivánt; de a császár az összeget sokalta és azért az alkudozások elhúzódtak a király haláláig.

Mátyás hadserege. A fényes sikereket, a melyeket Mátyás a harczmezőn szerzett, a maga hadvezéri tehetségén kívül főképen jól szervezett hadseregének köszönhette. A törökök elleni, folytonosan ismétlődő harczok szükségessé tették, hogy a magyarok is begya-

korolt vitézekkel küzdjenek. Már Hunyádi Jánosnak voltak zsoldos katonái, de ezeket csak a háború tartamára fogadta. Mátyás állította föl az állandó zsoldos katonaságot, a melyeket eleinte a cseh rabló várak katonáiból állított össze és a melyet „*fekete sereg*"-nek neveztek. A fekete sereg gyalogosokból, lovasokból és tűzmesterekből állott; száma 16,000—30,000-re rúgott. A király e seregét kitünően tudta fegyelmezni, bajban és szenvedésben osztozott katonáival; de ha kellett, a szigortól sem irtózott. Így tudta elérni, hogy katonasága egész Európában híressé lett.

Az adórendszer. Ámde az állandó zsoldos hadseregnek fentartása nem csekély költségbe került. Gondoskodni kellett tehát nagyobb és állandó jövedelemről. Ezért Mátyás az eddigi különféle adók és vámok helyébe az 1467-ik országgyűlés jóváhagyásával egységes adót, a *királyi kincstár adóját* és a *korona-vámot* vetette ki. Az első abban állott, hogy a nemesi majorsági birtokokat kivéve minden telek fizetett 20 denárt; a korona-vám alól pedig a nemeseket kivéve senki sem volt fölmentve. Már ez adó miatt is nagy volt az elégületlenség és az erdélyi részekben valóságos lázadás támadt miatta, de a király gyors föllépése csakhamar elnyomta és büntetésül még az ottani nemesek vérdíját is leszállította. Ennek daczára Mátyás seregének föntartására ez az adó sem volt elégséges és a király ki is eszközölte, hogy az országgyűlések évenként ennek négyszeresét vagy ötszörösét szavazták meg. De még ezzel sem lehetett a hosszas háborúk költségeit fedezni. Ezért Mátyás igen gyakran rendkívüli jövedelmi forrásokat nyitott magának. A cseh háború alatt leginkább az egyházi férfiakat adóztatta meg; az ujonnan elfoglalt tartományokra kivetett sarczok és rendkívüli adók szintén gyakran növelték a kincstár jövedelmeit. Ily módon volt képes Mátyás oly bevételekre szert tenni, a minőkkel akkoriban Európának csak igen kevés fejedelme rendelkezett és ily módon volt képes nagy számú zsoldos hadseregét föntartani.

Gondoskodás Korvin Jánosról. Bécs megvétele után Mátyás már betegeskedni kezdett. Élete utolsó szakaszában a trónörökösödés kérdése is foglalkoztatta. Sem első, sem második nejétől nem volt gyermeke. Ellenben élt egy törvénytelen fia, Korvin János, akit atyja gondosan neveltetett. Korának leghíresebb tudósai *Ugoletti* és *Galeotti* voltak tanítói. Később herczegnek nevezte ki és teredelmes javakkal látta el és trónjának örökösévé akarta tenni.

De e tekintetben nagy nehézségekbe ütközött. Egyrészt Beatrixnek, a királynénak, uralomvágya, másrészt a nemzet idegenkedése a törvénytelen származással szemben, állott útjában. Mátyás, hogy az akadályokat leküzdje, fiát a milanói herczeg leányával, *Sforza Blankával*, akarta összeházasítani; de e tervét Beatrix meghiusította. Mátyás ekkor országában oly intézményt akart teremteni, amely halála esetén is biztosítsa tervének megvalósítását. Az 1485-ki országgyűlésen a nádori tisztség hatáskörét tetemesen kiszélesítette. E szerint a nádor hívja egybe a királyválasztó országgyűlést, az első szavazat ott őt illeti meg; a kiskorú királynak ő a gyámja és a király távollétében az ország kormányzója. Remélhette Mátyás, hogy Zápolyai Imre, kit ő emelt köznemesből e magas rangra, fölemeltetését azzal fogja meghálálni, hogy Korvin Jánost trónra segíti. De Zápolyai Imre még Mátyás előtt halt meg. Ekkor a király egyes főnemeseket és városokat János herczeg hűségére előre megesküdtetett. Megválasztatását azonban még sem eszközölhette ki; ebben az életerős férfiut halála akadályozta meg. 1489. virágvasárnapján hirtelen rosszul lett és harmadnapra meghalt.

Mátyás jellemzése. Mátyásban utolsó nemzeti királyunk hunyt el, aki a magyar nevet tiszteltté és félelmessé tette nem csak, mint atyja, a török előtt, hanem Nyugat-Európában is. Háborúi Podiebraddal és Frigyes császárral a magyar fegyverek régi hírnevét felujították. Bent az országban az elődei korában alásülyedt királyi tekintélyt helyreállította. E tekintetből az eszközökben nem volt válogatós. Nem egy főnemes érezte haragjának súlyát, és mivel az erőszak elnyomásában személyekre nem tekintett, megmaradt róla a közmondás: Meghalt Mátyás király, oda az igazság! De nemcsak mint hadvezér, mint népe kormányzója volt nagy e nemzeti királyunk; hanem mint a tudományok és művészetek pártfogója is kitünt az európai királyok közt; bizonyítja ezt világhírű könyvtára, fényes budai palotája, a tőle alapított egyetem és azoknak a tudósoknak névsora, akik udvarába gyülekeztek. Habár e tudomány nem is volt magyar, Mátyás mégis mindenben a magyaroknak kedvezett. Udvarában a magyar dal vidította fel a kedélyeket; nem maradt fenn tőle adománylevél, amely idegeneknek juttatott volna birtokokat; végül alig találkozunk egy-két idegen névvel azok között, akiket Mátyás magas tisztségre, hadvezérségre emelt vagy külföldi megbízásban részesített. Halála a nemzet szélesebb rétegeiben mély gyászt keltett.

II. (Jagello) Ulászló (1490—1516.)

Ulászló megválasztása. Mátyás törvényes utód nélkül halt el. A királyválasztás jogát a nemzet ujból gyakorolta. A főnemesség ezt oly módon kivánta gyakorolni, hogy Mátyáshoz hasonló energiájú király a trónra ne jusson; oly királyt kivánt választani, aki a főnemességet cselekvéseiben ne korlátozza, a kinek üstökét markukban tarthassák. Trónkövetelőkben nem volt hiány; ilyenekül fölléptek: *Korvin János*, *Miksa* német római császár, III. Frigyes fia, *Ulászló* cseh király és ennek öcscse *János Albert*. A köznemesség nagyobb része Korvin köré sorakozott; a főnemesek többsége pedig Ulászlót kivánta a trónra emelni; ezért is húzták-halasztották a választás megejtését, míg a köznemesek a várakozást megunva, a maguk kebeléből hatvan tagú bizottságot választottak és szétoszoltak. Ekkor azután az Ulászló-párti főnemesség Korvinnal egyezséget kötött, hogy ha nem ő választatnék királylyá, abban megnyugszik; e helyett bizonyos birtokokat tarthat meg. Igy a nagyobb akadályokat útjokból elhárítván, a főnemesek Ulászlót királylyá akarták kikiáltani. Korvin azonban párthíveitől ösztönöztetve a kötött egyezség ellenére a választásnak ellene mondott és csapataival a Dráva felé vonult, hol a legnagyobb birtokai voltak. Ámde *Kinizsi* és *Báthori* nagyobb számú dandárral utána indultak és csapatait a *Sárviz* lápjai közt megverték. Ulászló megválasztatásának ezután semmi sem állotta útját. Eléje terjesztették tehát a választási föltételeket, amelyek szerint a többi közt az egy arany forint adót szednie nem szabad és a Mátyás által elrendelt ujításokat el kell törölnie. Miután Ulászló e föltételeket elfogadta, Székes-Fehérváron megkoronázták; az ünnepen Korvin vitte a koronát, miután Ulászlóval a régebben kötött egyezség alapján kibékült.

Békekötés Miksával. A másik két trónkövetelő *Albert* és *Miksa* azonban nem oly könnyen békült meg. Albertet sikerült ugyan Ulászlónak néhány sziléziai herczegség átengedése által rábírni, hogy a magyar trónról mondjon le, Miksa azonban követeléseinek érvényesítése végett fegyverhez nyúlt. Először csaknem kardcsapás nélkül elfoglalta egész Alsó-Ausztria várait, a többi közt Bécset is, a melynek védelmét Zápolyai, a kormányzó, *Upor László* várnagyára bízta; azután Magyarországba hatolt. Itt a Korvin-párt tagjainak nagyobb része meghódolt neki; ily módon minden nagyobb ütközet nélkül Veszprémig nyomult elő és ez is megnyitotta neki kapuit. Székes-Fehérvár védekezett ugyan, de végre, fölmentő

Hun
943.91

sereg sehonnan sem érkezvén, szintén megadta magát. Miksa már azt hitte, hogy övé Magyarország, midőn katonái zsoldjuk elmaradása miatt felmondták neki szolgálatukat. Őrséget hagyván tehát az elfoglalt várakban, kivonult az országból. A következő évben azonban Kinizsi és Báthori, akik a fekete sereget Ulászló hűségére megeskették, hazánkból Miksa hadait teljesen kiszorították. Ennek daczára Pozsonyban Miksára nézve kedvező békét kötöttek. E szerint Miksa megtartja a magyar királyi czímet, visszakapja Frigyesnek 100,000 aranyról szóló kötelezvényét és ezenkívül külön még 100,000 aranyat kap; ha pedig Ulászló gyermek nélkül halna el, országai Miksára vagy utódjára szállanak. A békét a rendeknek is meg kellett volna erősíteniök. Midőn 1492. a rendek a béke tárgyalására Budán összegyülekeztek és annak tartalmáról értesültek, nagy volt a felháborodás; jóváhagyásáról semmit sem akartak tudni. De ha az országgyűlés nem is fogadta el, számos főpap és főúr aláírta.

A királyi tekintély sülyedése. Csakhamar kiderült ezután, hogy a választási feltételek, a királyi hatalom korlátozására szolgáló törvények és magának Ulászlónak gyöngesége az ország hanyatlását okozták. Az egy arany forint adó beszedését a választási feltételek lehetetlenné tették. Az ország jövedelmei ennél fogva nagyon megcsökkentek. Ennek első következménye volt a fekete sereg felbomlása, amely pedig a törökök elleni háborúban annyi jó szolgálatot tehetett volna. A Szeged körül tanyázó zsoldosok zsold hiányában elkezdtek rabolni. Ulászló Kinizsit bízta meg a szétűzésökkel. Kinizsi meg is felelt a rá bízott feladatnak, legyőzte őket; néhány vezéröket ki is végeztette. Többen közülök a királyi bandériumba léptek; néhány százan Stiriába vonultak és ott mint rablók pusztultak el. A királyi jövedelmek csökkenésének másik következménye volt, hogy az ország védelmi képessége egyébként is csökkent. Kinizsi a molnár legényből főnemességre emelkedett nagy erejű férfiu és Korvin János a déli vidékeken a törököt több ízben megverték ugyan, de horvát területen a magyar csapatok vereséget szenvedtek.

A királyi hatalom korlátozását a főnemesség használta fel, hogy mindenfelé önkényt gyakoroljon. Legjobban bizonyítja a főnemesség elbizakodottságát Ujlaki Lőrincz esete, aki a királyt nem egyszer „ökör"-nek nevezte. Ulászló ugyan megtörte Ujlakit és őt kegyelemkérésre kényszerítette, de azért a főnemesség hatalmaskodásainak gátat vetni nem tudott. Energiájának hiányát semmi

25480
CENTRAL RESERVE

sem bizonyítja jobban, mint a „*Dobzse László*“ elnevezés, amit azért adtak neki, mivel minden javaslatra azt felelte: „Dobzse“ (jól van).

A Zápolyai-párt. A főnemesség hatalmaskodásait a köznemesség is súlyosan érezte; ezért ellene tömörülni kezdett; különösen, midőn eszes és ügyes vezére akadt *Verbőczi István* bereg vármegyei köznemesben. Az ő hatására határozták el, hogy az országgyűléseken a nemesség fejenként jelenjék meg, hogy a királyi törvényszéknél és a királyi tanácsban a köznemesség is képviselve legyen. A köznemesség e tömörülését és elégületlenségét használták föl a *Zápolyaiak* a maguk nagyravágyásának kielégítésére. A Zápolyai-család Mátyás korában emelkedett a köznemesiből a főnemesi rangra. Zápolyai István Ulászlónak nádora volt. Ennek neje Hedvig teschen herczegnő igen nagyravágyó asszony volt; állítólag mindennapi imájába szőtte bele ama kívánságát, vajha megélné, hogy fiának Jánosnak fején láthatná a koronát. E végből házassági szerződést kötött Korvin János és a saját családja közt; később pedig fiának Jánosnak számára nőül meg akarta szerezni Ulászló egyetlen leányát Annát. Midőn pedig ez nem sikerült, a Zápolyai-család szövetkezett a köznemességgel és az 1505-ki országgyűlésen oly végzést fogadtatott el, amely szerint Ulászló családjának kihaltával csak magyart választanak királylyá. Ez azonban nem hogy czélhoz vezette volna özvegy Zápolyainét, inkább Ulászlót még szorosabban fűzte Miksához. Egyébként a trónörökösödés kérdése egy időre háttérbe szorult, mivel Ulászlónak fia született, a kit a magyarok a király hosszabb sürgetései következtében meg is koronáztak.

A parasztlázadás. Egyéb körülmények is elfordították a nemzet figyelmét a trónörökösödés kérdésétől. 1514. ugyanis *Bakócz Tamás* esztergomi érsek visszatért Rómából, ahol a pápaválasztásban vett részt és magával hozta a megbízást keresztes hadjárat hirdetésére. Az országtanácsban mindnyájan örömmel értesültek a pápai bulláról, mert fölmentve érezték magukat honvédelmi kötelességök teljesítésétől. Egyedül *Telegdi István* kincstartó emelte föl szavát a keresztes háború kihirdetése ellen. A kincstartó tudta, hogy a főnemesség hatalmaskodásai miatt a jobbágyságnak sokat kellett szenvednie; ha tehát nagyobb tömegekbe gyűl össze és erejének tudatára jut: ezt könnyen földesurai ellen használhatja föl. De szavának nem volt hatása; a főnemesek el sem tudták képzelni, hogy a jobbágyok földesuraik ellen valamit tenni merészelnének; husvét vasárnapján tehát a keresztes háborút kihirdették. A felhivásnak csakhamar nagy hatása volt. Pest, Fehérvár, Csanád és más püspöki

városok körül nagy számmal kezdtek gyülekezni a pórok. Az egész keresztes had szervezését Bakócz vállalta el; adott is nekik fővezért *Dózsa György* székely köznemes személyében, aki, mint a nándorfehérvári őrség hadnagya, csak nemrégiben megölt egy török főtisztet és ezért nemesi czímert és aranyláncot kapott a királytól.

Dózsa a kurucz király. Dózsa azonban nem volt Kapisztrán János, aki a keresztes hadakat szervezni és kitűzött czéljának elérésére lelkesíteni tudta volna. Csakhamar fölhangzott a panasz az urak ellen a kuruczok táborában (kuruczoknak nevezték a kereszteseket a latin crux = kereszt szóból). E panasz még fokozódott, midőn a földesurak közül többen jobbágyaikat, hogy a mezei munka meg ne akadjon, visszatartották, midőn pedig némelyek mégis megszöktek, hátrahagyott családjuknak kellett e miatt szenvednie. A panaszok később tettlegességgé fejlődtek és a kurucz-táborok közelében néhány kemény szívűbb nemes is áldozatul esett. Dózsa pedig nem a főurak, csak a király szolgájának nevezte magát. Hiába volt már ezután az országtanács rendelete, amely a pórokat a további gyülekezéstől eltiltotta és Dózsának meghagyta, hogy csapatait egyenesen a török ellen vezesse; hiába volt az is, hogy Bakócz az engedetlenkedőket egyházi átokkal sujtotta. A pórok mind nyiltabban keltek ki a földesurak ellen. Végre Dózsa is fölvette a kurucz király czímét; és hogy a maga hadműveleteiben biztos alapot szerezzen, egy erősebb vár birtokába akart jutni.

A parasztok leveretése. E czélból először Szegedet akarta elfoglalni; de ez nem sikerült. Ekkor Csanád ellen vezette hadait; azt el is foglalta és ez alkalommal a csanádi püspököt karóba vonatta. Útközben mindenfelé elpusztította a nemesek lakásait; a foglyul ejtett nemeseket kínok közt kivégeztette; e sorsban részesült Telegdi kincstartó is. Csanád alól Dózsa Temesvár ellen fordult. Útközben több kisebb várost foglalt el és azután Temesvárt, az ország egyik legjelentékenyebb várát vette ostrom alá; ki akarta éheztetni. Báthori nem bízván saját erejében, segítségért a vele ellenségeskedésben élő Zápolyai János, erdélyi vajdához fordult. A vajda készséggel jött segítségére; rendezett hadaival a jóval nagyobb kurucz sereget megtámadta; az ütközet jó ideig eldöntetlen maradt; de végre is győzött a begyakorlott katonaság. Dózsa György és a többi vezérek fogságba estek; a kurucz had egy része elesett; a többiek szétfutottak. A foglyokon a győzők iszonyú boszút állottak. A közembereket fölakasztották. Dózsát és vezértársait több napig éheztették; azután a vezért izzó vas trónra ültették,

216180B

fejére izzó vaskoronát tettek, kezébe izzó vas kormánypálczát tettek; kiéheztetett társait pedig arra kényszerítették, hogy vezérök sült husából egyenek.

A hármas könyv. A pórlázadás összesen negyven-, mások szerint hetvenezer ember életébe került; azonkívül a jobbágyokban az elkeseredést földesuraik ellen fokozta. Fokozták különösen az országgyűlés végzései, a melyet a lázadás elfojtása után tartottak. E végzések szerint a jobbágyak elvesztik a szabad költözködés jogát; tartoznak uroknak évenkint egy arany forintot fizetni, kilenczedet adni, hetenként egy napot dolgozni stb.; végül jobbágyból főpap soha sem lehet. Az országgyűlési végzések közt fontos még az is, a mely szerint Verbőczi Istvánt bízták meg a magyarországi szokásos jogok rendszeres összeirásával. A kitünő jogász e feladatának meg is felelt; műve a Hármaskönyv (a Tripartitum), a mely nagy részében 1848-ig megtartotta érvényességét és mindenkoron összekötő kapocs volt a magyar nemesség tagjai közt.

Kettős házassági szerződés. Ulászló a pórlázadás leverése és nejének elhunyta után még kevesebbet törődött az ország ügyeivel, mint azelőtt. Egyedül gyermekeinek érdeke foglalkoztatta. Jövőjük biztosítása végett nem érte be a gyermek Lajos megkoronáztatásával, hanem kettős házassági szerződést akart létre hozni a Habsburgokkal. Ez sikerült is 1515. E szerint II. Lajos nőül veszi Mária főherczegnőt, a császár unokáját, Anna herczegnőt pedig Ferdinand főherczeg.

Ulászló halála. A kettős házassági szerződést Ulászló nem sokáig élte túl. Köszvénybaja mind jobban erőt vett rajta és a következő évben sírba is vitte. Benne az ország egy elég jóindulatú, de gyenge királyt veszített el, a kinek uralma alatt a főnemesség jobban elhatalmasodott, a köznemességgel ellentétbe jutott és a jobbágyságot is a nemesség elkeseredett ellenségévé tette.

II. Lajos. (1516—1526.)

A király gyámjai. Ulászló halála előtt fiának gyámjaivá jelölte Bakócz Tamás esztergomi érseket, Bornemissza János kincstartót és György brandenburgi őrgrófot, a mely utóbbi a nővérének volt fia. A király halála után egybehivott országgyűlésen a Zápolyai-párt e rendelkezésben megnyugodni nem akart és támaszkodva az 1485-ki törvényre, meg az V. László király kiskorúságának korára, azt sürgette,

hogy kormányzó választassék. Akaratát azonban érvényre juttatni nem tudta. E helyett az országgyűlés kimondta, hogy az országot az országtanács közreműködésével a gyermek-király kormányozza.

A pénzügyek romlása. Mivel azonban az országtanácsnak nem volt meg a kellő tekintélye az országban, a tehetetlen kormányzás következményei mind nagyobb bajoknak váltak forrásaivá. Legnagyobb baj volt az ország pénzügyeinek romlása. Az országgyűlése-

ken megszavazott adók nem lettek volna ugyan alkalmasak az ország védelmi állapotát kifogástalan helyzetbe juttatni; de javithatták volna. Azonban az adószedésnél elkövetett visszaélések ezt is megakadályozták és a kincstárba tettleg befolyó összegeket maga az udvartartás nyelte el.

II. Lajos neveltetése. II. Lajos atyja halálakor szellemi tehetségeinek nem csekély jeleit adta. Több nyelven beszélt, szerette a művészeteket, járatos volt a fegyverforgatásban is. Tehetségeit

azonban György gróf nevelése ferde irányba terelte. Miként ő maga léha volt, a gondjaira bizott gyermeket is léhává igyekezett tenni. Miként Czillei V. Lászlót, úgy ő is II. Lajost minden komoly foglalkozástól visszatartotta és a mulatozáshoz szoktatta. A lovagjátékokban, vadászatokban, álarczos bálokban és lakomákban való részvétel volt az ifjú király csaknem kizárólagos foglalkozása. Nem csoda tehát, hogy az országos ügyekkel való foglalkozásban csak kellemetlen terhet látott és ha részt is kellett vennie az országos tanácsban, annak tárgyalásával szemben rendesen egykedvű maradt.

A fő- és köznemesség versengése. A király tétlensége, az országtanácsban résztvevő főnemesség önzése, az ország közállapotaiban mind nagyobb romlást okoztak. Az ország hadereje, ép úgy mint a végvárak el voltak hanyagolva. A köznemesség, élén *Verbőczivel*, a bajok orvoslását megkisértette; *Tolnán*, majd *Bácson* a főnemesség részvétele nélkül országgyűléseket tartott. Ezeken elrendelte az elzálogosított királyi jövedelmek kiváltását; kötelezte a főurakat banderiumaik kiállítására, a nemeseket szükség esetén személyes fölkelésre; utasította a kincstartót, hogy a kivetett adóból befolyó összegeket kizárólag az ország védelmére fordítsa; az országtanácsot is átalakította oly módon, hogy huszonnégy tagból álljon és benne az országos főtisztviselőkön kívül négy főpap, négy főnemes és tizenhat köznemes foglaljon helyet; végül még követeket is küldött a külföldre, hogy az állandó veszélylyel fenyegető törökök ellen segítséget kérjenek. Ez üdvös végzéseknek azonban foganatjuk nem volt. A főnemesség, mivel az országgyűléseken részt nem vett, határozatait magára nézve kötelezőknek nem tekintette. A köznemesség buzgalma a végzések végrehajtása körül szintén megcsökkent és az új országtanácsnak útjába nemcsak a főurak, hanem sokszor maga az udvar is gördített akadályokat. Röviddel utóbb pedig az új nádorválasztásra kerülvén a sor, az udvari pártnak sikerült az országtanácsból a köznemeseket kiszorítani és a nádori székre Zápolyainak, a köznemesség kedveltjének kijátszásával *Báthori Istvánt* megválasztani.

Szulejman szultán trónra jutása. A török e zavarok és torzsalkodások közben is gyakran megujította hazánk ellen támadásait és habár a Mátyás iskolájában nevelkedett hadvezéreink már nem is voltak életben, nagyobb sikereket elérni még sem tudott. De 1520. megváltozott a helyzet. Ekkor a császári trónt II. *Szulejman* vagy *Szoliman*, a törökök egyik legharcziasabb szultánja nyerte el, a ki

az atyja által elfoglalt Sziriában és Egyiptomban új erőforrásokkal rendelkezett. Éreztette is hatalmát csakhamar hazánkkal. Basái mindjárt trónra jutása után néhány kisebb várat elfoglaltak és Horvátország bánját is legyőzték és a csatában megölték.

Nándorfehérvár török kézre jutása. Még nagyobb kárt okozott azonban a török 1521. A magyarok ugyanis Budára küldött követét mindaddig visszatartották, míg a hirtelen külföldre menesztett követeik révén hírt nem kapnak arról, vajjon számíthatnak-e a nyugati keresztényektől nagyobb segítségre. Szulejman követének e visszatartásában magára nézve sérelmet látott és bosszuló hadjáratra készült. Seregeivel már Szófiába érkezett, midőn a magyar országtanács a háború ügyével foglalkozni kezdett. De mivel a kincstár üres volt, a végvárak érdekében semmit sem tehetett; csak a külföldi segítséget sürgette, de ezt is hiába. A Száván való átjárást őrző naszádosok, mivel régibb idő óta hátralékos zsoldjukból semmit sem kaphattak, szétoszoltak. A leginkább fenyegetett váraknak *Sabácznak* és *Nándorfehérvárnak* kapitányai a *Sulyok-testvérek* és *Hédervári Ferencz* váraikat elhagyták; Nándorfehérvár őrizetét *Oláh Balázs* és *Moré Mihály*, Sabáczét pedig *Lógodi Simon* és *Torma Endre* alkapitányokra bízták. Egy hevenyében összehivott országgyűlés elrendelte ugyan, hogy az ország hadereje gyűljön össze *Tolnára*, de ebből semmi sem lett. Így tehát a fontos végvárak, a melyek élelmi és lövőszerekkel sem voltak kellőképen ellátva, egészen magukra maradtak. A török először Sabáczot fogta ostrom alá; védői, bár a Száván elmenekülhettek volna, inkább egytől-egyig a romok alá temetkeztek és hősi halált haltak, sem hogy a várat gyáván föladták volna. Nándorfehérvár kapitányai is hosszabb ideig védelmezték a rájok bizott várat. Az ostromló török had egy része átkelt a Száván és elfoglalta Zimonyt és így a várat teljesen körülzárta. Több sikertelen ostrom után végre elfoglalta az alsó várost. A rácz lakosok az őrséggel együtt a felső városba vonultak. Ekkor is még husz napig hősileg védelmezték magukat, de mivel segítség sehonnan sem érkezett, a ráczok Moréval egyetértésben az őrség akarata ellenére, a várat szabad elvonulás föltétele mellett a töröknek föladták. A török azonban már ekkor is megbízhatatlannak mutatkozott, mert az őrséget kardélre hányatta és azután az elfoglalt várakban őrséget hagyván hátra, hazatakarodott.

A nemzet áldozatkészsége. Nándorfehérvárnak, az ország e kulcsának eleste a nemzetet rövid időre aléltságából fölrázta. A még ugyanabban az évben tartott országgyűlésen szokatlan áldozat-

készséget tanusítottak; minden nem nemest köteleztek fejenként egy aranyforint fizetésére; a nemesek évi jövedelmük felét ajánlották föl; azonkívül a házi állatokra, malmokra, a mesteremberek műhelyeire, a kalmárok árúira, stb. is több-kevesebb denárnyi adót vetettek ki. Ily módon azt remélték, hogy mintegy három millió aranyforint fog a kincstárba begyülni. De az itt tanusított lelkesedés csakhamar lehült. Különösen pedig, midőn megtudták, hogy Szulejman az országot egyelőre nem fenyegeti, hanem *Rhodusz* szigetét akarja megtámadni, az adó fizetésével a legtöbben fölhagytak. Ily módon a megajánlott adónak alig tizedrésze folyt be. Ezzel Verbőczi és Thurzó kincstartó néhány végvárat jobb karba is helyezett.

A vallásreformáczió. A fenyegető veszedelem elmulta lehetővé tette, hogy az ország figyelme ismét másra terelődjék. A király megtartotta menyegzőjét és azután megint csaknem kizárólag az udvari ünnepeknek és mulatságoknak szentelte idejét, a miben ifjú neje is hathatósan támogatta. A rendek között pedig ismét kitört a régi gyűlölködés. Ebben az időben keltette föl az országgyűlés figyelmét Luther vallásának terjedése is. Mikor Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes Németországban wittenbergai egyetemi tanár volt, a művészeteket hőn pártoló X. Leo pápa 1517. teljes bucsút hirdetett azok számára, a kik szent Péter egyházának fölépítéséhez pénzbeli segitséggel járulnak. Németországban *Tetzel János* domonkos-rendi szerzetes túlságos buzgósággal dicsérte és emelte ki a teljes bucsú erejét. Luther az akkori kor szokása szerint a wittenbergai székesegyház ajtaján 95 tételt függesztett ki és azok megvitatására mindenkit fölszólított. E tételekben még meglehetősen simult az egyház hitczikkelyeihez; de később, a vitatkozás hevében mindig jobban eltért a kath. egyház tanaitól, a miért Leó pápa egyházi átokkal sujtotta. Tanai nálunk leginkább a szászok és az udvari emberek közt terjedt el; mert ezek állottak leginkább összeköttetésben Németországgal, míg a nemzet zöme a német nyelvet sem ismervén, az új tantól idegenkedett. Az 1523-ki országgyűlés tehát, midőn kimondta, hogy az eretnekek üldözendők, az udvar német tanácsosait és Brandenburgi Györgyöt akarta sujtani, a ki a királynéval együtt szintén az új valláshoz szitott. Mivel azonban a törvények végrehajtása leginkább a királytól függött, a király pedig szórakozásain kívül mással nem igen törődött, ez a törvény is a papiroson maradt.

A hatvani fegyveres országgyűlés. Az új vallás terjedésének megakadályozásán kívül a nemzetet kiválóképen belső bajai foglalkoztatták. A főnemesség visszaélései, az adók behajtása, körül tanusított

hanyagság és rendetlenség, a haza védő erejének csökkenése állandó maradt, a török részéről fenyegető veszedelem pedig csak el volt odázva, de elhárítva nem. Mivel pedig a király és a főnemesekből álló országtanács továbbra is csak saját érdekeinek istápolásával foglalkozott, a köznemesség mindig ingerültebbé lett. Ez ingerültséget szította Zápolyai és Verbőczi is. Az ingerültség főképen *Báthori*, a tehetetlen nádor, *Szalkai* a primás-kanczellár és *Szerencsés* kincstartó, továbbá a *Fugger* külföldi czég ellen fordult, a mely a magyar érczbányákat bérelte és belőlük igen nagy hasznot húzott. A kormánynak pénzre volt szüksége és ezért kénytelen volt országgyűlést egybehívni. A köznemesség 1524. megjelent a *Rákoson*, de mivel kivánatait nem teljesítették, elhatározta, hogy a következő évben *Hatvanban* fejenként és fegyveresen fog egybegyülni és újra megkisérti kivánságainak érvényesítését. A király eltiltotta a megyéket a hatvani gyűlésen való részvételtől; ennek daczára ott körülbelül 14000 fegyveres nemes gyült össze. Az országtanács többsége most már nem mert ujjat húzni a köznemesekkel; *Szalkai* és *Thurzó* egyengették is a a kibékülés útját. A király pedig a nagyobb erőnek ellene nem állhatván, személyesen ment el a hatvani gyűlésre. Itt a köznemesség vezére *Verbőczi* nagy magyar beszéddel fogadta a királyt; előadta az ország szomorú helyzetét, kifejtette, hogy a bajok okai az ő rossz tanácsadói és ezért mindenekelőtt ezek távolítandók el. Az egybegyült nemesség zajos helyesléssel fogadta a beszédet. A király némi vonakodás után hajlandó volt a nemesség kivánságainak teljesítésére. Az országgyűlés tehát Báthori helyébe Verbőczit választotta nádorrá. Kötelezte a főurakat ismételten bandériumaik kiállítására, átalakította az országtanácsot úgy, hogy abban ismét a köznemesek voltak túlsúlyban és végül megszavazta az egy aranyforintot; azután pedig a kivivott győzelmen való nagy lelkesedés közt szétoszlott.

A kalandosok. Báthori pártja azonban nem csüggedett; meg alakította a „*kalandosok*“* társulatát, mely Kecskeméten tartotta összejöveteleit. Ebbe a főnemesek a köznemességet is belevonták, mert már ekkor meggyőződtek, hogy a köznemesség ellenére czélhoz nem juthatnak. Miután még a királyt is maguk részére nyerték

* Calendae latin szóról nevezték el azokat a vallásos egyesületeket, a melyek összejöveteleiket és vallásos ájtatoskodásaikat mindig a hónap elsején tartották. Czéljuk vott tagjaik segélyezése, halottaik eltemettetése és ezek lelki üdvösségeért imák-rendezése.

azzal, hogy a csaló Fugger-czégtől újabban kieszközölt előleget a királyné rendelkezésére adták, hozzáfogtak aknamunkájukhoz, Verbőczi megbuktatásához. Erre maga Verbőczi is akaratlanul módot nyujtott; egy nádori ítélettel Zápolyait magától elidegenítette; az ország mélyen gyökerező bajait egy csapással hirtelen meg nem szüntethette; midőn pedig az ő megbuktatására az országgyűlést Budára már összehívták, 1526 elején a bányavárosokba ment, hogy az ott támadt zavaroknak lecsendesítése végett nádori ítélőszéket tartson. Így történt azután, hogy midőn Budára az országgyűlésre visszajött, ott a főnemeseknek meglehetősen nagy haderejét találta és a résztvevők ellenséges indulatáról győződött meg. Sietett tehát a királyhoz, kezébe visszatette nádori tisztét és miután életét is féltenie kellett, sietve jószágaira vonult. Az országgyűlés ezután visszahelyezte Báthorit nádori tisztébe, némi intézkedéseket tett a honvédelem érdekében és azután telkenként 50 dénárnyi adót szavazott meg. A határozatok meghozatala után az országgyűlés egyik tagja tanukul hívan fel a külföldi követeket is, kijelentette, hogy a nemesség mindent megtett, a mi az ország védelmére szükséges; ha azt mégis baj érné, a felelősség őket nem terhelheti. Erre a király is felállott; kijelentette, hogy ő mindent meg fog tenni a veszély elhárítására, de mivel pénz nincs és ezt az országgyűlés kellő mennyiségben rendelkezésére nem is bocsátotta, óvást emel az ellen, hogy a haza végromlásáért őt okolják. „Így alakoskodtak a rendek és a király, midőn a szultán már útban volt, hogy Magyarországot megsemmisítse".

A török veszedelem és az ország készületlensége. A király és az országtanács a rájuk nehezedő nagy feladattal szemben teljesen tehetetlenül, a főnemesség és köznemesek egymással viszálykodásban állottak; a királyi kincstár üres volt; a pórokat az 1514-ki határozatok miatt földesuraik ellen még mindig nagy elkeseredés töltötte el. A zavar tehát a tetőpontra hágott, midőn 1526 elején híre jött, hogy Szulejman nagy készületeket tesz az ország elfoglalására. A pápa fölszólította ugyan az európai fejedelmeket, hogy siessenek védelmére Magyarországnak, a mely annyi időn át a török ellen védőbástyájuk volt, de hasztalan. Pedig soha annyira nem szorult erre hazánk, mint ekkor. A királyi kincstár annyira üres volt, hogy még a külföldre küldött követeket is kölcsönpénzzel fizették. A kormánytanács tehát mindenféle eszközhöz kapkodott, a miből pénzt szerezhetett volna. Elrendelte a többi közt, hogy az egyházi kincsek is beolvasztassanak; ez sem vezetett a kivánt czélhoz, mert

a papok elrejtették a kincsek egy részét és nem ok nélkül, mert tartaniok kellett, hogy az így begyűjtött pénzt nem fogják a kitűzött czélra fordítani. Ebben a végszükségben is megtörtént, hogy a kincsek begyűjtésével megbízott férfiak egyet-mást elsikkasztottak.

Valóságos mentő angyalként jelent meg a királyi tanácsban Burgio (ejtsd: burdso) báró, pápai követ, azzal a kijelentéssel, hogy a sz. atya nagyobb összeget küldött a háború czéljaira. E pénzen szereztek Ausztriából ágyúkat, puskaport és fogadtak néhány ezer zsoldost Morvaországban. E közben mindig sűrűbben érkeztek a hírek a török közeledéséről. Az országtanács tehát kibocsátotta a rendeletet, hogy miként az országgyűlés elhatározta, jelenjenek meg a nemesek jobbágyaik ötödével; a találkozás helyéül Tolnát, a találkozás idejéül pedig július első napját tűzték ki.

A fővezér kérdése. Nagy gondot okozott a vezér kérdése is. A Mátyás király iskolájában nevelkedett vezérek közül már senkisem élt. Báthori, a nádor, rossz katona hírében állott; Zápolyaira az udvar oly féltékeny volt, hogy inkább a sikert koczkáztatta, semhogy a hadak vezérletét rá bízta volna. Az országtanács a külföldre fordította figyelmét és az osztrák *Salmot*, később *Frangepánt* kínálta meg a vezérlettel, a ki Jajczát mentette föl a törökök ostroma alól; de az ajánlatot mindegyik visszautasította. Ekkor a figyelem *Tomorira* fordult. Tomori már ifjú korában küzdött a török ellen; de később szerzetessé lett. Midőn a török a Dráva és Száva közét is pusztítani kezdte, a kalocsai érseki székre emelték, hogy a fenyegetett vidéknek védője legyen. Tomori meg is felelt e feladatnak és kisebb török csapatokat nem egy ízben vert szét. Most azonban, mivel katonai zsoldját fizetni nem tudta, vissza akart kolostorába vonulni és csak a pápai követ közbenjárására volt hajlandó a vezérletet elfogadni.

A török első sikerei. Július elején a török szultán 200,000 emberével és 300 ágyújával Nándorfehérvár alatt táborozott, de Tolnán még nem volt senki. Tomori *Péterváradot*, akkor legfontosabb végvárunkat, megerősítette és őrséggel ellátta, de egyebet, katonai és pénzbeli erő hiányában, a török föltartóztatására nem tehetett. Péterváradot *Alapi* hadnagy vitézül védelmezte, de a török túlnyomó erőnek ellenállani nem tudott és a várat föladta. Ekkor már a Dráva vonala maradt meg fő védelmi vonalul és csak akkor kezdettek a banderiumok Tolnára szállingózni. Lajos király is, mivel sokan azzal a kifogással éltek, hogy táborba szállani csak akkor tartoznak, ha a király is táborba száll, megindult 1—2000 zsoldossal *Tolna*

felé. A király megérkezése után a hadak sürűbben gyülekeztek; az elsők közt volt egy lengyel főnemes is másfél ezer főnyi csapattal, a melyet pápai pénzen fogadtak. Tolnáról lassú menetekben haladt előre a sereg Mohácsig, a hol hírül vették, hogy a szultán is átkelt a Dráván, a melynek megvédésére nem állott rendelkezésre kellő haderő.

A mohácsi csata. A táborban egyik hadi tanács a másikat érte. Voltak olyanok, a kik a visszavonulást ajánlották, mert Zápolyai János 40,000 főnyi haddal, Frangepán Kristóf, tótországi bán kisebb-nagyobb csapatokkal, továbbá cseh, morva és osztrák segélyhadak is közeledőben voltak; a visszavonulást ajánlók azt akarták, hogy a törökkel csak akkor bocsátkozzanak ütközetbe, ha az ország összes hadereje egyesült. Azonban a haditanácsban végre is a harczvágyók győztek, a kik a rögtöni megütközést ajánlották. A magyar vezérlet, a mely Tomori Ferenczre és Zápolyai Györgyre volt bízva, még azt a hibát is elkövette, hogy a mohácsi síkon uralkodó dombokat megszállani elmulasztotta. Szulejman, a mint serege megérkezett, azonnal megszállotta a dombokat és fölállította rájuk ágyúit. Az ütközet augusztus 29-én ment végbe. A magyar sereg támadott. Támadása oly erős volt, hogy a törökök első hadsorai csakhamar visszavonultak; azután ketté váltak és az egész magyar derékhad szemben állott a törökök 300 ágyújával. Ekkor ezek egyszerre eldördültek és ha nagy kárt nem is tettek, a magyarok hadsorait megrendítették. Ennek daczára ezek előnyomultak és a török sereg válogatott csapataival, a janicsárokkal keveredtek harczba. Ezalatt a magyarok megkerülésére kiküldött török csapatok azok hátába kerültek. Az ily módon körülkerített magyar had másfél órai küzdelem után teljes vereséget szenvedett. Mindenki futott, a merre lehetett és a törökök a szakadó zápor miatt a futamodókat nem üldözték. Így is a magyarok 25—27,000 főnyi hadából alig menekült meg 4000. Elestek a többi között a vezérek, az esztergomi érsek, öt püspök, 28 zászlós úr, 500 főnemes és valami 22,000 vitéz. A király néhányad magával a menekülők közt volt; de midőn Mohácstól északra, valami fél mértfölnyire a nagy esőzések miatt megáradt Csellye patakon át akart ugratni, fáradt lova visszazuhant és urát maga alá temette. *Czettricz* nevű kamarása volt e jelenet tanuja, de mivel a patak folytonosan áradt, ura kimentését meg sem kisérelvén, a szomorú hírrel tovább nyargalt.

Az Alföld első elpusztítása. Szulejman, a ki még mindig nem bízott teljes győzelmében, a csata utáni napon is csak nagy

óvatosan haladt előre. De miután meggyőződött, hogy a Mohácsnál legyőzött sereg a magyarok főserege volt, katonáinak szabad rablást engedett; maga pedig lassan haladt az ország fővárosa felé, a mely, miután a királyné és kisérete, a pápai követ és a polgárság belőle hirtelen elmenekült, minden ellenállás nélkül megadta magát. Míg a szultán Mátyás palotájában győzelmének örült és annak kincseit hajókra rakatta, hogy Konstantinápolyba szállíttassa, hadai szerte szét kalandoztak és pusztítottak. A várakat nem tudták ugyan elfoglalni, de a szabad helyeket mind kirabolták. A sík helyek lakói közül több ezren Esztergom közelében a *Vértes* hegységben magukat körülsánczolták és vitézül védelmezték. Ekkor a törökök a sánczokon ágyúikkal réseket lőttek és benyomultak; a kiket elértek, levágták. A futamodók közt volt *Dobozi Mihály* fehérvármegyei nemes, a ki feleségét elől paripájára ültette és úgy akart elmenekülni. A törökök üzőbe vették. Dobozi, miután látta, hogy kifáradt lova már alig bírja, leszállott, nejét saját kivánságára, hogy a törökök kezébe ne kerüljön, agyon szúrta és azután harczolva drágán adta el életét. Ily kisebb csapatok ellenállása azonban a törököt fel nem tartóztatta. A nagyobb csapatok, miként Zápolyaié is, csak néma szemlélői maradtak a török pusztításainak. Szulejman pedig, miután a hadjáratnak kitűzött czélját elérte, Budáról átkelt a Duna balpartjára; a nagy Alföldet tűzzel-vassal pusztította, és azután mintegy 100,000 rabszíjra fűzött fogolylyal az országból kitakarodott. A királyok gyengesége, a nemzeti visszavonás, az önzés uralomra jutása Mátyás király hatalmas országát rövid idő leforgása alatt a török szabad zsákmányává tették.

Visszapillantás.

Az egyházi ügyekre. Magyarországon a vegyes házakból való királyok uralkodása kedvező hatással volt a katholikus egyház helyzetére. *I. Károly* főképen a római pápa pártfogásának köszönhette trónját, hozzá tehát fiúi kegyelettel ragaszkodott. Midőn a pápai követ, *Gentilis* bibornok az országban tartózkodott, két zsinatot tartott, melyeknek határozatai ama bajokat voltak hivatva orvosolni, melyek a III. Endre halála után támadt zavarok közben az egyházban is elterjedtek. *Nagy Lajos* a pogányság utolsó nyomait a kunok között kiirtotta, a moldvai ó-hitűeket egyesülésre, a patarénus eretnekeket pedig az egyház kebelébe való visszatérésre bírta; a zsidókat, kik térítői buzgalmának konokul ellenszegültek, az országból kiűzte. Remete-Szent-Pál testét Velenczéből áthozatta.

Aachenben szent István, László s Imre tiszteletére templomot építtetett, szóval a lovagias fejedelem oly buzgó volt, hogy a pápától az egyház zászlótartója czímét nyerte. *Zsigmond* az egyház, főkép a nagy nyugati egyházszakadás megszüntetése s Husz tévtana kiirtása körül szerzett érdemein fölül Magyarországban az érsekek és püspökök kinevezési jogát, melyet egy ideig a pápák gyakoroltak, újra megszerezte s a konstanzi zsinat által maga és utódai részére megerősíttette. *Mátyásnak* kitünő vallásossága az egyház érdekeinek előmozdítását czélzó ritka tevékenységgel párosult, úgy, hogy valamint az ország külső nagyság és belső jólét tekintetében az ő korában érte el fénykorát; úgy az egyház is a legtekintélyesebb helyzetnek örvendett.

Az ország kormányára. Az utolsó Árpádok alatt a királyi hatalom régi fényéből sokat veszített. III. Endre uralma alatt a pártviszály már az ország épségét is fenyegette. Csak I. Károly uralkodói képessége vetett véget e szomorú állapotnak. Az ő és fia I. Lajos uralma alatt a magyar király nemcsak az országban, de a külföldön is rendkívüli tekintélynek örvendett. E hatalom és tekintély alapja nagyrészt a hatalmas főurak hű és odaadó ragaszkodása volt. De ezt a királyok kiváló személyes tulajdonságai okozták. A mely királyban e személyes tulajdonságok hiányoztak, az elvesztette a nemzet rokonszenvét és ezzel tekintélyét is. Zsigmond király erőszakoskodásai őt országos fogságba juttatták és csak midőn a nemzet jogait tisztelni megtanulta, csak akkor élvezhetett újra nyugalmat. Zsigmond halála után a főnemesség hatalma még jobban növekedett; csakis Mátyás erős keze volt képes azt megfékezni. De a mily erővel Mátyás azt leszorította, ép oly erővel tört az elő az ő halála után. A két Jagello úgyszólván árnyékkirály volt; uralmuk alatt a főnemesség azt tette, a mit akart. Hogy pedig a nemesség a királyi hatalmat úgy háttérbe szoríthatta, annak egyik oka a szabad királyválasztás volt. Mindannyiszor, midőn új dinasztiát emeltek a trónra, súlyos választási feltételeket szabtak. Így kellett Mátyásnak és II. Ulászlónak is az eléjök szabott feltételeket elfogadniok. De ha az elhunyt királynak fia jutott is a trónra, meg kellett magát koronáztatnia, mert csak az volt a nemzet szemében törvényes király, a ki a sz. István koronáját viselte; koronázáskor pedig mindig hitlevelet kellett kiadnia, a melyben a nemzet jogainak épségben tartását fogadta meg.

A királyi hatalom ellenőrzésére szolgált az *országgyűlés* és az *országtanács*. Az országgyűlések a vegyes házból származott királyok

korában a főurak és köznemesekből állott; ez utóbbiak vagy fejenként vagy követeik által vettek részt. Zsigmond alatt a nemeseken kívül a városok is jogot nyertek, hogy magukat benne képviseltessék. A fehérvári törvénynapok megszünése után az országgyűléseket vagy Budán tartották meg, ha a résztvevők kevesebben voltak, vagy a Rákoson, ha nagyobb számmal gyűltek egybe. Szokásba jöttek végül a Jagellók alatt a tábori országgyűlések is, a melyeken a köznemesek fejenként és fegyveresen jelentek meg. Az országtanács leginkább a királyi jogok gyakorlatának ellenőrzésére szolgált és leginkább főpapokból, a főbb királyi tisztviselőkből és néhány főnemesből állott. Hunyadi János kormányzósága alatt és a Jagellók korában köznemesek is bejutottak az országtanácsba, de a főnemesség mindig oda törekedett, hogy őket az országtanácsból kiszorítsa.

Az Árpád-ház uralma alatt a király nevezte ki főbb tisztviselőit. Azonban az 1439-ki országgyűlés Albert királylyal szemben kivívta, hogy a *nádort*, az ország első tisztviselőjét csak az ország rendeinek tanácsából nevezhette ki. Mátyás király szabályozta 1485-ben véglegesen e tisztviselő hatáskörét oly módon, hogy a nádor lett a király képviselője és közvetítő a nemzet és uralkodója közt. A nádor után az első tisztviselő az *országbíró* volt, a ki mint biró a nádort is helyettesítette. A *kanczellár* szerkesztette a királyi rendeleteket és rendesen ő volt az uralkodó legbizalmasabb tanácsadója. A *tárnokmester* a királyi kincstárt kezelte és azonkívül a városok felett a főbíróságot gyakorolta. Egyéb főtisztviselők voltak még a *szlavóniai bán*, az *erdélyi vajda*, a *székelyek főispánja* stb.

A vegyes házból való királyok korában a *megyék* is határozottabb alakot nyernek. A várjobbágyok és várnép részint nemessé, részint magánosok jobbágyaivá lett. A *főispánt* ugyan még mindig a királyok nevezik ki, de az *alispánra* nézve szokássá vált, hogy az a király által a megye nemességéből választassék. A *szolgabirákat* és *esküdteket* pedig már a nemesség egészen szabadon választotta a maga köréből. A Jagellók alatt annyiban is növekedett a megye tekintélye, hogy a katonaság kiállítása is leginkább az ő kezébe került. Azonban ki voltak véve a megyék hatósága alól a főnemesek és az egyházi férfiak birtokai; továbbá kiváltságos területek voltak a városok, a melyeknek élén nagyobbára a városi biró állott, a székelyek és szászok Erdélyben, továbbá a kúnok, a szepességiek, a túrmezeiek stb.

A hadügyre. A legnagyobb átalakuláson ment át a vegyes házból való királyok korában az ország hadügyi szervezete. A vár-

katonaság az utolsó Árpádok alatt csaknem teljesen kipusztult. Az Anjouk a *banderialis hadszervezettel* helyettesítették. Majd midőn a banderiumok Zsigmond idejében a hon védelmére elégteleneknek bizonyultak, megalkották a *telekkatonaságot*. A török támadások fokozódásával azonban Hunyadi János szükségesnek találta, hogy az országnak nagyobb számú begyakorlott katonasága legyen; azért ő fényes diadalait nem a banderiumokkal, hanem ideiglenesen fogadott *zsoldos csapatokkal* vívta ki. Fia Mátyás pedig az ideiglenes zsoldos hadakat *állandó zsoldos csapatokkal* váltotta föl és számukat is jelentékenyen növelte. A fekete sereg felbomlása II. Ulászló alatt az ország hadszervezetét visszavezette a Zsigmond-korabeli állapotba. Sőt mivel az egyetértés az ország lakói között felbomlott és a királyi tekintély is aláhanyatlott, hazánk védőképessége tetemesen megcsökkent. A törökök gyakoribb támadása mindig jelentősebbekké tette az ország határain épült várakat, az úgynevezett *végvárakat*. Ezeknek fölszerelése élelmi és hadiszerekkel és jókarban való tartása leginkább a királynak volt kötelessége. Ez volt az oka, hogy midőn a királyok az ország kormányzására kevesebb gondot fordítottak, a végvárak is elhanyagolt állapotba jutottak és könnyebben kerültek a török birtokába. Az általános nemesi fölkelés kötelezettsége fenmaradt, de mivel a háborúviselés jó fegyverzetű és begyakorlott katonaságot kivánt, a jelentősége mindjobban csökkent.

A műveltségre. Azok a belső küzdelmek, a melyek az utolsó Árpádok korában hazánkban lefolytak, kétségtelenül hatottak az erkölcsök elvadulására. Az Olaszországból származó Anjouk a béke helyreállításával a további elvadulásnak útját állották; azonkívül több nyugati szokás meghonosításával az erkölcsök szelidítéséhez is hozzájárultak. Ők honosították meg nálunk a lovagjátékokat, fényes udvart tartottak eleinte Visegrádon, később Budán. E példájukat követték utódaik. Pompás paloták és templomok emelkedtek a budai várban; nemcsak N. Lajos, de Zsigmond és különösen Mátyás palotáját dicsérték nagy szavakkal még azok a külföldiek is, a kik a magyar királyok udvarában megfordultak. Az Anjouk korában kezdett meghonosodni az a szokás is, hogy főuraink a király állandó székhelyén gyakran tartózkodjanak; ezért Buda bővében volt a főúri palotáknak is. Az az életmód, a mely a királyi udvarban dívott, többé-kevésbbé meghonosodott főurainknál is; és ha ezek nagy uradalmaik székhelyén nem is tartottak oly fényes ünnepeket és mulatságokat mint a királyi udvar, kisebbekben náluk sem volt

hiány. A legkedveltebb mulatságok voltak a lovagjátékokon kívül a különféle bálok, lakomák, lóversenyek és különösen a vadászatok. Ezekben, a ruházatban és a cselédségben fejtették ki a főnemesek leginkább a fényüzést. Különösen az oly kelméket kedvelték, a melyek aranynyal, ezüsttel voltak átszőve. Az arany- és ezüsttel áttört kelméket értékes prémekkel, drágaköves övekkel diszítették; nagy fényüzést fejtettek ki továbbá fegyvereikben és lovaik szerszámaiban. A kardok hüvelye és markolata drágakövekkel ékeskedett; a lószerszám ezüst pikkelyekkel volt borítva; gyakran elefántcsont nyerget használtak; a zabola és kengyel aranyozott ezüstből állott. Kisérete pedig a főnemesnek oly számos volt, hogy egy osztrák követ valóságos diadalmenethez hasonlította egyik főnemesnek bevonulását Budára.

A tudományos élet a Hunyadiak korában érte el virágzása korát. N. Lajos megalapítja ugyan a pécsi egyetemet; Zsigmond király még nagyobb mértékben pártolta a tudományokat, neki köszönheti létét a budai egyetem, a mely azonban csak rövid életű volt. Ámde az az átalakító szellemi mozgalom, a mely Olaszországban keletkezett és főként a régi latin meg görög írók tanulmányozásában és utánzásában állott, a Hunyadiak korában lett erőssé. Megalapítója Vitéz János volt, a ki, miután Olaszországban széles körű műveltségre tett szert, Zsigmond király kanczelláriájában nyert alkalmazást; később váradi püspökké lett; mint ilyen Hunyadi Jánossal megkedveltette a tudományokat; a nagy nemzeti hős sokféle teendői mellett is talált módot arra, hogy elsajátítsa azt a műveltséget, a mit kora az uralkodóktól és hadvezérektől is megkivánt. A váradi püspöki udvar csakhamar magasabb szellemi élet középpontjává lett, a hol külföldi tudósok is nagy számmal fordultak meg. Vitéz nem csak mint a tudósok pártfogója, nemcsak mint egy nagy és értékes könyvtár megalapítója tett hírnévre szert, hanem azonkívül széles ismeretkörét és gyönyörű stílusát még az idegen országokban is ismertté tette. Tudományos hajlamaihoz hű maradt esztergomi érsek korában is, a midőn könyvtárát még gyarapította. azonkívül Pozsonyban egyetemet is alapított, a melynek nagyhírű tudósokat tudott megnyerni. Vitéz Jánossal a tudományosság hirében osztozott nőtestvérének fia, *Csezmiczei János*, írói nevén *Janus Pannonius*, későbbi pécsi püspök, a ki már mint gyermek tanult Olaszország legkiválóbb iskoláiban és ott is már mint rendkívüli fényes tehetségű növendéket ünnepelték.

A tudományok legkiválóbb pártolója Mátyás király volt, a ki

Vitéz János felügyelete alatt nevelkedett, és így már ifjú korában kedvelte meg a tudományokat; később mint király sokféle teendői mellett is talált rá módot, hogy velök foglalkozzék. Midőn pedig Beatrixot nőül vette, udvarában számos külföldi tudós új otthonára talált; ilyenek voltak *Ugoletti Tádé*, Corvin János nevelője, *Bonfin Antal* a történetíró és mások. Nagy hírre tett szert Mátyás király könyvtára, a melynek alapítására és gyarapítására évenként nagy összegeket fordított. Mert akkoriban a könyvek még igen drágák voltak. Mátyás könyvtára az egykorú irók szerint párját ritkította. Nemcsak Olaszországból, a tudományok akkori hazájából szerezte a könyveket, hanem költségeket nem kímélve, Görögországból és más országokból is hozatta őket. Minden könyv valóságos kincs volt; nemcsak gyönyörű festményekkel díszített belsejénél, hanem külső kötésénél fogva is; e könyvek selyembe vagy bársonyba voltak kötve és aranyozott ezüstcsattokkal is ellátva. Sajnos, a könyvtár fenmaradt nagyobb részét Szulejman, midőn Budát elfoglalta, Konstantinápolyba vitette. Miként Mátyásnak híres *Corvina* könyvtára, úgy ama kor főpapjainak értékes könyvgyűjteményei is nagyobbára elpusztultak.

Az a tudományos mozgalom, a mely Mátyás király pártfogása mellett hazánkban keletkezett, halálával meg nem szünt, csak lehanyatlott. A Jagellók korában is találkozunk magyar tudósokkal; II. Ulászló nem idegenkedett tőlük, de szerény anyagi erejénél fogva őket nem támogathatta. II. Lajos korában pedig az udvari mulatságok, később pedig a török veszedelem kötött le minden figyelmet. A Jagello-kor kiválóbb tudósai voltak ifj. *Vitéz János* veszprémi püspök és *Perényi Ferencz* erdélyi, később váradi püspök.

Ámbár a magyarországi ifjak közül sokan keresték föl a külföldi egyetemeket, hazánk még a Zsigmondtól alapított budai és Vitéz Jánostól alapított pozsonyi főiskola feloszlása után sem volt teljesen hiányában oly főiskoláknak, a melyek a hittudományban, bölcseletben és a klasszikus tudományokban nyujtottak kiképzést. Ilyen volt a pécsi, a budai és néhány székesegyházi és szerzetesi iskola is.

Ámbár e kor tudósai a tudományokat csaknem kizárólag latin nyelven művelték, a magyar nyelv művelése sem volt elhanyagolva. Aránylag meglehetősen nagy azoknak a nyelvemlékeknek száma, a melyek a vegyes házakból származó királyok korából reánk maradtak. Ezek az emlékek jobbára latin vallásos énekek fordítása és legendák, a mely utóbbiak közül a legjelentékenyebb alexandriai sz. Katalin legendája. Nem hiányzottak azonban a világi tárgyú énekek sem. Ezek oly tekintélynek örvendtek, hogy őket

nemcsak a főurak, de Mátyás király udvarában is lakomák alkalmával koboz vagy lant kiséretében adták elő.

A képzőművészetekre. Valamint a tudományok dolgában, úgy a képzőművészetek tekintetében is jelentékeny haladást mutat hazánk e korban. Új építészeti stílus honosodott meg a XII. században Franciaországban: ez a gót stílus, a melyet csúcsíves ablakai és kapui, magas karcsú pillérei jellemeznek. A XIV. században ez az építészeti stílus nálunk is utat tört magának. És azért a nagyobb püspöki székvárosokban a régi templomokat átalakították, sok más

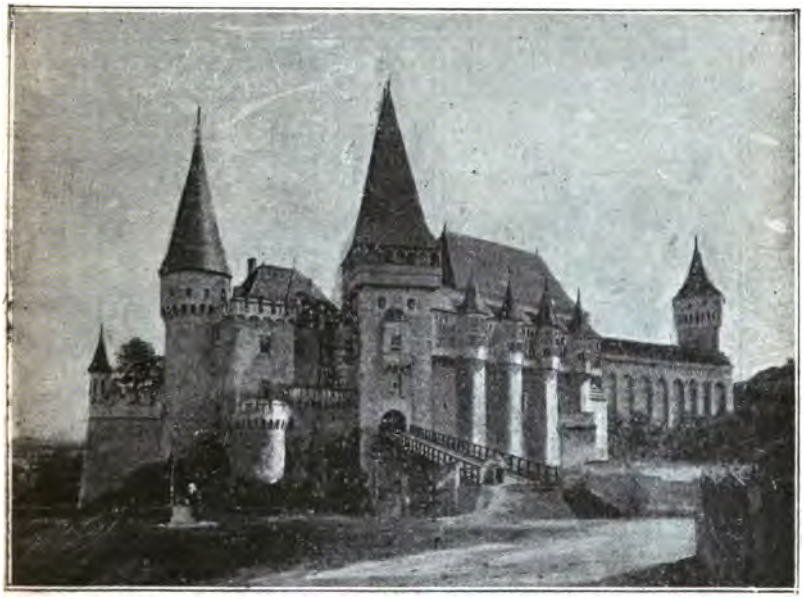

Vajda-Hunyad.

helyen pedig újakat építettek. Azok, a melyek kétségtelenül a legszebbek lehettek, mint az egri, esztergomi, csanádi stb. székesegyházak, sajnos, csaknem nyom nélkül elpusztultak; de a melyek még máig is fenmaradtak, elég tanúságot tesznek az építőművészet akkori virágzásáról. A fenmaradt gót templomok közül a kiválóbbak a *kassai dóm*, a *pozsonyi*, a *brassói*, *kolozsvári* és a *budapest-belvárosi* templomok. Kétségtelenül épülhettek főúri paloták is e stílusban, de ezek közül csak egy, a Hunyadiak által épített *Vajda-Hunyad* vára menekült meg az enyészettől.

Miként a tudományok, úgy az építőművészet is Mátyás hatalmas pártfogása által érte el virágzása legmagasabb fokát. Műpártoló

hajlamai nem annyira új egyházak, mint világi épületek emelésében nyilvánult. Legkiválóbb alkotása a *budai palotája*, a melyről úgy a külső, mint belső díszét illetőleg a külföldi, elkényeztetett ízlésű követek is csak elragadtatással szólanak. Az egész palotából néhány faldísz-töredéken kívül semmi sem maradt meg; de az egykorú Bonfin leírásából némi fogalmat szerezhetünk annak nagyszerűségéről. A budai palotán kívül Mátyás a Róbert Károly által alapított visegrádit is átalakította; ebben, bár csak inkább nyári lakul szolgált, mintegy 350 terem és szoba volt és egykorúnak állítása szerint négy király udvartartásának is megfelelt volna.

Buda vára Mátyás király idejében.

A szobrászat leginkább csak a templomok díszítésével foglalkozott; különösen ritka szép fafaragványokat állított elő. De már Mátyás palotájának udvarát különálló szobrok is díszítették; Nagy-Váradon pedig a sz. László szobra volt látható.

Mátyás nemcsak kedvelője, de műértő méltatója is volt a festő művészet termékeinek. Palotáját olasz festők művei díszítették. A milanói fejedelem ajándékkal akart Mátyásnak kedveskedni; erre alkalmasabb tárgyat nem talált, mint egy nagynevű olasz festőnek képét.

Az ötvösség remekei is nagy becsülésben állottak a nagy király szemében; semmi sem igazolja ezt jobban, mint az a remekmű,

a mely, mint az esztergomi primási kincstár tulajdona, máig is fenmaradt; ez az úgynevezett *Corvin-kalvária*, a melyet 1687-ben 45.000 aranyra becsültek. A Corvin-kalvária olasz művész alkotása ugyan, de azért Magyarországon is virágzott az ötvösség, a mit a magyar főnemesség pompaszeretete is előmozdított.

Tudomány, művészet, egyaránt Mátyás király korában és az ő hatása alatt fejlődött oly magas fokra, hogy Európa legtöbb államával egy sorban állottunk. A Jagellok alatt gyengülés következett ugyan be, de nem teljes aláhanyatlás. A tudományok és művészetek kedvelése ekkor már a nemzet vérébe ment át, és hogy tovább nem fejlődhetett, hogy hazánk Nyugat-Európa államai mögött e tekintetben elmaradt, annak az élet-halál harcznak tudható be, a melyet a mohácsi vész után is vívnia kellett a törökkel és később szabadságáért. Így is megmutatta azonban a magyar nemzet, hogy midőn a körülmények kedvezők voltak, méltán sorakozott a nyugati népek mellé.

A vegyes-házból való királyok nemzedéktáblája:

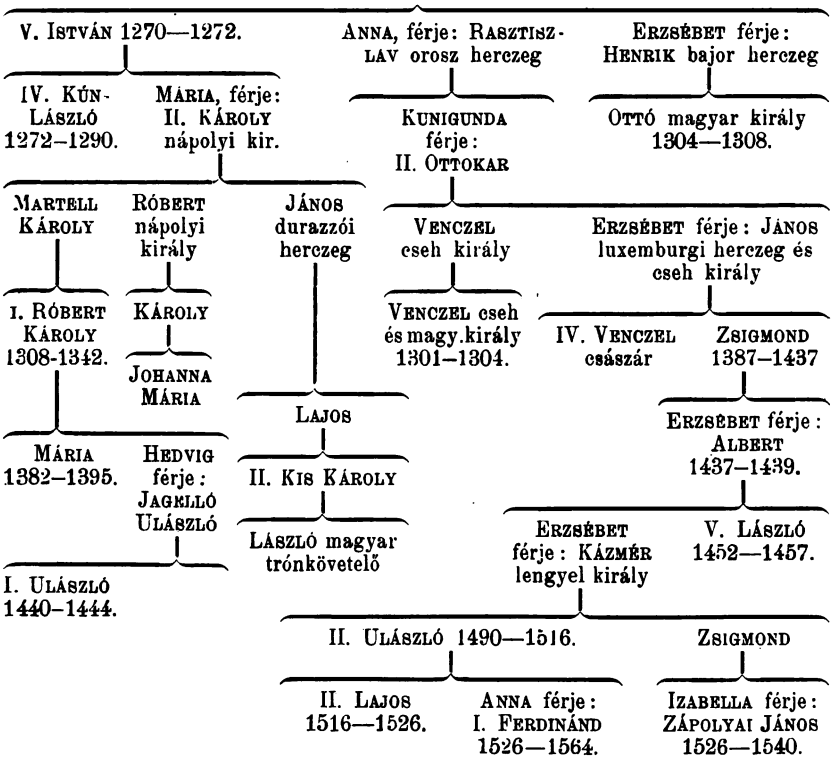

TARTALOM.

I. FEJEZET.

Hazánk a magyarok beköltözése előtt.

Lap

1. A római uralom 1
2. A húnok. Attila 5
3. Az avar uralom 6

II. FEJEZET.

A vezérek kora.

1. A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai 8
2. A honfoglalás 11
3. A honfoglaló magyarok 12
4. A külföldi kalandozások 14
5. A magyarok megtérése 16

III. FEJEZET.

Az Árpádházból való királyok.

1. Szent István 19
2. Péter és Aba Samu 22
3. I. Endre 24
4. I. Béla 26
5. Salamon, Géza 26
6. Szent László 28
7. Kálmán 30
8. II. István, II. Béla 32
9. A görög befolyás 33
10. III. Béla 34
11. Imre 36
12. II. Endre 37
13. IV. Béla 40
14. V. István, IV. László 45
15. III. Endre 47
16. Visszapillantás 49

TARTALOM.

I. FEJEZET.

Hazánk a magyarok beköltözése előtt.

Lap

1. A római uralom 1
2. A húnok. Attila 5
3. Az avar uralom 6

II. FEJEZET.

A vezérek kora.

1. A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai 8
2. A honfoglalás 11
3. A honfoglaló magyarok 12
4. A külföldi kalandozások 14
5. A magyarok megtérése 16

III. FEJEZET.

Az Árpádházból való királyok.

1. Szent István 19
2. Péter és Aba Samu 22
3. I. Endre 24
4. I. Béla 26
5. Salamon, Géza 26
6. Szent László 28
7. Kálmán 30
8. II. István, II. Béla 32
9. A görög befolyás 33
10. III. Béla 34
11. Imre 36
12. II. Endre 37
13. IV. Béla 40
14. V. István, IV. László 45
15. III. Endre 47
16. Visszapillantás 49

IV. FEJEZET.

A vegyes házakból származott királyok.

		Lap
1.	Venczel, Ottó	54
2.	I. Károly	56
3.	I. Nagy Lajos	59
4.	Mária, II. Kis Károly	63
5.	Luxemburgi Zsigmond	64
6.	Albert	72
7.	I. Ulászló	74
8.	V. László és Hunyadi János mint kormányzó	78
9.	I. Hunyadi Mátyás	86
10.	II. Ulászló	96
11.	II. Lajos	100
12.	Visszapillantás	109

6050
120 a

TÖRTÉNELEM

*

A KÖZÉPISKOLÁK IV. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

ÍRTA

VASZARY KOLOS

II. RÉSZ

NEGYEDIK KIADÁS

*

FÜGGELÉKÜL:

MAGYARORSZÁG POLITIKAI FÖLDRAJZA.
AUSZTRIA

ÍRTA

DR. BRÓZIK KÁROLY.

BUDAPEST, 1901
KIADJA LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSE.

VJ

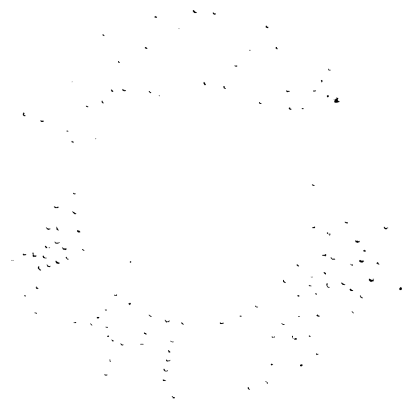

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája Budapesten.

ELSŐ RÉSZ.

A HABSBURG-HÁZBÓL VALÓ VÁLASZTOTT KIRÁLYOK KORA.

I. Ferdinánd és Zápolyai János ellenkirályok 1526—1540.

A kettős királyválasztás. Mohácsnál érte nemzetünket a második súlyos csapás. De míg a Sajó melletti ütközetből IV. Béla király megmenekült és így megmaradt az a hatalom, a mely köré csoportosulva, a nemzet uj erőre tett szert: Mohácsnál II. Lajos életét veszitette, és a nemzet kebelében a szakadás lehetővé vált. Ez a szakadás a kettős királyválasztás által csakhamar be is következett.

A mohácsi csata után Báthori nádor, az özvegy királyné és a kik pártjukhoz tartoztak, Pozsonyba, azok pedig, a kik Zápolyainak és Verbőczynek voltak hívei, a Tisza vidékére menekültek. Míg Szulejman Magyarországban időzött, a nemzet minden figyelmét lekötötte. Kitakarodta után Zápolyai János épen maradt seregével Tokaj felé vonult, oda gyűjtötte párthíveit, a kik (okt. 14-én) elhatározták, hogy az ország védelme érdekében először is királyt kell választani; e czélból még ugyanabban az évben Székesfehérváron királyválasztó országgyűlés tartandó. Ezt az országgyűlést (november hóban) meg is tartották és Zápolyai Jánost egyhangulag királylyá választották és mivel mind a két érsek elesett, a legidősebb főpap Podmaniczky István nyitrai püspök által meg is koronáztatták.

Ámbár a nemzet túlnyomó része Zápolyai megválasztását örömmel fogadta, Mária, a nádor és kis pártja minden áron Ferdinánd osztrák herczeget kivánta a trónra emelni. Ez okból a nádor Komáromba hivta össze a királyválasztó országgyűlést; de mivel időközben Komárom Zápolyai János párthiveinek birtokába jutott, színhelyét Pozsonyba tette és idejét deczember havára halasztotta. Pozsonyban ezután Ferdinándot párthívei (decz. 16-án) királylyá is

választották. Magyarország példáját követték a szlavoniai és horvát rendek is; amazok János, ezek Ferdinánd pártjára állottak.

A két király alkudozásai. Zápolyainak mindjárt Szulejman kivonulása után módjában lehetett volna elég jelentékeny seregével Mária pártját szétrobbantani és Ferdinándot is rákényszeríteni, hogy trónkövetelésével hagyjon fel. Zápolyai azonban kezdettől fogva a régi királyok eljárását akarta követni és békés úton igyekezett ellenfeleivel egyezkedni. Ezért is eleinte Máriát nőül kérte és ezzel igyekezett ellenfeleit kibékíteni. Midőn Mária e kívánságával elutasította, a külföldi fejedelmeket kívánta a maga részére megnyerni és Ferdinánddal bocsátkozott alkudozásba. Ferdinánd ellenben pénzzel és fegyverrel akarta ellenfelét megsemmisíteni; mivel azonban pénzben igen nagy szükséget szenvedett, ő is hajlandó volt időnyerés végett az alkudozások fonalát fölvenni. Így jött létre Zsigmond lengyel király követeinek elnöklete alatt (1527.) az olmützi békeértekezlet. Ebben János király teljes őszinteséggel vett részt, míg Ferdinánd csak ürügyül használta, hogy a háborúra fölkészülhessen. Az értekezlet tehát Ferdinánd fölcsigázott követelései miatt eredménytelenül oszlott föl.

Az első fegyveres döntés. Ferdinánd a rendelkezésére álló időt jól használta föl. Először is pénzzel meg igéretekkel a Jánospárti urak közül sokakat rábírt, hogy a döntés pillanatában a nemzeti királyt cserben hagyják; azután bátyjának V. Károly német császárnak segítségével nagyobb csapatot gyűjtött. Mielőtt ez az ország határához ért, Fekete Iván (feketének hívták, mivel szemöldökétől arczán és testén egy fekete sáv vonult végig), az alföldi rácz katonák választott vezére, a ki előbb János királynak volt híve, megkezdte János ellen a háborút, de pórul járt. Szerencsésebb volt Ferdinánd főserege; ez úgyszólván kardcsapás nélkül foglalta el a Duna melléki várakat és Budát fenyegette. János hiába szólította fegyverre az urakat; ezek java része az előbb kötött titkos szerződések értelmében cserben hagyta; kész serege a nemzeti királynak szintén eloszlott. János tehát kénytelen volt Budát elhagyni és a *Tisza vidékére* menekült. Ferdinánd ezalatt megszállotta a fővárost, hadait *Salm Miklós* vezérlete alatt János üldözésére küldötte; és Székesfehérvárra koronázó országgyűlést hivott össze. Nemzetünk számos tagjánál a tiszta erkölcs hiányát semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy azok, a kik egy év előtt János király koronáztatásának fényét emelték, most Ferdinánd királylyá koronáztatásában vettek részt.

Tokaj közelében kisérlette meg János a fegyveres ellenállást, de vezére *Bodó* és mások vereséget szenvedtek. János Erdélyben keresett menedéket; de az árulás ott is lehetetlenné tette rá nézve a maradást. 1528 elején lengyel segélyhadakkal megújította a háborút; de ismét vereséget szenvedett; kénytelen volt Lengyelországba menekülni, a hol *Tarnov* városában telepedett le.

A polgárháború folytatása. Midőn János az országot elhagyta, Ferdinánd már külföldön tartózkodott. Helyette Budán a nádor és a király által kinevezett helytartótanács kormányozta volna az országot. A helytartótanácsnak azonban nem volt meg a kellő tekintélye és így az országban mérhetetlen zavar uralkodott. Ferdinánd idegen zsoldosai fizetésök elmaradása miatt zsaroltak és raboltak; a János-pártiak még nem tették le a fegyvert és egyes helyeken fenn is tudták magukat ellenfeleik támadásai daczára tartani. A rend tehát teljesen fölbomlott; leginkább szenvedett a köznép.

A török szövetség. A fegyverszerencse megfosztotta János királyt országától. Hiába kisérlette meg a nyugati keresztény fejedelmek segítségét megnyerni. Végre is, ha országát vissza akarta nyerni, követnie kellett néhány hű emberének régebben hangoztatott tanácsát, és a törökhöz kellett fordulnia segítségért. Lelke, a mely híven ragaszkodott ősei vallásához, eleinte irtózott ettől a gondolattól, de a végső kényszerűség megbarátkoztatta a török segítség eszméjével.

A török segítség megnyerését megkönnyítette az európai fejedelmek közt folyó viszálykodás. Abban az időben a Habsburgok feje, V. Károly német császár rendkívüli nagy hatalomra tett szert. E nagy hatalom veszedelemmel fenyegette a többi európai királyok függetlenségét; ezért Ferencz franczia király több ízben háborúval támadt rá és hogy a háborúkban minél sikeresebben harczolhasson, még a török szövetséget is kereste; a török szultánt, Szulejmant, a Habsburgok ellen ingerelte.

Szulejman már föl volt ingerelve a Habsburgok ellen, midőn János király követe, Laszky Jeromos, egy lengyel főúr, Konstantinápolyba érkezett. Itt abban az időben nagy befolyása volt Gritti Alajos nevű olasz embernek, a ki kereskedő és a szultán első tanácsadójának, Ibrahim nagyvezérnek jó barátja volt. Laszky Gritti közbenjárásával kieszközölte, hogy a török császár János királylyal szövetséget kötött; biztosította neki Magyarországot és ünnepiesen megigérte, hogy ennek birtokában minden viszonszolgálat nélkül mindenki ellen megvédi.

Az 1529-ki hadjárat. A török szövetség híre megváltoztatta a helyzetet. János híveibe új lelket öntött; ellenfeleiket megrémítette. Ferdinánd megpróbálta a szultánt kiengesztelni, de hiába; sereget pedig nem bírt szerezni. Így tehát János király ismét bejöhetett az országba; 1529 augusztus havában Mohácsnál találkozott a szultánnal, a ki nagy pompával fogadta és a vele kötött szövetséget újabban megerősítette. A szultán azután könnyű szerrel elfoglalta Budát, ezt János királynak adta át és folytatta útját *Bécs* felé, a melynek elfoglalása volt hadjáratának végső czélja. Bécset *Salm* vezérlete alatt az őrség makacsul védte; mivel pedig az őszi hideg időjárás megnehezítette az ostromot, a török csakhamar fölhagyott vele és visszavonult. Buda védelmére néhány ezer embert hagyván, országába takarodott. Ferdinánd erejét megtörni Szulejman nem bírta. János király Budát elnyerte ugyan, de az ország nyugati részét megvédeni nem volt képes. Ferdinánd hadai azt visszafoglalták; ezzel nyilvánvalóvá lett, hogy egyik ellenfél sem képes a másikat legyőzni.

Rogendorf hadjárata. A háború sikerre nem vezetett; az ellenfelek tehát újabb alkudozásokhoz fogtak. De ezeket az alkudozásokat Ferdinánd ismét csak alkalmul használta fel a hadsereggyűjtésre. Míg követei alkudoztak, *Rogendorf Vilmos* nevű vezére megindult Buda visszafoglalására. Esztergomot sikerült is elnyernie, de Budát, mivel János király a védelmére minden lehetőt megtett, nem bírta elfoglalni. Rogendorf hadjárata ismét harczra tüzelte a szultánt.

Kőszeg ostroma. Szulejman 1532-iki hadjáratának czélja megint Bécs elfoglalása lett volna. A török ekkor rövidebb utat választott; korábban is indult meg. Azonban útjában egy jelentéktelen vár, *Kőszeg* feltartóztatta. A várat *Jurisics Miklós*, Ferdinánd vitéze védelmezte. Jurisicsnak csak kevés katonája volt; ezért a várba menekült és a környékbeli lakosságot fegyverezte föl; ily módon körülbelül 700 főnyi őrségre tett szert. De e csekély őrséggel oly vitézül védelmezte a várat, hogy a hatalmas török had hetekig sem bírta elfoglalni. Végre is védők meg ostromlók abban egyeztek meg, hogy a vár falaira feltüzik a török zászlót; ezzel a szultán hiuságát kielégítik és a török had elvonul. Mivel az idő ekkor már őszre fordult, Szulejman lemondott Bécs ostromáról és visszatért hazájába.

A nemzetnek egységre való törekvése. Szulejmannak tehát e második hadjárata is eredménytelen maradt és így bizonyossá lett, hogy az egész országot egyik király sem tudja elfoglalni. De a

nemzetben még élt a nemzeti egység eszméje. Magából a nemzetből indult ki tehát az a mozgalom, hogy az országot még a két király ellenére is egyesíteni kell. Tartottak is e czélból országgyűléseket, de ezek eredményre nem vezettek. Ez alatt Ferdinánd a török barátság megnyerésével igyekezett ellenfelét gyöngíteni és újból követséget küldött Konstantinápolyba.

Gritti küldetése. E követség Záray Jeromos vezérlete alatt sikeresen járt el. A sikert az okozta, hogy Gritti és az ő tanácsára Ibrahim nagyvezér is János királytól elpártolt. Nagyvezére javaslatára Szulejman megigérte Ferdinándnak, hogy a birtokában levő országrészt nála hagyja, ha Esztergom kulcsait neki megküldi. Az ország felosztásával a török Grittit bízta meg. A két ellenkirály Gritti megérkeztéig igyekezett minél többet az országból magának elfoglalni. Gritti, a ki egészen elpártolt János királytól, tudta, hogy szándékainak megvalósítása ellen a magyarok jó részének ellenállásával fog találkozni. Ezért is erős, mintegy 4000 főből álló hadsereggel érkezett Erdélybe; és hogy a János-pártiak netaláni ellenállását mielőbb megtörje, egyik legnépszerűbb emberöket, *Czibak Imre* váradi püspököt orozva meggyilkoltatta. A gyűlöletes olasz embernek ez az erőszakossága nagy fölháborodást okozott. Az erdélyiek tömegesen keltek fegyverre. Maylád nevű főnemes vezérlete alatt Grittit az erős Medgyesben ostrom alá fogták és miután kézre keritették, rövid kihallgatás után lefejezték. Így álltak bosszút Czibak haláláért.

Béketárgyalások. Gritti megöletése Ferdinánd udvarában azt a hitet keltette, hogy a török meg fogja bosszulni követének halálát. De e föltevése nem bizonyult valónak, mert Szulejman csakhamar meggyőződött, hogy Gritti, valamint barátja, Ibrahim nagyvezér nem az ő szándékai szerint jártak el; vele szemben valóságos árulók voltak. Ezért nem csak hogy nem kivánta Gritti gyilkosainak megbüntetését, hanem Ibrahimot is kivégeztette és mivel Ferdinánd bátyjával, Károly császárral ismét ellenségeskedésbe jutott, János királyt pártfogásáról újabban biztosította. Ámde János király Gritti küldetése után nem bizhatott többé föltétlenül a törökben és ezért igyekezett kibékülni Ferdinánddal még az ország kettéosztása árán is, a mitől mindeddig irtózott. A békére Ferdinánd hajlandónak mutatkozott, mivel a török tőle egészen elfordult és bátyjától segitséget nem várhatott. Évekig folytak az alkudozások, a mi közben mindkét király hadai a kötött fegyverszünet ellenére is foglalásokat igyekeztek tenni.

A nagyváradi béke. Különösen Ferdinánd remélt nagy sikereket a hadviseléstől. Kazianer vezérlete alatt szokatlanul nagy hadsereget gyűjtött össze és azt Szlavoniába küldötte. De e sereg Eszék közelében súlyos vereséget szenvedett. Ferdinánd most a hadviseléstől többé semmit sem várhatott és azért követének oly utasítást adott, hogy a békét mielőbb kösse meg. Létre is jött az 1538. *Nagyváradon.* A béke fontosabb pontjai voltak: Ferdinánd és János egymást királynak ismerik el, egymást testvérökül fogadják és a török ellen közös erővel védekeznek; mindkét király megmarad az ország ama részének birtokában, a melyben a béke megkötése idejében volt; János király halála után az egész országot Ferdinánd vagy utódai öröklik; ha Jánosnak fia születik, „szepesi herczeg" czímmel az ősi Zápolyai birtokokat örökli. A béke titokban tartandó mindaddig, míg Ferdinánd és Károly császár teljes erejüket fordíthatják az ország védelmére. A váradi béke tehát mindkét király beleegyeztével János halála esetén az ország egységét helyreállította; végrehajtása azonban az ország összes erőinek egyesülését tételezte föl. Ez, sajnos, nem következett be.

János király halála. János a váradi békében királyul ismertetvén el, régi óhaját teljesíthette; nőül vette Izabellát, Zsigmond lengyel király lányát. E házasság Ferdinánd udvarában aggodalmat keltett; azt hitték, hogyha Jánosnak fia születik, a váradi béke végrehajtása elé új akadályok fognak gördülni. Ferdinánd tanácsadói tehát ismét János megbuktatására törekedtek és ezért a törököt akarták ellene fölingerelni. E végből a váradi békét, a melyről a török nagyjából értesült, egész terjedelemben közölni akarták Konstantinápolyban. Ezt ugyan János megakadályozta; de e helyett Erdély felől új veszedelem támadt. *Maylád* és *Balassa* vajdák az erdélyi nemesség nagy részével szövetkeztek János ellen. A már beteges király személyesen utazott Erdélybe, hogy a fölkelést csirájában elfojtsa. Ez sikerült is neki; de az út fáradalmai végső erejét is megtörték. Szász-Sebesen, miután értesült, hogy Budán fia született, 1540. utól érte a halál. Vele sirba szállott utolsó nemzeti királyunk.

János király jellemzése. Kevés királyunk volt, a ki oly nehéz körülmények közt nyerte el a koronát mint János. Jó indulata, nyájassága a háborús időkben, az elvadult erkölcsű emberek közt érvényesülni nem tudott. Imponáló erőszakot kifejteni nem volt képes; azért is nem juthatott oly tekintélyre, a minőt az a kor királyától kivánt. Ámde erős nemzeti érzése, ápolása minden-

nek, a mi magyar, kortársai közt számos párthivőt biztositott részére. E nemzeti érzése, jószivűsége és szellemi tehetségei, melyekkel a veszélyek közt is fel tudta a helyes utat találni, e nehéz időkben is fenn tudták tartani számára a trónt.

2. Ferdinánd egyedüli uralma. (1540—1564.)

Martinuzzi György. János király halálos ágyán neje és fia érdekeinek védelmét első sorban a horvátországi születésű *György* nevű szerzetesre bizta. György atyját Utjesenicsnek, anyját családi néven Martinuzzinak hivták. A sok gyermekkel megáldott atya György fiát már nyolczéves korában Corvin János szolgálatába adta. A fiú tizéves korában János király anyjának apródjává szegődött; későbben a pálosok rendjébe vétette föl magát. A rendben tehetsége által csakhamar föltünt; eleinte egy lengyelországi kolostorban volt, innen visszakerült hazájába, Sajó-Ládra. Itt vonta magára figyelmét a Budáról visszavonuló János királynak, a kinek csakhamar bizalmas tanácsadója lett.

Küzdelem Buda birtokáért. E férfiú volt az, a kinek nevéhez fűződik urának János királynak halála után hazánk minden nevezetesebb eseménye. Bár őt a János-párti főnemesek nagyobb része gyűlölte, erős kézzel ragadta magához a kormány gyeplőit; követeket küldött Konstantinápolyba és Bécsbe. A konstantinápolyi követségnek feladata volt a szultánt arra birni, hogy a kis királyfit, János Zsigmondot az ország birtokában megerősitse. E követség czélt is ért. A Ferdinándhoz küldött követségnek elő kellett adnia, hogy Martinuzzi a váradi béke alapján áll s ha a király teljesiti annak pontjait, kielégiti az özvegy királynét és a királyi herczeget, elégséges haderőt állit ki a török ellen, ő is kész az országot neki átadni. Egyszersmind arra kellett kérniök Ferdinándot, hogy mig e föltételek teljesitésére nem képes, ne támadjon fegyveres erővel, mert ezzel csak a törököt ingerli és az országot végveszélybe dönti.

Ferdinánd azonban nem hallgatott Martinuzzi követére. Hite szerint János király halálával megérkezett az az idő, a midőn az egész országot birtokába veheti és ezért *Fels* nevű vezérét egy kis sereggel Buda elfoglalására küldötte. Az özvegy királyné, Izabella, hajlandó lett volna Ferdinánddal csekélyebb áron is kiegyezkedni; azonban Martinuzzi a vár védelmére hathatós eszközökhöz nyult és a töröktől is kért segitséget. Fels, bár néhány várat el-

foglalt, a melyek János király kezén voltak, Buda ellen nem tudott boldogulni. E támadás tehát Ferdinándnak alig hajtott hasznot. Annál nagyobb veszélyt hozott az országra.

Buda eleste 1541. Szulejman ekkor már régebben eltökélte, hogy ráteszi kezét hazánkra. Eleinte még a távolság, a mely birtokait Budától elválasztotta, tervének végrehajtásától visszatartotta. Most azonban az ország déli részeiben magát már annyira megfészkelte, hogy Budáig semmi akadályra sem talált. Ezért is midőn Fels hadjáratának hirét vette, megtette előkészületeit magyarországi hadjáratára. Martinuzzi figyelmeztette Ferdinándot a török részéről fenyegető veszedelemre; de hiába. A király minden áron kézre akarta Budát keríteni; ezért 1541. nagyobb hadsereggel az ősz Rogendorf vezérét küldötte el annak elfoglalására. A budai polgárok egy része kezére is akarta a várat játszani. De árulásuk az ostromló had vezérének ügyetlen intézkedései folytán az utolsó pillanatban kitudódott és csúfos vereséggel végződött. Ezalatt Szulejman nagy hadával mind közelebb jött az ország fővárosához. Rogendorf a török közeledtekor fölhagyott a vár ostromával; de oly későn rendelte el a hadak visszavonulását, hogy hadi szereinek nagyobb részét elvesztette és menekülés közben maga is megsebesült; sebében csakhamar meg is halt. Szulejman ezalatt Buda alá jött és ott tábort ütött. Itt tervének végrehajtása végett cselhez folyamodott. Követeket küldött a várba azzal az üzenettel, hogy szeretné látni a királyfit és tanácskozni az ország kormányzóival; ez okból őket táborába hivta. Izabella a szultán kívánságának hallatára megrémült; de Szulejman óhaja parancs volt. A kis János Zsigmond dajkájával, Martinuzzival, Verbőczyvel, Petrovicscsal és másokkal csakhamar megindult a török tábor felé. De míg a királyfi és kisérete a török táborban voltak, míg Buda lakói a fényes török tábort nézegették, a legválogatottabb janicsárok egyenként, mintegy kiváncsiságból fölmentek a várba, annak katonai szempontból fontosabb helyeit ellepték és midőn elegendő számmal voltak, vezérök a városi főbirónak kijelentette, hogy a Mátyás király egykori székhelye innen túl török birtok. Midőn a megszállás híre a török táborba is eljutott, Szulejman tudtára adta Izabellának és Martinuzzinak, hogy Budát magának tartja; a királyfi érje be Erdélylyel és a tiszamelléki vármegyékkel; ezeket kormányozza az ő nevében Martinuzzi és fizessen értök évenként tizezer forint hűbéradót. Így jutott az ország fővárosa kardcsapás nélkül török kézbe. Mohács után mint érett gyümölcs esett

Szulejman hatalmába. Az ország nem két, hanem három részre oszlott

A gyalui szerződés. Buda elestének híre dermesztőleg hatott az egész nemzetre. Martinuzzi volt az első, a ki e csapás után fölocsudott. Mig az ország nagyobb része a fenforgó körülmények közt a teendők dolgában habozott, Utjesenics kereste az érintkezést Ferdinánddal, hogy a váradi béke végrehajtásával az ország erejét a török ellen egyesitse. E czélból *Gyaluban* Ferdinánd követével egyezséget kötött, a mely a váradi békét megújitotta. Eközben Maylád Erdélyben a maga fondorkodásait folytatta mindaddig, mig a szultán a rendeknek tudtára nem adta, hogy János Zsigmondnak adta az országot és őket nem utasitotta, hogy új uruknak engedelmeskedjenek. Ennek daczára Martinuzzi a tordai gyülésen (1542.) kivitte, hogy a rendek őt királyi helytartóul elismerjék és a nemesi fölkelést törvény útján szabályozzák.

A brandenburgi választó hadjárata. Buda eleste nemcsak a magyarokat sujtotta le, hanem a nyugati keresztényeket is nyugtalanitotta. E nyugtalanság következtében a német birodalom rendei is támogatták Ferdinánd királynak abbeli törekvését, hogy a törököket nagyobb haddal támadja meg. A hadjárat 1542-re volt tervezve. Azonban a külföldi segélyhadak csak lassan gyülekeztek, élelmezésökről nem gondoskodtak kellőképen; vezérök *Joachim* brandenburgi választó-fejedelem sem volt a vezérletre termett férfiú. Az egész keresztény hadsereg mintegy 60,000 főből állott, köztük mintegy 28,000 magyar vitézből. Az erdélyi hadaknak is hozzájuk kellett volna csatlakozniok; azonban ezek kénytelenek voltak hazájukat a szomszédos vajdák támadása ellen védelmezni; azután Martinuzzi is elég óvatos volt, hogy előbb bevárja az első sikereket. Ezért is a keresztény hadsereg az erdélyiek nélkül indult a török ellen. A fővezér nem hallgatott a magyarok tanácsára és már jó későn nem Budát, hanem előbb Pestet fogta ostrom alá. A vezérlet azonban oly ügyetlen volt, hogy az ősz beállta előtt még Pestet sem tudta elfoglalni és ezért a rossz idő beálltakor minden eredmény nélkül vonult vissza.

A török megtorlás. Joachim seregének veresége mindenkit arról győzött meg, hogy Ferdinánd még a nyugati keresztények támogatása mellett sem képes a törököt az országból kiűzni. Martinuzzi tehát éppen Erdély érdekében nem volt hajlandó a gyalui szerződést végrehajtani, hanem az erdélyi és Tiszamelléki rendek beleegyeztével a maga hatalmát szilárditotta meg. Az erdélyi részek

erejének egyesítésére annál nagyobb szükség volt, mivel a török a Joachim hadjáratáért bosszút akart állani. De Szulejman ez alkalommal nem Bécs ellen vezette hadait, csak magyarországi birtokait akarta kikerekíteni. Martinuzzi, hogy a kormányzása alatt álló terület békéjét biztosítsa, az évi 10,000 frt adón kívül élelmiszereket is küldött a török hadsereg számára. Szulejman nem is bántotta sem a Tisza mellékét, sem Erdélyt, hanem a Ferdinánd birtokában levő várak ellen fordította erejét. Több kisebb helyen kívül elfoglalta Pécset, Székes-Fehérvárt és Esztergomot; azután visszatért hazájába.

Békekötés a törökkel. 1544 után Ferdinándot és bátyját Károlyt a német birodalmi ügyek foglalkoztatták. Nem hogy idegen katonákat nem küldtek be az ország védelmére, ellenkezőleg magyar huszárok segítették német földön győzelmeik kivívásában. Mivel pedig Szulejmannak Ázsiában is veszedelmes ellenséggel, Perzsiával gyült meg a baja, mindkét küzdő fél hajlandó lett a béke megkötésére. Egy ideig még folytak apró csatározások; de 1547. öt évre béke jött létre. E szerint Szulejman magát egész Magyarország urának vallja, de a Ferdinánd birtokában levő országrészt neki meghagyja oly föltétellel, hogy a töröknek 30,000 arany évi adót fizet. E békekötés mintegy szentesítette az országnak három részre való fölosztását: az ország középső része Buda fővárossal a töröké volt; a nyugati és északnyugati részek Kassa közeléig Ferdinánd uralma alatt állottak; középpontjukká Pozsony lett; végül Erdélyt és a tiszai részeket Martinuzzi kormányozta, fővárosává Gyula-Fehérvárt tevén.

Erdély egyesítése az anyaországgal. Az 1547. megkötött béke tartama alatt Ferdinánd megszerezte Erdélyt és a Tisza-melléki részeket. Ezek kormányzójának, Martinuzzinak a gondjaira bizott országrészt már a töröktől is kellett féltenie. A szultán ugyanis avval a követeléssel lépett föl, hogy adják át neki a Temes melléki vidék egy részét. Martinuzzi a szultán követeléséből azt következtette, hogy később Erdélyre is ráteszi kezét; azonkívül Izabella és Petrovics is folytonosan ármánykodtak ellene. E kettős ok vezette Martinuzzit arra, hogy Ferdinándnál a váradi és gyalui szerződések végrehajtását sürgesse. Ferdinánd hosszabb ideig vonakodott az egyezségtől; végre azonban engedékenyebb lett. Izabellának hitbére fejében 100,000 aranyat, János Zsigmondnak a szepesi herczegi birtokért kárpótlás fejében *Oppeln* és *Ratibor* sziléziai herczegségeket igérte; Erdély átvétele és megvédése czél-

jából pedig Castaldo vezérlete alatt sereget gyűjtött és abba is beleegyezett, hogy János Zsigmondnak egyik leánya eljegyeztessék. Miután az ily föltételek mellett megkötött szerződést Izabella is aláírta, az erdélyi rendek is elfogadták, Castaldo átvette Erdélyt; csapatai pedig a fontosabb várakat megszállották.

Martinuzzi halála. Castaldonak, Ferdinánd rendelkezései szerint, csak katonai ügyekkel kellett volna foglalkoznia, a kormányt

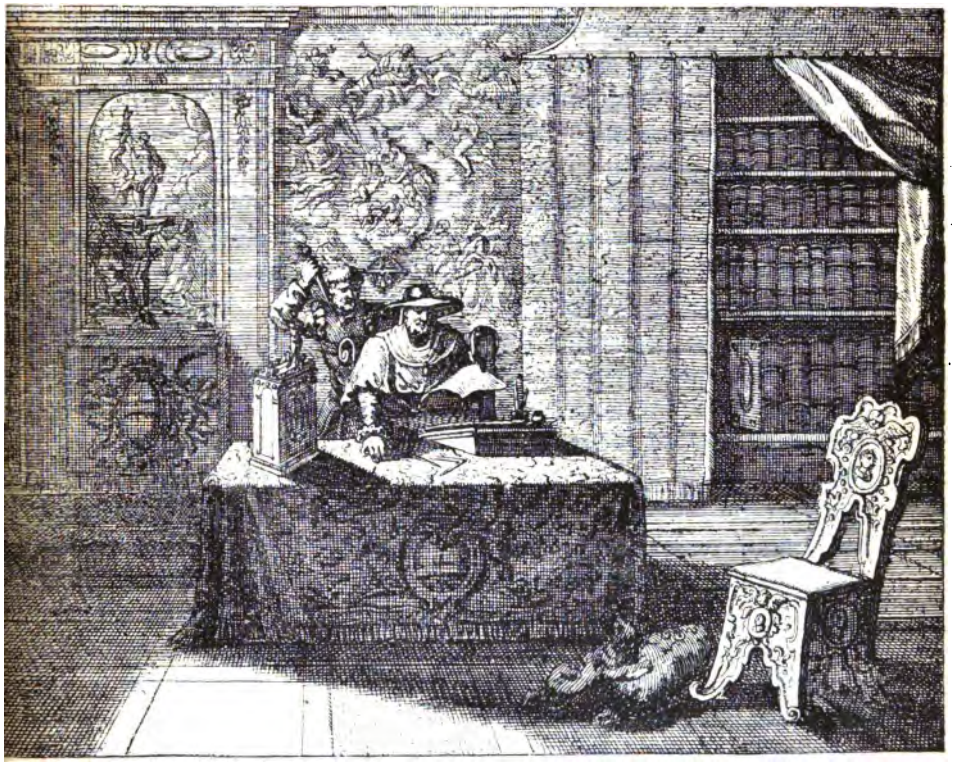

Martinuzzi meggyilkolása.

továbbra is Martinuzzi vezette volna. Ez pedig, hogy a török támadást lehető messzire elodázza, az évi adót, mint rendesen, megfizette. Castaldóban ez gyanút keltett, a mit Martinuzzinak ellenségei még csak szítottak, azt hiresztelvén, hogy Ferdinánd összes embereit a török kezére akarja játszani. Castaldo ily gyanúval lelkében királyához fordult utasitásért, és megkérdezte, mitevő legyen, ha Martinuzzi csakugyan veszélybe akarja dönteni. Járjon el a körülményekhez képest, volt a válasz. Ezzel el volt döntve Erdély kormányzójának sorsa.

Castaldo gyanúját a tetőfokra emelte Martinuzzinak eljárása, a mit a törökkel szemben tanusitott, midőn az a Temes mellékén foglalásokat tett azért, mert a Ferdinánd és Izabella közt kötött egyezségnek tudomására jutott. A török elfoglalta Lippa várát. Martinuzzi az erdélyi fölkelő haddal és Castaldo csapataival a fontos erősséget visszafoglalta. Ez alkalommal a török várőrség vezérével előzékenyen bánt és az őrségnek szabad elvonulást biztositott, mert a török jóindulatát még mindig meg akarta tartani, mig Ferdinánd nagyobb számú hadseregre szert nem tett. A gyanakvó Castaldo azonban Martinuzzi e tettét nyilt árulásnak vette és a királytól nyert fölhatalmazással élni kivánt. Alvinczen (1551. decz. 17.) orozva megölette. Martinuzzival sirba szállott Magyarország államférfiainak egyik legeszesebbike.

Martinuzzi halálának következményei. A gyilkosság hirének elterjedésével Erdélyben a rend fölbomlott. Castaldo zsoldosai nem kapták meg zsoldjukat, ezért rabolni, gyujtogatni és fosztogatni kezdtek; maga Castaldo is féltette tőlük életét. A rabló katonaság a kormány tekintélyét természetesen nem tudta fentartani; ezért sehol sem talált engedelmességre, Castaldo tehát kérte a királytól visszahivását, a mire az engedelmet (1553.) meg is kapta. Erdély elfoglalása, az erdélyi adó elmaradása a törököt is új háborúra ingerelte.

Az 1552-ki török hadjárat. Erdélynek megszállása Ferdinánd hadai által, arról győzte meg a szultánt, hogy az egész ország német párti, tehát ellensége; ezért nagy hadakat zudított hazánkra; azok vezetését, mivel maga betegeskedett, *Achmed* és *Ali* basákra bizta. Ferdinánd éppen akkor a német birodalom ügyeivel volt elfoglalva; ezért egészen magukra hagyta a magyarokat élet-halálharczukban És ekkor megmutatta a nemzet, ha a túlnyomó nagy számmal szemben országát megvédeni nem is képes, de tud hősi halált szenvedni hazájáért.

Losonczy István. A török egyszerre két helyen támadott nagyobb erővel. Achmed a Temes mellékét akarta elfoglalni; ezért annak legfontosabb erőssége Temesvár ellen indította hadait. *Losonczy István* a vár kapitánya kijavittatta az erődítményeket, segitséget kért a környékről, neje által elzálogositttatta birtokait, hogy katonákat és lövőszereket kapjon. De minden fáradsága daczára harmadfél ezer katonát sem tudott összegyűjteni. Magára hagyatva hősileg védte a várat. A fényes igéreteket, a melyeket Achmed neki a vár átadása fejében tett, visszautasitotta. Hősi magatartása

azonban nem tudta magával ragadni a város lakosságát és az őrséghez tartozó néhány száz idegen zsoldost. Ezek, midőn az erődítményeket a török megrongálta és az eleség is fogyni kezdett, lázongásba törtek ki. Losonczy ekkor kényszerült a törökkel alkudozni. Az egyezség szerint az őrség fegyveresen, podgyászával vonulhatott ki a várból. Azonban a török hitszegővé lett. Mikor az őrség a városon kívül volt, egy ágyúdörgés adta meg a jelt a támadásra. A török megrohanta az őrséget, annak túlnyomó részét levágta; magát Losonczyt súlyosan megsebesítve a pasa elé vezették, a ki lefejeztette. Így veszett el a hős Losonczy. Példáját azonban a Temes melléki várak kapitányai nem követték. Az erős, jól felszerelt Lippa kapitánya, az idegen *Aldana* a török közeledtének hírére gyáván megszökött.

Szondy György. Míg Achmed a Temes mellékét tette török birtokká, Ali, a budai pasa az északi vidékeken igyekezett foglalásokat tenni és először *Drégelyt* fogta ostrom alá. Drégely jelentéktelen, elhanyagolt kis vár volt. Elfoglalása nem is ütközött volna nehézségbe, ha nem *Szondy György* a kapitánya. E vitéz katona alig 150 főre menő őrségével mindjárt eleinte eltökélte, hogy inkább a vár romjai alá temetkezik, semhogy a várat gyáván megadja. A tengernyi török had alighogy megszállotta a várat, ágyúzni kezdte. Mindjárt kezdetben bedőlt a nagy torony; az így keletkezett rés ellen a török rohamot intézett; de Szondy visszaverte. Ekkor Ali a nagy-oroszi pap által szólította föl megadásra. A várkapitány a felszólítást visszautasította, két gyermek apródját Alihoz küldötte, hegy nevelje vitézekké és őt magát, ha elesnék, temettesse el tisztességesen. A visszautasító válasz vétele után a török új rohamot intéz a vár ellen; Szondy megsebesülve tovább harczol és hősi halált hal. A török teljesítette kérelmét és sírjára zászlós kopját tüzetett. Drégely eleste után a környéken levő kisebb várak őrsége szétfutott.

Eger hősi védelme. Achmed ezalatt a Temes vidékének meghódítását befejezvén, Ali hadaihoz csatlakozott. Az egyesült török először *Szolnokot* foglalta el, hol a kapitányt, *Nyári Lőrinczet*, idegen zsoldosai cserben hagyták. E sikertől elbizakodva *Eger* alá vonult az óriási török hadsereg. Eger várának védelme *Dobó Istvánra* volt bízva, a kit *Mecskey István* és *Bornemissza György* támogatott. A várkapitány legfölebb 2000 főnyi őrséggel rendelkezett, de ennek lelkét bizalommal tudta eltölteni. Néhány napi ostrom után a város török kézre került és megkezdődött közvetlen közel-

ből a vár ostroma. Az ágyúk a falakon csakhamar réseket lőttek. A védők éjjel igyekeztek ezeket kijavítani. A török egyik rohamot a másik után intézte ellenök. Mindig új és új pihent csapatok váltották föl a kifáradtakat. A csekély számú őrség már-már lankadni kezdett, midőn a bátor egri nőkben váratlan segítséget nyert. Ezek köveket hengerítettek, forró vizet öntöttek, égő rőzsét dobtak az ostromlókra. Ennyi erkölcsi erő végül diadalmaskodott az óriási anyagi erőn. A török elvonult Eger alól és a hadjárat véget ért. Dobó, Mecskey, Bornemissza és a bátor egri nők magatartása hálával töltötte el a nemzetet és követendő például szolgál késő nemzedékeknek.

Erdély különválása. A hadjárat, a mely hazánk oly nagy részét juttatta török uralom alá, Ferdinándban azt az aggodalmat keltette, hogy a szultán hódításait folytatni fogja. Mivel pedig maga kellő haderővel nem rendelkezett, békekötésben keresett menedéket. Ámde Szulejman a béke első feltételéül azt tűzte ki, hogy Erdély ismét János Zsigmond birtokába jusson. Ez okból az erdélyi rendeknek meg is hagyta, hogy Izabellát és fiát fogadják vissza országukba. A rendek országukat a török támadástól megóvandók, teljesítették is a török parancsát; Ferdinánd erdélyi vajdáinak, Dobó Istvánnak és Kendynek távozniok kellett. Izabella egészen haláláig fia nevében kormányozta Erdélyt. Ferdinándnak e ténynyel számolnia kellett. A béke érdekében tehát lemondott Erdélyről (1558.). Ezután az alkudozások már kevesebb akadályba ütköztek; 1562-ben végre megkötötték 8 évre a békét oly feltétel alatt, hogy Ferdinánd a kezén levő országrészért évenként 30,000 aranyat fizet.

A vallásügy. A mohácsi csatában a kath. egyház vezetőinek, érsekeknek és püspököknek nagy része hazájokért elvérzett. A hivek pásztorok nélkül maradtak. A kath. egyház birtokai is hosszabb ideig gazdátlanok voltak. E gazdátlan földeket az akkori kornak birtokra sóvárgó emberei örömmel foglalták el és hogy megtarthassák, őseik vallásától is elpártoltak. Ez okok lehetővé tették, hogy a Luther vallása, később pedig Kálviné is, gyorsan elterjedjen. Mind Ferdinánd, mind János király buzgó katholikusok voltak. De az ország zavaros állapotai minden figyelmöket lekötötték és ezért a vallásügyre kevesebb gondot fordíthattak. János király, illetőleg Martinuzzi halála után Erdélyben a rendek csakhamar kimondották a teljes vallásszabadságot, még pedig nemcsak Luther és Kálvin felekezetére, de az unitáriusokra nézve is. Ferdinánd birtokain, bár törvényben kimondva nem volt, a vallását mindenki szabadon gyakorolta.

Ferdinánd halála és jelleme. Ferdinánd a törökkel a béke

megkötését már azért is sürgette, mert érezte erejének hanyatlását. Ez volt az oka annak is, hogy fiának *Miksának* megkoronáztatását is sürgette. A rendek a kívánságnak engedtek is és Miksát Pozsonyban (1563.) királyukká koronázták. A következő évben Ferdinánd meghalt. Ferdinand jó indulatú, alattvalói iránt nyájas király volt, azonban a magyarokat, a magyar intézményeket nem ismerte; ezért többször jött

I. Ferdinand

összeütközésbe új alattvalóival. Ez összeütközéseket szaporították még idegen tanácsosai is, a kik korán hozzáfogtak ahhoz, hogy Magyarországot is oly módon kormányozzák, mint a király örökös birtokait. Békés időkben talán üdvös kormányt fejtett volna ki. Azonban a háborús időkben harczias királyra lett volna nemzetünknek szüksége. Ferdinánd pedig, bár többször készülődött, soha a hadak élére nem állott. Azért volt módja a töröknek hazánk egy jó részét uralma alá hajtani.

3. I. Miksa. (1564—1576.)

A szigeti hadjárat. Miksa alig foglalta el trónját, a török részéről a fenyegető veszedelem megújult. Ennek oka az erdélyi viszonyokban rejlett. János Zsigmond egyik nagybirtokos alattvalója, *Balassa Menyhért* Miksához pártolt és magával ragadta Szatmár- és Zemplén vármegyék egy részét. Az ifjú fejedelem e birtokokat rész-

Miksa király.

ben visszafoglalta, a mire Miksa Kassa kapitányát, *Schwendi Lázárt* utasította a Balassa-féle birtokok visszahódítására. Schwendi e támadását a török okul vette egy újabb támadásra. 1566. Szulejman megindult utolsó magyarországi hadjáratára. Gyula, Szigetvár és Eger elfoglalása volt hadjáratának czélja. Gyulát egyik vezére foglalta el; Szigetvár ellen meg a szultán vezette óriási seregét, a

melyben legalább 100,000 harczban edzett katona volt. Szigetvár, miként neve mutatja, vízzel körülfogott hely volt, a tulajdonképeni várból, a mely külsőre és belsőre oszlott, továbbá az ó- és újvárosból állott. Míg ezeket az Almás vize, a várat mocsárok fogták körül. A vár védelmét, ismerve annak fontosságát, *Zrinyi Miklós*, a Dunántúli országrészek főkapitánya vállalta magára.

A vár ostroma. Zrinyi mint csapatvezér előbbi küzdelmeiből már jól ismerte a török harczmódját. A mint a szultán közeledtének hírét vette, mindent megtett a vár védelmére; ellátta lövőszerrel, élelmi készlettel, 2500 főnyi vitéz, harczban edzett őrséggel; hogy annál inkább beválthassa a vár fölmentésére irányuló törekvését, a török feltartóztatására is küldött csapatokat, a melyek a szultánnak egyik kedves pasáját is levágták, de az ostromot meg nem akadályozhatták. Először az új-város esett a török hatalmába; Zrinyi ekkor már csak 8—900 emberrel vonulhatott vissza az ó-városba. Hiába kisérlette meg a vitéz őrség több izben a kirohanást; százával estek el ugyan a törökök nehéz csapásaik alatt: de hiába, mindig új és új csapatok nyomultak a megrongált falak ellen. Zrinyi kénytelen volt nemsokára maroknyi kis csapatával, a mely megmaradt, a várba visszahúzódni. A szultán ekkor fényes igéretekkel igyekezett a hős kapitányt az ellenállás félbehagyására bírni. Zrinyi nem tágított. Ekkor tudatta a várbeliekkel, hogy a ki Zrinyi fejét a török táborba hozza, ezer aranyat kap. Mind hiába, az őrség közt sem akadt áruló. Folyt tehát az ostrom tovább. A tizenötödik roham alkalmával a várban lőporrobbanás történt és az ép harczosok kénytelenek voltak a belső várba menekülni, míg a sebesültek, nők és gyermekek a török kezébe jutottak. Azonban a belső várban is

Zrinyi Miklós.

pusztító tűz miatt, a védők helyzete csakhamar tarthatatlanná vált. Elérkezett a végleszámolás órája.

Zrinyi hősi halála. Zrinyi az égő várban felvette díszruháját, vitézeit összegyűjtötte, a királyi zászlót *Juranics Miklós* kezébe adta; a vár hídján tolongó törökökre, kinyittatván a kaput, egy ágyút lövetett ki, az ostromlókra rohant és harczolva lehelte ki hősi lelkét; követte a halálba vitézeinek legnagyobb része. Míg Zrinyi hazájáért ily hősi harczot vívott, Miksa király jelentékeny haderővel (60—80,000), a mely képes lett volna a törökkel sík mezőn is megütközni, Győr alatt tétlenül vesztegelt. A győri táborba küldötte a török a szigetvári hős fejét, azzal az üzenettel, hogy itt küldi legjobb vitézük fejét. A török Szigetvár elfoglalása után még a közeli kisebb erődítményeket keritette hatalmába és azután visszavonult, a mire a győri tábor is feloszlott; beigazolta ezzel, hogy nem Magyarország, hanem csak a német birodalom védelmére gyűlt egybe.

A drinápolyi béke. Az agg Szulejman már nem érte meg Szigetvár bevételét; de halálát a nagyvezér titokban tartotta és csak visszavonulása útjában, Belgrádban adta seregének tudomására, hogy *Szelim* a törökök szultánja. Szelim nem örökölte atyja harczias hajlamait és ezért Konstantinápolyban a békés áramlat lett az uralkodó. Maga Miksa is okult a győri kudarczon és szintén kívánta a békét. Követe, Verancsics gazdag ajándékokkal jelent meg a szultán előtt és 1568. megkötötte a drinápolyi békét. E szerint Miksa a kezén levő területnek birtokában marad és ezért évenként 30,000 arany „tiszteletdíjat“ fizet. A kölcsönös rablókalandok tilosak. A béke kiterjed Erdélyre, illetőleg János Zsigmond birtokaira is. A drinápolyi békével a nagyobb szabású háborúknak 25 évre vége szakadt ugyan, de az ország azért teljes békét nem élvezett, mert a török a váraiból a királyi területet folytonosan nyugtalanitotta. Ennek oka nagy részt a török uralom szervezetében rejlett.

A török uralom szervezete. Midőn Szulejman Budát elfoglalta és a Duna—Tisza közének nagy részét meghóditotta, kormányzását egészen olyanná tette, mint a minő törökországi birtokaié volt. Ugyanigy cselekedett a későbben meghódított területekkel. Eleinte az egész török birtok egy megye (vilajet) volt, a melyet járásokra (szandsákok) osztottak. A megye élén állott a budai pasa, a katonai és polgári kormányzó, az egész terület legfőbb ura. A járásokat bégek kormányozták. Az elfoglalt terület egészen török birtokká lett, a melyet részben maga a kormány tartott meg, részben egyes vitézebb katonáinak adományozta, a kik földbirtokuk nagysága,

illetőleg jövedelmezősége arányában tartoztak bármikor harczosokat kiállítani és a háború alatt eltartani. Ezeket a földbirtokosokat *szpahiknak* hívták. A szpahi birtokát csak élte tartamára kapta; jövedelmét csak úgy szaporithatta, ha jobbágyait minél jobban megadóztatta vagy ha nagyobb birtokra tett szert; ezt pedig csak úgy eszközölhette, ha a harczban magát kitüntetette. A szpahikon kivül a török birtok védelmezői a *janicsárok* voltak. Ezeket nagyobbára fogoly, keresztény gyermekekből nevelték török katonákká; hazánkban rendesen csak a várakban tartották. Rendes zsoldjukon kivül a harczban szerzett zsákmány volt a jövedelmök. Mind a szpahi, mind a janicsár tehát csak úgy szaporithatta jövedelmét, ha háború volt. Nem csoda tehát, hogy a magyarországi török birtokok védelmezői folytonosan vágyakoztak a harcz után.

Janicsár.

Végbeli élet. A török várak őrsége harcz vágyát folytonos kirohanásokkal elégitette ki, a mi közben elvett emberben és vagyonban mindent, a mihez hozzá férhetett; sokszor kisebb erősségeket is birtokba vett, ha meglepetéssel könnyen elfoglalhatta. A törökök kirohanásai a magyarokat önvédelemre és a szenvedett veszteségek megtorlására kényszerítette. Ily módon a drinápolyi béke megkötése után sem pihentek hazánkban a fegyverek. A magyar király követe által nem egyszer sürgette Konstantinápolyban a béke megtartását, de Szulejman halála után a török császári trónon oly

szultánok ültek, a kiknek nem volt meg a kellő tekintélyök. Így tehát a török betöréseknek csak úgy lehetett volna véget vetni, ha a magyar végvárakban is kellő számú őrség lett volna. De ennek fentartására a magyar király nem rendelkezett kellő pénzösszeggel.

A sérelmek. A magyar rendek nem mulasztották el panaszt emelni a törökök kirohanásai miatt, a melyek egyaránt sujtották mind a jobbágyot, mind a nemest. De nemcsak a török tett folytonosan kárt emberben és vagyonban, hanem még ennél is jobban sanyargatta a föld népét a királyi várak fizetetlen őrsége. A bécsi kormány ugyanis a végvárakban, a melyek nagyobbára királyiakká lettek, idegen, német, vallon és egyéb nemzetiségű zsoldosokat állított föl; de ezeket fizetni nem tudta. A zsoldosok tehát ott szerezték meg zsoldjukat, hol találták; elszedték a népnek mindenét: termékeit és állatait, sokszor utolsó ruhadarabjait is. E miatt is gyakran emeltek panaszt a rendek a király előtt, de hasztalan. Hozzájárult e szenvedésekhez az is, hogy katona- és pénzügyekben Magyarországon már Ferdinánd óta nem magyarok intézkedtek, hanem a bécsi kormány. A magyar főbb tisztségeket be nem töltötték; így nádorválasztásra évtizedeken át nem került a sor. E miatt azután nemzet és királya közt az idegenkedés mindinkább fokozódott.

Janicsár keresztény foglyokat hurczol magával.

János Zsigmond és a Báthoryak. Míg Magyarországot a török és idegen zsoldos egyforma kegyetlenkedéssel pusztította, Erdély aránylag békét élvezett. A drinápolyi béke Erdélyt János Zsigmondnak török fenhatóság alatt biztosította. Megkisértette ugyan János Zsigmond *Békés* tanácsosa által a Miksával való teljes kibékülést

is, azonban, mielőtt ez véglegesen létrejött volna, a fejedelem 1571. elhunyt és vele a Zápolyai nemzetiség is kihalt. János Zsigmond uralma alatt a potestantizmus Erdélyben túlsúlyra jutott Ennek daczára halála után az erdélyiek a hadban járatos és ügyes diplomata katholikus *Báthory Istvánt* választották fejedelemmé, a ki Miksát úgy engesztelte ki, hogy titokban neki hűséget esküdött,

János Zsigmond.

de a porta bizalmát is teljesen megtudta nyerni. Szűkebb hazájában pedig tapintatos eljárásával a különféle vallásfelekezetek közt fentartotta a békét és győzedelmeskedett nyilt és titkos ellenségein. Kormányzói ügyessége csakhamar magasabb állásba emelte. 1575 végén ugyanis megválasztották a lengyelek királyukká.

Miksa halála. Báthory Istvánnak a lengyel királyságra nézve ellenjelöltje Miksa volt, a ki nem tudta elfeledni, hogy a kis Erdély fejedelme őt a lengyel királyságtól megfosztotta. Eleinte alkudo-

zásokkal akarta őt lemondásra bírni, de miután ez nem sikerült, a német birodalom erejét is ellene szerette volna zudítani. Mielőtt azonban ezt megtehette volna, 1576-ban elhalt. A rája nehezedő súlyos feladatokat megoldani nem tudta. Bizalmatlansága a magyarok iránt a nemzet és királya közti elidegenedést nem csekély mértékben előmozdította. Utóda lett fia, *Rudolf.*

Báthory István.

4. Rudolf (1576—1608.)

Rudolf viszonya a törökhöz és a nemzethez. Rudolf, a kit a magyarok még atyja életében koronáztak meg, trónralépte után csakhamar megujitotta a törökkel a békét. Ennek daczára a törökök pusztitásai tovább folytak; a kisebb csatározások meg nem szüntek; a nép nyomora fokozódott. A mi elégületlenséget ez szült, még fokozta Rudolf kormányzata. Miként elődjének uralma alatt, az ő korában is zsaroltak az idegen zsoldosok; a kormányügyeket most is idegenek kezelték. A bizalmatlanság nemzet és királya között foko-

zódott; mert Rudolf csak néhányszor jelent meg nemzete körében; azután Prágában palotájába vonult és ott csaknem kizárólag a csillagjóslásnak és egyéb kedvteléseinek élt; a kormányzás ügyeivel csak keveset foglalkozott, azok elintézését környezetére bízta, a mely pedig a magyarok iránt ellenséges indulattal viselkedett.

A 15 éves török háború kezdete. Ez annál nagyobb szerencsétlenség volt nemzetünkre nézve, mivel a török pusztításaiban mindig merészebbé és kiméletlenebbé lett; ezzel árulta el, hogy a békét meg akarja szegni. Különösen kitünt ez akkor, midőn (1593) a portán az öreg, de harczias *Szinán* pasa lett a nagyvezér. Ekkor a háború már elkerülhetetlennek látszott. Rudolf azonban teljesen készületlenül állott a veszélylyel szemben és az ország egyedül a maga erejére volt utalva, midőn *Hasszán* boszniai pasa nagy sereg élén a Túrmezőt feldulta és *Sziszek* várát ostrom alá fogta. Az ostromló török hadakat azonban a horvát bán teljesen tönkretette. Midőn a nagyvezér e vereségről értesült, azonnal megüzente a háborút és ezzel újra megkezdődött a nagy hadjáratok korszaka, a mely 15 évig tartott.

A háborúviselés módja. A 15 éves török háború különbözött Szulejman hadjárataitól. Néha-néha nagy török haderő tört be az országba; jobbára azonban csak egyes várak ostromából állott; az ellenség nem egy pontot támadott meg, hanem egyszerre több felé is folyt a harcz. A király ezúttal sem állott nemzete élére, hanem majdnem minden évben más-más vezérre bízta a háború folytatását; de e vezéreket mindig valamely idegen nemzetségből választotta; magyarokra csupán kisebb csapatokat bizott. A névleges fővezér rendesen valamelyik főherczeg volt; de tettleg a hadakat egy idegen tiszt vezette; ezek között a kiválóbbak voltak *Mannsfeld* és *Schwarzenberg*. Megkülönbözteti még e török háborút az előbbiektől az is, hogy benne Erdély a magyar hadak oldalán küzdött.

Báthory Zsigmond. Báthory István, midőn a lengyel trónt elfoglalta, Erdély kormányzását testvérére, *Kristófra* bízta. Miként István, úgy Kristóf kormányzata idejében is beküldte Erdély rendesen a töröknek az évi adót és aránylag zavartalan nyugalomnak örvendett. Erdély kárára azonban Kristóf sem élt sokáig. Az utóbbi kiskorú fiát, *Zsigmondot* még életében választatta fejedelemmé. Midőn Zsigmondot (1588) a rendek oly feltétel alatt, hogy az István fejedelem alatt betelepített jezsuitákat kiüzi, nagykorúnak nyilvánították, a helyzet lényegesen megváltozott. Zsigmondot természetes haj-

lamai — az önkényre hajlott és buzgó katholikus volt — Rudolf felé terelték. E hajlamokat megerősitette gyóntatója és tanácsadója, *Carillo Alfonz.* Midőn pedig a 15 éves török háború kitört, a török magaviselete a Rudolf királylyal való szövetség megkötését előmozdította.

Báthori Zsigmond emlékérme.

A 15 éves török háború első szakasza. Midőn Szinán pasa a háborút megüzente (1593), személyesen jött nagy sereggel hazánkba. Bár az országot készületlenül találta, a magyar vezérek kezdetben mégis sikereket vivtak ki; igy *Pálffy* elfoglalta a fontos *Fülek* várat. De az idegen katonák gyávasága csakhamar nagy vereséget okozott. *Hardegg* gróf a minden szükségessel ellátott *Győr* várát föladta. Már ebben a hadjáratban keményen ráparancsolt

Szinán Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemre, hogy hadaival csatlakozzék hozzá. Báthory lelke visszaborzadt attól a gondolattól, hogy a törökkel szövetkezzék; eleinte az idő előrehaladtával kimenthette ugyan magát, de a dolognak kenyértörésre kellett kerülnie. Zsigmond tehát Carillot Prágába küldte, és midőn az a szövetség tervével visszaérkezett, a fejedelem országgyűlést hitt össze, a melytől a szövetség jóváhagyását kivánta. A rendek között azonban sokan voltak, a kik nem akarták a török haragját országukra zuditani és ezért a szövetséget ellenezték. Báthory azonban az ellenzék vezéreit elfogatta, kegyetlenül kivégeztette és az igy megfélemlitett országgyűlés által a szövetséget jóváhagyatta.

A mező-keresztesi ütközet és hatása. A mint a szövetség Rudolffal meg volt kötve, Báthory Zsigmond a legnagyobb energiával fogott a hadviseléshez. Sikerült a Balkán-félsziget keresztény népeinek egy részét magához vonnia, a havasalföldi és moldvai vajdákkal pedig szövetséget kötnie. A török fölismerte a veszedelmet, mely Erdély részéről fenyegette. Szinán a magyarországi hadjárat folytatását ottani pasáira bizta, a kik Esztergomot elvesztették; maga pedig a Duna melléki vajdaságokra tört, hogy azok birtokát a töröknek ismét biztositsa. De kudarczot vallott. A szövetséges keresztény hadak visszavonulásra kényszeritették és Báthory a török hadat *Gyurgyevónál* teljesen szétszórta. Most a szultán, *III. Murad,* maga áll seregei élére, betör Magyarországba, *Egert* elfoglalja és (1596) *Mező-Keresztes* (Borsod vm.) alá vonul az egyesült királyi és erdélyi hadak ellen. A hadi szerencse a keresztényeknek kedvez; a török visszahuzódik; de midőn a győzelemtől elkapatott fegyelmezetlen magyar csapatok a török tábort kirabolni kezdik és elszélednek, pihent pogány csapatok érkeznek az ütközet szinhelyére és a biztos győzelmet a keresztények kezéből kicsikarják.

A mező-keresztesi ütközet mindkét hadakozó fél erejét kimeritette. Többé egyik fél sem tudott nagy hadsereget síkra állitani; a háború tehát csak várak vivásából állott. E várvivások közt a legjelentékenyebb volt *Győr* ostroma, a melyet a hős *Pálffy* és *Schwarzenberg* foglaltak vissza, továbbá *Kanizsa* ostroma, a melyet idegen vezérének, *Paradeisernek* gyávasága török kézre juttatott. A várvivásokat is gyöngitették ezután a hosszas békealkudozások. Még nagyobb hatása volt azonban a mező-keresztesi ütközetnek Erdélyre.

Mihály vajda és Básta. Báthory Zsigmond az elvesztett csata után belátta, hogy törekvéseivel czélt nem ér, a törökön diadal-

maskodni nem képes. Nyugtalan lelke tehát arra ösztönözte, hogy munkásságának más teret keressen. Rudolffal egyezséget kötött (1598), a mely szerint Erdélyt neki átadja és kárpótlásul megkapja Oppeln és Ratibor sziléziai herczegségeket. Alig foglalta el ezeket,

Mihály vajda.

új helyzetét is türhetetlennek tartotta; visszatért fejedelmi székébe. Itt sem maradhatott meg; átadta azt rokonának, *Báthory Endre* biborosnak. Azonban a prágai kormány ekkor már nem akart lemondani Erdély birtokáról, és mivel magának nem volt elég ereje annak elfoglalására, a furfangos, ravasz és kegyetlen *Mihály* oláh vajdával szövetkezett. Ez szinleg meghódolt Báthory Endrének, de titokban

háborúra készült ellene, és mikor magát elég erősnek érezte, rajta ütött és Szeben közelében seregét szétverte. Báthoryt futása közben a székelyek, a kik szabadságaik megnyirbálása miatt a családját gyűlölték, agyonütötték. Mihály vajda kegyetlenséggel akarta uralmát megszilárditani; ez elidegenitette tőle az erdélyieket, a kik ismét Báthory Zsigmondhoz pártoltak és a vajdát elüzték. Ezalatt azonban Rudolf is megtett mindent Erdély visszafoglalására. A *Basta* vezérlete alatt álló hadai Báthory csapatait megverték, őt magát kiűzték és az erőszakkal elfoglalt országot a kard uralma alá vetették. Azonban egyetérteni nem tudtak. Mind Básta, mind Mihály vajda egyedül akart uralkodni, a miért is Básta a vajdát megölette.

Básta György.

Rémuralom Erdélyben. Megszabadulván versenytársától Básta, uralmát kegyetlen eszközökkel igyekezett megszilárditani. Kivégzések, jószágelkobzások napirenden voltak; a zsoldosok, miként tisztjeik, a köznépet és a kisebb nemességet fosztogatták. Ehhez járultak a pestis és a rossz termések. Mindezek következtében a nyomor Erdélyben a tetőfokra hágott; sokan éhen vesztek; voltak, a kik az éhhaláltól menekülendők, gyermekeiket ölték meg. Enyeden emberhúst mértek ki, a mit külön törvénynyel kellett megtiltani. Básta uralma Erdélyt valóságos pusztává tette. Szabadulásra sehonnan sem volt kilátás.

Rémuralom Magyarországban. Erdélyi sikerei Rudolf lelkében a szunnyadó önkényuralmat új életre élesztették. A mi sikerül Erdélyben, sikerülhet Magyarországban is — gondolták tanácsosai. Megindultak tehát itt is a jószágelkobzások. A vagyonosabb főne-

messég tagjai ellen különféle kicsinyes ürügyek miatt felségsértési vádakat emeltek; jószágaikat elkobozták és szerencsés volt, a ki legalább puszta életét menthette meg elbujdosásával. E felségsértési, hütlenségi pörök közül leghiresebb lett *Illésházy István*, gazdag protestáns főúré, a ki az üldözés elől Lengyelországba menekült. E jószágelkobzások nagy elégületlenséget keltettek, de mivel a

Bocskay.

török háború még mindig tartott, a nemzet békén türt. Rudolf kormánya ezt arra használta fel, hogy a protestantizmust kiirtsa. E törekvését a városokban kezdte megvalósitani. *Belgiojoso* kassai kapitány a kormány rendeletére az ottani protestáns templomot fegyveres erővel vette el; más városokban hasonlót cselekedtek. E miatt az 1604-iki országgyűlésen a rendek kifakadtak, de egyébként a királyi előterjesztéseket letárgyalták, a kivánt adót is megszavazták és 21 törvényczikkelyt alkottak. Rudolf kormánya ekkor

oly merészségre vetemedett, a mely a nemzet türelmét a legnagyobb próbára tette; a törvényeket hamisította meg, a mennyiben a 21 czikkelyhez egy 22-et toldott. E szerint az országgyűlésen vallási és egyházi sérelmeket többé nem lett volna szabad tárgyalni.

Bocskay István. Ezt a nyilt alkotmánysértést is némán türte kezdetben a nemzet. De az elégületlenség azért fokozódott és most már csak vezérre volt szükség, hogy az ország nyiltan fegyvert fogjon királyának kormánya ellen. Ily vezér akadt *Bocskay István* személyében. Bocskay már Báthory Zsigmond korában mint annak legelőkelőbb tanácsadója, a Rudolffal való szövetkezésnek volt hive; mint ilyen Prágában is megfordult és Rudolf bizalmát megnyerte. Mert Rudolf párthive volt, erdélyi birtokait lefoglalták, midőn ott a török párt kerekedett felül. Ennek daczára az üldözést ő sem kerülhette ki. Belgiojoso kárörvendve kapott az alkalmon, hogy a gazdag főnemes birtokaira rávetheti magát. Bocskay ugyanis, midőn hazája elnyomatását látta, a bajok orvoslása czéljából levelezni kezdett egy-két bujdosóval, a kiket a császári kormány földönfutóvá tett. Egy ilyen levele Belgiojoso birtokába került. A kassai kapitány azonnal kiadta ellene az elfogatási parancsot. Bocskaynak, ha életét meg akarta menteni, szakítania kellett multjával; el kellett hagynia a császári pártot. Az erőszak kergette bele, hogy fegyvert fogjon (1604). Midőn Belgiojoso emberei *Kereki* nevű várát ostrom alá akarták fogni, sikerült néhány száz *hajdút*[1] a maga részére megnyerni, a kikkel az ostromló császári hadat elűzte.

A fölkelés diadala. Ez első győzelem hirére a hajdúk és a vallásában és vagyonában veszélyeztetett nemesség tömegesen csatlakozott Bocskayhoz. Ezekkel a fölkelő vezér csakhamar kezébe kerítette Kassát és más felsőmagyarországi várakat. Kassa eleste fölszabaditotta Erdélyt is a Básta-féle uralom alól. Itt a székelyek, kik ezért régi szabadságaikat kapták vissza, voltak a fölkelés főtámaszai. Midőn a vármegyei nemesség is hozzájuk csatlakozott, Bocskayt Erdély fejedelmévé választották. A török is fölismerte,

[1] A törökök rablásai, a német zsoldosok zsarolásai számos jobbágyot és kisebb nemest fosztottak ki mindenükből. Az ilyen földönfutók rablásból tengették életöket, majd összeverődve csapatokká, zsoldosokul szegődtek el. Pusztitásaik, rablásaik és kegyetlenkedéseik miatt a magyar országgyűlések is szigorú törvényeket szabtak ellenök. Bocskay úgy szabadította meg az országot a hajdúk részéről fenyegető veszedelemtől, hogy győzelmei után nemesekké tette és nekik földeket adományozott; ezáltal módot adott arra, hogy a békében hasznos polgárokká, a háborúban vitéz katonákká lehessenek.

hogy milyen erős segitséget nyerhet Rudolf ellenében a fölkelés támogatásával; ezért sietett Bocskayt erdélyi fejedelemségében elismerni, azonkivül szövetkezett is vele. A török szövetségesekkel megerősödött Bocskay-féle hadak csakhamar kiűzték Magyarország északnyugati részeiből is a császári hadakat, sőt az örökös tartományokba, Ausztriába, Stiriába is betörtek, mindenütt nagy károkat okozván.

A szerencsi országgyűlés. Miután a fölkelők csaknem egész Magyarországot elfoglalták. Bocskay a rendeket *Szerencsre* (1605.) országgyűlésre hitta egybe, a hol a magyarok fejedelmökké választották. Ugyanannak az évnek az őszén pedig a török koronával kinálta meg, a melyet azonban a fejedelem nem fogadott el. Ennyi siker végre a prágai udvart is megrémitette, és mivel a győztesekkel szemben ellenállást kifejteni már alig tudott, *Mátyás* főherczeget megbizta a békealkudozások vezetésével. Bocskaynak kezdettől fogva nem volt szándékában Magyarországot a Habsburgoktól elszakitani, csak vallási és politikai szabadságát akarta visszavívni; azért mindjárt fölkelése kezdetétől fogva hajlandó volt az egyezkedésre. Bocskay a kivánt föltételeket Kassán adta tudtul Mátyás megbizottainak és azután *Korponára* hivta össze a magyar rendeket e föltételek megvitatására. A rendek hosszasan tanácskoztak e föltételek fölött; de végre — a Habsburg-ház detronizálását követelő ellenzék daczára — elfogadták és azután a békealkudozások megejtése végett *Bécsbe* háromtagú küldöttséget küldöttek, a melynek feje a jószágaitól megfosztott *Illésházy István* volt.

A bécsi béke. A békealkudozások hosszabb ideig tartottak. Rudolf nem akart engedményeket tenni és megkisértette Bocskay háta mögött a törökkel való kibékülést. A török azonban erről semmit sem akart tudni és végre Mátyás, mint Rudolf teljes hatalmú megbizottja, elfogadta a Bocskay föltételeit. Így jött létre a fontos *bécsi béke*, a mely visszaállitotta Magyarország önkormányzatát és a melynek fontosabb pontjai: a protestánsok szabadon gyakorolhatják vallásukat; Magyarország kormányának élén a nádor áll, a ki a király távollétében a magyar tanácscsal vezeti az ország ügyeit; a hivatalokra kizárólag magyarok nevezendők ki; Bocskay megkapja Erdélyt és ez szabadon választhatja fejedelmeit; Bocskay haláláig Erdélyhez tartozik Szatmár, Ugocsa és Bereg vármegye meg Tokaj; a béke megtartásáért az örökös tartományok rendei vállalnak felelősséget.

A zsitvatoroki béke. A bécsi béke még nem állitotta egészen helyre az országban a békét. A 15 éves török háború még nem

volt befejezve. Bocskay közvetítésével ez is megtörtént még ugyanabban az évben. A Zsitva torkolata közelében, nyilt mezőn, sátrak alatt történt meg az egyezség Mátyás és a török udvar megbizottai közt; ez egyezség szerint mindkét fél megtartja azt, a minek birtokában van; a magyar király egyszer s mindenkorra 200,000 tallérnyi ajándékot küld Konstantinápolyba; a török elismeri a magyar nemes adómentességét.

Bocskay halála. Bocskay és Mátyás főherczeg közreműködése végre visszaadta az országnak a békét. Az előbbi azonban nem sokáig élvezte ennek gyümölcseit. A bécsi béke megkötésének évében 1606. hunyt el. Környezetéből valaki megmérgezte. Kanczellárját, Kátayt gyanusitották a büntettel. A hajdúk kedvelt vezérök halála után föl is konczolták e miatt.

Rudolf letétele a trónról. Bocskay halála a békés fejlődésnek nagy veszélyére volt. A mint Rudolf róla értesült, meg akarta hiusitani a gyülölt Mátyás munkálkodásának eredményét és nem akarta megerősiteni a zsivatoroki békét; azonkivül a hajdúk is elégületlenkedtek. Mátyás látván, hogy Rudolf cselszövényei a Habsburgház nagyhatalmi állását veszélyeztetik, családja többi tagjaival együtt elhatározta, hogy bátyját megfosztja a hatalomtól. Miután a magyar, osztrák és morva rendek ebben őt készségesen támogatták és e czélra egymással szövetkeztek, Mátyás főherczeg hadsereggel indult Prága ellen és ily módon Rudolfot rákényszerítette, hogy Csehország kivételével minden birtokáról lemondjon és kiadja a magyar koronát.

5. II. Mátyás 1608—1619.

Az 1608-iki törvények. Rudolf lemondása után Mátyás megtette a szükséges lépéseket a bécsi és zsitvatoroki béke végrehajtására. Összehivta tehát Pozsonyba az országgyülést. Itt mindenek előtt a fentnevezett békét némi módositásokkal, törvénybe igtatták és igy hazánk önállóságát, a mely azelőtt már annyira fenyegetve volt, újból biztositották; ezek voltak a *koronázás előtti törvények*, azután Illésházyt nádorrá választották és végre Mátyás főherczeget lelkesedéssel királylyá koronázták. A koronázás után az országgyülés még együtt maradt és több fontos törvényt alkotott; a többi között megszabta, hogy kik lehetnek az országgyülés tagjai. Ez a koronázás utáni törvényekben van elsorolva.

Új nádorválasztás. Az 1608-iki országgyülést nem sokáig élte túl Illésházy, annak egyik vezéralakja. A nádor halála után a

bécsi udvar megkisérlette a nádori szék üresen hagyását. A nemzet azonban már fölismerte, hogy a nádori szék be nem töltése tette lehetővé előbb is a nemzet önállóságának elnyomását s a törvényekre hivatkozva, kivánta a nádorválasztás megejtését. II. Mátyás

II. Mátyás király.

engedett is a nemzet kivánságának és összehivta a nádorválasztó országgyűlést, a melyen *Thurzó Györgyöt* választották meg és néhány sérelem orvoslását eszközölték ki.

Báthory Gábor. Mig Magyarország II. Mátyás uralma alatt türhető békét élvezett, Erdélyben nyugtalan idők következtek be.

Bocskay után az öreg *Rákóczy Zsigmond* nyerte el a fejedelmi széket. De mivel versenytársai támadtak, arról csakhamar lemondott, mire az erdélyi rendek *Báthory Gábort* választották meg, a kit a török is elismert fejedelmül. Azonban az új fejedelemnek, a Báthory-család utolsó sarjadékának heves, ingerlékeny és erőszakos természete csakhamar számos ellenséget teremtett neki. Ezek között voltak *Forgách*, a kassai kapitány és a szászok; ezeken Báthory diadalmaskodott ugyan, de midőn a török is látszólag elfordult tőle és szinlegesen ellenfejedelmet állított föl *Giczy András* személyében, a fejedelem hirtelen elpártolt a töröktől és fejedelemségét nyiltan is a magyar király fenhatósága alá készült hajtani. Eljárásának e megváltoztatása okozta bukását. *Bethlen Gábor*, eddigi tanácsosa és bizalmas embere, a kinek haragja elől menekülnie kellett, megnyerte a török pártfogását és ennek támogatásával Báthoryt menekülésre kényszerítette, a kit azután környezete Nagy-Váradon meggyilkolt (1613).

Bethlen Gábor erdélyi fejedelemsége. Bethlent az erdélyi rendek Báthory menekülése után azonnal megválasztották fejedelmökké. De a bécsi udvar nem akarta annak elismerni. Csak hosszabb alkudozások után sikerült Bethlennek *Nagy-Szombatban* a bécsi udvarral megegyeznie. Ez egyezség titkos részében a fejedelem elismerte a magyar király fenhatóságát és azt, hogy Erdély a magyar korona kiegészítő része. Bethlen azonkívül a török elismerését is kinyerte, végül az ellene áskálódó erdélyi rendeket is elhallgattatta.

II. Ferdinánd megválasztatása. II. Mátyás a magyar trón elfoglalása után megnősült ugyan, de gyermeke nem született. I. Ferdinánd egyenes ága tehát kihalóban volt. Mátyásnak az lett a törekvése, hogy koronáit az ifjabb Habsburg-ágra hagyja és ez okból Ferdinánd főherczeget, a ki már előbb Stiria kormányzója volt, választassa meg Cseh- és Magyarország királyává. E végből Pozsonyba hívta össze a magyar rendeket, a kik kívánságának eleget is tettek, és miután az elhunyt Thurzó helyébe *Forgách Zsigmondot* nádorrá választották, az új királyt meg is koronázták.

Pázmány Péter. II. Ferdinánd megválasztásának legbuzgóbb szószólója *Pázmány Péter* akkori primás volt. E férfiú protestáns szülőktől származott, de már mint gyermek a katholikus vallásra tért; majd jezsuitává lett. Mint ilyen Rómában is tanult; azután pedig Forgách primás kívánságára visszatért hazájába. Itt korán feltünt azon irataival, a melyekben vallását a protestánsok ellen védelmezte. Irataiban nagy tudásról, éles elméről és rendkívül ügyes

vitatkozó erejéről tett tanubizonyságot. Forgách halála után az egyszerű jezsuita atyát esztergomi primássá nevezték ki. Szélesebb hatáskörében vallása és egyháza érdekében rendkívüli tevékenységet fejtett ki: papnevelő-intézetet állított föl; az elzálogosított egyházi javakat visszaszerezte; térítő buzgalmával számos protestáns családot (mintegy 30 főnemesi családot) a katholikus vallásra térített, számos hitvédő iratot tett közzé, a melyek közül a „Kalauz" volt a legkitünőbb, és végül nagy pénzáldozattal Nagy-Szombatban a jezsuiták vezetésére bizott egyetemet alapította. A katholikus vallás érdekeinek védelmében erős támogatásra talált II. Ferdinándban, a ki II. Mátyás halála után 1619-ben a trónt elfoglalta.

Pázmány Péter.

6. II. Ferdinánd 1619—1637.

A cseh fölkelés. II. Mátyás rendkívül béke- és pompaszerető fejedelem volt; utódja sokkal nagyobb energiát fejtett ki, még pedig első sorban a katholikus vallás érdekében. Trónraléptekor örökös tartományainak egyikében, Csehországban, már fel volt dulva a béke. A cseh protestánsok, mivel két templomukat hasznavehetetlenné tették, még II. Mátyás életében föllázadtak és II. Ferdinándot székvárosában, Bécsben ostrom alá is fogták. A szilárd hittel Istenhez ragaszkodó király azonban az ostrom alól fölszabadult és a cseheket saját földjükön támadta meg. A csehek ekkor mindenfelé kerestek segítséget; a magyar országgyűlés ezt megtagadta; azonban a protestáns Bethlen Gábor, az erdélyi fejedelem, hajlandó volt nekik segítséget nyujtani.

Bethlen Gábor első támadása. Mielőtt a cseheknek segitő csapatokat küldött volna, szükségesnek látta erre nézve a török

engedelmét kikérni. Csak miután ezt megkapta és néhány protestáns magyar főúrtól is kapott meghivást, nyult a fegyverhez. *Alvinczy* protestáns pap által szerkesztett felhivást intézett a magyarokhoz és benyomult a magyar király területére. Hazánkban a bécsi kormány visszaéléseinek emléke még élt, és mivel Bethlen a felhivás

II. Ferdinand király.

szerint a magyar szabadság, meg a protestáns szabad vallásgyakorlat védelmére fogott fegyvert, sokan csatlakoztak hozzája. Rövid idő alatt az erdélyi fejedelem elfoglalta Kassát, Magyarország egész északi részét, sőt rövid ostrom után Pozsonyt is, hol a szent korona és a nádor is hatalmába kerültek.

A pozsonyi és beszterczebányai országgyűlések. Bethlen e fényes sikerei a bécsi udvarban nagy aggodalmakat keltettek, annál

inkább, mert a csehekkel való háború sem volt befejezve. Ezért is Ferdinánd a Bethlen által Pozsonyba összehivott országgyűlésre követeket küldött a békealkudozások megkezdése végett. Mialatt az erdélyi fejedelem a Dunántúl fekvő vidéket hódoltatta be, a pozsonyi országgyűlésen folytak az alkudozások; de mivel Bethlen a cseheket is be akarta a békébe foglalni, csakis fegyverszünetet eredményeztek; ennek értelmében a fegyverszünet letelte után *Beszterczebányán* új országgyűlés volt tartandó.

A beszterczei országgyűlésen Bethlen követelése ugyanaz maradt, mint a pozsonyi gyűlésen, a cseheket megint be akarta fogadni a békébe. Azonban a magyar király biztosai nem akartak erről semmit sem tudni, annál inkább, mivel urok hadai győzelmesen harczoltak a csehekkel. De Bethlen sem akart engedni. A biztosok tehát az országgyűlést feloszlatottnak nyilvánitották és eltávoztak. Erre a nagy számmal egybegyült rendek Bethlent királyukká választották és meg is akarták koronázni. E tekintetben azonban a fejedelem a felelősséget nem akarta magára vállalni és a koronát nem fogadta el.

A nikolsburgi béke. Bethlen királylyá választatása után küldött ugyan a cseheknek újabb segitséget, de ez már későn érkezett küldetése helyére. A csehek ekkor már döntő vereséget szenvedtek. Győzelme után Ferdinánd kevésbbé volt engedékeny; csak midőn Bethlen hadai Érsekujvárnál a császári hadakon nagyobb diadalt vívtak ki, kezdődtek meg újra a komoly békealkudozások, a melyek *Nikolsburgban* 1621-ben eredményre vezettek. A nikolsburgi béke értelmében Bethlen lemond a királyi czimről és visszaadja a koronát; kárpótlásul élte fogytáig kap hét magyar vármegyét (Abauj, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa és Zemplén), Oppeln és Ratibor herczegségeket, Munkács, Ecsed és Tokaj váraikat; Ferdinánd pedig kötelezi magát, hogy a végvárak fentartására az erdélyi fejedelemnek évenként 30,000 frtot fizet, a magyar alkotmány- és vallásszabadságot pedig fentartja.

Bethlen második támadása. A nikolsburgi békével Bethlen, úgy látszik, kezdettől fogva elégületlen volt. Követei már a *Sopronban* megtartott országgyűlésen is panaszkodtak, hogy II. Ferdinánd megszegi a békét, mert nem adja át neki Oppelnt és Ratibort, meg a 30,000 frtot sem fizeti meg. E panaszát többször is megújította. Ezalatt pedig kereste az összeköttetést a nyugati protestánsokkal és gyűjtötte hadait. Az újabb támadásra mindamellett csak akkor szánta el magát, midőn a töröktől arra nemcsak engedelmet, hanem fegyve-

res segitséget is kapott. Békeszeretetének színlelésével ezalatt mindig áltatta a bécsi udvart. Ez volt az oka, hogy midőn hadaival Magyarország ellen indult, azt egészen készületlenül találta. Hadai elfoglalták Nagy-Szombatot is és betörtek az osztrák örökös tartományokba.

A bécsi béke (1624). Ferdinánd ez újabb támadás ellen a békealkudozásokban keresett menedéket; erre Bethlen is hajlandó

Bethlen Gábor.

volt, mivel a német protestánsok vereséget szenvedtek és a török hadak nem bizonyultak megbizható szövetségeseknek. A háborúskodó felek tehát csakhamar fegyverszünetet kötöttek, a mit a *bécsi béke* követett. Ez megújítása volt a nikolsburginak; ettől csak anynyiban különbözött, hogy Ferdinánd nem kötelezte magát Oppeln és Ratibor átadására, sem pedig az évi 30,000 arany fizetésére. A bécsi békét követte a törökkel a *gyarmati mezőn* (Párkány közelében) kötött béke.

Bethlen második házassága. Míg a magyar rendek a bécsi béke után *Eszterházy Miklós* erős eszű és tiszta magyar érzelmű férfiút választották nádorrá és III. Ferdinándot királylyá, Bethlen újabb követséget menesztett Bécsbe. E követség egy előbbi kívánságot újított meg és osztrák főherczegasszonyt kért ura részére. Bethlen ezzel állását a törökkel szemben akarta megerősiteni. Ily módon mint közvetítő a török és német között Erdély tekintélyét és hatalmát növelte volna. A bécsi udvar azonban nem bizott a fejedelemben, kérésével elutasitotta, mire Bethlen követei Berlinbe mentek és megnyerték urok részére *Brandenburgi Katalin* kezét.

Bethlen harmadik támadása. Midőn Bethlen egyik követsége Berlinben járt menyasszony szerzése végett, másik követsége a protestáns fejedelmekkel alkudozott, hogy egy újabb erdélyi támadást készitsen elő; és alig hogy a lakodalom napjai lepörögtek, Bethlen a török szövetségében harmadszor is rárontott a magyar király birtokaira. Ekkor az volt a terv, hogy míg a dán király a császár német birodalmi seregeit foglalkoztatja, *Mansfeld* protestáns vezér Bethlennel egyesülve, az osztrák örökös tartományokat támadja meg. Azonban úgy a dán király, valamint Mansfeld hadai vereséget szenvedtek. Ez utóbbi csak serege romjaival tudott Bethlenhez eljutni. Nem nagy segitségére volt tehát a győzelmes császári hadvezérrel, *Wallensteinnal* szemben. Korának két kiváló hadvezére, Wallenstein és Bethlen, a *Vág* környékén találkoztak egymással; de sem az egyik, sem a másik nem koczkáztatott ütközetet. Bethlen visszavonult, de Wallenstein nem merte üldözni.

A pozsonyi béke. Látván Bethlen, hogy szövetségeseitől segitséget nem remélhet, török szövetségesében pedig nem bízhatik, békealkudozásokba bocsátkozott. Ezek csakhamar eredményre is vezettek. Pozsonyban (1627) a bécsi alapján kötötték meg a békét, a következő évben a török és Ferdinánd közt jött létre a *szőnyi béke*, a zsitvatorokinak alapján.

Bethlen Gábor halála. Bethlen erejét e harmadik támadása sem meritette ki. Mivel pedig a német protestantizmus ekkor teljesen legyőzöttnek látszott, törekvése a lengyel trón elnyerésére irányult. Diplomácziai működésének és hadi készületeinek ez lett a czélja. Azonban még mielőtt ehhez közelebb jutott volna, 1629-ben elhunyt. Benne Erdély egyik legnagyobb fejedelmét vesztette el; óvatos körültekintésével, a körülmények ügyes fölhasználásával kis országának az európai ügyekben is nagy tekintélyt szerzett.

I. Rákóczy György. Bethlen Gábor, halála esetére utódjává

nejét, Brandenburgi Katalint és melléje kormányzóvá öcscsét, Istvánt rendelte. Ketten együtt azonban nem fértek meg a fejedelmi székben és csakhamar ellenséges viszony fejlődött ki köztük, a minek az lett az eredménye, hogy az erdélyi rendek a gazdag magyar főurat, *I. Rákóczy Györgyöt* választották meg fejedelmökké. A magyar király udvarában a nádor e választást arra akarta fölhasználni, hogy Erdélyt egészen magyar fenhatóság alá hajtsa; e czélból kész volt fegyverrel is Rákóczy ellen támadást intézni; csapatai azonban vereséget szenvedtek. Másrészt Pázmány Péter Rákóczyval a kibékülést mozditotta elő és igy jött létre (1631) a *kassai egyezség*, a melyben a királyi udvar Rákóczyt fejedelmül elismerte; Rákóczy pedig kötelezte magát, hogy a király ellenségeivel nem lép szövetségre.

II. Ferdinánd halála. Pázmánynak az a törekvése, hogy Erdélylyel a béke fentartandó, nagyon is helyesnek bizonyult, mert Ferdinándnak ügyei Németországban *Gusztáv Adolf* svéd király beavatkozása következtében igen rosszra fordultak. A magyar király figyelmét a német birodalmi ügyek egészen lekötötték. A bécsi udvar nem igen avatkozhatott a magyar ügyekbe; ezért is hazánk a nádor és primás vezetése mellett elég békés állapotoknak örvendhetett. Ez alatt 1637-ben meghalt II. Ferdinánd. Célját, hogy a német birodalomban a katholikus vallás jogait visszaszerezze, nem volt képes elérni.

7. III. Ferdinánd 1637 - 1657.

I. Rákóczy György támadása. III. Ferdinánd trónraléptével a helyzet sem a német birodalomban, sem Magyarországon nem változott meg. A német birodalomban a Habsburgok ellen a svédek folytatták a háborút; szerették volna az erdélyi fejedelmet is szövetségesökké tenni. Azonban Rákóczy nagy árt követelt; ezért az alkudozások sokáig elhuzódtak Nagy akadály volt az is, hogy a török haragudott a fejedelemre és nem akarta a támadásra beleegyezését adni. De végre is az alkudozások eredményre vezettek. A svédek és francziák nagy összeg pénz fizetésére kötelezték magukat. 1644. kora tavaszszal tehát Rákóczy mintegy 30.000 emberrel megindult Erdélyből Magyarországba. Eleinte kedvezett neki a szerencse; Kassát könnyen hatalmába kerítette. De további előnyomulásában a császári és a nádor vezérlete alatt álló magyar hadak megakadályozták és vissza is szorították. Ekkor Rákóczy, mivel a

külföldi segedelem is késett, békealkudozásokba bocsátkozott. A következő évben azonban Svédországból megjött a pénzsegély;

III. Ferdinánd király.

azonkivül a svédek újabb győzelmeket vivtak ki a **császári hadakon** E két körülmény az óvatos erdélyi fejedelmet újabb **harczra tüzelte.** 1645. a hadiszerencse jobban kedvezett neki; **csapatai a morva.**

határig kalandoztak. A bécsi udvarnak attól kellett tartania, hogy az erdélyi és svéd hadak egyesülnek és egyesült erejökkel Bécset is fenyegetni fogják. Ezért sokkal nagyobb engedékenységet tanusitottak Rákóczy kivánságaival szemben, mint azelőtt.

A linzi béke. A császári követek engedékenységénél jobban ösztönözte a békére Rákóczyt a török parancsa. A konstantinápolyi császári követnek ugyanis sikerült a portát rávennie, hogy az erdélyi fejedelmet a további hadviseléstől tiltsa el. E tilalomnak megvolt a hatása. Rákóczy nyugat-európai szövetségeseitől elvált és megkötötte a magyar királylyal azt a békét, melyet, mivel III. Ferdinánd *Linzben* erősitette meg, linzi békének hívnak. Ennek főbb pontjai: Rákóczy élte fogytáig megkapja azt a hét vármegyét, a mely Bethlené is volt. Ezenkívül Szatmár és Szabolcs Erdélynél marad, mig a Rákóczyak ülnek Erdély fejedelmi székén. Tokaj, Tarczal, Ecsed és néhány kisebb vár pedig örökös birtokként jut Rákóczynak. A magyar politikai és vallásszabadságot a király határozottabban biztositja. A vallási sérelmek orvoslása végett országgyűlés tartandó.

A linzi béke végrehajtása. A linzi béke értelmében 1646. a király Pozsonyba össze is hivta az országgyűlést. Ezen először is az elhunyt Eszterházy helyébe *Draskovich Jánost* választották nádorrá; azután a vallásügyben heves viták törtek ki. A protestánsok mintegy 400 templomot követeltek a maguk számára; a katholikusok pedig egyet sem akartak visszaadni. Végre is a király rendelte el 90-nek visszaadását. Ekkor azután a linzi békét törvénybe iktatták és a vallásháboritókra súlyos pénzbirságot mértek. A király engedékenysége a protestánsok iránt azt okozta, hogy a rendek, még mielőtt a király erre nézve kivánságának kifejezést adott volna, fiát, IV. Ferdinándot királyukká választották és meg is koronázták.

II. Rákóczy György. A linzi béke kivívója ezt az alkotását nem sokáig élte túl. Élete utolsó éveiben már szemet vetett a lengyel trónra, de mielőtt ebbeli tervét jobban előkészithette volna, 1648. meghalt. Legidősebb fiát, *II. Rákóczy Györgyöt* már atyja életében fejedelemmé választották; fejedelemségében a török is megerősitette. Atyja halála után tehát minden akadály nélkül foglalhatta el örökségét.

Lipót királylyá koronázása. Ez esemény után nemsokára (1654) a királylyá koronázott IV. Ferdinánd meghalt. III. Ferdinánd tehát 1655-re országgyűlést hivott össze. Ezen választották nádorrá

Wesselényi Ferenczet, Murány vára tulajdonosát; törvénybe igtatták, hogy a végvárakból a német katonaság két év alatt kiviendő és végre királylyá koronázták *Lipót főherczeget*. Ezen az országgyűlésen egy névtelen iratot terjesztettek a rendek között, a melyben azt ajánlották, hogy a magyarok ismerjék el a Habsburgok trónöröksödési jogát. A rendek, és köztük első sorban a horvát bán, *Zrinyi Miklós*, hevesen kikeltek ellene. III. Ferdinánd ez országgyűlést csak két évvel élte túl.

8. I. Lipót 1657—1705.

A király tanácsadói. III. Ferdinánd halála után I. Lipót 16 éves korában foglalta el a trónt. Neveltetése csak akkor kezdte királyi feladatainak teljesítésére előkészíteni, midőn bátyjai elhunytak. Uralkodása alatt kevés önállóságot is tanusított. Nagyobbára tanácsosai kormányozták országait, a kiknek megválasztásában mindig szerencsétlen volt. Tanácsadói közül a kiválóbbak voltak hosszú uralkodása alatt: *Portia*, *Auersperg*, *Lobkowitz* és *Hocher*. Mindezeknek lelkét a gyűlölet töltötte el a magyarok iránt, ezért élt nemzetünk oly szomorú napokat I. Lipót korában.

II. Rákóczy György lengyelországi hadjárata. Mig Lipót a német császári korona elnyerésében fáradozott, Erdély vészes háborúba keveredett. II. Rákóczy György, a ki országát csaknem korlátlanul kormányozta, a már atyja alatt megkezdett alkudozásokat folytatta; ez alkudozásoknak czélja a lengyel korona elnyerése volt. Az erdélyi fejedelem e czélból a katholikus Lengyelország ellen protestáns fejedelmi szövetséget akart létrehozni. Ez ugyan teljes mértékben nem sikerült, de X. Károly svéd király szövetségét még is meg tudta nyerni. Szövetségese nagy szerencsével harczolt. Ez biztatta Rákóczyt. Azért is nem kérte ki hadjáratához sem a lengyelek beleegyezését, sem a török porta engedélyét; csakis saját felelősségére nagyobb hadat gyűjtött és ezzel lengyel területre lépett. Már a hadjárat kezdetén az időjárás miatt nagy nehézségekkel kellett küzdenie. Sokan intették is, hogy hagyjon föl hadjáratával. De a fejedelem haladt megkezdett útján, bevonult Krakóba; egyesült szövetségesével, X. Károlylyal; eljutott Varsóba is. De midőn a svédek elhagyták, szerencsecsillaga csakhamar letünt. A szultán parancsára a tatár khán hadai ellene indultak; a lengyelek is nagyobb erővel léptek föl ellene. II. Rákóczy György tehát gyors visszavonulásra szánta el magát. Ha a svédek által ajánlott úton tért

volna vissza, szerencsésen megmenekül, de e helyett a kozákok tanácsát követte és éppen a tatár khán hadai közelébe ért. Ő maga nehányad magával elmenekülhetett, de hadai tatár fogságba estek.

A lengyelországi hadjárat következményei. Midőn Erdélyben a hadjárat szerencsétlen végének híre ment, nagy volt a felháborodás a fejedelem ellen, mert igen sokan valamely rokonuk vagy barátjuk elvesztését sirathatták. A fejedelem által egybehivott szamosujvári gyűlésen e felháborodás meg is nyilatkozott és azt kivánta a fejedelemtől, hogy nagy vagyonával járuljon legalább hozzá a tatár fogságban sinylődők kiváltásához. Azonban Rákóczy erről semmit sem akart tudni. Az erdélyiek tehát tőle elidegenedtek ugyanakkor, midőn a török nagyvezér meghagyta, hogy Rákóczyt a fejedelemségtől foszszák meg, mert a töröknek az engedelmességet megszegte és válaszszanak más fejedelmet. A rendek kénytelenek voltak engedelmeskedni és gyulafehérvári gyűlésükön *Rhédey Ferenczet*, az elhunyt Bethlen Gábor rokonát emelték a fejedelemségbe. E választást a török is jóváhagyta.

Erdély romlása. Azonban Rákóczy a fejedelemségtől végleg megválni nem akart. Ki akarta engesztelni a nagyvezért, de ez nem sikerült. Eltökélte tehát, hogy a török akarata ellenére visszaszerzi előbbi hatalmát. Rhédey csak kelletlenül fogadta el a fejedelemséget; midőn tehát Rákóczy fegyvert fogott czéljának elérésére, a medgyesi gyűlésen maga Rhédey hirtelen lemondott és Rákóczy visszafoglalta atyai örökségét. Ámde a török hallani sem akart róla. Rákóczy ugyan megkisértette a bécsi udvar pártfogását is megnyerni, de sikertelenül. Magára volt hagyatva, midőn a török parancsára a tatár khán, a budai és más pasák közeledtek Erdély felé. Megkisérlette ugyan az ellenállást, de csekély erejével eredménytelenül. A tatárok benyomultak az országba; azt kegyetlenül elpusztitották; több virágzó várost porrá égettek és számos foglyot hurczoltak magukkal.

Barcsay fejedelemsége. A pusztításnak csak az vetett véget, hogy *Barcsay Ákos*, a ki az országgyűlésen a legnagyobb tekintélynek örvendett s a ki a rombolás idejében egyedül törődött az ország ügyeivel, elfogadta a török kezéből a fejedelmi pálczát. Barcsaynak azonban már súlyos feltételeket kellett elfogadni, mert a török Erdély évi adóját 40,000 aranyra emelte és hadi sarczként 500,000 tallért követelt. Barcsay Rákóczyval is ki akart békülni és megigérte neki, hogy mihelyt ügyét a portán rendbe hozza, helyét azonnal átengedi neki. De mind hasztalan; a nyugtalan lelkű Rákóczy nem akart békében maradni.

Rákóczy halála. Ámbár Rákóczy sem a bécsi udvartól sem a velenczeiektől sem egyebünnen segítséget nem kapott, fegyveres erővel Erdélyt újra elfoglalta Barcsay török segítséggel Szebenben vonta meg magát. 1660. végre a török a hosszú huza-vonának véget akart vetni. *Szejdi Ahmed*, budai pasa jelentékeny haddal

II. Rákóczy György.

tört be a fejedelemségbe. Rákóczy *Szász-Fenes* és *Gyalu* közt állott elébe. E csatában maga súlyos sebet kapott; serege pedig szétfutott. A nehéz beteg Rákóczyt övéi Váradra vitték, hol rövid szenvedés után meghalt.

Nagy-Várad eleste. Rákóczy halála után a török hozzáfogott annak végrehajtásához, a mivel már előbb fenyegetőzött. *Alit* seregeinek fővezérévé nevezte ki és megbizta, hogy vivja meg *Váradot*

és foglalja el *Szabolcs* és *Szatmár* vármegyéket, a melyek a magyar királysághoz tartoztak ugyan, de az elhalt fejedelem birtokában voltak. A fontos Várad veszedelme Magyarországon és a bécsi udvarban is aggodalmat keltett. A magyarok Várad védelmét sürgették is a királynál, de ennek kormánya minden áron békét óhajtott és csak a két vármegyét akarta megvédeni; ezért oda katonaságot is küldött. Várad magára hagyatván, védelemre készült. *Balogh Máté* alkapitány volt a védelem vezére. De az őrség nagyobbára csak polgárokból és kisbirtokos nemesekből állott. Olyan férfiú, a ki ágyúkkal is tudott volna bánni, nem akadt köztük. Ennek daczára a harczban edzett, győzelemhez szokott és várvivásban gyakorlott túlnyomó nagy számú katonasággal hősileg szembeszállott és a várat csaknem két hónapig védelmezte. Végre azonban szabad elvonulás feltétele alatt kénytelen volt azt átengedni. Várad török kézre került és vele nagy kiterjedésű terület török hódoltsággá lett. Szatmár és Szabolcs vármegyék azonban a királyiak kezén maradtak.

Kemény János. Úgy látszott, hogy Rákóczy halála után végre az elcsigázott Erdély békét fog élvezni, a melyre oly nagy szüksége volt. De nem így történt, *Kemény János*, a ki II. Rákóczy György oldala mellett részt vett a lengyel hadjáratban és tatár fogságban is sinylődött, hirtelen trónkövetelőként lépett föl. Abból a szempontból fogta fel a dolgokat, hogy a török az erdélyi fejedelemséget meg akarja szüntetni; bízott a bécsi udvar segítségében is. Azért hirtelen összegyűjtött hadaival Barcsay ellen indult. Ez utóbbi nem is gondolt ellenállásra. Mivel maga a fejedelemséget nem kereste, ellenfelével hamar megegyezett és helyét neki átengedve, jószágaira vonult. Keményt eleinte a porta is hajlandó lett volna fejedelemségében megerősíteni, de midőn megtudta, hogy Bécsben is keres támogatást, elfordult tőle. Kemény a hatalmát először a belső ellenség ellen akarta megerősíteni; vetélytársat látott mindenkiben; azért még a jó lelkű Barcsay Ákost is megölette, holott ez mindjárt kezdetben maga is azon volt, hogy Keményt mindenki fejedelmének elismerje.

Apafy Mihály. Miközben Keménynek alkudozásai a bécsi udvarral oda vezettek, hogy a megsegítésre biztos kilátást nyert, a török tatár hadak kiséretében benyomult Erdélybe. Kemény kénytelen volt azt elhagyni. Ha a török az országot el akarta volna foglalni, most a legkönyebben megtehette volna. E helyett azonban a rendeket országgyűlésre hitta össze és felszólitotta őket, hogy válaszszanak maguknak fejedelmet. A rendeknek nem volt jelöltjük.

Maga a török hívta fel hát figyelmöket *Apafy Mihályra*, a Bethlen-család rokonára, a ki csak nem régen szabadulván ki a tatár fogságból, ebesfalvi jószágán egész visszavonultan élt. Apafy vonakodott a magas állást elfogadni, de a török parancsának engedelmeskednie kellett. Igy lett 1661. Apafy erdélyi fejedelemmé.

Kemény halála. E közben a magyarok, különösen Wesselényi nádor folytonosan sürgették a bécsi udvart, hogy segítse meg Keményt. Ösztönzéseiknek és sürgetéseiknek azonban csak akkor volt hatása, midőn a német birodalmi rendek is hajlandóknak mutatkoztak a török háború fölidézésére. Lipót tehát *Montecuccoli* nevű legjobb hadvezérét küldte el tekintélyes haddal Kemény segítségére. Montecuccoli egyesült Kemény hadaival és mielőtt Ali Apafyt fejedelemmé választatta, Kolozsvárig nyomult előre. Ezt és néhány várat megrakta német őrséggel és azután a német udvar rendeletére, hol időközben a harczi kedv nagyon lelohadt, a nélkül, hogy a törökkel a megütközést kereste volna, visszavonult. Keménynek is a királyi birtokokra kellett menekülnie. Bár a hathatósabb német segítségtől elsett, sorsában megnyugodni nem tudott. 1662 elején megújította Apafy ellen a támadást. A gyönge erdélyi fejedelem *Segesvárba* vonult előle és onnan kérte a török segítséget, a mely meg is jelent. Segesvár közelében *Nagy-Szőllős* szász községnél találkozott vele Kemény hada. A törökök váratlan és hirtelen támadása könnyű győzelemre vezetett. Keményt magát lovasai tiporták agyon.

Zrinyi Miklós, a költő.

Zrinyi Miklós, a költő. Midőn Erdély Rákóczy és Kemény hibái miatt annyi keserű megpróbáltatásnak volt kitéve, Magyarországban a nádoron kívül a horvát bán örvendett a legnagyobb tekintélynek. *Zrinyi Miklós* a szigetvári hősnek unokája korán jutott árvaságra.

Nevelést a tudós Pázmány Péter felügyelete alatt nyert. Sokat tanult, sokat utazott és sokat tudott; levelezései, iratai, költeményei, a melyek közül kiválik a Zrinyiász, tesznek róla tanubizonyságot. Ő maga azonban legbüszkébb volt hadi tetteire, mert a mióta öcscsével, Péterrel ősi javait átvette, a törökkel folytonosan küzdenie kellett. Már nagy törökverő hírében állott, midőn a bécsi kormány és a török között az erdélyi ügyek miatt rendkívül feszült viszony keletkezett.

Érsekujvár eleste. Mivel a németek Erdély ügyeibe nyiltan beavatkoztak, haddal a fejedelemség területére léptek, a török nagyvezér már 1662. háborúval fenyegette a bécsi kormányt. Fenyegetését azonban halála miatt nem válthatta be. Fia és utódja *Achmed*, atyja nyomdokain haladt és megtette a háborúra az előkészületeket. Bécsben azonban azt hitték, hogy engedékenységgel ki fogják azt kerülni. De minél engedékenyebbek voltak, annál követelőbbé lett a török és végre már évi adót is követelt. Ekkor (1663.) végre a a kormány is belátta, hogy a háború elkerülhetetlen. De a drága idő az előkészületek megtételére elveszett. A nádor és Zrinyi lelkesítették a magyarságot a fegyverfogásra. Az örömmel is fogadta a háború kitörésének hírét. Azonban nagyobb had nem gyűlhetett össze, mivel mindenki házi tűzhelyét akarta megvédeni. Így tehát a török ellenállás nélkül jutott Érsek-Ujvár alá; *Forgách*, a vár kapitánya vitézül védelmezte, de midőn a német őrség egy része alkúba akart a törökkel lépni, ezt a kapitány vette kezébe és tisztes föltételek mellett a várat föladta. Erre a török a vár körüli megyéket elpusztítva, nagy zsákmánynyal és számos fogolylyal visszaindult.

Zrinyi hőstettei. A nagyvezér még Érsekujvár alól Apafy által felhivást intézett a magyarokhoz, csatlakozzanak hozzá és rázzák le magukról a német uralmat. E felhivásnak azonban nem volt semmi eredménye. Ellenkezőleg a magyarok, elhagyatva a német vezérektől, a kik csak az örökös tartományokat őrizték, Zrinyi vezérlete alatt a visszavonuló törököket, a mikor csak lehetett, megtámadták s a foglyok egy részét is kiszabadították. A téli hónapokban a bécsi ministerek a német birodalomban is igyekeztek segitséget szerezni és nem sikertelenül. Zrinyi ezt az időt is arra használta fel, hogy minél többet ártson a töröknek. 1664. elején több kisebb vár elfoglalása után az *eszéki* szép hidat szétrombolta és a környékét is elpusztitotta, hogy a töröknek a Magyarországba való benyomulást megnehezítse. E hőstettei egész Európában hírét-nevét tiszteltté tették. Csak a bécsi udvarnak bizalmát nem tudták megnyerni.

A szent-gotthardi ütközet. A török az eszéki híd lerombolása miatt Zrinyin akart bosszút állani és ezért mindjárt a hadjárat kezdetén a nem régen emelt *Zrinyi-Ujvárt* támadta meg. Zrinyi már előbb kért Bécstől hadakat, de nem kapott; most tehát a császári hadak vezérét, Montecuccolit akarta rábirni, hogy várát megsegítse. De a német generális, a ki különben is féltékeny volt Zrinyire, fényes hadi sikerei miatt, semmit sem akart arról tudni. Zrinyi tehát, midőn vára pusztulását látta, Bécsbe sietett, hogy ott orvoslást keressen. De ott süket fülekre talált. Ezalatt a török előrenyomult Stiria felé, átkelt a Rábán és *Sz.-Gotthardnál* Montecuccolit csatára kényszeritette. A török az hitte, hogy Zrinyivel áll szemben és ez a körülmény könnyítette meg a császári hadak győzelmét.

A vasvári béke. A sz.-gotthardi győzelem nem változtatta meg a bécsi kormány törekvéseit, a melyek mindig a béke fentartására irányultak. A bécsi kormány csak az örökös tartományok érdekeivel törődött és Magyarországgal semmit sem. Ez volt az oka, hogy a török táborban levő bécsi követ szivesen fogadta a nagyvezér békeajánlatát, a mely szerint Érsekujvár és Várad török kézen, Erdély pedig török fenhatóság alatt marad; Érsekujvár helyébe a császár más várat épithet; a két császár egymásnak 200,000 tallér értékű ajándékot küld. A bécsi kormány sietett a *Vasváron* megállapitott békeföltételeket elfogadni és megerősiteni. A vasvári békét oly föltételek alatt kötötték meg, mintha a császáriak vesztették volna el a sz.-gotthardi csatát. Nem csoda tehát, hogy a külföldön is nagy megbotránkozást keltett, hazánkban pedig csaknem fölkelést támasztott. A bécsi udvar maga is érezte, hogy a magyaroknak van okuk az elégületlenségre. Országgyülést egybehivni nem mert, mivel félt, hogy ott elemi erővel fog az elkeseredés kitörni. Bécsbe hivta tehát az ország első embereit, előadta, hogy Montecuccoli serege a legszükségesebb fölszerelésekben is hiányt szenvedett; a háborút tehát folytatni nem lehetett; Érsekujvár elveszte nem nagy kár, mivel helyébe más várat fognak épiteni. E kifogások azonban a főnemeseket ki nem elégitették. A béke elfogadását tehát megtagadták és kijelentették, hogy annak elfogadása országgyülés elé való.

Zrinyi Miklós halála. A bécsi békeértekezletre a horvát bán is meg volt hiva, de nem jelenhetett meg. Drága életét egy vadászat alkalmával vadkan oltotta ki. Halála nemzetére nézve nagy csapás volt. Széles körü müveltsége, buzgó katholikus létére a vallási ügyekben tanusitott türelmessége és különösen a harczmezőn szerzett elévülhetetlen érdemei oly tekintélyt kölcsönöztek neki, hogy

nemzete benne teljesen megbizható vezérét látta. Halálával a nemzet elvesztette vezérét, a melyre pedig a bekövetkező nehéz időkben oly nagy szüksége lett volna.

A Wesselényi-féle szövetkezés. A vasvári béke pontjain kivül az is nagyon fokozta az elégületlenséget, hogy a bécsi kormány a magyar törvények egyéb megsértésén kivül, szaporitotta

Wesselényi Ferencz.

az országot kiszipolyozó német zsoldosok számát és üldöztette a protestánsokat. Ez az elégületlenség birta reá a nádort, *Lippay* esztergomi érseket és *Zrinyi Pétert*, Miklós öcscsét és a horvát báni méltóságban utódját, hogy az ország bajainak orvoslására valami módot keressenek. Zrinyi a francziákba helyezte reményét, Lippay is velök kereste az összeköttetést, mig a nádor inkább a török segitségben bizott. Lippay azonban csakhamar elhalt. A nádor és

Zrinyi pedig, *Stubnyán* találkozván egymással, szövetkeztek, hogy a haza javára mindent el fognak követni és egymást mindenben segítik. E végből, mivel a francziák segítségében vetett hitök megingott, Apafy útján a portát akarták maguknak megnyerni. E közben hozzájok csatlakozott *Nádasdy Ferencz* országbiró is, a ki ezáltal népszerűségre akart szert tenni és igy a nádori méltóságot

Zrinyi Péter.

elnyerni. A szövetkezők a portától elutasító választ nyervén, ismét a francziákhoz közeledtek; azonkívül az országban is minél többeket akartak czéljaiknak megnyerni. Azonban mielőtt ezt elérhették volna Wesselényi nádor elhunyt.

Zrinyi Péter a szövetség feje. A nádor elhunytával a szövetség feje Zrinyi Péter lett. Az ő vezérlete alatt a szövetség egyetértése fölbomlott. Megnyerte ugyan ügyének vejét, a gazdag

Rákóczy Ferenczet, a kinek az erdélyi fejedelemséget szánta, sógorát *Frangepán Ferenczet* és egy gazdag stiriai főnemest *Tattenbachot*, de ezalatt a külföldi segítségbe vetett minden bizalom tünedezni kezdett. Zrinyi tehát egyelőre fölhagyott az elégületlenség szitásával, sőt Lipótnak az egész szövetség tervét elárulta és ezért bocsánatot is kapott. Azonban Zrinyit állhatatlan természete csakhamar újabb veszélybe sodorta. Az ország északkeleti részén a protestánsok török segítséggel akarták vallási sérelmeiket orvosoltatni. Zrinyi hallgatott szavukra és egyik vitéz katonáját *Bukováczkit* a portára küldte segítségért. A szultán ezt nem ellenezte, de a nagyvezér elutasította; a nagyvezér tolmácsa pedig a dolgot a konstantinápolyi német követnek elárulta. A horvát bán bízott Bukováczki jelentésében és elhitte, hogy a török segítség nemsokára meg fog érkezni. Fegyverkezni kezdett és vejét is biztatta rá. A bécsi kormány ekkor végre elérkezettnek látta az időt a fegyveres közbelépésre. A felvidékre és Horvátországba is zsoldos csapatokat küldött. Zrinyi azonban ezeket be sem várta, és miután a bécsi ministerektől igéretet kapott, hogy ha magát önkényt megadja, kegyelmet fog nyerni, Frangepánnal együtt Bécsbe ment. Ennek hírére Rákóczy és a felvidéki fölkelők is eldobták fegyvereiket.

A megtorlás. Ekkor végre a bécsi kormány emberei elérkezettnek látták az időt, midőn a magyar főnemesekre elrettentő büntetést mérhetnek; ezzel a nemzetet megijeszthetik és így rábírhatják, hogy alkotmányának eltörlését némán tűrje. Zrinyit és Frangepánt, igéretök és adott szavok ellenére börtönbe vetették és azután Bécs-Ujhelybe vitették Nádasdyt elfogatták; Rákóczy, anyjának Báthory Zsófiának közbenjárására, nagy összeg váltságpénzért kegyelmet nyert ugyan, de helyette az északkeleti vidéken lakó más nemeseket s magát a nádor özvegyét is elfogatták. A ki a Wesselényi-féle szövétkezésbe be volt avatva és el nem menekült, börtönbe jutott. A legelőkelőbb foglyok elitélésére külön törvényszéket állitottak föl *Hocher* kanczellár, megcsökönyösödött magyargyűlölő és szivtelen ember elnöklete alatt. A vádlottak hiába hivatkoztak a magyar törvényekre, a melyek szerint magyar főnemes fölött csak magyar főnemesekből alakított törvényszék ítélhet; hiába hivatkoztak a kegyelmi igéretekre, hiába kértek kegyelmet, a bécsi kormányt és magát Lipót királyt sem tudták megengesztelni. A mint már előre megállapitották, Zrinyit, Frangepánt, és Tattenbachot halálra ítélték. 1671. vérzettek el a haza vértanui. Zrinyit és Frangepánt Bécs-Újhelyen, Nádasdyt Bécsben

fejezték le. A kevésbbé tekintélyes foglyokat a Pozsonyban fölállított törvényszék elé hurczolták. Ezek közül is kivégeztettek néhányat; nagyobb részöket börtönbüntetéssel és miként a kivégzetteket, jószágvesztéssel sujtották.

Az önkényuralom és az új adórendszer. A bécsi minisztereknek már régi terve volt hazánkat minden önállóságától megfosztani és az örökös tartományokba beolvasztani. Miután sikerült több főnemest hazája érdekében szövetkezésre bírni, e szövetkezést felségsértésnek nyilvánították és a szövetkezőket kivégezték. Most — azt hitték — a nemzet vezéreitől meg van fosztva, az erdélyi fejedelem Apafy tehetetlen és a töröktől nem várhat segitséget, megjött tehát az ideje a régen forralt tervnek végrehajtására. Hogy a nemzet vérét kiszipolyozzák, az országban levő katonaságot megszaporították és a népet arra kényszerítették, hogy maga tartsa el a zsarolóit. Még ezzel sem érték be, hanem új adókkal terhelték a népet, behozták a többi közt a nálunk eddig ismeretlen, az élelmi czikkekre kivetett fogyasztási adókat is. Hogy pedig mindez ne maradjon papiroson, a királyi jövedelmeket kezelő udvari kamara élére magyar gyülöletéről ismeretes *Kolonics Lipótot* állitották.

A bujdosók és első támadásuk. A kivégzések és jószágelkobzások a vagyonos osztályt, a katonaság zsarolása és az új adók az adózó jobbágyságot, a szegény pórnépet sujtották. Oly nehéz volt annak az állapota, hogy szinte a török uralom után vágyódott. Sokan kifosztatván mindenükből, török vagy erdélyi területre menekültek és ott gyülekeztek. Számuk csakhamar nagyon felszaporodott; egyesültek azokkal, a kik a Wesselényi-féle szövetkezés résztvevőinek üldöztetése miatt menekültek el. Mind a régibb, mind az újabb menekültek jó részt nagy nyomorral voltak kénytelenek küzdeni; szivök tehát eltelt keserűséggel azok ellen, a kik nyomorukat okozták. Eleinte Erdély és a török támogatását keresték; de a török semmit sem akart róluk tudni és legfölebb arra mutatott hajlandóságot, hogy a hódoltsági területen nekik menedéket nyujtott. Egy oldalról sem nyerhetvén segitséget, a bujdosók önerejükből (1672.) kezdték meg a támadást. Mintegy 15,000-en lehettek, a kik *Petróczy, Szepessy, Szuhay* és mások vezérlete alatt királyi területre törtek, ezzel megkezdődött a *kurucz-labancz* háború, a mely vérözönnel boritotta hazánk nagy részét. A kuruczok — igy nevezték a bujdosókat — kisebb-nagyobb csapatokba verődve a királypártiakat üzőbe vették és *Spankau* császári vezér hadait is megverték. A bécsi ministerek jelentékeny haddal *Cob* generálist

küldötték a bujdosók ellen. Cobnak sikerült a bujdosók egy részének árulása segítségével a kuruczok hadát szétverni. A német katonák erre iszonyú bosszút vettek a foglyokon. A kerékbe törés, nyársba húzás voltak azok a büntetések, a melyek a fogoly kuruczokat érték.

Ampringen Gáspár. Cob győzelme elhitette a bécsi ministerekkel, hogy a bujdosók ereje meg van semmisítve és ők folytathatják alkotmányromboló tevékenységöket. Ezért *Szelepcsényi György* esztergomi érsek energikus tiltakozása daczára a nádori helytartóságot megszüntették és az ország teljes hatalmú kormányzójává *Ampringen Gáspárt*, a német lovagrend nagymesterét nevezték ki (1673.). Az új kormányzó tétlen, részeges, de egyébként nem rossz indulatú ember, csakhamar belátta, hogy a császári kormány a magyarokkal igazságtalanul bánik; ezt ki is nyilvánította és kormányzói állását, a mint tehette, el is hagyta.

A pozsonyi vértörvényszék. Nemzetünk végtelen szenvedései a bécsi kormány vezetőit még mindig nem hangolták irgalomra; sőt azokat még mindig fokozni igyekeztek. Mivel a kuruczok betörése alkalmával több protestáns pap hívei előtt a kuruczok pártját fogta, a ministerek több magyar főúrral egyetértőleg az összes protestáns papokat és tanítókat Pozsonyba, egy rendkívüli törvényszék elé idézték. A megidézettek közül mintegy 400-an jelentek meg. Nagyobb részök áttért a katholikus vallásra vagy lemondott állásáról; ezeket szabadon bocsátották, de többet mint 90-et börtönre ítéltek és később gályarabságra küldöttek, a honnan csak a protestáns hatalmak közbenjárására szabadultak ki.

Thököly Imre. A pozsonyi vértörvényszék éppen úgy nem tudta a bujdosók, a kuruczok erejét megtörni, miként Cob és más véres emlékű német vezérek hajmeresztő kegyetlenségei, és a bécsi udvar megvesztegetésre irányuló törekvései. Mindaddig, a mig magukra voltak hagyatva, s míg tehetségesebb vezérök nem akadt, csak kisebb csapatokban nyugtalanították a császáriakat, nagyobb sikereket nem tudtak kivívni. 1677. azonban változás állott be. A franczia Lipót császárral háborúba keveredtek és szerették volna, ha a német hadak egy részét Magyarországban foglalkoztathatják; ezért pénzsegélyt nyujtottak nekik és néhány ezer zsoldost is bocsátottak rendelkezésökre. De egységes vezérlet hiányában a kuruczok még ekkor sem tudtak boldogulni. Végre azonban vezérök is akadt *Thököly Imre* gróf személyében. Thököly előkelő gazdag családnak volt ivadéka. Midőn a bécsi kormány a Wesselényi-

féle szövetkezés részeseit üldözőbe vette, atyját a börtöntől csak a halál szabadította meg. A gyermek Imrét pedig hű emberei erdélyi birtokaira szöktették meg. Thököly még ifjú ember volt, midőn a viszonyok a habozó Teleki, Apafy első tanácsadója helyébe a fölkelők élére állították. Mint fölkelő vezér csakhamar kedvezőbb fordulatot adott a kuruczok ügyének. Nemcsak az északkeleti vidékek nagyobb részéből szorította ki a német hadakat, de a bányavárosokat is elfoglalta.

A 1681 ki országgyűlés. Thököly sikerei, bár a bányavárosokat csakhamar ismét elvesztette, a bécsi udvart fegyverszünet engedélyezésére birták. Ezalatt a konstantinápolyi udvarban is nagy változás történt. Achmed nagyvezér, a bujdosók ellensége meghalt; helyét *Kara Musztafa* foglalta el. Az új nagyvezér hajlandó lett volna a a kuruczokat megsegíteni; de ebben az oroszok ellen viselt háborúja megakadályozta. Bécsben ezt megtudták. Már előbb gondoltak ugyan az elégületlenek kibékítésére és e czélból a hű főnemeseket tanácskozásra a magok körébe meg is hívták; de mivel tudták, hogy a töröktől nem kell tartaniok, legfölebb kegyelemadásra voltak hajlandók. Most a török hangulat megváltozása következtében engedékenyebbek lettek; abbeli aggodalmukban, hogy a török a bujdósókat megsegíti és az örökös tartományok nagy veszélybe juthatnak, 1681. *Sopronba* országgyűlést hívtak össze, a melyen Thököly hiveit kivéve az ország rendei meg is megjelentek. Az udvart ekkor XI. Incze pápa követe is engedékenységre sarkalta, hogy a magyarok kibékítésével a törökök elleni hadjáratot lehetségessé tegye. Ily módon az országgyűlésen fontos sérelmeket orvosoltak.

Eltörülték a helytartóságot és visszaállították a nádori hivatalt; elrendelték, hogy a portán a császári követtel egyenlő rangú magyar követ is legyen jelen; a német katonaság vitessék ki és a míg az országban van. tartson fegyelmet; a nemesi előjogok megtartassanak; az elfoglalt jószágok adassanak vissza; a fogyasztási adók törültessenek el; a két hónap alatt megtérőknek teljes bűnbocsánat adassék. A vallás dolgában megerősítették a bécsi béke első czikkelyét és megengedték az elüzött papok és tanítók visszatérését.

Thököly Felső-Magyarország fejedelme. Midőn Thököly látta, hogy a soproni országgyűlés a protestánok vallásügyi sérelmeit teljesen orvosolni nem fogja, azt többé törvényesen elismerni nem akarta és újra fegyverhez nyult. Megkisértette ugyan egy német tisztnek *Saponarának* közbenjárásával még egyszer a bécsi miniszterekkel való kiegyezést, de midőn látta, hogy ezek csak biztatják,

és hogy az 1681-ki törvényeket sem hajtják végre, elhatározó lépésre szánta el magát. A kötött fegyverszünet alatt nőül vette *Zrinyi Ilonát,* az elhunyt I. Rákóczy Ferencz özvegyét; azután azt felmondván csekély török segélyhaddal elfoglalta *Kassát*, vele az egész Felső-Magyarországot, később a fontos *Fülek* várát és végül a bánya-

Thököly Imre fejedelem.

városokat is tetemes kincscsel. E fényes sikerek Thököly helyzetében nagy változást okoztak. A török elismerte Felső-Magyarország fejedelmének oly feltétel alatt, hogy évenként 40,000 tallér adót fizet, a bécsi kormány pedig fegyverszünetet kötött vele, a mely a Garamtól keletre fekvő országrész birtokában hagyta; Thököly tehát Felső-Magyarország tettleges fejedelme lett (1682).

A török háború kitörése. Thököly e fényes sikerei után is hajlandó lett volna a bécsi kormánynyal kibékülni. A bécsi miniszterek azonban oda törekedtek, hogy a portával a vasvári békét megújítsák és azután az elszigetelt Thökölyt tönkre tehessék és a magyaroknak adott minden kedvezményt visszavehessenek. Azonban a török akkor már nem volt hajlandó a békét megújítani. Azok a sikerek, a melyeket Thököly elért csekély török segítséggel, a szultánban reményt ébresztettek, hogy a német császár hatalmát könnyű szerrel megtörheti és ezért 1683. nagy hadjáratára megtette az előkészületeket.

Midőn a császári követek egymás után küldötték jelentéseiket, hogy a háború kikerülhetetlen, a rövidlátó miniszterek még mindig bíztak a békében. A háború előkészítéséhez csak az utolsó perczben fogtak, midőn a hatalmas török sereg — 300,000 főre becsülték — már megindult Belgrád felé. Megbecsülhetetlen szolgálatot tett ekkor a kereszténységnek XI. Incze pápa. Az ő közbenjárására kötött XIV. Lajos a császárral hosszabb fegyverszünetet; az ő követe bírta rá Szobieszki János lengyel királyt, hogy Lipóttal védő- és daczszövetséget kössön és hogy követének nem sikerült az udvart Thökölyvel kibékíteni, csak a bécsi minszterek rövidlátóságának volt köszönhető. Kara Musztafa nagyvezér Eszéknél fogadta nagy kitüntetéssel Thökölyt és ezután tőle elválva Győr felé indult. A császári hadak — 25—30,000 ember. — *Károly,* lotharingiai herczeg vezérlete alatt először a Rába vonalát tartották megszállva, de csakhamar Bécs védelmére visszahúzódtak, mert a bécsi udvar csak az örökös tartományok védelmére gondolt. Ez volt az oka, hogy a nádor és más főnemesek vezérlete alatt álló és a háborúért lelkesedő magyar hadak magukra hagyatva, csakhamar szétoszlottak és Magyarország néhány erődített hely kivételével vagy a töröknek vagy a Duna balpartján működő Thökölynek behódolt.

Bécs ostroma. A bécsi udvar sokáig nem volt tisztában a török hadi tervével: kezdetben azt hitte, hogy Győr elfoglalása lesz a hadjárat czélja. De midőn észrevette, hogy a török Bécs ellen készül, az udvar sietett Linzbe menekülni és a város védelmét *Starhemberg Rudiger* nevű vitéz katonára bízta. A török július közepén zárta körül Lipót székhelyét. Az ostromot azonban lanyhán folytatta; nem rohammal, de kiéheztetéssel akarta hatalmába keriteni. Ily módon időt engedett a császáriaknak arra, hogy fölmentő sereget gyűjtsenek. Német birodalmi hadak szaporították Károly herczeg seregét és midőn a lengyelek is megérkeztek királyuk vezér-

lete alatt, szeptember havában (12-én) megkezdődött a fölmentő harcz. A török sereg legjava a lengyeleket támadta meg; ezeknek vitéz ellenállása és rohama döntötte el az ütközetet, a mely a török teljes vereségével végződött. Kara Musztafa összes tábori felszerelésének hátrahagyásával menekült és vad futásban követte serege.

Lotharingiai Károly.

A párkányi győzelem. A fényes győzelem, a melyet a császáriak a törökökön kivívtak, a bécsi udvart nem hevitette harczra; ezért Lipót követét titokban utasította, hogy kössön a nagyvezérrel békét. Ez azonban elég erősnek érezte magát a háború folytatására és a békeajánlatot nem fogadta el. A császáriak tehát kénytelenek

voltak a háborút folytatni. Károly herczeg és János király hadai követték a törököt. Párkánynál mintegy 20,000 török útjokat állotta, de mivel Thököly, a kit vártak, segitségükre nem jelent meg, súlyos vereséget szenvedtek. Thököly e magatartásának az volt az oka, hogy János király közvetitésével akkor újra a bécsi kormánynyal lépett alkudozásba, de természetesen megint sikertelenül. A párkányi diadal után a német-lengyel hadak Esztergomot rövid ostrom után elfoglalták. Ezzel az 1683-ki hadjárat végett ért és a lengyel hadak Felső-Magyarországon keresztül pusztitva-rabolva hazájokba visszatértek.

Thököly elfogatása. A törökök súlyos vereségei megrendítették Thököly helyzetét is. Midőn pedig Lipót amnesztiát hirdetett mindazoknak, a kik hűségére visszatérnek, a fölkelő vezér számos párthive tért vissza a király hűségére. A következő évben pedig, a törökök új nagyvezére, a ki a halálra itélt és kivégzett Kara Musztafa helyét foglalta el, Thökölyt a szerencsétlen háború okozójának nyilvánitván a nagyváradi pasa által elfogatta. Ekkor nemcsak az egész felvidék került a császáriak birtokába *Munkács* kivételével, a melyet neje védett, hanem hű kuruczai is a királyi hadakhoz pártoltak.

A sz.-liga. Mig ily módon a török önmagát gyengitette, a magyar király XI. Incze pápa közbenjárására a lengyelen kivül új szövetségest nyert Velenczében. Az új szövetséget *sz. ligának* nevezték; a szövetségesek mindegyike kötelezte magát, hogy a háborút a török ellen önállóan viseli és békét szövetséges társainak beleegyezte nélkül nem köt. Ily módon tehát a bécsi udvar megokolatlan békés hajlamainak útja volt vágva. A szövetségesek hadjáratai közül a legnagyobb fontosságú volt a magyarországi. Károly herczeg több kisebb váron kivül elfoglalta az erős *Érsekujvárt* és 1686-ki hadjáratának czéljául Buda megvivását tűzte ki.

Budavár visszavétele. Midőn hire terjedt, hogy a törökverő Károly herczeg a török birodalom egyik kulcsát akarja elfoglalni, dicsőségre vágyodó harczosok mindenfelől özönlöttek táborába. Nagy számmal voltak ott a kuruczok is, a kik vezérök elfogatása miatt haragudtak a törökre. A vár védőjének élén az ősz, de vitéz *Abdi* (Abdurrahman) pasa, egy renegát állott; parancsszavának 10—16,000 válogatott török katona engedelmeskedett. Az ostrom június havában kezdődött; a következő hónapban a vár külső bástyái a keresztények birtokában voltak; ekkor Károly herczeg Abdit felszólitotta, adja föl a várat. A vitéz basa azonban a kivánságot elutasitotta. Tette azt

annál inkább, mivel tudta, hogy a fölmentő sereg már közeledik. Csakugyan meg is jelent *Szulejman* nagyvezér mintegy 50,000 emberrel. Károly körülsánczolta táborát és a török vezér nem is mert ellene támadást intézni. Megkisérlettte tehát, hogy legalább néhány ezer janicsárt juttasson be a várba; azonban a vállalkozó 2000 közül alig 300 érte el a czélját. E közben a vivás folytonosan tartott. A belső vár falain is nagy rések támadtak. Az első nagy roham ugyan nem sikerült, de Károly herczeg ezt szept. 2-án megújitotta; ez d. u. 3-kor kezdődött és az ostromlók fényes győzelmével végződött. Abdi pasa válogatott katonáinak élén harczolva esett el, de a várat megmenteni nem tudta; a félhold róla eltünt és helyét ismét a kereszt foglalta el.

A második mohácsi csata. Budavár visszafoglalása lesujtó hatással volt a törökökre. Szulejman sietve menekült Belgrádba. A császáriak pedig még ebben az évben néhány kisebb erősséget foglaltak el. 1687. pedig már az a terv merült föl, hogy Belgrádot kell a töröktől elvenni. Mivel azonban még számos magyar vár volt török kézen, *Eszék* bevételét tűzték ki a hadjárat czéljául. Midőn Károly hadai Eszék elé érkeztek, azt nagy török had tartotta megszállva. A császáriak visszavonultak, a mire a törökök elhagyták megerősitett állásukat és követték őket. *Mohács* közelében történt az összeütközés, a melyben a császáriak újabb fényes győzelmet vivtak ki. 8000 török födte a csatatért, 2000 pedig foglyul esett.

Az eperjesi vérengzés. Buda visszavétele, a császári hadak fényes győzelmei nemzetünket nem töltötték el lelkesedéssel, mert a bécsi miniszterek ismét régi eljárásukat kezdték követni; a protestánsokat üldözni kezdték, az 1681-ki törvényeket semmibe sem vették; acsászári hadak pedig sarczolták újra az országot. De a legborzasztóbb tettekre ragadtatta el magát *Karaffa* császári tábornok. Ez ember telve volt gyülölettel a magyarok iránt. „Ha tudnám — ezt szokta mondani — mikép van ereim közt csak egy is, a melyben kimélet rejlik a magyarok iránt, azt azonnal kimetszeném és a tűzbe dobnám". Midőn Felső-Magyarországba rendelték, ott már Munkácsot kivéve, mindenki a király hűségén volt. Azonban az önző és kegyetlen embernek épen ez nem tetszett; ő zavarokat akart volna támasztani, hogy benne halászhasson. Midőn pedig ez nem sikerült, maga koholt összeesküvést és ennek elnyomása végett Bécsből engedélyt nyert rendkivüli törvényszék fölállitására azok ellen, a kik az általános amnesztia után is még a király hatalom ellen törnének. Ez utóbbi záradékkal a vérszomjas ember nem igen törődött, hanem azokat, a kik vagyono-

sabbak voltak és Thökölyvel egykoron összeköttetésben állottak, elfogatta; tölük kinzások által vallomásokat csikart ki és vagy ezek vagy hamis tanuk vallomása alapján az elfogottakat jószágvesztésre és halálra ítélte. Már többen mint huszan estek kegyetlenkedésének áldozatául, midőn merészsége növekedtével már az ország első tisztviselői ellen is kivetette hálóját; azokat is gyanúba akarta fogni. Ez Bécsben is feltünt, a hol épen akkor a magyar királyság örökössé tételének tervével foglalkoztak. Mivel azt hitték, hogy e tervük ellenzésre fog találni, mig az eperjesi vértörvényszék fennáll, ezt fölosztották, de azért Karaffát, a ki hosszas ostrom után Munkácsot is elfoglalta, nemhogy megbüntették volna, hanem magasabb katonai rangra emelték.

A királyság örökössé tétele. A Habsburgoknak már I. Ferdinánd óta tervök volt a királyságot családjukban örökössé tenni; ezért is minden koronázáskor voltak a rendek és király közt ez ügyben tárgyalások. Czéljokat elérniök azonban nem sikerült, Buda visszafoglalása után végre I. Lipót elérkezettnek vélte az időt, a midőn a nemzet hálájára és ellenálló képességének meggyengülésére számitva, családja e régi vágyát teljesitheti. *Eszterházy* nádort és *Szécsényi* primást nyerte meg először tervének és azután 1687. Pozsonyba országgyülést hitt egybe és a királyi előterjesztésekben adta tudtára kivánságát. A rendek némi tanácskozások után ezt teljesitették; lemondottak a szabad királyválasztás jogáról és elfogadták, hogy a királyi hatalom a Habsburg-dinasztiának férfi-ágában az első szülöttség rendje szerint örökös; a férfi-ág kihalta esetén azonban a szabad királyválasztás joga a nemzetre visszaszáll. Lemondtak még a rendek az aranybullában foglalt fegyveres ellenállás jogáról is; módositották a királyi hitlevél szövegét és azután az ifjú *József* főherczeget mint Magyarország örökös királyát megkoronázták.

A felszabadító háború folytatása. A török háború az országgyülés tartama alatt sem szünetelt. Eger elfoglalása után Munkács is a császáriak birtokába került. E várat *Zrinyi Ilona* több évig hősiesen védte és csak mikor a várbeliek élelmi szerei fogytán voltak, adta fel oly feltétellel, hogy gyermekeinek *Rákóczy Ferenczneknek* és *Juliannának* birtokai biztositttatak. A következő évben Károly herczeget a fővezérletben Miksa Emmanuel bajor választó váltotta fel, a ki elfoglalta Nándor-Fehérvárt és a Balkán-félszigeten lobogtatta a győztes császári zászlókat. Badeni Lajos pedig a rákövetkező évben egész *Nisig* nyomult előre és a bécsi udvar már arról álmodozott, hogy kiszoritja Európából a törököt. E végből a Balkán-

félszigeti kereszténveket is föl akarta a törökök ellen lázitani, szerzett is köztük egy pártot, a melynek élén *Csernovics Arzén* ipeki patriarka állott. A nagyszabású terveket azonban tönkre tette az 1690. év.

Erdélyi állapotok. Apafy és mindenható tanácsosa *Teleky* még Bécs fölmentése után is ragaszkodott a török fenhatósághoz, mert igy akarta Apafy a fejedelmi széket fia részére biztositani. Másrészt azonban Teleky Lipót király kegyét is kereste. Ez alkudozásoknak az vetett véget, hogy a lotharingiai herczeg a mohácsi győzelme után Erdélybe vezette hadait és Apafyt a *balázsfalvi* szerződés elfogadására kényszeritette. E szerint Erdély 12 várába császári őrséget fogad be; a törvényesen bevett négy felekezet; vallását szabadon gyakorolhatja; Apafy és fia a fejedelmi hatalmat megtartja. A császári hadak további győzelmei a császári kormányt még követelőbbé tették. Karaffa a fejedelemtől hűségi nyilatkozatot csikart ki; Apafy fiának fejedelemségéről pedig semmit sem akart tudni. A balázsfalvi szerződés értelmében Apafy árnyék fejedelemmé lett; nem is élte túl sokáig. 1690. meghalt. A török ekkor Thökölyt nevezte ki erdélyi fejedelemmé; az új nagyvezér pedig nagy hadsereggel igyekezett a császáriakat a Balkán-félszigetről kiszoritani. Thököly *Zernyestnél* Heiszler és Teleky seregét megverte és magát az erdélyi rendek által fejedelemmé is választatta. A császári vezér Badeni Lajos, nehogy Erdély elveszszen, a Balkán-félszigetet védtelenül hagyván Erdélybe nyomult. Thökölyt onnan kiszoritotta ugyan, de a szerbiai és havasalföldi várakat, magát Belgrádot is elvesztette. Thököly e támadásának az volt a haszna, hogy Lipót kénytelen volt Erdély ügyeit (1691.) ünnepies okiratban biztositani. A Lipót-féle diploma értelmében Erdély szabadságait megtartják; Erdélyt egy kormányzó fogja kormányozni, a kit a király az országgyűlés jelöltjei közül nevez ki; a hadügyek élén külön katonai kormányzó áll; a négy bevett vallás szabad marad; béke idején az ország 50,000 tallér adót fizet.

A háború vége. 1691. Badeni Lajos *Zalánkemén* mellett véres győzelmet aratott a törökökön, de azután több éven át mindkét részről lanyhán folyt a háború. A magyarországi várak a Maros és Tisza közti részt kivéve, lassanként a magyar király birtokába kerültek ugyan, de döntő csapást egyik fél sem tudott a másikra mérni mindaddig, mig a császári hadak *Jenő* szavojai herczegben ismét ügyes és derék hadvezért nem kaptak. 1697. vette át a fővezérletet a herczeg; ugyanakkor, midőn *Musztafa* szultán is élére állott

hadainak, hogy az elődei alatt elveszett birtokokat visszafoglalja. A török némi habozás után a Tisza mentén fölfelé haladt és Zentánál hidat veretett, hogy az ország keleti részébe nyomuljon, a hol a nép, elégületlensége miatt, a táborban lévő Thökölyhez csatlakozhatott volna. A császáriak éppen akkor értek Zenta alá, midőn a török szultán a tüzérséggel és a lovassággal átvonult a hidon. Jenő herczeg azonnal támadásra vezette hadait s mivel a török sereg meg volt oszolva, könnyű szerrel fényes győzelmet vivott ki. 20,000 török elesett és valami 10,000 a Tiszába fult. Nagymennyiségű lövőszer, ágyú, eleség pedig a győztesek kezébe került. A szultán látva övéinek pusztulását, hadainak maradványaival sietett Temesvárra és onnan Belgrádba.

Jenő szavolyai herczeg ifjúkori arczképe.

A karloviczi béke. A zentai csata a török erejét rendkivül meggyöngitette. De Lipót országait is megviselte a hoszszú háború. Azonkivül Európa nyugati részein is fontos ügyek kötötték le a magyar király figyelmét. Ez volt az oka, hogy mindkét háboruskodó fél hajlott a békére, a melyet Karlovicz közelében, szabad mezőn épitett faházban hosszas alkudozás után megkötöttek. A magyar királyt többször megújitott törvényeink daczára ismét csak németek képviselték. A béke feltételei szerint Magyarország a Maros és Duna közének, továbbá a Boszut folyóig terjedő kis résznek kivételével a magyar király uralma alatt marad, a két uralkodó alattvalói mindkét országban szabadon kereskedhetnek; a bujdosók pedig a határoktól távolabb telepitendők le. Thököly neve a békében elő sem fordul; daczára a nagy szolgálatoknak, a melyeket a töröknek tett, róla senki sem gondoskodott. Miután a bécsi kormány a fogoly Heislerért, nejét Zrinyi Ilonát szabadon bocsátotta, Konstantinápoly-

ban telepedett le; de a császári követ unszolására később Ázsiába *Nikomédiába* (Iszmid) kellett költözködnie, a hol előtte a hős lelkű önfeláldozó Zrinyi Ilona, hét évvel később pedig ő maga is meghalt.

A Kollonics-féle kormányrendszer. A bécsi minístereket a törökökön kivivott ennyi győzelem még elbizakodottabbakká tette. Már a trónörökösödés törvénybe iktatása után úgy bántak hazánk-

Kollonics Lipót.

kal, mint örökös tartománynyal. Hogy a kormányzás e módját rendszerbe foglalják, *Kollonics* elnöklete alatt egy bizottságot neveztek ki (1688.) és feladatává tették, hogy Magyarország számára új kormányzati rendszert dolgozzon ki. Kollonics eleinte katonának készült, később papi pályára lépett. Bár magyar születésű, de rendkivüli magyar gyűlölő volt. Nem csoda tehát, hogy a munkálat, a melyet a bizottság készített, a magyar alkotmány eltörlését és a

magyar nemzet elgyengitését, talán elpusztitását eredményezte volna. Életbe léptetését az 1690-ki vereségek elodázták, de Kollonics, a kit időközben a király az esztergomi primási székre emelt és a magyar ügyekben csaknem egyedüli tanácsadójává tett, a mint a háború ügye jobbra fordult, munkálatát részenkint igyekezett életbe léptetni. Az elpusztult városokba, elhagyott vidékekre idegeneket, különösen németeket telepitett le. Betelepedtek hazánk déli részeibe és a Duna menti városokba azok a szerbek, a kik a Balkán-félszigeten időző császáriak mellé állottak és 1690 után a török boszújától tartva, ideiglenesen hazánk területére menekültek.

Kollonics, hogy a magyar nemzetet, a mely a hosszas háborúk alatt annyit szenvedett, még jobban elszegényitse, kiküldötte az új szerzeményi (neo-acquistica) bizottságot. Ennek feladata volt, hogy a töröktől visszafoglalt területeken a birtokviszonyokat szabályozza; a mely földesúr birtokjogát be tudta bizonyitani, váltságdij mellett birtokát visszakapta; a többi birtokok pedig királyi birtokokká tétettek. Az óriási kiterjedésű királyi birtokokat vagy idegeneknek adományozták vagy idegeneknek eladták. Ily eszközökkel igyekezett Kollonics a magyarságot saját földjéről kiszoritani és elnémetesiteni.

Széchényi Pál. Kollonics javaslatának egyik sarkalatos pontja volt az is, hogy a hosszas háborúk alatt kimerült ország a király összes országaira kivetett adónak egy harmadát, körülbelül 4 millió forintot fizessen és hogy ezt az adót részben a nemesség vállaira róják. E javaslat elfogadása végett a főurakat Bécsbe hivták. A gyűlésnek maga Kollonics terjesztette elő a javaslatát. A Wesselényi-féle szövetkezés tagjainak, a pozsonyi és eperjesi vértörvényszékek áldozatainak sorsa lebeghetett a tanácskozó főurak szeme előtt, midőn némán hallgatták meg a mindenható kormányférfiú szavait. Már ekkor ránehezedett volna az országra e nagy adóteher, ha nem akad a főurak közt egy bátor férfiú, *Széchényi Pál* kalocsai érsek, a ki megjelent királya előtt és határozott szavakkal adta elő, hogy Kollonics tervei azt az alkotmányt forgatják ki valójából, a melyre Lipót megesküdött. A király igazat adott az érseknek és az adójavaslat végrehajtása elmaradt. De csak egy időre. Kollonics minden további tárgyalás nélkül kieszközölte a királynál, hogy rendeletek útján hajthassa be a tervezett adókat, sőt tetézte a bajt még azzal is, hogy újra behozta a fogyasztási adókat.

Általános elégületlenség. Mindezek az adók leginkább a szegény nép vállait nyomták, a vármegyék szedték be őket, tehát a nemes-

ségét is nagy részt a jobbágyokon vették meg. Sokan közülök kifosztatván mindenökből, kóbor, rabló életre, igazi szegény legényi életre vetemedtek. Az udvar igyekezett ugyan a nemesség és jobbágyság közti ellentétet fokozni, de a nép mégis belátta, hogy a német kormány a szenvedéseinek okozója. Siralmas versekben adott mély fájdalmának kifejezést és ha egyes helyeken kinzói ellen fegyvert is fogott, jobbára békésen tűrt mindaddig, míg végre nem akadt, a ki élére állott. Ez volt II. *Rákóczy Ferencz.*

II. Rákóczy Ferencz. Nagy vagyonánál, apai és anyai ágon való leszármazásánál fogva is legalkalmasabb volt a magyar elégületlenség vezetésére II. Rákóczy Ferencz. Atyai nagyapja II. Rákóczy György Erdély fejedelme volt, a ki a török elleni harczban lelte halálát; anyai nagyapja, Zrinyi Péter pedig a magyar önállóságért Bécs-Ujhelyben szenvedett vértanú-halált. Midőn Munkács elfoglalása után anyjától, Zrinyi Ilonától elszakitották, Kollonicsot rendelték gyámjává. A gyám a csehországi neuhausi jezsuita kolostorban neveltette. Midőn a kolostorból kilépett, anyja már Kis-Ázsiában volt. Ugyanabban az évben egy német herczegasszonyt (hessen-rheinfelsi Sarolta Amáliát) vett nőül és mivel látta, hogy Bécsben származása miatt mily ferde szemmel nézik, nagy kiterjedésű jószágaira vonult és visszavonultan élt.

Rákóczy fogsága. De bárhogyan igyekezett is a közügyektől távol maradni, a körülmények akaratánál erősebbek voltak. Mint Sáros vármegye örökös főispánjának, hivatalos állásánál fogva is, sokakkal kellett érintkeznie. Leginkább megnyerte bizalmát *Bercsényi* gróf, a felvidék egyik legnagyobb földesura. Bercsényi, a ki azelőtt buzgó királypárti volt, élénk szinekkel festette előtte a haza elnyomott állapotát. De mindketten tudták, hogy a magyar nép sokkal jobban el van gyengülve, semhogy felszabadulását önerejéből képes volna fegyverrel kivívni. A felszabadulás csak külföldi támogatással lett volna kieszközölhető. Éppen ekkor nyilt reá alkalom. Lipót király háborúban állott a francziákkal. A francziák már előbb tettek Rákóczynak igéreteket, de ő ridegen visszautasította. De midőn Bercsényi rábeszélése tétlenségének elhagyására birta, levelet irt a franczia királynak és külügyministerének. A leveleket *Longueval* nevű kapitánynak adta át, a ki gyakrabban ellátogatott hazájába, Belgiumba és a ki Rákóczy bizalmát meg tudta nyerni. Longueval azonban a bécsi udvar kéme volt s a Rákóczy leveleit, valamint az azokra adott választ Bécsben megmutatta. Midőn pedig egy második levéllel ment Párisba, Linzben magát elfogatta. A bécsi

ministerek, a kik keresve keresték az alkalmat a magyar főúr megsemmisitésére, kiadták ellene az elfogatási parancsot. Éjnek idején ütött rá a német katonaság és ágyából hurczolták (1701) az eperjesi tömlöczbe és onnan Bécs-Ujhelybe ugyanabba a börtönbe, a melyben anyai nagyapja sinylődött. Vele együtt többen is fogságba kerültek, de Bercsényi, a ki szintén az elfogandók közt volt, idejében Lengyelországba menekült.

II. Rákóczy Ferencz megszabadulása. A fogoly Rákóczy ügyében ismét idegen vérbiróságot állitottak föl. Azonban Rákóczy neje mindent elkövetett férje kiszabaditására. Fölkérte a császár külföldi szövetségeseit közbenjárásra, a kik ezt nem is tagadták meg; fölkereste a bécsi ministereket, de mindez nem használt. Ekkor azt a hirt terjesztette, hogy a császári pár maga is sajnálja Rákóczyt és nem bánná, ha megszökhetnék. Ez a kósza hir elterjedt és lehetővé tette, hogy a fogoly őrizetével megbizott *Lehmann* kapitány a szökést elősegitse. Rákóczy veszedelmek és különféle kalandok után Felső-Magyarországon át szerencsésen eljutott Lengyelországba. Lehman tettéért kegyetlenül meglakolt, mert felnégyelték; az áruló Longueval pedig szép horvátországi birtokot kapott tette jutalmául. Midőn a bécsi kormány Rákóczy szökéséről értesült, mindent elkövetett, hogy kézre kerítse; 10,000 frt jutalmat igért annak, a ki élve és 6000-et annak, a ki halva keríti kézre. De ez nem használt. Ekkor tehát az idegen biróság Rákóczyt és Bercsényit távollétében is fej- és jószágvesztésre itélte.

A fegyveres fölkelés. Bercsényi és később Rákóczy is lengyelországi tartózkodásuk idején érintkezésbe léptek a franczia varsói követével és a franczia király segitségét igyekeztek megnyerni. Ezalatt Magyarország északkeleti részében a súlyos adókkal terhelt és katona-fogdosással zaklatott köznép *Esze Tamás* és *Kis Albert* nevű vezéreikkel a fegyveres fölkelés gondolatával foglalkozott. Küldöttei fölkeresték Rákóczyt és Bercsényit, őket az országba hivták és addig is legalább zászlókat kértek. Rákóczy „az Istenért és szabadságért“ felirattal ellátott zászlókat küldött azzal a meghagyással, hogy ezeket csak akkor bontsák ki, ha megadja rá az engedélyt. A nép azonban ezt nem várta be; lelkesen nyult a fegyverhez; a királypárti nemességet üzőbe vette és Moldva felé húzódott, hogy a Thökölynek ott időző egykori párthiveivel csatlakozzék. A nemesség sietett a várakba menekülni; csak *Károlyi Sándor*, Szatmár vármegye főispánja szervezte az ellenállást; *Dolhánál* a fölkelők egy csapatját szét is kergette s azután az el-

foglalt zászlókkal Bécsbe sietett, hogy ott a nép számára engedményeket eszközöljön ki. Ezalatt Rákóczy is megjelent az ország határán. A nép ezrével tódult eléje és üdvözölte mint szabadítóját. Miután Bercsényi franczia pénzt és néhány száz zsoldost hozott be az országba, a kuruczok megkezdték az előnyomulást. *Munkács*-nál Rákóczy csak nehezen kerülte el a fogságba esést. Eleinte a nemes-

II. Rákóczy Ferencz.

ség a fölkeléssel szemben tartózkodó maradt, mivel azt parasztfölkelésnek tekintette; de midőn a vezérlő fejedelem kiáltványában közhirré tette, hogy a haza szabadságáért ragadt fegyvert, a nemesség is melléje állott. Csakhamar Károlyi is csatlakozott a fölkeléshez. Ez idő óta futó tűzként terjedt az szét az egész országban s Rákóczy hadai még ugyanabban az évben (1703.) egész a morva határig kalandoztak. Az országban csak a bevándorolt szerbek és

a várakban meghúzódó német katonák voltak a kuruczok ellenségei. Amazokat hiába igyekezett Rákóczy igéretekkel, biztatásokkal ügyének megnyerni. Patriarchájok a bécsi udvartól többet remélt, mint a kuruczoktól és ezért hitsorsosait Rákóczy ellenségeivé tette.

A fölkelés második évében Erdély nagyobb része is Rákóczy-

Károlyi Sándor.

hoz csatlakozott, őt Gyula-Fehérváron fejedelmévé választotta és a német csapatokat *Rabutin* vezérökkel együtt a várakba szorította A Dunántúli vidéket Károlyi hóditotta meg a kuruczok számára. A kegyetlen *Heister* császári vezér rövid idő alatt kiszorította ugyan őket, de *Ocskay* és *Forgách* kurucz vezérek ezt az országrészt is csakhamar visszaszerezték és miután Bercsényi *Ricsán* császári

vezér csapatait Szakolcza közelében tönkre tette, a kuruczok Bécs váráig kalandoztak és pusztítottak.

Az első békealkú. A kuruczok e sikerei, de még inkább a császár szövetségeseinek Angliának és Hollandiának közbenjárása

Bercsényi Miklós.

a béke érdekében, a császárt ministerei ellenzése daczára hajlandóvá tették a békére. Széchényi Pált bizta meg a békeértekezlet előkészítésével. Rákóczy a nemzet összes sérelmeinek orvoslását követelte; biztosítékul pedig, hogy e sérelmeket nem fogják megújítani, azt kivánta, hogy Erdély a magyar király fenhatósága alatt külön fejedelemséggé tétessék és a közvetitő külföldi hatalmak az

udvar igéreteiért kezességet vállaljanak. A békeértekezlet *Selmeczbányán* jött létre, de a bécsi ministerek makacssága folytán eredménytelenül oszlott föl. A háború tehát tovább folyt. A kuruczok *Nagy-Szombatnál* a soraikban harczoló németek elpártolása miatt vereséget szenvedtek ugyan, de azért csakhamar urai lettek ismét a helyzetnek. Ez a körülmény is hozzájárult, hogy Lipót halála (1705.) előtt fiának és utódjának, Józsefnek azt a tanácsot adta, egyezkedjék és béküljön ki a magyarokkal. Soha nemzetünk egyik királyunk alatt sem szenvedett annyit, mint Lipót hosszú uralma alatt. Soha a királyi szót és igéretet nem szegték meg annyiszor, mint Lipót idejében.

9. Visszapillantás.

A vallás- és egyházi ügyekre. Luther tanai már 1520. elterjedtek a szászok közt. Az új tanok követőire akkor kemény büntetést szabtak az országgyűlések, de valamint a többi, ez időben alkotott törvények nem léptek életbe, úgy e büntetést sem alkalmazták. Az új vallás terjedésére a mohácsi vészt követő idők nagyon alkalmasak voltak; a püspökségek megüresedése, az ország ketté szakadása ezt előmozditották. A katholiczizmus emelésére I. Ferdinánd és a főpapok igen sokat tettek ugyan, de azért a protestantizmus gyorsan elterjedt. Ennek mngakadályozására *Oláh Miklós* esztergomi érsek a király beleegyezésével 1551 jezsuitákat hozott be, kik az ifjúság nevelése és a katholiczizmus terjesztése érdekében ritka buzgalommal és eredménynyel fáradoztak. János Zsigmond uralma alatt terjedt el Erdélyben az unitárius vallás és lett egyenlő rangúvá a katholikus és protestáns vallással. Az új vallás elterjedésével megkezdett surlódásoknak egyelőre a *bécsi béke* (1604) vetett véget, a mely a protestánsoknak mindenütt szabad vallásgyakorlatot biztositott.

A bécsi béke után is több oldalról ellenséges hangulat keletkezett a jezsuiták ellen; ezeknek védelmére kelt *Pázmány Péter*, a ki eleinte maga is jezsuita, később esztergomi érsek és bíboros volt. E nagy egyházi férfiú tiszta, zamatos magyarságú munkái, hatalmas szónoklata, ritka rábeszélő és meggyőző tehetségével oly sikerrel gyámolitotta egyháza ügyét, hogy csupán a főúri családok közül mintegy 30-at téritett vissza a kath. vallásra. E vallási működése mellett az ifjúság czélszerű nevelésére is nagy figyelmet forditott. Bécsben maga is virágzó papnevelő-intézetet, Nagyszombaton

egyetemet alapított. Az újból föléledt vallási surlódásoknak 1645. a *linzi* béke vetett véget, a mely mindkét felekezeti protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot biztosított, templomok, harangok és temetők használatával.

Az ország kormányzására. A mohácsi vész következtében az ország egysége megszünt. A török hódoltsági területen a kormányzás olyan volt, mint Törökország egyéb részében; csakhogy a keresztény lakosokban fenmaradt a többi keresztényekkel való összetartozás érzete. A királyi Magyarország névleg ugyan egészen független volt a király többi országaitól. Tettleg azonban egészen másképen alakultak az állapotok. Ennek okai királyaink voltak. *A királyi méltóságot*, ámbár a dinasztia folytonosan az örökséget vitatta, e korban nagyobbára választás útján töltötték be. A megválasztott király kormányzója volt az országnak, de mivel a Habsburgok mindig külföldön, különösen Bécsben laktak, német tanácsadóiknak befolyása alatt állottak és azok tanácsai szerint iparkodtak Magyarországot is kormányozni. Mivel pedig az idegen tanácsosok a Habsburgok örökös tartományaiban szélesebb hatalomkörrel bírtak, ezt hazánkra is kiterjeszteni iparkodtak.

A királyok hatalmi törekvéseinek legnagyobb akadályai voltak az *országgyűlések*. Az országgyűlést az 1608-ik törvények újból szabályozták. Az országgyűléseket két házra osztották, megszabták, hogy kik lehetnek tagjai a főrendek és kik a karok és rendek táblájának. A rendes országgyűléseken kívül, különösen a XVI. században részleges országgyűléseket is tartottak, különösen egyes, a törököktől veszélyeztetett vidékeken.

A nádor működése, bár körülírva pontosan nem volt, mindenre kiterjedt; mint választott tisztviselő legalkalmasabb volt a bécsi kormány visszaéléseinek útjába állani. Ezért is Bécsnek egyik főtörekvése volt a nádori széket üresen hagyni. Ha a nádori szék betöltetlen volt, az ország kormányzására kir. helytartót, a birósági teendők végzésére nádori helytartót és a hadi dolgok vezetésére országos főkapitányt neveztek ki. Miként ezek a hivatalok, úgy a *kanczellária* és a kincstartót pótló *nádori kamara* is a bécsi kormánytól váltak függővé. Az országgyűlések és velök az egész nemzet igyekeztek ugyan a függő viszonyt megszüntetni. A bécsi béke ki is fejezte a függetlenséget, ismételten törvénybe is foglalták ezt, de a bécsi kormány mindig talált rá módot, hogy kisebb-nagyobb mértékben megszüntesse.

Buda visszafoglalásáig függetlenebb volt a kormány *Erdélyben*.

A fejedelem saját alattvalói között élt; később még választási feltételeket is el kellett fogadnia. Korlátozta a fejedelem hatalmát az országgyűlés is; ez egy kamarából állott, a melyben a három „nemzet“ magyar, székely és szász vett részt és a melyben a Magyarországból Erdélyhez csatolt részek nemessége által a magyarok voltak túlsúlyban. Azonkívül a kormánytanács is befolyt az ország ügyeinek vezetésébe; Bethlen Gábor óta a felelőssége is ki volt mondva. Megváltozott természetesen a helyzet, midőn Erdély a Habsburgok uralma alá visszakerült. Ez idő óta a parancsnokoló császári tábornok kezébe jutott a legfőbb hatalom.

A török hódoltság a helyi kormányzatot is megváltoztatta. Míg a Jagellok uralma alatt az országban a vezető szerep a főnemesség kezében volt, Buda elfoglalása után ezt elvesztette. Birtokai ugyanis jó részben török kézbe kerültek; birtokainak elpusztulása katonai erejét is megtörte. Ennek következtében az ország védelmét a császári katonaságon kivül főképen a köznemesség és a telekkatonaság, illetőleg ennek organuma a *vármegye* végezte. A vármegye, a mely ekkor már vezetőjét, az alispánt is megválasztja, hatalmába keritette a főnemesek fölött is a biráskodás jogát és midőn a török uralom megszünt, már teljesen kifejlett autonomiával rendelkezett, a mely később ellene állott az idegen befolyásnak. A vármegye hatalmának növekedésével a köznemesség befolyása is növekedni kezdett az országgyüléseken.

Ugyanezt nem mondhatni a *városokról*, a melyek vagy a török hatalmába vagy a császári parancsnokok befolyása alá kerültek. Azonkivül a nemzetiségi viszonyok is éreztetni kezdték a hatásukat. Egyedül az északi magyarországi városok: Kassa, Eperjes, Bártfa és Lőcse vittek nagyobb szerepet, mint a protestantizmus előharczosai. Később azonban ezek is sokat vesztettek jelentőségükből,

A *jobbágyok* visszanyerték ugyan a szabad költözködés jogát, de azért nemcsak a törököktől, de földesuraiktól is sokat kellett szenvedniök. Helyzetök javitása csak a következő időkben vált a kormánynak, később pedig a nemességnek törekvésévé.

Az igazságszolgáltatásra. A Habsburgok trónrajutásakor legfőbb bíróságaink a hétszemélyes tábla s a királyi tábla voltak. De mivel e törvényszékek a háborús időkben csak igen ritkán jöttek össze, a biráskodást nagyobbára a megyei bíróságok végezték; azokat a rendkivüli törvényszékeket, a melyeket a bécsi kormány állitott föl, a nemzet sohasem tekintette törvényeseknek. A megyei törvényszékek eljárásukban, bár soha törvényerőre nem emelkedett,

Verbőczy Hármas könyvét tekintették zsinórmértékül és ily módon az igazságszolgáltatásban bizonyos egyöntetűséget hoztak létre. Mivel azonban a másfél száz év alatt az országban igen sok dolog változott meg, az igazságszolgáltatás terén az újitások szüksége nagyon is égetővé vált.

A honvédelemre. A mohácsi vész után jó ideig törvényeink nem alkotnak új honvédelmi elemet. Elméletben érvényben marad ugyan a banderiális hadszervezet, de a zászlós urak birtokaiknak elpusztulása következtében felhagynak a banderiumok kiállításával, sőt váraikat is jobbára átadják a királynak, mivel az állandó őrség fentartása anyagi erejöket meghaladja. A banderiumok és a magyar várőrség helyébe lép az idegen zsoldos hadsereg, a mely rakonczátlankodásaival és rablásaival annyi nyomornak lesz okozójává. A Jagellok korából fenmarad azonban a telekkatonaság és a nemesi fölkelés. A telekkatonaság teljesen a vármegye hatalmába kerül. Az általános nemesi fölkelés soha létre nem jön, mert királyaink nem állanak a hadsereg élére; e helyett a nemesség az ország egyes részeiben mindig fegyverre kel, valahányszor az illető vidéket. a török veszélyezteti. Új katonai elem is merül föl ebben a korszakban; ez a *hajdú* és a *rácz* elem. Amaz a törökök által földönfutóvá lett magyar jobbágyokból és nemesekből, emez a Szerbiából a török elől hazánkba menekülő egyénekből alakult. A hajdúk zsoldos katonák voltak, a kik azonban soha hazájuk ellen fegyvert nem fogtak; ők voltak a legerősebb fegyer Bocskay, Bethlen, Rákóczy kezében. A ráczok mindig a bécsi udvar eszközei maradtak és nem egyszer a magyarok legelkeseredettebb ellenségeinek bizonyultak. Belőlük kerültek ki a *határőrök*. A határőrök a török kiüzése után a Száva és Alsó-Duna mentén letelepitett lakosok voltak, a kik a földeket katonai szolgálat teljesitése fejében kapták.

Nagy jelentősége volt az 1649-ki törvénynek, a mely a végek védelmét az uralkodónak engedi át. Eddigelé a végek védelme a nádorra volt bízva; e törvény a nádor katonai hatalmát csak a nemesi fölkelésre szoritja; egyebekben pedig az egész honvédelmi rendszert a király s általa a hadi tanács befolyásának szolgáltatja ki. Ez időtől fogva a magyar katonát kivetkőztetik magyar jellegéből és nemcsak hazánkban, de idegen érdekekért külföldön is sikra állitják. Egészen császári katonát csinálnak belőle.

Még a katonai ügyek előtt hatalmába keritette a bécsi kormány a *pénzügyet*. Azon ürügy alatt, hogy a magyarországi katonaság fentartásához az örökös tartományok is hozzájárulnak, a magyar

udvari kamarát a bécsitől függővé tette. Hiába mondották ki az 1608-ki törvények az udvari kamara függetlenségét, az mindig többékevésbbé függő helyzetben maradt.

Az anyagi műveltségre. A gyakori török háborúk és a török kormány kiszopolyozó rendszere a magyarországi lakosokat nagy mértékben elszegényitette. A földművelés sok helyen, a hol azelőtt virágzott, csaknem teljesen megszünt. A török sok ezer munkás kéztől fosztotta meg hazánkat. A mi munkások pedig megmaradtak, a súlyos adókon kivül minduntalan a török, később pedig a kuruczok és labanczok fosztogatásait voltak kénytelenek eltürni. Nem csoda tehát, hogy néha egész falvak lakói elvándoroltak, hogy nagy kiterjedésü vidékek elnéptelenedtek és gazdag szántóföldek parlagon hevertek vagy posványok és mocsarak fenekévé lettek. Nagy akadálya volt a mezőgazdasági fejlődésnek az utak hiánya és csekély biztonsága. Ez okozta, hogy néha az ország egyik részében az éhinség pusztitott, midőn a másikban a fölösleges gabonát a raktárakban a penész pusztitotta el. A forgalmat azonkivül nehezitették a vámok és harminczadok is. Ennek a következménye azután az lett, hogy a magyar kereskedelmi czikkek közül egyedül a bor talált biztos piaczra a külföldön, különösen Lengyelországban. Szerencséjére az országnak a nemes fémeket szolgáltató bányákat a kormány nagy gonddal müveltette, a mi az érczpénzt állandóan szaporitotta.

Az *iparágak* néhánya a nehéz idők daczára fenn tudta magát tartani. Ilyen volt a bőripar és az ötvösség. Az ezüst-, arany- és drágakő-ékszerek ugyanis a vagyonosabbaknál még mindig biztos vevőkre találtak. Éppen úgy keresettek voltak a kardok és egyéb fegyverek. Ellenben a szövőipar már csak az egyszerü, durva iparczikkek előállitásával foglalkozott. Ezért is a főnemesek finom posztóból készitett ruháikhoz a kelmét a nyugati országokból vették.

A szellemi műveltségre. Ámbár a folytonos küzdelmek és a vagyonosság csökkenése a szellemi müveltség fejlődését akadályozták: hazánkban ebben a korszakban is haladás történt a szellemi élet terén. Az az élénk szellemi élet, a mely a Hunyadiak, különösen Mátyás király pártfogása mellett kifejlődött, a mohácsi vész után csakhamar megszünt. Az irodalom újra élesztése, a sajtó és a protestantizmus elterjedésének volt köszönhető. A protestánsok vallásuk terjesztése végett nemcsak vallásos iratokat tettek közzé, hanem a sz. irást is lefordították. A biblia-fordítók közül a legkiválóbb *Károlyi Gáspár*, kinek fordítása *Szenczi Molnár Albert*től kijavitva,

később némileg módosítva, a protestánsok közt még most is közkézen forog. A katholikus bibliafordító *Káldi György*, jóval később élt. Az eredmény, a mit a vallás-reformátorok irodalmi működésökkel elértek, a katholikusokat is hasonló munkásságra buzdították. Ily módon keletkezett a hitvitázó irodalom, a melyben a pálma *Pázmány Péter*, a nagy tudományú esztergomi primást illeti meg.

De nemcsak a vallási, hanem a világi tudományok is találtak pártolókra. Első sorban a történelem volt az, a melyet a korszak irói műveltek. A legrégibb magyar nyelvű történet *Székely Istváné*, a magyar történetírás apjáé volt *Krónika ez világnak jeles dolgairól* (1559.) czimen, a melyben a magyarok történetének is elég bő helyet szán. Tartalmilag értékesebbek azoknak az íróknak történeti művei, a melyek tudományosabb irányt ápoltak, de azért nem is magyar, hanem latin nyelven írták. Ezen írók közül a kiválóbbak *Forgách Ferencz, Verancsics Antal* és *Istvánffy Miklós*, továbbá *Bethlen János* és *Farkas*, ez utóbbiak Erdély történetével foglalkoztak. Érdekesek a XVII. század önéletrajzirói is, a kik közt *Kemény János* erdélyi fejedelem, *Bethlen Miklós* erdélyi kanczellár tünnek ki.

A történelemről az átmenetet a költészetre a *hegedősök* alkotják. Ezek verses formában mondják el az eseményeket és pedig leggyakrabban az igazságnak teljesen megfelelően. Köztük a legismertebb *Tinódi Sebestyén* és *Ilosvai Péter*.

A *költészet* is igazi hivatott művelőkre talált. Közülök a XVI. században a főrangú családból származó *Balassa Bálint Virágénekeivel*, *Zrinyi Miklós*, a költő *Zrinyiász*-ával és *Gyöngyössi István* a *Murányi Vénus* czimet viselő költői elbeszélésével tette nevét emlékezetessé.

Ez időben alapította meg a magyar bölcsészeti irodalmat *Apáczai Cseri János*.

A szellemi műveltségnek fontos tényezője volt ebben a korban is az *iskola*. Ez még egészen a felekezetek kezébe volt adva. Csupán Erdélyben fordítottak rájuk a fejedelmek nagyobb gondot. Magyarországban egyes lelkesebb, áldozatra készebb főpapok és főurak állítottak iskolákat. Külföldön élő királyaink alig törődtek velök. E korszak iskolái közül az első helyet foglalták el a Pázmány Péter által alapított katholikus *nagyszombati egyetem* és a Bethlen-féle protestáns *gyulafehérvári* főiskola, a mely utóbbit azonban a török a II. Rákóczy György ellen viselt háborúban összes kincseitől megfosztott; később *Nagy-Enyedre* helyezték át.

A *művészetek* erős hanyatlásnak indultak. Az *építő művészetnek* Mátyás korabeli remekei a török uralom alatt nagyobbára elpusztultak; csakis romok maradtak fenn A török nem igen épitett, legfölebb mecseteket és fürdőket, a melyeknél azonban nem sok gondot fordított a külső csinre. Csakis oly vidékeken, a hol a török pusztitása nem semmisitett meg mindent, maradtak fenn e korból szebb műemlékeink; ilyenek a *lőcsei városháza* és néhány magánház Lőcsén és Eperjesen, továbbá a *vajdahunyadi várnak* Bethlen idejéből való része.

A festőművészet terén e korban leginkább csak az arczképfestés divott. Legjelesebb festőink voltak e korban *Kupeczky János* és *Mányoki Ádám.*

MÁSODIK RÉSZ.

A HABSBURG-HÁZBÓL VALÓ ÖRÖKÖS KIRÁLYOK.

1. I. József (1705—1711.)

A szécsényi gyűlés. Az ifjú király már atyja utolsó tanácsa, de egyéni hajlamánál fogva is kész lett volna a fölkelő magyarokkal kibékülni; a környezetében mutatkozó ellenállás azonban e készségét csakhamar megtörte és ő is, mint atyja, ministerei által vezettette magát. Trónra léptekor késznek nyilatkozott a magyarok sérelmeit orvosolni és e végből fegyverszünet kötésébe is beleegyezett. Ezt az időt fölhasználta Rákóczy, hogy az ország rendeit *Szécsénybe* országgyűlésre hivja össze. A rendek itt nagy számmal gyültek egybe és Bercsényi javaslatára a lengyel konfederácziok mintájára Rákóczyt vezérlő fejedelmökké választották; melléje egy huszonnégy tagú szenátust meg egy gazdasági tanácsot választottak, rendezték a vallásügyet és az ország kormányzati rendszerét. A szécsényi gyűlés évében a harcztéren is fontos események játszódtak le. *Herbeville* a császáriak új fővezére a kuruczok minden ellenállása daczára keresztül vonult az országon, betört Erdélybe és ott Rabutinnal egyesült, sőt az erdélyieket arra is rákényszerítette, hogy Rákóczyt a fejedelemségétől foszszák meg. Ez a siker a békealkudozásokra is hatással volt.

A nagyszombati békeértekezlet. Az angolok közbenjárására József király újra fölvette a békealkudozások fonalát; az alkudozások színhelye *Nagy-Szombat* volt (1706.). Előzetesen a bécsi ministerek megkisértették a fölkelés fejeit külön-külön maguknak megnyerni. Rákóczyhoz nejét és nővérét küldték el; a többieket is ajándékok által akarták lekenyerezni. Azonban Rákóczy — miként mindig hangoztatta, — nem a saját személyeért, hanem a haza jóvoltáért nyult a fegyverhez. A bécsi ministerek tehát kicsinyes eszközeikkel nem boldogultak és mivel a béke azon garancziáiról, a

melyeket Rákóczy kivánt, semmit sem akartak tudni, a nagy-szombati értekezlet az angol és hollandi követek buzgólkodása daczára is, eredménytelenül oszlott szét

Az ónodi gyűlés. A nagy-szombati békeértekezlet meghiusulta Rákóczyt egyenesen a francziák karjaiba kergette. Mivel a királylyal kibékülnie nem sikerült és a hadviselés, a mely sokszor messze terjedő vidékeket elpusztitott, a népet kimerítette, Rákóczy minden áron külföldi segitséget akart szerezni. A franczia királyt folytonosan sürgette, hogy vele szövetséget kössön, de mindig azt a választ kapta, hogy más uralkodó alattvalóival nem léphet szövet-

Harcz kuruczok és labanczok közt.

ségre. Rákóczy sokáig elhallgatta e föltételt; csakis midőn a saját erejében való bizalom meggyöngült, terjesztette a szenátus elé. Miután a szenátus a Habsburgoktól való elszakadást jóváhagyta, hivta össze a vezérlő fejedelem (1707.) Ónodra az országgyűlést. A gyűlés megnyitása előtt Erdélyben ünnepiesen beigtatta magát a fejedelmi székbe és azután a rá várakozó rendek közé jött. Itt *Telekessy* egri püspök üdvözölte. A rendek eleinte az adóügygyel foglalkoztak. E közben sajnálatos esemény zavarta meg a gyűlés nyugalmát.

Már a gyűlés megnyitása előtt *Turócz* vármegye egy köriratban szólította föl a vármegyéket, hogy a szövetkezett rendektől szakadjanak el. E köriratban a fejedelem ellen is vádakkal léptek föl. Midőn a turóczi köriratot Bercsényi fölemlítette, Rákóczy keserűen kifakadt ellene és a rendektől kért elégtételt. A turóczi követek *Rakovszky* és *Okolicsányi* a vármegyei körirat vádjait bizonyítani igyekeztek. Erre ellenük a fölháborodás oly fokra hágott, hogy Rakovszkyt a gyűlés színhelyén megölték, Okolicsány pedig súlyos sebbel tudott csak kimenekülni. A megmenekült követet más nap halálra ítélték; rajta az ítéletet végre is hajtották; Turócz vármegyére nézve pedig elrendelték, hogy az a szomszédos megyék közt szétosztassék. E sajnálatos esemény után a rendek folytatták tanácskozásukat; megszavazták a háború folytatására szükséges adót és kimondották a Habsburg-dinasztia detronizálását. Új király választásáig pedig az ország kormányát Rákóczyra bízták, helyettesévé pedig Bercsényit választották meg.

A trencséni vereség. A magyar rendek teljesítették a franczia király kívánságát, de mivel XIV. Lajos maga is többször szenvedett véreséget, segítséget nem nyujthatott. A magyarok tehát továbbra is saját erejökre voltak utalva. József király, hogy a fölkelőknek, különösen az ónodi gyűlés határozatának erejét gyengítse, Pozsonyba híveinek országgyűlést hirdetett. Bár a pozsonyi országgyűlésen nagyobbára csak a labancz-pártiak gyültek egybe, a király tanácsadói ezeknek kívánságaival szemben is oly merev magatartást tanusítottak, hogy minden határozat hozatala nélkül kellett szétoszlaniok. A fölkelők küzdelmét ezzel még inkább önvédelmi harczczá tették. Rákóczynak ekkor az volt a terve, hogy a harcz színhelyét Morvaországba teszi át. Azonban vezéreinek ösztönzésére hadait *Trencsén* alá vezette, a hol Heister serege megtámadta. A harcz közben a fejedelem lova elesett és maga alá temette. Bár Rákóczy csakhamar ismét talpon volt, balesete oly rémületet keltett a kuruczok soraiban, hogy azok rendetlen futásban kerestek menedéket.

A trencséni vereség következményei. A trencséni vereség rémhirek költésére szolgáltatott alkalmat és a kuruczok közé belopózott az árulás is, a mi nagy mértékben fokozta gyöngeségöket. Mindezekhez járult a pestis, a mely szintén nagy pusztítást vitt véghez soraikban. 1709. a kuruczok elvesztették a dunáninneni és dunántúli vidéket; árulás következtében Lőcse is a császáriak kezébe került úgy, hogy már az országnak csak észak-

keleti szöglete maradt birtokukban. Rákóczy és Bercsényi már a menekülésre gondoltak. Az előbbi a legnagyobb energiával igyekezett külföldi segítséget szerezni. Ez okból az orosz czárral is alkudozásba bocsátkozott és sürgette tőle a már előbb megigért hadakat. A kuruczok e kétségbeejtő állapotában történt, hogy a császári hadak fővezére és a magyarok engesztelhetetlen ellensége, Heister megbetegedett. Helyébe a seregek fővezérletével az eddigi horvát bánt, *Pálffy János* grófot bizták meg. Pálffy iránt a kuruczok is bizalommal viselkedtek; azért midőn ő ajánlotta, hogy kezdjék meg a békealkudozásokat, ajánlatát elfogadták. Károlyi, sőt maga Rákóczy is személyesen találkoztak a császári fővezérrel és körvonalozták azokat a feltételeket, a melyek alatt a kurucz had a kibékülésre hajlandó.

A szatmári béke. A bécsi udvar eleinte vonakodott a békealkudozásokba egyezni; de midőn megtudta, hogy az angolok rendkívüli követet akarnak Bécsbe küldeni, a ki a magyarokkal való kibékülést sürgesse, erre hajlandóvá lett és Pálffyt az alkudozások vezetésével megbízta. Rákóczy ezalatt Károlyira bízta a békeügyet és maga Lengyelországba ment, hogy *Péter* orosz czárral találkozzék és őt a magyarok megsegítésére bírja. Károlyi volt tehát a kuruczok fővezére, a ki meggyőződött, mennyire kívánják ezek a békét; azért létrejöttét erősen sürgette. Bécsben ezalatt meghalt József király és az özvegy császárné, az elhunyt király anyja szintén sürgette a béke megkötését. Rákóczy már előbb a rendeket *Husztra* hívta össze; ezek azonban *Szatmáron* gyültek egybe és itt Rákóczy ellenzése daczára a békefőltételeket elfogadták (1711.). Ezek első pontja a fölkelőknek teljes amnesztiát biztosít, ha három hét leforgása alatt a király hűségére térnek; Rákóczyra nézve pedig kimondja, hogy a hűségesküt meghatalmazottja által is leteheti; a többi pontokban a király megigéri, hogy az ország összes törvényeit és kiváltságait megtartja; a sérelmek orvoslására országgyűlést fog egybehívni. A béke megkötése után a kuruczok a *kis-majtényi* síkon teljes hadi rendbe állva a hűségesküt letették, azután pedig zászlóikat ott hagyva fegyveresen szétoszlottak. E béke visszaadta a nemzetnek nyugalmát, a nemzet önállóságát ugyan nem biztosította annyira mint a bécsi béke, de lehetővé tette, hogy azon súlyos sebeket, a melyeket a török hódoltság és a nemzet létéért folytatott küzdelmek testén ütöttek, behegeszsze és így az anyagi, valamint a szellemi téren a nyugati népekhez közeledjék.

Rodosztó. Rákóczy és több társa, Bercsényi, Forgách, Eszterházy a szatmári békében számukra biztositott amnesztiát nem fogadták el. Nem tudtak ekkor sem bizni annak a kormánynak igéretében, a mely az igéreteit annyiszor megszegte. Inkább akarták keserű számüzetésben tölteni napjaikat, sem mint meghódolni. Eleinte Lengyelországban tartózkodtak, onnan átköltöztek Franciaországba, a hol őket a franczia kormány évdíjban részesitette. Itt éltek nagy visszavonultságban, várva az alkalmat, midőn újból fegyvert foghatnak a Habsburgok ellen. Erre nyilt volna is alkalom, midőn a török a bécsi kormánynyal háborúba keveredett. Rákóczy és társai Törökországba mentek. A fejedelmet itt fényes fogadtatásban részesitették, de leginkább csak arra akarták felhasználni, hogy vele a bécsi kormányra nyomást gyakoroljanak. Ezt a szerepet Rákóczy nem akarta elvállalni. Ezután pedig a háborúskodó felek a békét is nemsokára megkötötték. A fejedelem és társai egy ideig török évdíjból Konstantinápoly közelében, később pedig Rodosztóban éltek. Itt halt meg a fejedelem 1735. huszonnégy évi számüzetés után. A gondviselés már ifjú korában számos hányattatásnak vetette alá. Azután magas polczra emelte, hogy annál jobban sujtsa. Rákóczy egész életében az önzetlen hazafiság teréről egy lépéssel sem távozott el. Tetteiben soha az önérdek nem vezette; a haza érdekének előmozditása czéljából bármikor a legnagyobb áldozatokra készen volt. Habár ellenségei sok rágalmat szórtak rá, a késő utókor is kegyelettel emlékezik meg arról a férfiúról, a ki önmagát áldozta föl, hogy hazáját boldogitsa.

2. III. Károly (1711—1740.)

Az állandó katonaság. III. Károly bátyja elhalálozásakor Spanyolországban volt. Visszatérvén Bécsbe azonnal megerősitette a szatmári békét és ennek értelmében Pozsonyba összehivta az országgyűlést, mely több-kevesebb megszakitással 1715-ig tartott. Ezen az országgyűlésen mindenekelőtt megállapitották a hitlevelet, azután a királyt megkoronázták; a szatmári békét némi módositásokkal törvénybe igtatták. Egyike a legfontosabb törvényeknek azonban az állandó katonaság fölállitását rendelte el, illetőleg állandó, évi adót, úgy nevezett *porcziót* szavazott meg ennek fentartására. Ezzel az intézkedéssel a régi telekkatonaságot és a várak védelmével foglalkozó őrséget állandósitották, de sem számát, sem szolgálati éveit nem állapitották meg, sem arról nem gondoskodtak,

hogy annak magyar jellege megőriztessék. A porcziót a jobbágy tartozott fizetni, mivel a nemesi fölkelést fentartották. Kikötötték, hogy a magyar hatóságok önállók legyenek és végül bizottságokat küldöttek ki a vallási, igazságszolgáltatási és közigazgatási ügyeknek rendezésére.

Temesvár visszavétele. A bizottságok működését azonban egy újabb török háború zavarta meg. A török a karlovitzi békében szenvedett vereségének megtorlása végett *Velenczének* hadat üzent. Károly mint Velencze szövetségese, ennek pártjára állott és 1716. hadait Törökország ellen inditotta A császári hadakat ez alkalommal megint *Szavojai Jenő* vezérelte, mellette legfontosabb szerep jutott *Pálffy Jánosnak*, a szatmári béke létrehozójának. A török *Péterváradot* fogta ostrom alá, de csakhamar megjelent Szavojai Jenő és az ellenséget megverte. A nagyvezér is az elesettek közt volt. A pétervárádi győzelem után a császári hadak *Temesvárt* szállották meg. *Mehemed* aga makacsul védekezett; de mivel a vár fölmentésére irányuló minden reménye meghiusult. a várat szabad elvonulás föltétele alatt föladta. Temesvár eleste után a Maros és Duna közti vidék egészen magyar kézre jutott.

Nándorfehérvár elfoglalása. A császári hadak győzelmes vezére a következő évben *Belgrád* elfoglalását tűzte ki hadjárata czéljául. Miután Zimonyból a törököt rövid idő alatt kiszoritotta, még a nyár folyamán Nándorfehérvárt, a Balkán-félsziget e kulcsát körülzárta. Az ostromlókat azonban csakhamar nagy veszély fenyegette. A török nagyvezér 200,000 emberrel közeledett a fontos vár fölmentésére. Terve volt, hogy a császáriakat egyszerre két oldalról támadtassa meg; ez okból egy *Vékony János* nevű kuruczot küldött a várba oly levéllel, melyben meghagyja a várőrségnek, hogy mely időben intézzen kirohanást. Vékony azonban e levéllel Pálffy Jánoshoz ment és annak megmutatta; azután a várban nyert választ is meghozta. Szavojai Jenő értesülvén ily módon a török szándékáról, megtette intézkedéseit; mig seregének egy része a várat buzgón ostromolta, másik nagyobb részével megrohanta a nagyvezér hadait és őket szétszórta. Óriási zsákmány esett a győzők kezébe. A várőrség pedig értesülvén a fölmentő sereg vereségéről, követséget küldött a győztes herczeghez, hogy a vár föladása iránt ajánlatot tegyen. Jenő az ajánlatot elfogadta; a várőrség szabadon elvonulhatott.

A pozserováczi béke. Nádorfehérvár eleste után a török kereste a békét; a bécsi udvar pedig tartván tőle, hogy a Török-

országban tartózkodó Rákóczy a magyarokat fegyverfogásra birhatná, szintén hajlandó volt a békére. Ezért a háborúskodó felek *Pozserováczban* hamar kiegyeztek. A béke értelmében a török lemondott a Maros és Duna közéről, a melyet *Temesi-bánság* néven katonai kormány alá helyeztek, Oláhországnak az Olt jobb partján fekvő részéről, Szerbiának és Boszniának keskeny szalagszerű északi részéről.

A trónökösödés kiterjesztése a leányágra. A pozserováczi béke megkötése után az országgyűlésileg kiküldött bizottságok megkezdték működésüket. De azt megakasztotta az uralkodó családnak az a törekvése, hogy a trónörökösödést a leányágra is kiterjeszsze. Károly király, miként már elődje Lipót, meg akarta akadályozni azt, hogy országai Spanyolország sorsára jussanak és feldaraboltassanak. Ez okból, midőn megszünt abbeli reménye, hogy fiúgyermeke szülessék, megalkotta azt a házi szabályt, a mit *pragmatica sanctio*-nak hivnak. E szerint a trónörökösödés kiterjesztendő a leányágra is; és pedig első sorban saját, azután József, Lipót és végül a többi elődeinek leányágaira az elsőszülöttség rendje szerint. Ámde hazánkban a leányágon való örökösödés csak akkor juthatott érvényre, ha az országgyűlés is elfogadja. Ez okból az udvar először az erdélyiekkel fogadtatta el, és csak azután hivta össze 1722. Pozsonyba az országgyűlést. Az országgyűlés mint első és második törvényczikket elfogadta a leányágon való örökösödésnek azt a rendjét, a mit a pragmatica sanctio megállapitott, de kikötötte, hogy a Lipót leányágának kihalta után a szabad választás szálljon vissza a nemzetre; azonkivül kimondotta, hogy az uralkodó kötelezi magát és utódait a megalkotott és megalkotandó törvények megtartására, végül kijelentette, hogy uralkodó csak róm. kath. vallású lehet.

A helytartótanács és a főbb hivatalok. A leányágon való trónörökösödésre vonatkozó törvényen kivül az országgyűlés még más fontos törvényeket is szabott. Így kimondotta, hogy *helytartótanács* állittassék fel, a mely egyedül a királytól függjön és az ország anyagi meg szellemi ügyeinek nagy részét igazgassa. Újjászervezte az *udvari kanczelláriát,* a mely az országgyűléssel közölte a király akaratát és az *udvari kamarát,* a mely az országnak csaknem összes pénzügyeit kezelte; végül többféle igazságügyi intézkedést is tett. Az újonnan fölállitott helytartótanácsnak kellett volna az ország anyagi haladásáról gondoskodnia; de eleinte csak keveset tehetett; az első intézkedései közt legfontosabb az alföld

benépesitésének előmozditása és a károlyváros—fiumei útnak kiépitése.

A szerb fölkelés. Ezeken az anyagi dolgokra vonatkozó intézkedéseken kivül a kormánynak a szerbek ügyével is foglalkoznia kellett. A szerbek, a kik a Rákóczy Ferencz-féle fölkelés idejében teljes erővel küzdöttek a magyarok ellen, Károly uralma alatt mind bizonytalanabb helyzetbe jutottak. Kiváltságaik közül többeket elvettek és némely helyeken, mint a tiszántúli vidékeken őket el is nyomták. E miatt *Szegedinecz Péternek* vagy *Peronak*, a marosmelléki határőrök parancsnokának vezérlete alatt, egyesülve ama vidék protestáns parasztjaival, föllázadtak. A kik a Rákóczy-féle fölkelés idejében adáz ellenségekként állottak szemben egymással, most szövetkezve fogtak fegyvert a kormány ellen. A lázadást azonban rövid idő alatt, könnyű szerrel elfojtották; a fő bűnösök közül néhányat s magát Szegedineczet kerékbe törték s ezzel a mozgalomnak véget vetettek.

III. Károly.

Károly második török háborúja. Miután Károlynak sikerült a pragmatica sanctiót az európai hatalmasságok nagyobb részével nagy áldozatok árán elfogadtatni, megtartotta leányának *Mária Teréziának* eskövőjét *Ferencz lotharingiai herczeggel* (1736). A fényes ünnepségeket csakhamar a fegyverek zaja követte. Károly mint az oroszok szövetségese 1737. háborúba keveredett a törökkel. Szavojai Jenő már ekkor nem élt. Pálffyt pedig, a ki a harcztéren a vezérségre való rátermettségét bebizonyitotta, mellőzték. A képtelen vezérek: *Seckendorf*, ennek utódai *Königseck*, *Neipperg* és *Wallis* pedig egyik

vereséget a másik után szenvedték. A török e háborúban az elhunyt Rákóczy Ferencz fejedelem fiát *Rákóczy Józsefet* is föl akarta a császári hadak ellen használni. Rákóczy fölhivása a nemzetben azonban visszhangra nem talált és az ifjú Rákóczy még a háború tartama alatt elhunyt. Miután a császári hadak teljes vereséget szenvedtek és Nádorfehérvár is török kézbe került, Neipperg az utóbb emlitett városban hirtelen békét kötött (1739); a melyben a Temes-mellékének kivételével lemondott mindazokról a birtokokról, a melyeket a pozserováczi békében szerzett volt.

Károly halála. A nádorfehérvári béke nagyon lehangolta Károly királyt. A háborúban vezérkedő katonáit elzáratta; maga betegeskedni kezdett és a rá következő évben meg is halt. Károly trónrajutásával nagy változás állott be a nemzet életében. A szatmári béke megerősítésével, azután pedig az alkotmányos formák megtartásával megtudta nyerni a nemzet jó indulatát és az a nemzet, a mely a XVIII. század elején egyedül csak a maga erejére támaszkodva, fegyverrel igyekezett a dinasztiát detronizálni, 30 évvel később a nagy segitséggel biztató Rákóczy Józsefnek felhivására oly közönyös maradt, hogy táborában senki sem jelent meg.

3. Mária Terézia (1740—1780).

A pozsonyi koronázás. Alig lépett III. Károly leánya a trónra, tartania kellett tőle, hogy atyai örökségét a pragmatica sanctio elismerése daczára meg fogják támadni. Sietett tehát a magyar rendeket Pozsonyba 1741. országgyülésre egybehivni. A rendek mindenekelőtt a királyi hitlevelet kivánták kibővíteni oly módon, hogy abba a nemesi előjogoknak és az ország önállóságának biztosítása is befoglaltassék. A királynő e hitlevél kibővítésébe ugyan nem egyezett bele, de leiratban biztosította a rendeket, hogy kivánságaikat teljesiteni fogja, a mire nagy lelkesedéssel, fényes ünnepségek között megtörtént a koronázás.

Életünket és vérünket. Már a koronázó ünnepségek alatt, de még inkább az ország sérelmeinek tárgyalása közben Mária Terézia ellenségei nagy sikereket arattak. A poroszok elfoglalták Sziléziát, az egyesült bajor-franczia hadak pedig Felső-Ausztriát és Csehországot. A királynő eddigi székhelye, Bécs is veszélyben forgott. Ily körülmények között Mária Terézia magyar tanácsosai azt javasolták, forduljon egész bizalommal a rendekhez, tárja föl előttük egészen nyiltan veszedelmes helyzetét és a magyarok királyszerete-

tében csalódni nem fog. A német tanácsosok hiába ellenezték e javaslatot. Mária Terézia bizott magyar rendeiben; (szeptember 11-én) magához hivatta őket és a szent koronát, saját személyének

Mária Terézia.

és gyermekeinek biztonságát oltalmukba ajánlotta. A rendek, bár még kevéssel előbb tapasztalniok kellett a német tanácsosok rossz indulatát, megfeledkezve minden sérelemről, a királyné szavaira

egyhangúan, lelkesedéssel e szavakban törtek ki: Életünket és vérünket! Haljunk meg királyunkért!

Az osztrák örökösödési háborúban való részvétel. A rendek lelkesedése nem volt szalmatüz. Azonnal tanácskozásra gyültek össze, a melyen nagyobb had kiállitását és nagy mennyiségü élelmiszert ajánlottak föl. Miután pedig a királynő leiratban biztositotta az országot, hogy a helytartótanácsot, kanczelláriát függetleniti, a nádori széket üresen nem hagyja, a magyar telekkatonaságnál az alsóbb rangú tisztek választását a megyékre bizza stb. a nevezetes országgyülés szétoszlott. De ekkor az ország a fegyverek zajától visszhangzott. Több mint 40,000 főnyi rendes hadsereg, 16,000 főből álló nemesi fölkelés, az erdélyi, határőrvidéki katonaság és egyes főuraktól önkénytesen kiállitott csapatok siettek a szeretett királynő védelmére. A magyar csapatok megjelenése a harcztéren a háborúnak hirtelen más fordulatot adott. Az örökös tartományok legnagyobb része nemcsak megtisztult az ellenségtől, hanem Mária Terézia hadai a háború színhelyét ellenséges földre tették át és kieszközölték, hogy midőn a hosszas háború véget ért, a királynő csaknem összes országainak birtokában maradt. A magyar vezérek közül kitüntek *Batthyány Károly* és *Nádasdy Ferencz* grófok, a kik huszárjaik élén nem egy kiváló hőstettet vittek véghez és a magyar katona nevének újra dicsőséget szereztek.

Adóemelés. Ámbár Mária Terézia birtokainak túlnyomó nagy részét megtartotta, a háború alatt mégis kitünt, hogy a porosz haderő túlszárnyalja az osztrákot. A bécsi kormány tehát mindenekelőtt a hadsereg létszámának szaporitására és a katonatisztek kiképzésének tökéletesitésére fordította gondját. A hadsereg szaporitása azonban a királynő országai jövedelmeinek emelkedésétől függött. Hogy hazánk is nagyobb mértékben járuljon a hadak fentartásához, emelni kellett az adóját. Ezt azonban csak az országgyülléssel lehetett elérni. Ezért Mária Terézia az örökösödési háború befejezte után kevéssel (1751) összehivta a rendeket. Az előkelő magyarokat a királyné már előbb különféle kitüntetésekkel megnyerte magának és ezek által akarta a rendeket az adóemelés tervének megnyerni. Mind a mellett a rendek a kivánt 1.200,000 forint helyett csupán 700,000 frtott szavaztak meg.

A harmadik szilézíai háború. A magasabb adóra csakhamar szükség is volt. Mária Terézia Sziléziát nem tudta elfelejteni. Ezért szövetségeseket keresett. Miután az orosz, a franczia udvart és néhány kisebb fejedelmet magának megnyert, a porosz királylyal

(1756) a háború újból kitört. A magyarok most is nagy áldozatokat hoztak a királynőjükért. E háborúban is *Nádasdy, Hadik* és mások vezérlete alatt a magyar csapatok nem egy kisebb győzelmet vívtak ki és nem egy nagyobb győzelmet segítettek kivívni. A háború mindamellett azzal végződött, hogy Szilézia a poroszok kezében maradt.

Újabb adóemelés. A harmadik sziléziai háború újabb adósságokkal terhelte Mária Terézia országait; újabb szüksége merült föl tehát hazánkban az országgyűlés megtartásának. Ezen az országgyűlésen a bécsi kormány az adókat 1 millió frttal kívánta fölemelni, a nemesség fegyveres fölkelését pedig pénzen akarta megváltani. Hogy erre hajlandóságot keltsen, alapította meg a Szt István-rendet és ezt néhány magyar előkelőnek adományozta még az országgyűlés megnyitása előtt. A rendek ennek daczára az adóemelésről nem akartak semmit sem tudni, mivel a nép a háborúk miatt úgy is ki van merülve; a fegyveres fölkelés megváltását pedig fölöslegesnek nyilvánították; azonkívül pedig még a sérelmek orvoslását is követelték. Végre hosszasabb alkudozások után a rendek beleegyeztek abba, hogy az adókat közel 4 millió frtra emelték.

Az ország területi épségének kiegészítése. Az ellenzékeskedés, a melyet a rendek az adóemelés ellen tanusítottak, a királynőt arra bírták, hogy többé országgyűlést ne tartson. Nem ugyan a törvények ellenére, hanem azok mellőzésével tette meg ezután intézkedéseit. Az ő kormányának is az volt a czélja, a mi elődei kormányainak, hogy Magyarországot úgy kormányozzák, mint az örökös tartományokat. De ebből az okból sem engedte meg a kegyes királynő az erőszakosságot. Jó szerével és lassacskán akarta a nemzetet hozzászoktatni, hogy nemzeti szokásairól letegyen. A főnemeseket mindig szivesen látta udvaránál; magas hivatalokra nevezte ki és így sikerült is őket magához édesgetni és nagy részöket elnémetesíteni. A köznemességre is ki akarta terjeszteni ezt a működését és e czélból fölállította a magyar testőrséget, a melynek tagjait a vármegyék küldték föl Bécsbe. Ezen kedvezések daczára az országgyűlések nem mulasztották el a sérelmek orvoslását sürgetni. Ezek közé tartozott, hogy a magyar szt korona országainak ama része, a melyek katonai kormányzat alatt állottak ismét a magyar kormányhatóságok alá adassanak. Mária Terézia, ha nem is az országgyűléseken, de később mégis teljesítette, legalább részben az ország ebbeli kívánságát. Visszacsatolta az országhoz a Dráva és Száva közti vidék keleti részét: Verőcze,

Pozsega és Szerém vármegyéket; Fiume városát: a Temes mellékét és végül, midőn Lengyelországot első ízben felosztották, a Zsigmond által elzálogosított 16 szepesi várost.

Az urbarium. Miként az ország területi épségének helyreállítását úgy egyéb újításait is Mária Terézia rendeletekkel eszközölte. Batthyányi nádor elhunyta után a helytartótanács élére vejét, *Albert* herczeget nevezte ki s őt arra intette, hogy a magyarokkal szelíden bánjék. Ez a szelíd bánásmód okozta, hogy a magyarok, a kik azelőtt fegyverrel kezökben igyekeztek a bécsi kormányt a rendeletekkel való kormányzásban megakadályozni, Mária Terézia rendeleteinek alig szegültek ellene. E rendeletek egyrészt az anyagi, másrészt a szellemi ügyekre vonatkoztak. Az anyagi ügyek tekintetében egyik legfontosabb rendelet volt az úgynevezett *urbarium*, vagyis a jobbágy és a földesúr közti viszony szabályozása. Az urbarium nem igyekszik e viszony felforgatására, nagyobbára csak a fenforgó állapotokat foglalja szabályzatba és az önkénykedéseknek vet véget. Az urbarium meghatározza, milyen nagynak kell lenni egy jobbágyteleknek és hány részre (legfölebb 8-ra) osztható föl; mik a jobbágytelek lakóinak kötelességei (52 igás vagy 104 gyalog robot, kilenczed-adás stb.) és mik a jogai (faizás, közös legelő használata stb.). Egyszersmind kimondja, hogy a jobbágy szabadon költözhetik, gyermekeit szabadon nevelheti, földesura ellen is tanuskodhatik és a megyei ügyész tartozik őt védeni. Bár az urbarium a nemességnek nem nagyon tetszett, végrehajtásának útjába nem gördített akadályokat.

A mezőgazdaság, ipar és kereskedelem állapota. Mivel a háborúk, a melyeket Mária Terézia viselt, nagy összegeket nyeltek el, a kormánynak oda kellett törekednie, hogy a kincstár jövedelmei szaporodjanak. E czélból a betelepítéseket folytatták, egyes mocsarak lecsapolásával a termőföldet szaporították, a dohány-, kukoricza- és burgonyatermelést előmozditották; az állattenyésztés javítására és emelésére is gondot fordítottak. Azonban az ipart és kereskedést Ausztria érdekében elnyomták. Miután a királynő tapasztalta, hogy a magyarok az adóemeléstől idegenkednek, közvetve akarta őket megadóztatni. A határszéli vámokat tehát úgy szabályozta, hogy hazánk termékeit külföldre nem vihette ki, csakis az osztrákoknak adhatta el; ezek tehát igen olcsón juthattak a magyar nyerstermékekhez. Ellenben gyártmányaikat, mivel ilyeneket a magyarok külföldről nem vehettek, igen drágán adhatták el hazánkban. Ezzel a vámrendszerrel tehát Magyarországot Ausztriának gyarmatává tették; az osztrák iparos és gyáros a magyarok rovására

gazdagodott és igy nagyobb adóterhet birt el; hazánk lakói nem közvetetlenül, de az osztrák kereskedők és gyárosok útján voltak kénytelenek nagyobb adóterhet venni vállaikra.

Egyházi intézkedések. Mária Terézia vallásához szigorúan ragaszkodott; jó szemmel nézte, ha más felekezetbeliek a róm. kath. vallásra térnek. De miként egyebekben, úgy ebben az ügyben is tartózkodott minden erőszakosságtól. Ellenben a lelkészi hivatalokat szaporitotta és új püspökségeket állitott föl; ezek a székesfehérvári, a szombathelyi, a beszterczebányai, a rozsnyói és a szepesi a római, a munkácsi és kőrösi a görög-katholikusok számára. De mig egyrészt alattvalói lelki üdvösségéről ily módon gondoskodott, az állami hatalmat föléje helyezte az egyházinak. Felújította az úgynevezett placetum regiumot, a mely szerint csak az a pápai rendelet volt kihirdethető, a melyet a királynő jóváhagyott; leszállitotta az ünnepek számát, eltörülte a menedékjogot és korlátozta a szerzetesrendeket. Nagyobb kihatású volt az az intézkedése, a mely szerint *XIV. Kelemen* bullája értelmében eltörülte a jezsuitarendet és a rend nagy, 7 millió forintra becsült birtokait tanulmányi alappá tette, a melyet az iskolák fentartására fordított.

Tanügyi intézkedések. Mielőtt a jezsuita rendet föloszlatták, a királynő már megkezdette hazánkban az iskolaügy átalakitását. Mindeddig az iskolaügyet csaknem kizárólag a felekezetek intézték. Mária Terézia volt az első uralkodónk, a ki fölismerte ennek fontosságát az állam szempontjából is, és ezért az egész iskolaügyet az államkormány felügyelete alá kivánta helyezni. E czélból a helytartótanács kebelében egy bizottságot állitott föl, a melynek feladata volt az iskolaügyet átalakitani. A helytartótanács e bizottsága az osztrák intézményeket vette mintául, a melyeknek főintézője *Van Swieten* volt. A tanügyi átalakitások legfontosabbjai a következők voltak: A nagyszombati egyetemen a tanszékek számát szaporitották, az orvosi karral kibővitették és azután Budára helyezték át. Az ország minden kerületében egy-egy jogi főiskolát (Nagy-Szombat, Kassa, Nagyvárad, Győr és Zágrábban) állitottak föl. Kidolgozták az új nevelési rendszert (Ratio educationis), a mely a középiskolákban a tanitás anyagát változtatta meg; e szerint az eddiginél több gondot fordítottak a számtan és a német nyelv tanitására. Az összes iskolákat állami felügyelet alá helyezték és e czélból többrendbeli főigazgatókat neveztek ki. Végül Selmeczbányán erdészeti és bányászati főiskolát, Bécsben pedig nemes ifjak számára egy új intézetet, a Theresianumot alapitották.

Mária Terézia halála és uralmának jellemzése. Mária Terézia még életének utolsó éveiben is nagy tevékenységet fejtett ki. Figyelmét ekkor ismét a külügyek kötötték le. Lengyelország első felosztása, a melynél a 16 szepesi városon kivül Galiciát kapta, és az orosz-török háború, a melynél Bukovinát nyerte el — voltak e külügyek. Munkássága a királynőt beteggé tette. Halála előtti napon (1780 nov. 28-án) Eszterházy kanczellár által azt üzente a magyar nemzetnek, hogy hálával emlékezik meg róla utolsó perczeiben is. Mária Terézia csakugyan szerette a magyarokat, de hódolt kora nézeteinek; csak az oly országot tartotta erősnek, a' melyet egy akarat vezet. Ez volt az oka, hogy a magyarok alkotmányát a haladás akadályául tekintette. De rendeleteivel mély nyomokat hagyott a nemzet életében. Ezek, mint az urbarium, az oktatásügyi rendeletek kétségkivül hasznára váltak a nemzetnek; de voltak a királynő intézkedései között olyanok is, a melyek nagy veszélylyel fenyegették nemzetünket; ezek közt első helyet foglal el germanizáló törekvése. A magyar azonban ezt a veszélyt is kikerülte, a mi főképen annak volt köszönhető, hogy Mária Terézia utódja, II. József, e czél elérésére erőszakos eszközökhöz nyult.

4. II. József (1780—1790).

A reformok egyházi téren. II. József, lotharingiai Ferencz és Mária Terézia fia, anyjának halála után azonnal átvette a kormányzást. Mint teljes erejében levő férfiú azonnal hozzáfogott azoknak a terveknek megvalósításához, a melyeket lelkében már régen táplált. A nélkül, hogy magát megkoronáztatta vagy országgyűlést hivott volna össze, a kormányzat minden ágában nagy és lényeges újításokat tett, a melyek a nemzetben nagy aggodalmakat keltettek és azt a hitet ébresztették, hogy József Magyarországot is a többi örökös tartományok mintájára korlátlanul akarja kormányozni. E hitében a nemzet nem is csalódott. József ugyanis oly parancsokat adott ki egymás után, a melyek az egyházi szervezetet, az alkotmányt, a nemzeti nyelvet és a nemesség jogait alapjukban megtámadták.

Első sorban kiadott parancsai és rendeletei az udvar egyszerűsítésére, a sajtó szabaddá tételére és az egyházra vonatkoztak. Ez utóbbiaknak czélja az volt, hogy a kiraly hatalmát az egyházé fölé emeljék. Közülök a fontosabbak: megtiltotta, hogy a hazai szerzetesrendek külföldi főnökeikkel érintkezzenek és hogy bármily pápai uta-

sítás az uralkodó beleegyezte nélkül kihirdettessék. Mindjárt ez első rendeletei a katholikus főpapok közt nagy visszatetszést keltettek. *Batthyány József* az ország primása, nem mulasztotta el figyelmeztetni az uralkodót, hogy átlépi hatalmi körét, midőn az egyház ügyeibe avatkozik. A primás e fölirata semmit sem használt. József

II. József.

folytatta a megkezdett irányban működését. Kiadta a türelmi rendeletet, a mely szerint a protestánsok és görög-keletiek mindenütt gyakorolhatják vallásukat, a hol elegendő számmal vannak; mindenütt szerezhetnek birtokot és minden hivatalra kinevezhetők; végre azokat a szerzetesrendeket, a melyek sem tanítással, sem betegápolással nem foglalkoznak, eltörültetni rendelte. A türelmi

rendelet nem elégítette ki a protestánsokat és elégületlenekké tette a katholikusokat.

A szent atya bécsi útja. Józsefnek e rendeletei a katholikus világban oly nyugtalanságot keltettek, hogy azok eloszlatása végett VI. Pius pápa is lépéseket kivánt tenni. A szent atya alávetette magát a hosszú út fáradalmainak és Bécsben fölkereste a császárt.

VI. Pius pápa.

József illő tisztelettel fogadta a katholikus világ fejét, de az újitások teréről lelépni vonakodott. A szerzetesrendek eltörlésére vonatkozó rendeletét végrehajtotta. Az ily módon elkobzott vagyonból megalakitotta a vallásalapot és ezt új lelkészi hivatalok fölállitására fordította. A helytartótanácsban az egyházi ügyek vezetésére külön osztályt alakitott és végül a papok nevelését is az állam felügyelete alá helyezte.

A koronát Bécsbe viszik. Míg az egyházi ügyek terén tett

újitásai leginkább csak a katholikusokra nézve voltak sérelmesek, a politikai ügyekben tett intézkedései az egész nemzetet kivétel nélkül fölingerelték. Az első újitásai, a melyek a főbb kormányszékeket egyesitették és Budára helyezték, nem keltettek visszatetszést. Nem igy az 1784-ben kiadott rendelete. Ebben meghagyja a helytartótanácsnak, hogy a koronát Bécsbe, a császári kincstárba küldje, mivel a pozsonyi várat, hol a koronát másfél századig tartották, papnevelő-intézetté szándékozik alakitani. József ezzel jelezni akarta, hogy a magyar szent koronát sem becsüli többre, mint egyéb kincseit, és hogy ezzel magát megkoronáztatni nem akarja. Midőn a helytartótanács a rendelet végrehajtását a vármegyékkel tudatta, a magyarok lelkét leirhatatlan szomorúság s a jövendő miatt mély aggodalom szállotta meg; a vármegyék azonnal gyűléseket tartottak és feliratokban kérték az uralkodót, hogy ne csak küldje vissza nemzeti kincsöket, hanem ezzel mielőbb koronáztassa is meg magát.

A német nyelvre vonatkozó rendelet. József a nemzet kérő szavára nem hallgatott: sőt még egy újabb pátensével ugyanabban az évben a magyar nemzetiségre akart súlyos csapást mérni. Neki ugyanis az volt a terve, hogy összes országait egy egységes állammá alakitsa; e czélból a hivatalos nyelvnek is mindenütt egynek kellett volna lenni; szerinte ez más nem lehetett, mint a német nyelv. Elrendelte tehát, hogy a latin nyelvet, a melyet ez időben hazánkban a hivatalok használtak, lassanként a némettel helyettesitsék. E rendelet főbb pontjai: 1784 nov. 1-től kezdve a helytartótanácsnak, kanczelláriának minden ügyet németül kell tárgyalnia. Egy évvel később a vármegyéknek, királyi városoknak és a kamarai hivataloknak is ugyanezt kellett tenniök. Három évvel később a törvényszékeknél a pereket szintén német nyelven kell folytatni. Tisztviselő és pap csak az lehet, a ki a német nyelvet tudja. Végül az iskolákba is csak olyanokat fognak fölvenni, a kik németül irni és olvasni tudnak. E rendelet villámként sujtotta a korona elvitele által már különben is megsebzett kedélyeket. A magyarok ekkor fölismerték, hogy mily hibát követtek el, midőn saját nyelvöket elhanyagolták. Azonnal mindenfelé gyűléseket tartottak, és bár a császár kijelentette, hogy magát e rendeletétől semmiféle fölterjesztésekkel sem engedi eltántorittatni, hozzá mégis esedező feliratokat küldöttek e rendeletének visszavonása végett.

Az uralkodó hajthatatlansága sokakat rábirt a német nyelv tanulására; néhány város önként állitott fel német nyelvi tanszéket;

de a nemzet zöme ellenállást fejtett ki. A legtöbben fölvették ismét a nemzeti viseletet és azzal tüntettek a rendelet ellen, és még azok is, a kik eddig saját nyelvökkel keveset törődtek, most istápolni, pártolni és művelni kezdték.

A házösszeírás és népszámlálás. József türelmetlen lelke nem érte be azzal, hogy a nemzetet föntebbi rendeleteivel már fölizgatta, 1784-ben még egy oly rendeletet bocsátott ki, a mely a nemesség kiváltságai ellen volt irányítva. Ez volt a házak összeírását és a nép megszámlálását elrendelő pátens, a melynek czélja volt kitudakolni a lakosok számát és erre alapítani az ujonczozást. Néhány vármegye e rendeletet nem akarta végrehajtani és ellenállásra készült. De fegyveres fölkelésre nálunk nem került a dolog; végrehajtották a nélkül is. Nem úgy Erdélyben.

A Hora világ Erdélyben. Míg Erdély a XVII. században hazánk történetében vezérszerepet játszott, Apafy fejedelemségének kezdetével minden önállósága megszünt. Benne a kormányzóság, a mely a katonai főparancsnokság hatalma alatt állott, egészen Bécstől függött. Ebben az elernyedettségében azonban sajátságos állapotok fejlődtek ki. A kormányzóság és a katonai főparancsnokság nem mindig voltak a legjobb egyetértésben és ez az egyenetlenség tette lehetővé, hogy oly veszedelmes lázadás üsse föl a fejét, a minő a *Hora-féle* lázadás volt.

A jobbágyok ekkoriban egész Európában meglehetősen elnyomott helyzetben voltak. Így Erdélyben is. Itt azonban a jobbágyság nagyobb része és földesuraik közt az ellentétet még az is fokozta, hogy nem egy valláson voltak, mert az oláh jobbágyok a görög-keleti vallást követték. Ezekben földesuraik ellen az ellenszenvet papjaik még növelték. És mivel József császárról az a hit volt elterjedve, hogy a jobbágyoknak barátja és szövetségese II. Katalin czárnőnek, a ki szintén görög-keleti vallású, az oláhok abban a hitben ringatták magukat, hogy helyzetök javulásának egyedül a magyar nemesség az akadálya. Midőn tehát Erdélyben a határőrvidék kibővítése végett néhány túlbuzgó katonatiszt az eléje tóduló jobbágyokat mind összeírta és midőn József a nép összeszámlálására a rendeletet kiadta, az oláhok közt rendkívüli forrongás keletkezett. Ennek a vezére *Ursz*, másképpen Horja vagy Hora nevű oláh paraszt volt, a ki már járt Bécsben. Az összeírt oláhok megtagadták földesuraiknak a jobbágyi szolgálatot, majd vezérök köré csoportosulva, elkezdtek rabolni és pusztítani, különösen *Zaránd* és *Hunyad* vármegyékben. A fölkelést, mivel a rablók nagyobbára csak vasvillákkal

és botokkal voltak fölfegyverkezve, eleinte könnyen szét lehetett volna verni. Azonban a katonai főparancsnokság nem engedi meg a lázadókra való lövést, a mi még inkább megerősíti a hitet a lázadókban, hogy a császár az ő pártjukon van. József eleinte csak a nemesség túlzásait látja az erdélyi kormányszék jelentéseiben, és ezért nem nyul energikus rendszabályokhoz. Így történhetett meg, hogy 62 falu, 132 nemesi udvar és 4000 emberi élet esett a lázadás áldozatául. Csak mikor ekkora pusztítást vitt véghez, tette meg a katonai főparancsnokság a kellő intézkedéseket, a melyeknek rövid idő alatt meg is volt a kellő hatásuk. A lázadás el volt fojtva. Horát és társát *Kloskát* maguk az oláhok szolgáltatták ki. József őket kerékbe törette, de a többi lázadókkal szemben nagyon elnéző maradt.

Az úrbéri pátens. Az oláh lázadás és a magyarországi jobbágyság körében is több helyen észrevehető elégületlenség arra birta Józsefet, hogy a jobbágyság helyzetének javítására irányuló intézkedéseit siettesse. Ezért is 1785-ben kiadta az úrbéri rendeletét. Ennek főbb pontjai: Az örökös szolgaság és földhöz kötött állapot a jövőben megszünik; a jobbágyok, bármily vallásúak és nemzetbeliek, szabadon költözködhetnek, uraik beleegyezte nélkül is házasodhatnak; tudományos vagy iparos pályára léphetnek. A jobbágyot vagy családját a földesúr udvari szolgálatra nem kényszeritheti. Szabadságában áll mindenkinek földeinek, szőleinek használatát eladni vagy elcserélni, fenmaradván mindazáltal a földesúr birtokjoga s a földön fekvő adó és szolgálat kötelezettsége. Elegendő törvényes ok nélkül a jobbágyokat telkökből kizavarni vagy más megyébe áttenni nem szabad. A jobbágyok, ha sanyargatják, igénybe vehetik a megye tiszti ügyészének a segitségét.

A földfelmérés. Más úton is akart József a jobbágyság sorsán javitani. Czélba vette, hogy a nemességet is megadóztassa. E végből hajlandó lett volna a közbenső vámokat is megszüntetni és Magyarországot gyarmathelyzetéből kiemelni. De bár a nemesség a megadóztatásáról semmit sem akart tudni, az uralkodó még sem állott el szándékától. És hogy ezt végrehajthassa, elrendelte a föld fölmérését és jövedelmezőségének megállapitását. E czélból katonatiszteket küldött be az országba; ezek, bár sok helyen passziv ellenállásra akadtak, a munkálatot úgy a hogy végrehajtották.

A közigazgatás újjászervezése. Ez utóbbi, valamint többi rendeleteinek végrehajtásánál József a végrehajtó hatóságok ellenkezéseivel volt kénytelen megküzdeni. A vármegyék voltak főképen azok, a melyek a császári rendeletek ellen föliratokat

készítettek és azokat csak vonakodva hajtották végre. József tehát ezeket akarta megsemmisíteni. E végből a vármegyéket a gyűléseik megtartásától már korábban eltiltotta; később pedig régi alakjukból teljesen kiforgatta. Magyarországot tiz és Erdélyt három kerületre osztotta. Minden kerület élére egy kinevezett királyi biztost állított, a kinek ismét a kinevezett alispánok voltak alárendelve. Az igy megrendszabályozott megyének még saját külön czimerét sem volt szabad használnia. A vármegyei közigazgatás átalakításával egy időben rendezte az igazságszolgáltatást is, és erre vonatkozólag az Ausztriában érvényes törvényeket tette nálunk is kötelezőkké.

A török háború. József föntebb említett intézkedéseivel országaiból erős, egységes monarchiát akart alkotni, az erős monarchiát azután foglalásokkal nagyobbítani. Erre megadta volna a módot a II. Katalin orosz czárnővel kötött szövetsége. E szövetség sodorta a török elleni háborúba (1788). József maga is táborba szállott; a hadi szerencse azonban eleinte távol maradt tőle; később azonban hadai *Laudon* vezérlete alatt több győzelmet vivtak ki. E miatt külső ellenségei, különösen a porosz, hadikészületeket tettek ellene. Hazánkban pedig a rendeletei által fölkeltett elégületlenség a legmagasabb fokra hágott. Sok vármegyében az ujonczkiállítást és a hadsereg élelmezésére szükséges termékek kiszolgáltatását megtagadták. Végül a császár egyik tartományában, Belgiumban forradalom tört ki és diadalmaskodott is.

József rendeleteit visszavonja. Mindezek a körülmények a már ekkor nagy beteg uralkodót arra birták, hogy monarchiájának fenmaradása érdekében kormányrendszerét, a melyhez lelke egész erejével ragaszkodott, megsemmisítse. Oly állapotban, midőn betegágyához már a halál közeledett, összes újításait eltörülte, kivéve a türelmi rendeletét és az úrbéri pátenst. Nem vonható kétségbe, hogy Józsefet intézkedéseiben sok jó akarat vezette, de népei lelkületének, hagyományainak és törvényeinek figyelmen kivül hagyása bukását okozta. Örök bizonysága ez annak, hogy az uralkodók népeiket óhajaik, vágyaik ellenére boldogokká nem tehetik.

5. II. Lipót (1790—1792).

A koronázás. József halála hirének elterjedésekor nagy öröm töltötte el hazánk lakóinak szivét; nem ugyan a császár halála miatt, hanem mivel éppen akkor érkezett meg a korona Magyarországba. Mintha a szent korona visszahozatala a magyar alkotmány újabb

megtámadását tette volna lehetetlenné. A vármegyék banderiumaikat küldték a korona elé és egy ideig fölváltva őrizték. E közöröm közepette érkezett meg József öcscse és utódja Bécsbe. Megérkezte után rövid idő mulva összehívta az országgyűlést Budára. A rendek nagy számmal gyülekeztek össze. Sokan közülök abban a véleményben voltak, hogy mivel a császár az 1723-iki törvényeket

II. Lipót.

megsértette, a Habsburg-dinasztia örökösödési joga megszünt s az új király nem örökös jogon, hanem választás által juthat a trónra. Ezek közül többen a poroszokkal, a kik már-már megkezdték Lipót ellen az ellenségeskedést, összeköttetésbe léptek. A többség azonban kezdettől fogva ragaszkodott az örökösödési joghoz. Csupán az alkotmány újabb megsértését kivánta lehetetlenné tenni a hitlevél kibővitése által. Mindkét párt megegyezett abban, hogy a József-féle kormányzást keményen elitélték. Lipót nagyon óvatos eljárást

követett a rendekkel szemben. Először az elégületleneket minden külföldi segítség reményétől meg akarta fosztani és e végből a poroszszal mindenek előtt ki akart egyezni. Inkább lemondott a törökkel szemben kivívott minden hódításról, csakhogy a háború minden veszélyét elháritsa. Ezenkivül az ellenzéket azzal is meg akarta gyengiteni, hogy a szerbeknek elkezdett kedvezni. Végül a rendekkel tudatta, hogy a Mária Terézia-féle hitlevélhez ragaszkodik, de nincs ellenére, ha a rendek kivánságaikat külön törvényekbe foglalják. A rendek még egy ideig ellenezték ugyan a király akaratát, de azután az ellenállás hiábavalóságáról meggyőződvén, arról lemondtak. A Pozsonyban folytatott országgyűlésen azután nádorrá egyhangulag megválasztották *Sándor Lipót* főherczeget, a király negyedik fiát és november havában Lipótot királylyá koronázták.

Az 1790/91-iki országgyülésen szabott törvények: *a)* **az alkotmány fentartása érdekében.** A koronázás után az országgyülésen kevesebb izgalommal folytak a tárgyalások. Mivel a király is sokban nagy előzékenységet tanusitott, aránylag rövid idő alatt fontos törvények jöttek létre. Ezek részint az alkotmány körülbástyázását célozták, részint az egyházi és társadalmi újításokra vonatkoztak. Az előbbiek közül a fontosabbak voltak: Magyarország kapcsolt részeivel együtt szabad ország, független és semmi más országnak alárendelve nincs; a törvények szabásának, eltörlésének és magyarázásának jogát a király és rendek közösen gyakorolják; rendeletekkel az ország nem kormányozható; országgyülés minden harmadik évben tartandó; a király országgyülésen kivül sem adót, sem katonát nem szedhet; minden trónváltozáskor az új király 6 hónap alatt tartozik magát megkoronáztatni; addig kormányozhat ugyan, de kiváltságokat nem adományozhat;

b) **a társadalmi téren való újítások** elvették élét a protestánsok és katholikusok közti surlódásoknak, a mennyiben a protestánsokat a katholikusokkal teljesen egyenlő jogúakká tették; a Mária Terézia-féle úrbéri rendeletet törvényesitették, de kimondották, hogy a földesurak és alattvalóik ügyének elrendezése mindig országgyülés elé való. A társadalmi téren tett újítások közül azonban a legfontosabbak voltak azok, a melyek a magyar nyelvre vonatkoztak. Nem feleltek ugyan meg teljesen annak a határozatnak, a melyet a rendek az országgyülés kezdetén hoztak és a mely a magyar nyelvet hivatalossá akarta tenni, de mégis biztositották az országot arról, hogy külföldi nyelv hivatalossá nem fog tétetni és hogy a

magyart úgy a középiskolákban, miként az akadémiákon és az egyetemen tanítani fogják. A többi társadalmi, törvénykezési és különösen közgazdasági újítások előkészítésére az országgyűlés külön-külön bizottságokat küldött ki.

Az erdélyi unió kérdése. A József-féle újítások Erdély rendeit is meggyőzték arról, hogy a különállása csak erejének gyengítésére vezet és hogy a Magyarországgal való egyesülése úgy rendi kiváltságaira, mint a magyar nemzetiség megerősítésére csak jó hatású lehet. Ezért is a magyar országgyűléssel egy időben tartott gyűlésükön az erdélyiek követelték szükebb hazájok egyesítését Magyarországgal. Azonban a bécsi kormánynak és a szászoknak ellenzése e kívánság teljesítését megakadályozta.

A pillnitzi találkozás és II. Lipót halála. Az erdélyi és magyar országgyűlések befejezte után a király megkötötte a törökkel véglegesen a békét. Figyelmét ezután teljesen lekötötték a franciaországi események. Ebben az országban ugyanis az irodalom hatása, a kormány visszaélései és más tényezők közrehatása következtében olyan mozgalom keletkezett, a mely eleinte a kiváltságos rendek előjogai és a királyi önkény, de később a királyság intézménye ellen is irányultak. II. Lipót, a ki maga sem volt nagy barátja a rendi előjogoknak, eleinte közönnyel nézte a mozgalmakat, de midőn látta, hogy a franczia királyi intézmény is veszélybe kerül, szövetségest keresett a trónok védelmére. A porosz királylyal *Pillnitz* városában találkozott és vele védő szövetséget kötött, a mi a francziákat nagy izgalomba hozta és a háború veszélyét idézte föl. A háború kitörését azonban Lipót már nem élte meg. Két évi uralkodás után meghalt. Nagy érdeméül szolgált, hogy azokat az országokat, a melyeket József kormányzási módja végtelenül fölizgatott, ismét lecsöndesítette és hazánkban a nemzet és királya közti bizalmat újra helyreállitotta.

6. I. Ferencz 1792—1835.

A koronázó országgyűlés. A Lipót trónjainak örököse legidősebb fia Ferencz volt, a kinek mindjárt trónraléptekor a franczia k a háborút megüzenték. Ez okból szüksége volt népei önfeláldozó támogatására, első sorban a magyarokéra. Ez okból a trón elfoglalása után csakhamar kihirdette a koronázó országgyűlést. Az országgyűlés kívánságaival szemben a legnagyobb előzékenységet tanusitotta; beleegyezett a hitlevél megváltoztatásába, a mit a rendek

két évvel előbb nem tudtak elérni. Nagy lelkesedés közt koronázták meg tehát az ifjú királyt és nejét és azután 5000 ujonczot és 4 millió frtnyi rendkivüli segélyt ajánlottak meg a franczia háborúra. A rendek áldozatkészségét a király nyájasságán kivül az is előmozditotta, hogy féltették a franczia mozgalom újitásaitól a maguk rendi kiváltságait is.

Martinovics és társai. A kiváltságos rendeken kivül volt azonban az ország lakóinak egy kis töredéke, a mely magára és az országra nézve a francziák újitásaitól csak hasznot várt és ezért az újitók által hirdetett eszméken lelkesedéssel csüggött. E kis csoportnak élén *Martinovics Ignácz* szászvári apát, régebben lembergi egyetemi tanár, II. Lipót idejében pedig udvari vegyész állott. A nagyratörő férfiú Ferencz uralma alatt, a ki minden újitásnak ellensége volt, állását elvesztette. E miatt érzett elégületlensége őt a franczia forradalmi eszmék buzgó terjesztőjévé tette és titkos társulat alapitására birta. A titkos társulat főemberei, igazgatói voltak *Laczkovics János*, egykoron kapitány, a ki erős nemzeti érzése miatt a hadseregből kilépett; *Hajnóczy József*, a ki azelőtt József császár szolgálatában állott, az ifjú lelkes *Szentmarjay Ferencz* és a nagyravágyó *Sigray Jakab gróf;* tagjai közül *Kazinczy Ferencz, Verseghy Ferencz, Szentjóbi Szabó László* kitünő irók váltak ki. A titkos társaság, a melynek tagjai mindannyian a müvelt osztályhoz tartoztak, egy forradalmi káté által igyekezett eszméit terjeszteni. Ez a szolgaságot elitéli és jogosnak mondja a fölzendülést a király ellen. A Martinovics-féle titkos társaság nem igyekezett a jobbágyok közt híveket szerezni; a kiváltságaihoz ragaszkodó nemesek közt pedig nem tudott pártot gyűjteni.

Martinovics és társainak kivégeztetése. Mindamellett a bécsi kormány, a mint a társaság létéről értesült, félvén minden újitástól, a társaság tagjait azonnal összefogatta és ellenök felségsértési pört indittatott. *Németh János*, közvádló, a ki az ügyet a maga meggazdagodására akarta kihasználni, mindent elkövetett, hogy a vádlottakat minél szigorúbb büntetés érje. Az itélőtábla és a kuria, az udvar és a közvádló kivánságainak eleget is tett; összesen tizennyolczat itéltek halálra, a többieket pedig rövidebb-hosszabb ideig tartó fogságra. A halálos itéletet az öt igazgatón, és később még két tagon a budai Vérmezőn hajtották végre. Börtönbüntetést szenvedtek a föntebb emlitett irók.

Hazánk részvétele a franczia háborúkban. A franczia forradalom hatása nemcsak a Martinovics-féle titkos társaság megala-

kulásában nyilvánult; nagyobb kihatásuk volt azoknak a nagy háborúknak, a melyeket Ferencz vivott a francziákkal. Ezek a király összes alattvalóira nagy pénz- és véráldozatokat róttak, a melyek alól a magyarok sem vonták ki magukat. A nemzet a királyi család iránti hűségnek e háborúkban nem egyszer fényes tanujeleit adta. Az országgyűlések, a melyek ebben az időszakban 1796., 1802., 1805., 1807., 1808 és 1811-ben tartattak, alig is foglalkoztak egyébbel, mint az ujonczok és az adó megszavazásával. Bár e terhek súlyosan nehezedtek az amúgy is szegény országra, a hűség útjáról magát soha eltereltetni nem engedte. Hiába való volt Napoleonnak, a hatalmas franczia császárnak 1809. a nemzethez intézett ama kiáltványa, a melyben felszólítja, hogy szakadjon el a Habsburg-háztól, gyűljön össze ősi szokás szerint a Rákos mezejére és tegye magát függetlenné. Senki e csábító szóra meg nem mozdult. Ellenkezőleg, a nemesi fölkelés serényen gyülekezett, hogy az ellenségnek, ha netalán az országba akarna törni, fegyverrel állja útját. Ámbár a francziákat feltartóztatnia nem sikerült, mert Győr közelében a vezérek ügyetlenkedése miatt vereséget szenvedett, mégis kimutatta, hogy a magyar nemzet még oly nagyfontosságú eseményekben is, minők e háborúk voltak, számba veendő tényező.

A devalváczió. A hosszas háborúkban hazánk, bár nagy vér- és pénzáldozatokat hozott, még területi veszteséget is szenvedett, a mennyiben az 1809-ki szerencsétlen hadjárat után elvesztette a Száva és a tengerpart között fekvő területeket. A másik súlyos csapás, a mi érte, az volt, hogy a kormány a nagy kiadások fedezése végett kénytelen volt papirpénzt kibocsátani, a mely azután névértékének nagy részét elveszitette. E baj orvoslására több kisérletet tettek; ezek sikertelensége után pedig kimondották, hogy a papirpénz értékét névértékének egy ötödrészére szállitják le; az államadósságokat pedig felényire; azután új papirpénz kibocsátására érczalapot akartak gyűjteni. A papirpénz értékének leszállitása, a *devalváczió* ellen számos föliratot intéztek a vármegyék a bécsi kormányhoz. Erre a király 1810-ben összehivta az országgyűlést. Azonban az országgyűlés a kormány kivánságaival szemben nagyon csekély engedékenységet tanusitott. A devalvácziára vonatkozó rendeletnek visszavonását kivánta, az érczalap gyűjtéséhez a hozzájárulást megtagadta és csak rendkivüli segélyt volt hajlandó megadni. E miatt a kormány azután nem teljesitette az országgyűlésnek azt a kivánságát, a mely a magyar nyelv használatát a hivatalok nagyobb részénél kötelezővé akarta tenni. Ezért a király és nemzet

közti bizalom, a mely régebben fennállott, nem csekély csorbát szenvedett.

A bécsi kongresszus. A kormány pedig nemsokára ismét rászorult a nemzet áldozatkészségére. A hadverő franczia császár, *Napoleon*, Oroszországban vereséget szenvedett, a mire mindazok a kormányok, a melyeket ő legyőzött, ellene fordultak. Maga Ferencz király is, bár apósa volt, némi habozás után ellenségei sorába állott és 1813. újabb háborúba bonyolódott. A kormány a vármegyékhez fordult ujonczokért; ezek kijelentették ugyan, hogy az ujonczajánlás kizárólag az országgyűlés hatáskörébe tartozik, de azért toborzás útján szaporították a császári hadakat. Ezek a többi európaival egyesülten, végre is legyőzték a francziák császárját. Ekkor a győztes európai fejedelmek Bécsben gyűltek össze kongresszusra, hogy a franczia forradalom előtti állapotokat lehetőleg visszaállítsák. Így jutottak vissza Ferencz birtokába a Magyarországtól elfoglalt birtokok is.

A szent szövetség és hatása hazánkra. Míg a Napoleon elleni harczok folytak, a királyok, hogy a népeket a harczra tüzeljék, nekik alkotmányt és szabadságot igértek. A háborúk befejeztével azonban épen az ellenkezőt tették. Abban a véleményben, hogy a nagy háborúk mind kifolyásai voltak a franczia, szabadságra törekvő mozgalmaknak, az uralkodók szövetkeztek, megkötötték a *szent szövetséget* és mindenütt elnyomták a szabadságot. Így lett a szent szövetség hazánkra nézve is korszakalkotó esemény. A bécsi kormány ismét függővé tette magától a helytartótanácsot és magyar kanczelláriát; ezek a magyar főhatóságok a bécsi kormány rendeleteinek egyszerű végrehajtóivá lettek. A bécsi kormány behozta nálunk is a szigorú czenzurát és csak a magyar alkotmány ellen irányuló műveknek kinyomatását engedte meg; hogy a szabadság-eszmék a külföldről be ne szivároghassanak, megtiltotta a külföldi hirlapok behozatalát; meghonosította az Ausztriában divó titkos kémkedési rendszert; végre az iskolákat is oly módon alakította át, hogy azok az önkényuralom támaszaivá legyenek. Ezenkivül az anyagi téren is éreztette a nyomását; az egész magyar pénz-, bánya- és vámügyet a hatalmába kerítette és Ausztria javára igyekezett kizsákmányolni; végül, bár az 1810-iki devalváczió már igen sok embert megkárosított pénzügyi rendeleteivel megint újabb károkat okozott.

Az irodalom föllendülése. Oly nyomasztó hatást gyakorolt a bécsi kormány a XIX. század első évtizedeiben a nemzetre, hogy

annak legnagyobb része jövőjére nézve már-már kétségbe esett; a legtöbben közönynyel nézték az eseményeket és lemondtak arról, hogy valaha szebb napjai legyenek a magyarnak. Csupán egy kis töredéke volt a nemzetnek, a mely még nem mondott le a jövőről. E kis, de annál lelkesebb csoport ama kor magyar íróiból állott. *Berzsenyi Dániel*, *Kisfaludy Károly és Sándor*, *Kölcsey Ferencz* és mindezek közt az első *Vörösmarty Mihály*, nemcsak irodalmunk felvirágoztatói, hanem nemzetöknek új életre ébresztői is voltak. Különféle költeményeikben megénekelték a magyarok ősi dicsőségét, fölkeltették az élénk nemzeti érzést és ezzel együtt az önbizalmat. Megmutatták, hogy a magyar nyelv is alkalmas fenséges és nagy gondolatok kifejezésére; megkedveltették a hazai nyelvet és meggyökereztették honfitársaik lelkében azt a gondolatot, hogy a mely nemzetnek oly fényes multja volt, mint a magyarnak, jövőjéről lemondania nem szabad.

A kormány törvénytelen rendeletei. A bécsi kormány a szent szövetség megkötése óta folytonosan oda törekedett, hogy a magyar alkotmányt gyöngítse. Országgyűlést 1811 óta nem hitt össze. A nemzet sérelmeit tehát csak a vármegyei gyűléseken lehetett szóvá tenni. Ezért is a bécsi kormány első sorban a megyei autonomia meggyöngítését vette czélba. A főispánok által a vármegyei gyülésre behívta a szegényebb, úgynevezett bocskoros nemeseket, a kiket azután etetéssel és itatással a maga részére igyekezett megnyerni. Főispánokká engedékenyebb embereket nevezett ki; ezek pedig oly megyei tisztviselőket igyekeztek megválasztatni, a kikről föltették, hogy a kormány rendeleteit végrehajtják. Ily módon tért nyervén a vármegyékben, elérkezettnek találta az időt az ország alkotmányának megdöntésére. Mivel pedig éppen akkor a szent szövetség megbizásából az olaszországi szabadság-mozgalmak leverésére nagyobb számú csapatra volt szüksége: elrendelte országgyülésen kivül az ujonczlétszám és a hadi adó fölemelését.

Ellenhatás a törvénytelen rendeletek ellen. Hiába kisérlette meg a magyar udvari kanczellária, élén *Koháry Ferencz* kanczellárral a rendeletek visszavonását kieszközölni. A bécsi udvar ragaszkodott hozzájok. A mint a vármegyék a rendeleteket megkapták, nagy mozgalom keletkezett az országban és több vármegye fölirt ellenök, kijelentvén, hogy ujonczokat megajálni és az adót fölemelni egyedül az országgyülés van feljogositva. Újabb szigorúbb parancsra a többség a rendeleteket végrehajtotta, de néhányan, mint Bars, Nyitra, Zemplén stb. ezt megtagadta. A kormány ekkor a végső

eszközhöz nyult; a törvény védői közé királyi biztosokat küldött, a kik katonai karhatalommal szedték össze az ujonczokat és hajtották be az adókat. E királyi biztosok közül kiméletlenségökkel és erőszakoskodásaikkal különösen *Eötvös Ignácz* báró koronaőr, *Lónyai Gábor* és *Wenckheim József* tüntek ki. Az erőszak alkalmazásának megvolt a kivánt hatása. A kellő számú ujonczot összehozták és a nagyobb adót behajtották. De a kormány még nem érte be ezzel; a legerőszakosabb királyi biztosoknak, különféle kitüntetéseket juttatott, az ellenszegülő vármegyék tisztviselőit pedig meg akarta büntetni. Ez okból *Németh Jánost*, a királyi ügyek igazgatóját utasította, hogy ellenök a hütlenségi pört inditsa meg. Azonban Németh kijelentette, hogy a magyar törvényekben nincs oly rendelkezés, a melynek alapján ez lehető volna. Ezért is be kellett érni azzal, hogy a király az ellenzék vezéreit maga elé rendelte és megdorgálta.

Az 1825/26 ki országgyülés. Habár a kormány az ujonczszedést és adófölemelést illetőleg el is érte czélját, a vármegyék ellenszegüléséből végre is meggyőződött, hogy igy folytatván a kormányzást, az országban zavarok támadhatnának. Összehivta tehát a király az országgyűlést 1825. Az országgyülés egybehivása az országban csaknem akkora örömet okozott, mint a milyet József császár utolsó rendelete. A kitüzött időre a rendek nagy számmal gyültek egybe Pozsonyba. A királyi előterjesztések a király negyedik feleségének, Karolina Augusztinának megkoronázását, a devalváczió által okozott zavaroknak rendezését és az 1790 91-ki országgyülés által kiküldött bizottságok reformmunkálatainak tárgyalását kivánták. Azonban a rendek a királyné megkoronázása után mindaddig semmiről sem akartak tanácskozni, mig az annyiszor megtámadott alkotmányt újabb biztositékokkal el nem látták és az ország egyéb fontosabb sérelmeit a királynak föl nem terjesztették. Sokan azonkivül az adó- és ujonczszedésnél működő királyi biztosoknak megbüntetését is kivánták. Az országgyülésen a hangulat eleinte a kormánynyal szemben meglehetősen ingerült volt és csakis a nádor közbenjárására csendesült le. A nádori tisztet ekkor *József főherczeg* viselte, a ki ekkor már hosszabb ideig élt a magyarok közt, megszerette őket és ezért mindig buzgólkodott érdekeikért. Egy második, a nádor közbenjárására kiadott leirat biztositotta a rendeket, hogy sérelmeik orvosoltatni fognak és egyéb kivánságaik is lehetőleg figyelembe fognak vétetni. Ezzel a bizalom király és rendek közt meglehetősen helyre volt állitva és az utóbbiak megkezdték a

sérelmeket tárgyalni. A tárgyalások rendkivül hosszúra nyultak, különösen mivel a főrendiház a karok és rendek táblája kivánságainak jobbára ellene szegült. Azért is a hosszú országgyülés meglehetős sovány eredményt ért el. A jelentékenyebb törvények, a melyeket alkotott: Ő felsége az országnak esküvel megerősitett alkotmányát mindenkor megtartja és megoltalmazza. Az adózás és ujonczszedés dolgában a határozathozatal egyedül az országgyülést

Széchenyi István gróf.

illeti meg. Az országgyülés minden három évben összehivandó. Mind e törvények csak a régi rendi alkotmány megerősitésére szolgáltak. A reformmunkálatokra nem is került a sor. Mindamellett nem csekély jelentősége volt ennek az országgyülésnek, mivel a közügyek iránti érdeklődést jelentékenyen fokozta és mert ez alkalommal alapitották meg a magy. tud. akadémiát.

Az akadémia alapitása. Az 1825/26-ki országgyülésen a követek

minden tárgyat az úgynevezett kerületi gyűlésekben hánytak-vetettek meg, mielőtt róla az együttes ülésen határoztak. Ily kerületi gyűlésekben tették szóvá a magyar nyelv ügyét is, a melyet hivatalos nyelvvé akartak tenni és kimüvelésére is a szükséges eszközöket megteremteni. Egy ilyen kerületi gyűlésen szóba került egy olyan társaság megalapitása, a melynek czélja a magyar nyelv kimüvelése volna. *Felsőbüki Nagy Pál*, a nemzet jogainak egyik leglelkesebb szószólója jelentette ki, hogy egy ilyen társaság megalapításához mindenek fölött pénz kell. Ekkor állt fel *Széchenyi István* gróf, fiatal huszárfőhadnagy és fölajánlotta a kérdéses czélra egy évi jövedelmét, 60,000 frtot. A gróf ajánlatát nagy lelkesedéssel fogadták; példáját csakhamar más főurak is követték és az intézet megalapitásához szükséges pénzösszeg csakhamar egybegyült.

Széchenyi István gróf, a ki hazánk újabbkori átalakításában oly tevékeny részt vett és a kit már kortársai is a „legnagyobb magyar" megtisztelő czimmel illettek, *Széchenyi Ferencz* grófnak, a magyar nemzeti múzeum megalapitójának volt legifjabb fia. Midőn a nemesi fölkelés a francziák ellen fegyvert ragadott, köztük volt a magyar tudományos akadémia megalapitója is testvéreivel együtt. Ezután a rendes hadseregbe lépett és mint huszártiszt részt vett a Napoleon elleni hadjáratokban és Bécsben volt a kongresszus tartama alatt. Később ezredével együtt Debreczenben tartózkodott; itt érlelődött meg benne erős fajszeretete, itt ismerkedett és barátkozott meg a rokon érzelmü *Wesselényi Miklós* gróffal, a kivel később beutazta Angliát és Francziaországot. Az 1825-ki országgyülésen először azzal keltett feltünést, hogy a főrendiházban, a melynek tagja volt, magyar beszédet mondott. Külföldi utazásai közben megismerkedett a nyugati népek közgazdasági és közmüvelődési intézményeivel és élénk vágy támadt lelkében, hasonlókat teremteni hazájában is. Ez okból az erők gyüjtésére törekedett egyesülés által. Ily czélból alapitja mindjárt az országgyülés berekesztése után a Pályafuttatási társulatot, a Lótenyésztő egyesületet és a pesti kaszinót.

A Hitel és Világ. A pesti kaszinó czélja volt az ország középpontjában oly társas összejöveteleket hozni létre, a melyekben az országos dolgokat is beszéd tárgyává tették és ezekre nézve bizonyos közvéleményt teremtettek. A pesti kaszinó mintájára ezután az ország különböző részeiben hasonló egyesületek keletkeztek. Ezen alkotásai után lépett föl Széchenyi a jövőben kifejtendő tevé-

kenységének programmjával. E programmot „*Hitel*“ című művében fejtette ki. A Hitel szerzője nem csatlakozik az országgyűlési pártok egyikéhez sem; ezek mindig a közjogi sérelmekkel foglalkoztak, Széchenyi nem a kormánynyal való ujjhuzásban keresi a nemzet boldogulását, hanem a produktiv munkában. E czélból kiméletlenül föltárja a hibákat, a melyeken maga a nemzet segíthet; rosszallja a fennálló birtokrendszert, az adóssági törvényeket és olyanokkal kívánja helyettesíttetni, a melyek a nemzet anyagi haladását hathatósan mozdíthatnák elő; végül pedig a nemzet régi dicsőségén elmerengőkkel szemben ama belső meggyőződésének ad kifejezést, hogy Magyarország nem volt, hanem *lesz*. A „Hitel“ rendkívüli hatást gyakorolt. Kaszinókban és magánosok köreiben mindenfelé megbeszélés tárgya volt és élénk vitákra szolgáltatott okot.

Sokan a nemzet ellen irányuló méltatlan támadásnak tekintették; közülök *Dessewffy József* gróf „Taglalat“ című könyvében támadta. E támadás alkalmul szolgált a Hitel szerzőjének arra, hogy gondolatait és terveit a „Világ“-ban részletesebben és szabatosabban kifejtse. De miként első, úgy második művében sem említi meg a közjogi reformokat; az országnak a bécsi kormánytól való függetlenítésére még nem törekszik, mert megvan győződve, hogy egy anyagilag és szellemileg erős ország úgyis könnyen függetlenné lesz. Már pedig, hogy hazája haladását az anyagi téren előmozdítsa, nem éri be az irodalmi téren való működéssel és újra a tettek mezejére lép: részt vesz a Dunagőzhajózási társaság megalapításában és beutazza az Al-Dunát, hogy a hajózás akadályait fölismerve tervet készíttessen azok eltávolítására.

Az 1830-iki országgyűlés. E közben Franciaországban oly események történtek, a melyek Európa békéjét újra veszélyeztetni látszottak. A bécsi kormány tehát, hogy a király és nemzet közti egyetértést nyiltan bebizonyítsa és hadseregét növelje, 1830. Pozsonyba összehívta az országgyűlést. Az országgyűlésen az ellenzék sokkal csekélyebb volt, mint az 1825-iki gyűlésen. Mindenekelőtt megkoronázták Ferencz fiát Ferdinándot királylyá, megszavazták az ujoncz-javaslatot és a hadi adót; végül a magyar nyelv ügyében elhatározták, hogy az alsó-tábla üzenetét a felső-táblának magyarul küldje meg, hogy a helytartótanács a rendeleteit magyar nyelven bocsássa ki, hogy közhivatalt csak az viselhessen, ki magyarul tud. A reformok tárgyalását, mivel az e czélból kiküldött bizottságok munkálataikkal még nem készültek el, a következő országgyűlésre halasztották.

A kolera. Ezt az országgyűlést azonban a kitüzött időben megtartani nem lehetett, mivel az országba Galicziából veszedelmes járvány, a kolera jött be. A járvány terjedését kordonok fölállításával igyekeztek megakadályozni. Azonban a helytartótanács és kanczellária ebben az ügyben nem jártak el mindig egyetértőleg és ez is egyik oka volt a járvány gyors elterjedésének. Számos emberélet esett áldozatául. Több helyen lelketlen izgatók a néppel, a jobbágyokkal elhitették, hogy az urak a kutak vizét mérgezték meg és ez a járvány oka. A különben is elégületlen jobbágyság erre némely helyen, különösen Zemplénben, Sárosban és Abaujban forrongani kezdett és azután nyilt lázadásban tört ki. Iszonyú kegyetlenséggel bánt azokkal a nemesekkel, a kik hatalmába estek. Ifj. *Eötvös Ignácz*, a kit a kormány királyi biztosként küldött a veszélyeztetett helyekre, a katonaság segitségével a zendülést a főbb bűnösök kivégeztetése után elfojtotta. A zendülés azonban meggyőzhette a nemességet, hogy a jobbágyok elégületlensége mily nagy bajokat okozhat; ezért sokakban vált meggyőződéssé, hogy a parasztság helyzetén könnyiteni kell. Ez pedig az általános reformok tárgyalásánál volt lehetséges. E reformokat a vármegyék szorgalmasan tárgyalták és midőn a kormány 1832-re az országgyűlést egybehivta, sok kérdésre nézve az országban már határozott közvélemény alakult.

A Stadium. Széchenyi a vármegyei tárgyalásokban nem vett részt, ennek daczára szükségesnek találta, hogy véleményt nyilvánitson. Ezért megirta a „Stadium"-ot, a mely a czenzura miatt csak később az országgyűlési tárgyalások közben jelent meg. Ebben a legszükségesebb teendőket „tizenkét törvénybe" foglalta, kivánta az ősiség megszüntetését, a nem nemesek részére a birtokjogot, a közlekedő eszközök létesitése érdekében a nemesek megadóztatását stb. Hogy pedig az utóbbihoz őket lassanként hozzászoktassa, nagyszerű tervvel lépett föl. Budát és Pestet állandó híddal akarta összekötni, és igy a fővárost, meg a kereskedést emelni; de mivel ily híd épitése nagy költségekkel járt, a befektetett tőke kellő kamatoztatása czéljából e hídon a nemesség vámmentességét meg kellett volna szüntetni.

Az 1832—36-iki országgyűlés első fele. Mielőtt a Stadium megjelent volna, a rendek összegyűltek Pozsonyban; köztük azok voltak többségben, a kik Széchenyi eszméit akarták megvalósitani, de azonkivül a kormány eljárását is sok tekintetben helytelenitették; *Kölcsey Ferencz, Nagy Pál, Deák Antal* az alsó-táblán, *Wesselényi*

Miklós gróf a főrendi táblán voltak a legkiválóbbak. A királyi előterjesztések az úrbéri ügynek, az igazságszolgáltatásnak rendezését és főképen az adóügy szabályozását kivánták. A rendeket mindjárt kezdetben az foglalkoztatta, hogy tárgyalásaikról tudósításokat készittessenek. Így inditották meg *Kossuth Lajosnak* egy távollevő főrendű követének szerkesztése mellett az „Országgyűlési Tudósitások"-at, a melyekből hetenként két szám jelent meg és a melyek Kossuth nevét ismeretessé tették.

Kölcsey Ferencz.

A válaszfelirat elküldése után a rendeket a sérelmek foglalkoztatták: a vallási sérelmek tárgyalása a legtöbb időt vette el, de eredménytelen maradt; az oroszok ellen szabadságukért harczoló lengyelek érdekében a királyhoz intézendő fölirat ügye már az országos ülésben elbukott; az Erdélylyel egyesitett „Részek" visszacsatolását az anyaországhoz törvénybe igtatták.

A királyi előadásokban foglalt tárgyak közül a rendek először

az úrbéri ügyet vették tárgyalás alá. Az ellenzéki férfiak, köztük főképen *Kölcsey Ferencz*, *Bezerédy*, *Klauzál* és *Deák Ferencz*, a ki időközben nagybátyját, Deák Antalt váltotta föl a követségben, fényes szónoklataikkal a jobbágyoknak messzemenő kedvezményeket igyekeztek kieszközölni. Ezeket a főrendi tábla nem akarta egészében elfogadni; már a főrendek megnyirbálták az alsó tábla kívánságait; a kormány azonban még azt sem hagyta mind jóvá, a mit mind a két tábla elfogadott. Így tehát a hosszas tárgyalásoknak csak az lett az eredménye, hogy a jobbágy robot-munkáját megkönnyitették és a földesúrnak a jobbágyai fölött a biráskodás jogát megszorították. Ezenkívül elhatározták, hogy az országgyűlés költségeit ezentúl a nemesség és papság fizesse; a jobbágytelken élő nemes pedig szintén fizessen adót.

Wesselényi perbe fogatása. Mig a pozsonyi rendek a reformok kérdésével foglalkoztak, a kormány Erdélyben is összehivta a rendeket, a kik 1811 óta nem voltak együtt. Ezen az országgyűlésen is Wesselényi Miklós volt az ellenzék vezére. Miután a kormány ellen többször kikelt, sajtót vásárolt és ezzel a kormány tilalma daczára a rendek tárgyalásait kinyomatta és közzétette. A kormány az ellenzék heves beszédei miatt az erdélyi országgyűlést feloszlatta; Wesselényi sajtóját lefoglalta, őt magát pedig rendzavaró törekvései és más vétségei miatt perbe fogta. A gróf azonban akkor már Pozsonyban volt, a hol mint a főrendi ház tagja működött. A kormány tehát itt is pert indított ellene azért a beszédeért, a melyet a Szatmár vármegyei közgyülésen mondott az úrbéri ügy tárgyalásakor és a melyben élesen kikelt a kormány és pártja ellen.

I. Ferencz halála. Az erdélyi országgyűlés feloszlatása és Wesselényi perbe fogatása mind Magyarországban, mind Erdélyben nagy izgatottságot okozott. Ez izgalom közepette érkezett meg híre, hogy Ferencz király 1835. meghalt. Az ekkor elhunyt király trónra léptekor nagy népszerűségnek örvendett. Nemzet és királya egyesült erővel igyekeztek a franczia forradalom eszméit maguktól távol tartani. Mig azonban Ferencz természeti hajlamaival megegyezően élete és uralkodása főfeladatának mindvégig ugyanazt tekintette, a magyarnak véleménye lassan megváltozott. A nemzet lassan átlátta, hogy a franczia forradalom többféle újitása csak hasznára lehet, ezeket megvalósitani igyekezett; e törekvése azután összeütközésbe hozta királyával és népszerűségét is megtörte. Midőn sirba szállt, csak kevesen gyászolták.

7. V. Ferdinánd (1835—1848).

A király czímezése. Az új király atyjának második házasságából született. A nemzet tudta, hogy Ferdinánd trónra léptével a kormány törekvései és működésének iránya megváltozni nem fog; ezért is eddigi ellenzéki állásától nem tágított. Ennek kinyilvánítására mindjárt a király trónralépésekor nyilt alkalma. Midőn őt üdvözölni akarták, az alsó tábla „ötödik"-nek czímezte, a főrendek ellenben — nyilván a Bécsből nyert utasításokat követvén — első Ferdinándnak akarták czímezni. A bécsi kormány ez úton kivánta becsempészni a magyar közjogba azt a felfogást, mintha a dinasztia tagjai az ausztriai császári czím fölvétele következtében Magyarországgal szemben elfoglalt állásukat is megváltoztatták volna. Az alsó tábla azonban ragaszkodott első izben tanusított felfogásához és nem tágított, bár a főrendek tizenhétszer vetették vissza ez iránt átküldött üzenetét. A makacs vitának maga a király vetett véget azzal, hogy az alsó tábla nézetéhez csatlakozott.

A köztehervíselés megindítása. Míg az országgyűlés az ország önállóságát védelmezte a bécsi kormány beavatkozásai ellen, Széchenyi gróf a megkezdett úton igyekezett az anyagi téren javításokat eszközölni. A lánczhíd építésére vonatkozó tervének megvalósítása végett részvénytársaságot hozott létre, egy angol mérnökkel Clarkkal elkészíttette a hídnak építése tervét és azután oda törekedett, hogy törvény mondja ki mindenkire nézve a vámfizetés kötelezettségét. Ebbeli törekvésének megvolt a kellő foganatja és 1840. megkezdték a híd építését. E sikerrel azonban fáradhatatlan lelke nem érte be. Mindjárt az országgyűlés kezdetén újra az Al-Dunához sietett, hogy személyesen is siettesse a sziklák repesztését. Később pedig a rendekkel oly törvényt szabatott, a mely szerint mindazok, a kik főközlekedő vonalakul kijelölt irányban vasutat vagy csatornát akarnak építeni, a törvény oltalma alá helyeztetnek és különféle kedvezményben részesülhetnek.

Az 1832—36-iki országgyűlés vége. Az emlitetteken kívül a rendek csakis a magyar nyelv érdekében voltak képesek néhány üdvös törvényt elfogadtatni; a többi közt azt, hogy ezentúl a törvények latin és magyar nyelven szerkesztessenek; kétség esetén a magyar szöveg veendő irányadónak; a királyi tábla előtt is lehet magyarul perelni. Egyéb javaslataikat azonban elfogadtatni nem tudták. Midőn tehát tárgyalásaik folyamán meggyőződtek arról, hogy a kormány minden fontosabb újításnak útját állja és még a kultu-

rális intézmények, minő a magyar katonai akadémia, politechnikum felállításának útjába is akadályokat gördit: nagy elkeseredéssel oszlottak el. A hosszú országgyűlés csak kevés eredményt tudott elérni és ez úgy a követek, mint a nemzet lelkében az elégületlenséget még csak fokozta.

A reakczionárius irány erősbödése. A kormány maga is fölismerte a nemzet elégületlenségét, de ezt nem engedményekkel igyekezett megszüntetni, hanem erőszakkal akarta elfojtani és ez okból az erőszakos *Pálffy Fidél* grófot tette kanczellárrá. Az új kanczellár a hivataloskodásához fűzött reményeket megvalósitotta. Az országgyűlési ifjúság „Társalgási egyesület"-ét, az önmüvelés előmozditására törekvő ez egyesületet föloszlatta és néhány vezetőt, *Lovassy Lászlót* néhány társával elfogatta, mivel az ellenzék érdekében tüntetéseket rendeztek. A királyi ügyek igazgatója a foglyok ellen felségsértési pert inditott és a kir. tábla a vádlottakat elitélte. Néhány év mulva az országgyűlés közbenjárására Lovassy a várfogságból kimenekült ugyan, de akkorra már testi és lelki szenvedései őrültté tették.

Kossuth Lajos elfogatása. A szigorú itélet, a melylyel a királyi és a hétszemélyes tábla az országgyűlési ifjakat sujtotta, nagy ingerültséget okozott az országban; ezt még fokozta *Kossuth Lajos* elfogatása. Kossuth az országgyűlés berekesztése után megindította a „Törvényhatósági Tudósitásokat", a melyekben a vármegyei közgyűlésekről adott hirt. A kormány megkisérlette a Pest vármegyei tisztviselők által a lapot betiltani, de midőn ez nem sikerült, Kossuthot elfogatta, börtönbe záratta és a hétszemélyes tábla által 4 évi fogságra itéltette el.

Wesselényi elitéltetése. Pálffy kanczellár erőszakosságát Wesselényivel is éreztette. Ez annál inkább szült rossz vért, mivel a báró időközben népszerűségét nagy mértékben növelte. 1838-ban a Duna jege a Csepel-szigetnél megtorlódván, a viz egész Pest városát elöntötte. Három napig volt a város túlnyomó nagy része viz alatt. E közben két ezernél több ház dőlt össze; számos ember került halálos veszedelembe. Ily körülmények között Wesselényi emberszeretetének fényes bizonyságát adta. A mentés munkálataiban fáradhatatlan volt. Éjjel-nappal csónakjában ült; megjelent a leginkább veszélyeztett helyeken; mentette az embereket; élelmiszereket osztogatott a szükölködők között A mennyire magasztalták e hősies önfeláldozásáért, annyira szidták a kormányt azért a kiméletlenségért, a melylyel a mentővel szemben eljárt. Alig volt

vármegye, a mely érdekében a kormányhoz föliratot ne intézett volna; de a kormány nem tágított. A királyi itélő tábla meghozta marasztaló ítéletét; csakis szembajának és Deák Ferencz közbenjárásának köszönhette, hogy néhány napi fogság után szembajának gyógyitása végett Grefenbergbe mehetett.

Nemzetiségi mozgalmak. Daczára a kormány ez erőszakosságainak, a szabadelvű és ellenzéki irány mindig erősbödött. Ennek ellensúlyozására a kormány fölhasználta azt a mozgalmat, a mely ekkor a tótok és a horvátok között keletkezett és a magyarság ellen tört. Mindeddig egyedül csak a szerb nemzetiség volt az, a mely magát a magyarok ellen a bécsi kormány által fölhasználtatta: a többi nemzetiségek boldogulásukat abban a szoros kapcsolatban keresték, a melyben az anyaországhoz állottak. De midőn Európa népei, különösen a magyarok közt a nemzeti nyelv és szokások iránti ragaszkodás újra föléledt, a tótok és horvátok közt is élénkebb lett a nemzeti érzület. Ezt fölhasználta a bécsi kormány; az orosz és a szláv nemzetiségek között azt a törekvést kezdte éleszteni, hogy nemzetiségök fentartása érdekében egyesülniök kell és hogy erre nézve hathatós támogatást csak ő nála találhatnak. Akadtak aztán izgatók, a kik elhitetni törekedtek a néppel, hogy a magyar az ő nemzetiségök érvényesülésének a fő ellensége. A bécsi kormány ezek működését nem hogy elnyomta volna, hanem jó akaratú elnézésével még csak növelte. A tótok közti orosz-barát mozgalomnak, a panszlavizmusnak apostola *Kollár János* tót lutheránus pap volt, a ki egy költeményében az oroszok vezetése alatt álló egységes szláv birodalmat dicsőíti és ennek ellenségeül tünteti föl a magyar nemzetet. A magyarok Kollár törekvéseiről csak későn vettek tudomást; nagy jelentőségre azok egyelőre nem is tettek szert.

Az illirizmus. Kollár panszlavizmusánál veszélyesebb volt az a nemzetiségi mozgalom, a mely Horvátországban keletkezett és a mely illirizmus néven ismeretes. Ennek a mozgalomnak megindítója és szószólója *Gáj Lajos* volt. A 30-as évek elején kezdte el a működését. Részint röpiratokban, részint a szerkesztésében megjelenő lapjában azt hirdette, hogy az összes délszlávoknak az irodalomban egyesülniök kell, hogy ez irodalmi egyesülést politikai egyesülésnek kell követni „Új-Illiria“ néven; végül, hogy ez egyesülésnek legnagyobb akadálya a magyar. Gáj követői első sorban az ifjúság és a papság köréből kerültek ki; számuk ezután egyre szaporodott. Így történhetett meg, hogy még 1790 után a horvátok maguk kivánták az iskoláikban a magyar nyelv tanitását, 1836.

már követeik a magyar országgyűlésen ellene szavaztak annak, hogy a magyar legyen a latin helyett a hivatalos nyelv. Az illir mozgalomnak a horvát birtokos nemesek főképen a Turopolyén lakók közt voltak ugyan ellenzői, de mivel csekély számban voltak, Gáj követői föléjük kerekedtek. Ily módon a bécsi kormánynak sikerült úgy szólván egész Horvátországot a magyarok ellenségévé és a magyar reformmozgalmak elnyomása czéljából saját magának vak eszközévé tenni.

Előkészületek a 1839/40-iki országgyűlésre. Sem a kormány erőszakossága, sem a nemzetiségi mozgalom nem volt képes megtörni a magyarországi ellenzéket és a reformok megvalósitására törekvő irány mind több párthivőre tett szert. Egyesek, mint a nemes lelkű *Bezerédy István* társadalmi úton igyekeztek egyes reformokat életbe léptetni, a mennyiben jobbágyaikkal oly szerződést kötöttek, a mely szerint azok a robotmunka alól magukat örökre megváltották. Pest vármegye részvénytársaság útján fölépitette a nemzeti szinházat s igy a magyar nyelv kimüvelésével foglalkozó szinészetnek állandó otthont biztositott. Egyes vármegyék a börtönöket javitották. De mindezeknél nagyobb kihatású volt, hogy az ellenzék uj alapon szervezkedett. Mindeddig az országgyűléseken az ellenzék túlnyomó része egységes vezetés nélkül ugyan, de nagy kitartással a rendi jogok védelmére szoritkozott; a kormánypárt, az *aulikusok* pedig a bécsi kormány kivánságát törekedtek érvényre juttatni. Ekkor azonban már az egész ellenzék a közteherviselés és egyéb reformok megvalósitása alapján a nemzeti, önálló állam megalkotását tűzte ki czéljául és ebben vezéreül a higgadt gondolkodású, szeplőtlen jellemű, ritka éleslátással biró Deák Ferenczet ismerte el; kiválóbb tagjai voltak még *Klauzál Gábor*, *Palóczy László*, *Szentkirályi Móricz* és mások. De nemcsak az ellenzék alakult át. A régi kormánypárt is belátta, hogy a haladás útjára kell lépnie: nem követte szolgai alázattal a bécsi kormány rendeleteit; némely szükséges reform előtt ő sem zárkózott el, de e tekintetben csak lassan, fontolva akart haladni. Vezére *Dessewffy Aurél* gróf a főrendi házban foglalt helyet, mig a karok és rendek tábláján *Zsedényi Ede* és *Ürményi József* hangoztatták a konzervativok elveit. A felső házban Dessewffyt *Apponyi György* és *Lonovics József* csanádi püspök támogatták, ellenfeleik pedig, a kik közül kitüntek *Eötvös József báró*, *Teleki László gróf*, *Batthyányi Lajos gróf* köré csoportosultak.

Az 1839/40-ki országgyűlés. A törvény által megszabott

három év leteltével a király (1839.) személyesen nyitotta meg az országgyűlést és teendőjéül az ujonczállitást, a katonák beszállásolásának és élelmezésének czélszerű elrendezését és a Duna szabályozását tűzte ki. Az ellenzék azonban, a mely az alsó táblán többségben, a főrendek között pedig még mindig kisebbségben volt, első sorban a sérelmeket kivánta tárgyalni. Ekkor már a magyar kormányban is bekövetkezett a változás. A gyűlölt Pálffy helyébe Majláth Antalt nevezték ki kanczellárrá. E körülmény azonban nem gyengitette meg az ellenzék támadó kedvét, annál kevésbbé, mert a kormány épen az országgyűlés megnyitása előtt Pest vármegyének egyik megválasztott követét heves kifakadásai miatt az országgyűlésen való megjelenéstől eltiltotta. A karok és rendek táblája a királyi előterjesztések tárgyalásába mindaddig fogni nem akart, mig a Pest vármegyei sérelem orvosolva nincs. Midőn pedig *Ráday* a mandátumáról lemondott, a szólásszabadságon ejtett sérelmeket kivánták orvosoltatni és a birákat a Wesselényivel, Lovassyval és Kossuthtal szemben hozott igazságtalan ítéleteikért felelősségre vonni. A hosszas vitatkozásoknak és üzenetváltásoknak József nádor, közbenjárása vetett végett. A kormány elismerte, hogy a szólásszabadságot az ősi alkotmány biztositja, hogy a biráknak teljesen függetleneknek kell lenniök és végre a politikai foglyokat szabadon bocsátotta.

A szólásszabadságon ejtett sérelem orvoslása után az országgyűlés néhány fontosabb törvényt is alkotott: megszavazta az ujonczokat; megengedte, hogy a jobbágyok különféle úrbéri tartozásaikat pénzen örökre megválthassák; az ipar és kereskedelem előmozditására hiteltörvényeket szabtak; többféle ügyet előkészités végett bizottságokhoz utasitottak; végre a nemzeti nyelvnek is megadták az őt megillető jogokat. Ez okból magyarul üdvözölték a királyt; a feliratokat a királyhoz magyarul intézték; a helytartótanácsnak magyar nyelven kellett a körleveleket a hatóságokhoz intéznie.

Az ellentét Kossuth és Széchenyi közt. Az aránylag rövid ideig tartó országgyűlés határozatai és az alkotott törvények a nemzetet örömmel töltötték el és azt a reményt keltették, hogy a haladás a reformok terén állandó lesz. Ennek következtében a vármegyék bizottságokat küldöttek ki a megvalósitandó reformok megvitatására; egyes vármegyék pedig saját hatáskörükben is tettek oly intézkedéseket, a melyek egy-egy újitás megvalósitásához vezettek. A vármegyéken és azok bizottságain kivül a sajtó is a reformok szolgálatába állott. A hirlapok közül a legnagyobb népszerűségre

a Kossuth Lajostól szerkesztett Pesti Hirlap tett szert. Ennek hasábjain a szerkesztő elragadó ékesszólással tört lándsát azok mellett a reformok mellett, a melyeket az ellenzék akart megvalósitani; sürgette a közteherviselést, az örökváltságot, az ősiség eltörlését, a magyar nemzetiség megerősitését stb. Néhol szenvedélyes, a képzeletet megragadó modora azonban összeütközésbe hozta a legnagyobb magyarral, Széchenyi István gróffal.

Mig Kossuth főképen a megyei közönséget akarta magával ragadni és a fősúlyt a politikai ntézmények átalakitására fektette, Széchenyi a vagyonosabb osztály tömörítésével akart czélhoz jutni és az anyagi jólét előmozditását helyezte előtérbe; mert meggyőződése szerint az anyagilag független nép sokkal könnyebben vivja ki politikai függetlenségét is. Az ellentét a két férfiú közt akkor került nyilvánosságra, midőn Széchenyi (1841.) közrebocsátotta a „Kelet Népe" munkáját. Ebben a Pesti Hirlap szerkesztőjének szemére lobbantja, hogy az emberek szenvedélyét izgatja fel, tévútra vezeti őket és nyiltan kimondja, hogy modorának fentartása esetén nemzetét a forradalom veszélyeibe fogja sodorni. A profétai lélek e megnyilatkozása azonban kevés hatással volt. A nemzet nagy része Kossuth mellé sorakozott. Nem hagyta el azt akkor sem, midőn a kormány támogatása mellett Kossuth hirlapi működésének ellenőrzésére egy másik ujság a „*Világ*" megindult. Ennek szellemi vezetője, rövid idővel később bekövetkezett haláláig, *Dessewffy Aurél* gróf volt, a ki úgy Kossuthot, mint Széchenyit támadta és egy erős középponti kormányt kivánt. Nagy hatást a nemzetre a Világ sem gyakorolt.

A nemzetiségi izgalmak fokozódása. Az 1839—40-ki országgyűlésnek a magyar nyelvre vonatkozó törvényeit a nemzetiségi izgatók arra használták föl, hogy a magyarokat még veszedelmesebb ellenségnek tüntessék föl. Különösen erős volt a mozgalom az illirizmus előharczosai közt. Gáj egy újabb röpiratában a fölállitandó Illyria térképét is közölte; egyes horvát hirlapi czikkek pedig a magyart a horvátok olyan ellenségének tüntették föl, a minő a török volt. E nemzetiségi izgatók azután nem érték be azzal, hogy a horvát nép szenvedélyeit keltsék föl, hanem a szerbeket is működésök körébe vonták. E mozgalmak nagy mértékben fölkeltették a magyaroknak is figyelmét. Széchenyi a magyar tudományos akadémia nagygyűlésén elnöki beszédében mutatott rá az izgatásokra; csakhogy aggodalmas lelkének kifolyásaként azokat a magyarokat tette értök felelősekké, a kik egészen helyesen a magyart akarták az

ország minden ügyeiben hivatalos nyelvvé tenni. E föllépése Széchenyinek népszerűségén nem csekély csorbát ejtett.

Az adózás kérdése és az iparügy. A nemzetiségi izgalmakon kivül az országgyűlés megnyitása előtt a vármegyéket a reformok és különösen az adózás kérdése foglalkoztatta akkor, midőn a követeknek adandó utasításokat tárgyalták. A hirlapok mindannyian oda nyilatkoztak, hogy az anyagi téren létesitendő újitások csak úgy valósithatók meg, ha a nemesség is vállal magára adót. Nem úgy a vármegyékben. Itt az adózástól irtózó nemesség, kezet fogva a kormány közegeivel, vesztegetéssel és verekedésekkel kieszközölte, hogy csak tizenhat vármegye adta követeinek utasitásul a nemesség megadóztatását házi adó czimén. Széchenyi a maga terveinek legyőzhetetlen akadályát látta a vármegyék ilyetén magatartásában; ezért új tervvel, a „kétgarasos adó" tervével lépett föl. Azt kivánta, hogy minden nemes és nem nemes egy-egy hold földje után évenként fizessen két garast. Az ily módon befolyó pénz szolgáljon alapul az anyagi téren teendő újitásoknál. Ez a terv azonban szintén nem volt megvalósitható.

A társadalom nem várva be a kormány intézkedéseit, önmaga is igyekezett a hazai ipar ügyén lendíteni. 1841. létesitette a „Hasznos ismereteket terjesztő társulatot", a mely csakhamar „Iparegyesületté" alakult és némely iparágnak fejlesztését észrevehetően elő is mozditotta. Az ipar dolgán kivül a kereskedelem ügyével és ennek előmozditására a közlekedési utak létesitésével is foglalkozott a közvélemény.

Az 1843—44-iki országgyűlés. A társadalom e tevékenységét egy időre megakasztották a követválasztások. Mindkét párt, de különösen a konzervativ párt mindent elkövetett, hogy a maga jelöltjeit megválasztassa. Némely helyen véres összeütközésre került a dolog; igy Zala vármegyében is; ez volt az oka, hogy Deák Ferencz a neki felajánlott mandátumot, mivel vér tapadt hozzá, el nem fogadta. A karok és rendek táblájánál tehát az ellenzéknek, a mely néhány új taggal, mint *Lónyay Menyhért, Ghyczy Kálmán*, is szaporodott, nem volt igazi vezére. A konzervativokat *Zsedényi Eduárd* és *Somssich Pál* vezették. A főrendi házban ekkor is *Apponyi Györgygyel* az élükön a konzervativok maradtak többségben.

A király az országgyűlés teendőiül a többi közt a Dunaszabályozásra, a közlekedő utak fejlesztésére, a városoknak az országgyűlésen való képviseltetésére vonatkozó javaslatokat tűzte ki. A rendek ezeket a reformokra kedvező királyi előterjesztéseket

örömmel fogadták, de a régi sérelmeket is felújították; ezek közül első helyen a magyar nyelv és a vegyesházasságok ügyét. Heves viták után e kérdésekben meglehetősen megnyugtató törvényeket alkottak; ellenben a reformok ügyében részben a főrendek, részben a kormány ellenkezése és talán az ellenzék kellő vezetésének hiánya miatt is nem jöttek létre a kívánt megállapodások.

A közel két évig tartó országgyűlés fontosabb törvényei a magyar nyelvet, a vegyesházasságokat és áttéréseket és a nem nemesek hivatalviselő képességét illetik. A törvények megszabják, hogy Magyarországon a hivatalos nyelv kizárólag a magyar, tehát minden hatóság magyar nyelven tartozik kiadni rendeleteit, az iskolák tannyelve is a magyar; Horvát-Szlavonország belső ügyeiben tovább is használhatja a latin nyelvet, de fő- és középiskoláiban a magyar nyelv köteles tantárgy. A vegyes házasságokat jogérvényesen a protestáns pap is megáldhatja; az áttéréseknél pedig az áttérés szándéka két tanu által is igazolható. A Magyarországon és kapcsolt részeiben lakó nem nemesek, a kiknek nemesi birtokaik vannak, e birtokaikban nem háborgathatók. Ezentúl nem nemesek is alkalmazhatók közhivatalokra. Végül a törvények a közmunkát is szabályozták.

Az országos védegyesület. Az 1843—44-iki országgyűlésen az anyagi ügyek tárgyalása közben a rendek a hazánk és Ausztria közt fölállított és Magyarország iparának elnyomására irányuló vámok ellen is fölemelték szavukat. A kormány azonban azok megszüntetésébe beleegyezni nem akart. A nemzet tehát e tekintetben, a magyar ipar fejlesztése tekintetében is önerejére volt utalva. Ez okból néhány lelkes férfiú, különösen Klauzál Gábor és Kossuth Lajos ösztönzésére megalakította az országos „Iparvédő-egyesületet", a melynek tagja lehetett mindenki, a ki becsületszavával kötelezte magát, hogy szükségleteit, a mennyire csak lehet, hazai iparkészítményekkel fogja fedezni és hogy az egyesület céljainak előmozdítására évenként husz krajczárral fog járulni. A védegyesület elnöke Batthyányi Kázmér gróf, igazgatója pedig Kossuth Lajos lett. Működése csakhamar éreztette hatását. Habár virágzó ipart nem is teremtett, a fennálló iparágak fejlesztéséhez, néhány uji parág létesítéséhez a kormány ellenzése daczára mégis hozzájárult.

Az adminisztrátori rendszer. Az elégületlenség, a melyet az 1843—44-iki országgyűlés sikertelensége okozott, a bécsi kormány előtt sem maradt ismeretlen. Ez a monarchia tekintélyét a külföld előtt féltette és ezért a kormány feje *Metternich* herczeg a kormány-

rendszer megváltoztatását határozta el. Miként Dessewffy ajánlotta, a középponti kormányt erőssé és az országgyűlések vezetőjévé akarta tenni. Terve szerint a kormánynak kész javaslatokkal kellett volna a rendek elé lépni és e javaslatokat a kormánypárti többséggel elfogadtatni. De hogy az alsó táblán magának többséget szerezhessen, a megyékben is a kezébe kellett venni a hatalmat. Ez okból azokat a főispánokat, a kik bármely okból nem

Apponyi György.

akartak a kormány eszközeivé lenni. hivataluktól fölmentette és helyökbe megbizható főispánokat vagy adminisztrátorokat nevezett ki.

Metternich terveit *Apponyi György* gróf hajtotta végre, a kit Majláth helyébe kanczellárnak neveztek ki. Az új főispánok és adminisztrátorok kiméletlenül kezdtek eljárni az ellenzék erejének megtörése végett. Az ellenzék azonnal fölismerte, hogy az adminisztrátori rendszer a meggyöngitését, esetleg kiirtását czélozza. Az adminisztrátorok tehát a vármegyékben heves megtámadtatásoknak

voltak kitéve, ezt az adminisztrátorok a leggyakrabban törvénytelenségekkel akarták megakadályozni. Különösen kitünt erőszakosságával Hontban *Luka Sándor* és Biharban *Tisza Lajos*; ez utóbbi a vármegyei közgyűlés tagjainak szétugrasztására fegyveres erőt is alkalmazott és intézkedései folytán a tanácskozás helyén vér folyt. Ha a vármegyék a törvénytelenség ellen a kormányhoz föliratot intéztek, ez nemcsak helybenhagyta az adminisztratorok intézkedését, hanem még meg is dorgálta a vármegyéket.

A czentralisták. A czél, a mit a kormány az adminisztrátori rendszer életbe léptetésével maga elé tüzött, annál inkább látszott elérhetőnek, mivel az ellenzék körében is szakadás állott be. Okot erre az szolgáltatott, hogy Kossuth Lajos a Pesti Hirlap szerkesztésétől visszalépett és azt *Szalay László*, utóbb pedig *Csengery Antal* vette át. A szerkesztők és munkatársaik, főképen *Eötvös József* báró és *Trefort Ágoston* a nyugati alkotmányos államok mintájára erős közzépponti kormányt kivántak az ország élére állitani, a mely a népképviseleten alapuló országgyülésnek tartoznék felelősséggel; ez eszme hivei voltak a *czentralisták*. Kossuth és pártja, a *municzipalisták* a vármegyei intézményben látták az alkotmány legerősebb védbástyáját; ezt fenn akarták tartani és ennek segitségével kivánták a reformokat végrehajtani.

A kormány a haladás terén. Az adminisztrátori rendszer életbe léptetésével egyidejűleg a kormány azzal is meg akarta a közvéleményt a maga részére nyerni, hogy szintén a haladás terére lépett; ezzel kimutatta, hogy a reformoknak ő nem ellensége többé. Fölállitotta a helytartótanács kebelében a „közlekedési bizottságot" és annak élére az ország leghivatottabb férfiát Széchenyit állitotta. A gróf mindenek előtt a Tisza szabályozását akarta létesiteni, hogy ezzel az Alföld legtermékenyebb vidékét az oly gyakori áradásoktól megmentse és hazánk termő földjét több száz kilométernyi területtel növelje. Azután a közlekedő utakat akarta javitani és szaporitani; a Pestről Szolnokra és Váczra vezető vasutat csakugyan létre is hozta. ezután „Hivatalos jelentésében" kifejtette. miként volna hazánk vasúthálózata kiépitendő. Oly közlekedési programmot adott e jelentésében, a mely a későbbi időkben is mértékadó maradt.

A kormány ezenkivül felállitotta a *József-ipariskolát*, a melyből a mai műegyetem fejlődött ki. A népnevelést és némely vallásügyi kérdéseket is szabályozott rendeleteivel.

A pártok szervezkedése. Hogy a kormány az ország veze-

tését egészen kezébe vehesse, pártja, a konzervativ párt is tömörülni kezdett. E czélból egy kiváló tagja *Széchen Antal* gróf által programmot dolgoztatott ki és azt 1846 őszén tartott pártgyűlésén egyhangulag el is fogadta. E programmban egyenesen kijelentette, hogy a kormányt a reformok terén támogatni fogja; kitűzte és elsorolta a létesitendő reformokat és végül kijelentette, hogy e reformok csak oly irányban valósitandók meg, a mely sem a tulajdonjog szentségét, sem a békét, sem pedig a közbirodalom szoros kapcsolatát megtámadni nem fogja A konzervativ pártot erősiteni látszott Széchenyi is a „Politikai programmtöredékek" czimű röpiratában, a melyben újból heves támadást intéz Kossuth ellen. A kormánynak és konzervativ pártnak e működése folytán az ellenzék is szükségét látta a szervezkedésnek. E mozgalmak közt hirtelen az egész országot elszomoritó hir terjedt el.

József nádor halála. A gyászos hir József nádor halálának híre volt. Az ország éppen akkor akarta nagy ünnepségekkel nádorságának ötvenéves jubileumát megülni. A nemzetnek őszinte gyásza kisérte sirjába. Hosszú nádori működése alatt a nemzet igazi jóakarójának és barátjának bizonyult. Nehéz körülmények között, midőn az országgyűlési ellenzék és a bécsi kormány között összeütközésre került a dolog, közbenjárása nem egyszer helyreállitotta a békét. Azoknak az üdvös intézményeknek, a melyek nádorsága alatt keletkeztek, mindig előmozditója volt; igy közreműködött a magyar tudományos akadémia, a nemzeti múzeum, a nemzeti szinház, a lánczhid létesitésénél. Egyébként is sokat köszönhet neki Pest városa, a melynek újraépitésénél az 1838-iki árvíz után tevékeny részt vett. A hálás nemzet szobrot is állitott emlékére. Az elhunytnak hő vágya volt, hogy fia *István főherczeg* kövesse a nádori székben; V. Ferdinánd csakugyan ki is nevezte a fiatal főherczeget Magyarország királyi helytartójává és Pest vármegye örökös főispánjává. Midőn a főispáni székbe beigtatták, a beigtató *Ferencz József* főherczeg, mostani királyunk volt, a ki magyar szavak kiséretében tett tisztének eleget, mi nem csekély lelkesedést keltett.

Az ellenzéki nyilatkozat. A konzervativok szervezkedése és a kormány iránti bizalmatlanság az ellenzék kétféle árnyalatát közelebb hozta egymáshoz; egyesülten határozták el, hogy követendő eljárásukat szintén körül fogják irni. „Ellenzéki nyilatkozatnak" nevezték programmjukat, a melyet Deák Ferencz szerkesztett. Ebben kifejezik bizalmatlanságukat a kormány iránt. Szükségesnek nyilvánitják, hogy a kormány felelősségre legyen vonható az

országgyűlés által, hogy az alkotmány további biztositásául szabaddá kell tenni a gyülekezési jogot és a sajtót. A megvalósitandó reformok közé sorolják a köztehervisélést, a népképviseletet, az

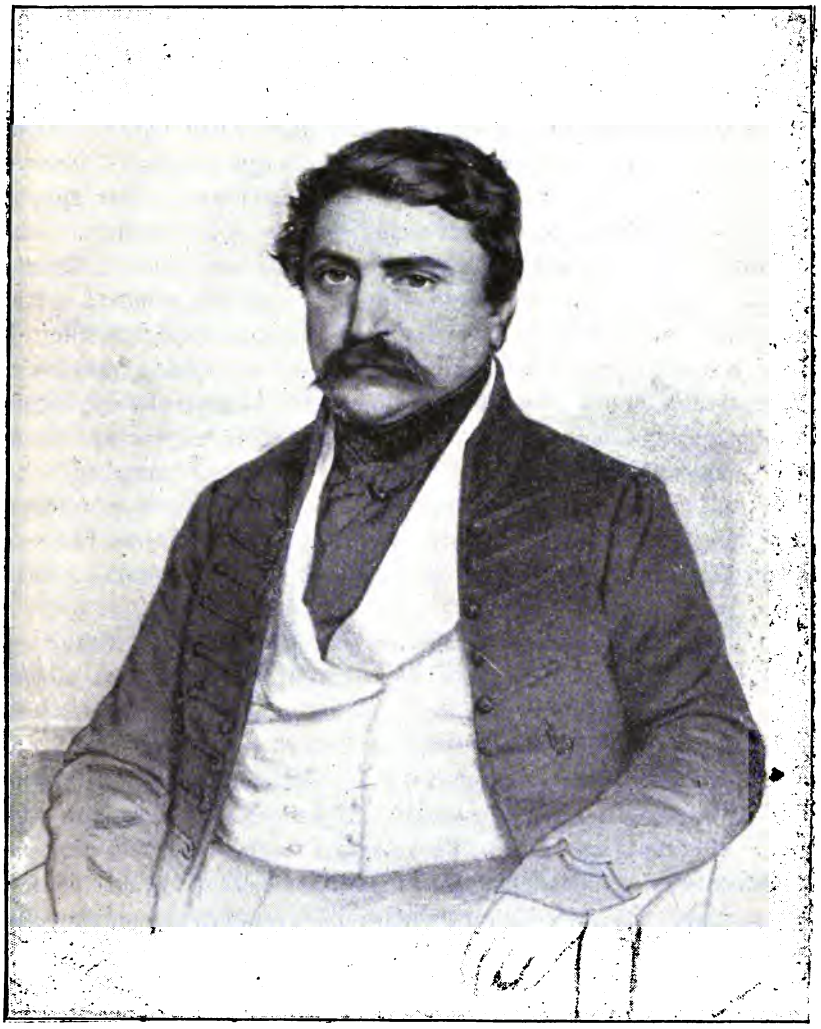

Deák Ferencz.

ősiség eltörlését és az úrbér megszüntetését kármentesités mellett; figyelemmel lesznek arra a viszonyra, a melyben Magyarország az örökös tartományokkal áll, de mindenek fölött őrködni fognak az országnak a törvények által biztositott önállósága fölött.

Az 1847-iki országgyülés megnyitása. Mindkét párt kijelölvén a követendő irányt, nagy buzgalommal járt el a követek megválasztásánál, de tartózkodott oly erőszakoskodásoktól, a minők az 1843-iki gyűlést előzték meg. Az ujonnan megválasztott követek közt a kiválóbbak voltak Kossuth Lajos, Széchenyi István gróf, a ki ide is követte ellenfelét, hogy ellene működhessék, továbbá *Szemere Bertalan* és *Andrássy Gyula* gróf. A vármegyék az eddig követett eljárástól eltértek és csak általánosságban adtak utasításokat az egyik vagy másik párt programmja alapján. A rendek tábláján a vezér Kossuth Lajos lett; Deák Ferencz, bár megválasztották, betegeskedése miatt nem jelent meg a diétán; a konzervativokat *Somssich Pál* és *Babarczy Antal* vezették. A főrendi házban e gyűlésen az ellenzéki szavazók nagyobb számmal voltak mint előbb; vezérökül ez alkalommal is Batthyányi Lajost tekintették.

A király magyar nyelven nyitotta meg ez országgyűlést, a mi századok óta ekkor történt meg először. A királyi előterjesztések az országgyűlés teendőjéül a nádorválasztást és egyéb az ország boldogságának előmozditására szolgáló törvényes intézkedéseket tűztek ki. Az országgyűlés megnyitása napján történt meg a nádorválasztás. A rendek a királyi kijelölő levelet föl sem bontván, István főherczeget, az elhunyt József nádor fiát egyhangulag választották meg nádorrá.

A reformok és a sérelmek. A kormány Apponyi György terve szerint ekkor lépett föl először kész törvényjavaslatokkal, a melyek az ősiség megszüntetésére, a vám-, a börtönügyre, és közlekedési eszközökre stb. vonatkoztak. A válaszfelirati vita után a rendek elfogadták az úrbériségnek örökös megváltását a földesurak teljes kármentesitése mellett és az ősiség eltörlését. E közben az ellenzék a sérelmeket is szőnyegre hozta. Ezek között a leghevesebb vitát az adminisztrátori rendszer megtámadása okozta. A tárgyalás közben heves viták folytak. Apponyi kanczellár csakhogy kormányrendszerének teljes elitélését elkerülje, hajlandó volt engedményeket tenni. Az alkudozások és vitatkozások egészen februárius végéig húzódtak el, midőn egy váratlan esemény a dolgoknak egészen más fordulatot adott. Februárius végén ugyanis Franciaországban forradalom ütött ki, a mely a franczia királyt trónjáról elűzte és az országot köztársasággá tette.

A márcziusi napok. A franczia párisi forradalom csaknem egész Európát megrázkódtatta. Olaszország és Németország több államában a nép szabadságának visszavivásáért fegyvert ragadott.

E mozgalmak a magyar országgyűlés tagjaiban is fölkeltették a reményt, hogy a teljes önállóságnak kiküzdésére az alkalmas idő most megérkezett. Kossuth Lajos márczius 3-án hivatkozva az idők válságos voltára, azt javasolta, intézzen az országgyűlés a királyhoz feliratot, a melyben rámutatván a mult idők kormányrendszerének káros voltára, hazája részére független nemzeti kormányt, felelős ministeriumot és Ausztria részére is alkotmányt kérjen. Az alsó tábla a feliratot magáévá tette, de a főrendek, mivel a nádor, országbiró és tárnok Bécsbe siettek a javasolt feliratra nézve utasításokat kérni, azt tárgyalás alá nem vehették. E közben Bécsben a nép az abszolut kormányt megbuktatta. Metternich herczeget, e kormányrendszer főoszlopát, hivatalából elbocsátották és márczius 15-én az osztrák örökös tartományoknak alkotmányt adtak.

Miként Kossuth inditványa a bécsi eseményekre hatást gyakorolt, úgy a bécsi vivmányokat megérezte a pozsonyi országgyűlés. A főrendiház elfogadta a Kossuth-féle feliratot és márczius 15-én egy 72 tagból álló küldöttség fölvitte Bécsbe a királynak.

Ugyanazon a napon, midőn e küldöttség Bécsbe ment, Pesten is jelentős dolgok történtek. Az ellenzéki kör már azelőtt a következő 12 pontból álló peticziót akarta az országgyűlés elé terjeszteni: 1. kivánjuk a sajtószabadságot; 2. felelős miniszteriumot; 3. évenkénti országgyűlést Pesten; 4. törvény előtti egyenlőséget; 5. nemzetőrséget; 6. köztehervisélést; 7. az úrbéri terhek megszüntetését; 8. esküdtszéket; 9. nemzeti bankot; 10. a katonaság eskütételét az alkotmányra; 11. a politikai foglyok szabadon bocsátását; 12. az uniot Erdélylyel. De midőn a bécsi események hire megjött, *Petőfi Sándor, Vasvári Pál* és *Jókai Mór* az egyetemi ifjúsággal karöltve lefoglaltak egy könyvsajtót; a 12 pontot és Petőfi „nemzeti dalát", a melynek refrainje, hogy „esküszünk, esküszünk, hogy rabok többé nem leszünk" kinyomatták és azután a szabadsajtó ez első termékét több ezer példányban a nép között szétszórták. Miután Pest város tanácsa a 12 pontot szintén magáévá tette, nagy küldöttség járult a helytartótanács elé és kieszközölte a czenzura eltörlését.

Márczius 16-án az országgyűlés küldöttsége Bécsbe érkezett és a Kossuth-féle föliratot átnyujtotta a királynak. A bécsi kormány némi vonakodás után teljesitette az országgyűlés kivánságát és a király márczius 17-ki leiratában a nádort bizta meg a kinevezendő ministerek neveinek fölterjesztésével és azzal, hogy az országgyűlés által a ministerium hatásköréről és egyéb szükséges dolgokról törvényjavaslatot készittessen.

Az 1848-ki törvények. Az országgyűlésre ekkor rendkivül nehéz feladat megoldása várt. A rendi országot népképviseletivé kellett átalakitania. A legfontosabb törvényjavaslatok, a melyeket ekkor készitettek, a következőket foglalták magukban:

Kossuth Lajos.

A közterheket vagyonához, illetőleg jövedelméhez arányitva minden lakos viseli.

Az úrbér, a robot, dézsma eltörültetik. A földesurak méltányos kárpótlást fognak kapni. A tizedről az egyházi rend minden kárpótlás nélkül mond le. A kizárólag nemesekből álló országgyűlés

önmaga mondott le azokról az előjogokról, a melyeket megszüntetni más országban csak véres forradalmaknak sikerült.

A rendi országgyűlés népképviseletivé lesz; képviselőválasztói joga minden magyarországi honpolgárnak van, a ki bizonyos évi jövedelemmel rendelkezik vagy a kinek oklevele van. A képviselőket három évre választják; az országgyűlést a király minden évben Pestre hívja össze; ő föl is oszlathatja. Javaslatai a király szentesítése után törvényerőre emelkednek.

A végrehajtó hatalmat a király vagy ennek távollétében a nádor gyakorolja a független magyar ministerium által. A ministerek az országgyűlésnek felelősek. Egyikök állandóan Ő Felsége személye körül lesz, hogy az országot ama dolgokban képviselje, a melyek az örökös tartományokkal közösen érdeklik hazánkat.

Erdély Magyarországgal egyesittetik.

A czenzura megszünik; sajtóügyekben az esküdtszék ítél.

A béke és közrend érdekében nemzetőrséget állitanak fel.

A király az udvar némi huza-vonája után a ministeriumot április 7-én nevezte ki és ugyancsak e hónapnak 11-én a fentemlített törvényeket szentesitette. Az első független magyar ministerium az akkori közélet legkiválóbb tagjaiból állott. Elnök volt: *Batthyány Lajos* gróf; belügyminister *Szemere Bertalan*, közlekedési és közmunkaügyi minister *Széchenyi István* gróf, igazságügyminister *Deák Ferencz*, pénzügyminister *Kossuth Lajos*, vallás- és nevelésügyi minister *Eötvös József* báró, honvédelmi minister *Mészáros Lázár* huszárezredes, ipar- és földmivelésügyi minister *Klauzál Gábor*, az Ausztriával közös és a külügyek ministere *Eszterházy Pál* herczeg.

Az öröm, a mely az 1848-ki törvények szentesitése és a független magyar ministerium kinevezése folytán az országot eltöltötte és a mely ékes szavakban nyert kifejezést, midőn a király személyesen zárta be az országgyűlést: csakhamar aggodalommá változott át.

A reakczió és a nemzetiségek mozgalma. Az aggodalmat a bécsi udvarnak az a törekvése okozta, hogy a nemzetnek különösen a pénz- és hadügy terén adott engedményeket meg akarta nyirbálni s a királyi hatalmat a régi állapotba visszahelyezni igyekezett. A nemzet ellenálló képességének megtörése végett a nemzetiségeket lázitotta föl a magyarok ellen. A nemzetiségek közt a szerbek és a horvátok jártak elől. A szerbek már április végén megerősödve a Szerbiából jövő fegyveresekkel véres tettekre ragad-

tatták magukat és később azzal a vakmerő követeléssel állottak elő, hogy Baranya, Bács, Szerém, Torontál, Temes és Krassó vármegyékből, továbbá a határőrvidék némely részeiből külön tartomány alakittassék egy szerb deszpota igazgatása alatt. E követelésöket a *Rajacsics* érsekök elnöklete alatt tartott ujvidéki gyülésökön határozatképen kimondották és *Sublikácz* ezredest vajdájokká választották.

A horvát mozgalom élén *Jellasics József* bán, a magyarok legelkeseredettebb ellensége állott; e mozgalom, a mely már a 40-es években kezdődött, 1848. mindig fenyegetőbb alakot öltött. Nemcsak Horvátországnak az anyaországtól való teljes elszakadására, hanem arra is törekedett, hogy Magyarország alkotmánya megcsorbittassék, azaz Magyarország pénz- és hadügyi tekintetben Ausztriának ismét alárendeltessék. A magyar kormány eleinte közvetetlen alkudozásokkal akarta a horvát mozgalomnak élét venni; később királyi kéziratokat eszközölt ki Jellasics ellen; de ez bízva az udvari emberek titkos biztatásaiban, a királyi rendeleteket semmibe sem vette és hazánk ellen egyenes nyilt támadásra készült. Nem tartotta őt ettől vissza a nádor felszólitása sem, a ki vele találkozni is kivánt, de ez sem használt.

Az ország fegyverkezése. A veszély a horvátok részéről nőttön-nőtt, midőn július havában az első népképviseleten alapuló országgyülés Pesten egybegyült. A megnyitóban a király újólag szigorúan megrója azokat, a kik a kormány rendelkezésének nem engedelmeskednek; de ennek sem volt hatása Jellasicsra. A magyar kormány tehát, hogy a bán támadása készületlenül ne találja, fegyverkezni volt kénytelen. Kossuth Lajos a képviselőház első üléseinek egyikén kijelentette, hogy az ország veszélyben forog, hivatkozott a nemzet áldozatkészségére és azt kérte, hogy a horvátok ellenében fölajánlott 10 zászlóalj katonán kivül 200,000 főnyi sereget és az ennek felszerelésére szükséges 42 millió frtnyi hitelt szavazzák meg. Erre a képviselők az ellenzék vezérének, Nyáry Pálnak példáját követve, kivétel nélkül fölugráltak helyeikről és kezöket fölemelve kiáltották: „Megadjuk! megadjuk!“

A fegyveres támadás megkezdése. Ez alatt a szerbek nyiltan megkezdték az ellenségeskedést. Sz.-Tamás mellett erősitett tábort készitettek és innen folytatták rablótámadásaikat. Az ellenök kiküldött császári vezér csak immel-ámmal hadakozott. A magyar kormány, mielőtt a legvégsőhöz nyult volna, még egy kisérletet tett a kibékülésre. Az országgyülés tagjai közül nagyobb számú kül-

döttséget menesztett Bécsbe a királyt a magyar ügynek megnyerendő. A kihallgatáson a király nem adott kielégítő választ; időközben pedig kitudódott az is, hogy Ferdinánd a Jellasics ellen kiadott királyi rendeleteket visszavonta, mert a dinasztia iránti hűségéről meggyőződött. E két körülmény a kormányt rábírta, hogy lemondjon. Széchényi István gróf már nem volt a lemondók között. A mit az ő prófétai lelke a Kossuth Lajos ellen intézett első támadása alkalmával előre látott, az most kikerülhetetlennek látszott. Hazájáért aggódó nagy lelkét ez megtörte és őt mint őrültet a Bécs melletti Döblingbe vitték.

Az új kormány megalakulásáig a kormányügyek ideiglenes vezetését Batthyányi Lajos gróf vállalta magára, de ekkor Jellasics harminczötezernyi, fele részben fölkelőkből álló seregével már betört az országba.

A védelem. A pákozdi csata. A bán előnyomulása szükségessé tette a védelem gyors előkészítését. Mivel a 200,000 főnyi sereg fölállítására vonatkozó országgyűlési határozat szentesítést nem nyert, a kormány csakis önkénytesek segítségére volt utalva. Fölhangzott e szózat: a haza veszélyben van! és e szózat nem hangzott el a pusztában. Magában az országban, különösen a magyaroktól lakott vidékeken tömegesen gyülekeztek a zászlók alá; az apa elhagyta gyermekeit, a fiú szüleit, hogy a haza védői közé sorakozzanak. De nemcsak magában az országban kelt lángra a lelkesedés, az országból kivitt magyar katonák közül is számosan, ezer veszélylyel szembeszállva, siettek az anyai föld védelmére. Az az osztály, a mely eddig el volt nyomva, az egykori jobbágyok is, meg akarván hálálni felszabadításukat, tömegesen csatlakoztak a hon védőihez. Így alakult meg az a sereg, a mely hősi tetteivel fényes betűkkel írta be nevét a történelembe és bámulatba ejtette a világot.

E közben a nádor lemondott tisztéről és a király *Lamberg Ferencz* altábornagyot kinevezte a magyarországi hadtestek főparancsnokává és utasította, hogy hozzon létre fegyverszünetet és állítsa helyre a békét. Lambergnek a magyar ministerek tudta nélkül adott megbízása és a horvát bán előrenyomulása az ország fővárosának lakosait annyira fölizgatta, hogy midőn Lamberg Budáról Pestre ment, a hajóhidon, különféle fegyverekkel ellátott tömeg megrohanta, kocsijából kirántotta és meggyilkolta. Az országgyűlés e tett fölött rosszalását fejezte ki és a tett elkövetői ellen vizsgálatot rendelt el.

A meggyilkolt Lambergnél oly királyi kéziratot találtak, a mely a helytartói tisztet Majláth György országbiróra ruházta. Batthyányi e királyi kézirattal még egyszer föl akarta Jellasicsot tartóztatni; de a bán, bár a királyi kézirat helyességét elismerte, folytatta előrenyomulását. De akkorra már a magyar fölkelők egy java része is föl volt fegyverezve; ezek a bán elé vonultak és *Moga* vezérlete alatt a horvát és szerb sereget *Pákozdnál* keményen megverték, *Ozoránál* pedig egész utóhadát elfogták. A nagyhangú kiáltványokkal pazarkodó horvát bán, fölhasználván a kikoldult fegyverszünetet, alattomban egész hadával Ausztriába szökött.

A honvédelmi bizottmány. Batthyányi, a ki fáradhatatlan volt, hogy nemzet és királya közt a békét helyreállitsa, Lamberg meggyilkoltatása után ismét Bécsbe sietett, hogy a tettnek káros következményeit lehetőleg elhárítsa. De midőn itt nem részesült a kellő fogadtatásban, hivatalát a király kezébe visszatette és visszatért hazájába. Alig jutott vissza, midőn megjelent egy királyi kézirat, a mely föloszlatja az országgyűlést, az országgyűlésnek nem szentesitett határozatait érvényteleneknek nyilvánitja, Magyarországot és Erdélyt hadi törvények alá veti; Jellasicsot a magyarországi hadak főparancsnokává nevezi ki teljes hatalommal és utasitja, hogy Lamberg gyilkosai ellen a törvény teljes szigorával járjon el. Az országgyűlés erről értesülvén, a királyi parancsot érvénytelennek nyilvánitotta, halálbüntetés terhe alatt meghagyta mindenkinek, hogy Jellasics parancsainak ne engedelmeskedjék és végre, mivel az országnak nem volt ministeriuma, az ország kormányát egy honvédelmi bizottmányra ruházta és annak elnökévé Kossuth Lajost választotta meg.

A bécsi forradalom. Jellasics futása a bécsi udvari köröket kellemetlenül érintette; csalódtak abbeli reményökben, hogy a bán által Magyarországot kivivott szabadságaitól megfosztják. Uj hadakat akartak tehát rendelkezésére bocsátani, a melyekkel támadását megújitsa. Azonban a bécsi nép ezt egy időre megakadályozta; tudván azt, hogy Magyarország szabadságának elnyomását saját szabadságának pusztulása fogja követni, föllázadt, Latour hadügyminisztert fölakasztotta és a katonaságot a városból kiüzte. Az udvar erre Olmützbe menekült és onnan *Windischgrätz Alfréd* herczeget küldötte hadakkal Bécs megfenyitésére. A magyarok Moga vezérlete alatt beküldték csapataikat a császárváros megsegitésére. Ezek *Schwechátnál* ütköztek meg a túlnyomó haderővel, de visszavonulni voltak kénytelenek; más nap Bécs megnyitotta a kapuit.

Az erdélyi állapotok. Az a kéz, a mely a szerbeket és horvátokat a magyarok megtámadására birta, mozgásba hozta az erdélyi oláhokat is. Amazokkal csaknem egyidejűleg tartották meg második balázsfalvi gyűlésöket, a melyen már az unió ellen foglaltak állást. Később pedig, midőn Wesselényi fáradozásai következtében az erdélyi országgyűlés a Magyarországgal való uniót kimondotta, biztatva a szászoktól és kéz alatt az erdélyi katonaság főparancsnokától, *Puchner* bárótól is, harmadszor is összegyültek Balázsfalván (szeptember 16-án). Ekkor már nyiltan foglaltak állást a magyarok ellen; sőt egy csoport, a mely a gyűlés feloszlása után is még együtt maradt, *Barnucz* elnöklete alatt a magyarok kiirtását határozta el. E czélból fegyverre szólitotta a népet, a mely egyes csoportokba verődve megkezdte a sorát ama kegyetlen öldökléseknek, a minőkre csak a nyers műveletlen tömegek képesek. Igy *Kis-Enyeden* egy nap alatt 140 embert, *Zalatnán* pedig több száz at gyilkoltak le.

Az októberi királyi rendelet után a katonaság is elhagyta kétes magatartását és Puchner báró nyiltan hadat üzent a márcziusi vívmányoknak és kinyilvánitotta, hogy Erdély kormányát, mivel az országot Ő Felsége hadi törvény alá rendelte, a maga kezébe veszi és ennek alapján fölszólitotta a hatóságokat, hogy egyedül az ő parancsainak engedelmeskedjenek. Egyedül a székelyek mertek ellenszegülni. Hiányos fegyverzetök daczára a lázadó oláhokat több helyen szétverték, *Urbánnak,* a második oláh ezred vezérének csapatait megszalasztották. De kevéssel utóbb a rendes katonasággal szemben csatát veszitettek és ezért szétszóródtak. Erdély tehát egészen a császáriak hatalmában volt.

V. Ferdinánd lemondása. A katonaság győzelmei Schwechátnál és Olaszországban, a nemzetiségek nyilt ellenségeskedése a bécsi udvarban azt a biztos reményt keltették föl, hogy a magyarokat minden nagyobb nehézség nélkül legyőzheti és velök kényekedve szerint bánhat. Mivel azonban Ferdinándot koronázási esküje kötelezte a magyar alkotmány fentartására, őt arra birták, hogy a trónról mondjon le. Deczember 2-án adta ki Ferdinánd azt a manifesztumát, a melyben alattvalóinak tudomására hozza, hogy mivel szive óhajtása szerint őket nem boldogithatja, a trónról lemond és mivel öcscse *Ferenez Károly* főherczeg örökösödési jogával élni nem kiván, a koronát ennek fiára, az ifjú *Ferencz Józsefe* főherczegre hagyja és alattvalóit utasitja, hogy új uralkodójuk iránt a köteles hűséggel viselkedjenek.

8. A szabadságharcz (1848—49).

Az új uralkodó nyilatkozata. V. Ferdinánd manifesztumával egyidejűleg az új uralkodó is bocsátott ki egy nyilatkozatot, a melyben tudtára adja Magyarországnak, hogy a trónt elfoglalta; törekvése magyar alattvalóinak boldogítása, de e törekvésében Kossuth pártütő felekezete megakadályozza; ezért az országgyűlést feloszlatja; Kossuthot és társait pártütőknek nyilvánítja; hadainak főparancsnokává Windischgrätz herczeget nevezi ki és őt utasítja, hogy Magyarországot fegyverrel foglalja el. Az országgyűlésen Wesselényi részéről történt kisérlet a békés kiegyenlítésre; azonban a többség a trónváltozást törvénytelennek nyilvánította és ellenállásra készült. A többséggel tartott az ország. A lakosság fegyverfogható része sietett a honvédzászlók alá; a férj gyermekeit, az ifjú édes anyját hagyta el és beállott a hon védői közé; az ország nagyobb része táborhoz hasonlított, a melyet a hazafiság lelkesített. Rövid idő alatt a honvédsereg vitézeinek száma fölülmulta a 100,000-et.

Az országgyűlés Debreczenbe menekül. Az osztrákok kisebb csapatokban északnyugat felől igyekeztek betörni, de ezeket, a többi közt a *Hurbán* tót lutheránus pap vezérlete alatt álló csapatot honvédeink csakhamar visszaűzték. A fősereg, Windischgrätz hadserege, a Duna jobbpartján Buda felé nyomult előre. A magyar fővezér *Görgei Artúr* visszavonult előle; *Perczel* a Kossuthtól kapott utasítás szerint *Moórnál* megkisérlette az idegen hadak útját állani, de vereséget szenvedett. Az országgyűlés kénytelen volt Pestet elhagyni és *Debreczenbe* menekült; néhány nappal később (jan. 5.) pedig az osztrák hadak tartották bevonulásukat a fővárosba, a hol Windischgrätz kiméletlenségével igyekezett rémületet kelteni; a többi közt elfogatta Batthyányi Lajos grófot és *Czuczor Gergelyt*, a hazafias benedekrendi szerzetes költőt, a kit „Riadó" czimű költeménye miatt hat évi várfogságra ítélt. A magyar ügynek azonban ez csak hasznára vált. A vezérek szervezhették csapataikat; az országgyűlés folytathatta az ujonczállitást és gondoskodhatott saját biztonságáról. Mivel Görgei a bányavárosok felé vonult, a Tisza vonalának őrizetét Perczelre bizták; a Galicziából betörő *Schlick* feltartóztatására *Klapkát*, Erdélybe pedig *Bemet*, a lengyel szabadsághőst küldték, a ki csakhamar bevonult Kolozsvárra, Urbán hadait legyőzte és Bukovinába kergette és az ellenséget a déli részekbe szoritotta.

A branyiszkói győzelem. Bem erdélyi győzelmeit követték nemsokára a honvédek győztes küzdelmei magyar földön is. A

magyar hadsereg két legnagyobb csapatját, Görgei és Klapka hadait a *Branyiszkó* meredek hegysége választotta el, a melyet *Schlick* csapatai tartottak megszállva. Rettentő kemény hidegben *Guyon* ezredes ujoncz csapatai indultak meg a hegység elfoglalására. Elől ment a kereszttel kezében *Erdősi* piarista szerzetes, minden újabb támadásnál buzdító szavaival lelkesítvén a már-már csüggedő csapatokat. Reggel kilencz órától késő estig tartott a heves küzdelem, a mely vitéz honvédeink győzelmével végződött. Schlick hadai

Kossuth és a honvédség főbb vezérei.

Windischgrätzhez menekültek; Klapka és Görgei pedig egyesitették hadaikat. A védelemre szoritkozó honvédek most támadólag léptek föl és csakhamar kezdetét vette az 1849-iki dicsőséges tavaszi hadjárat.

A tavaszi hadjárat. *Kápolnánál* még egyszer föltartóztatta Windischgrätz az előre nyomuló magyar hadakat, mert *Dembinszkynek*, az akkori fővezérnek rendeletei miatt egyenetlenkedtek, de midőn a lengyel Dembinszky lemondott, *Görgei, Klapka* és *Damjanich* győzelemről győzelemre vezették hadaikat. *Szolnok*, *Hatvan*,

Tápió-Bicske és különösen *Isaszeg* és *Vácz* diadalmas csatáknak voltak színhelyei. A császáriak, kiknél a hadvezérletre képtelen Windischgrätzet *Welden* váltotta fel, ezután még egy csatát vesztettek *Nagy-Sallónál*, a mire kénytelenek voltak a fővárost is elhagyni. Futva menekültek az ország nyugati határaira; már csak egyes várőrségek maradtak az országban; a többi közt Budán, Temesváron és Aradon. Az ostromolt Komárom is fölszabadult a körülzárolás alól. De nemcsak a szorosabb értelemben vett Magyarországon, egyebütt is szerencse kisérte fegyvereinket. Erdélyben Bem tábornok a *piskii hídnál* az osztrákokon, Szebennél az egyesült osztrák-orosz hadakon győzedelmeskedett, a szász városokat elfoglalta és az ellenséget a Havasalföldre üzte. Csaknem egész Erdélyt ily módon hatalmába keritette, csak a hegyek között a *Janku* vezérlete alatt álló kisebb oláh csapatok tagadták meg még az engedelmességet. A szerbek ellen *Perczel Mór* küzdött sikeresen; főfészköket, a sánczokkal megerősitett *Szent-Tamást* rohammal bevette és egyéb helyeiket is elfoglalta; csakis a titeli fensikon tarthatták fenn magukat a Szerbiából bejövő önkéntes fegyveresek támogatása mellett.

A függetlenségi nyilatkozat. E fényes győzelmeket, a melyek a honvéd nevet egész Európában tiszteltté tették, részben az az elkeseredés is előmozditotta, a melyet a császár márczius hóban kiadott nyilatkozata okozott. E nyilatkozatában Magyarországot ősi alkotmányától megfosztottnak nyilvánitotta és kilátásba helyezte, hogy a többi örökös tartományaiba olvasztja. E nyilatkozatnak más fontos következménye is volt. A debreczeni országgyülés a magyar fegyverek győzelmének hatása alatt április 14-én a császári manifesztumra a függetlenségi nyilatkozattal felelt. Ebben a Habsburg-dinasztiát, miként egykor az ónodi gyülés, trónvesztettnek s az országot függetlennek nyilvánitotta s kormányzóvá Kossuth Lajost választotta. A függetlenségi nyilatkozatot, a mely a császáriakkal való kibékülés minden lehetőségét megszüntette, többen a képviselők közül is aggodalommal fogadták, de a többséggel szemben el kellett némulniok. A kormányzó ezután új miniszteriumot nevezett ki, a melynek elnöke *Szemere Bertalan* belügyminiszter lett.

Budavár visszavétele. A győztes honvédek, miután a császáriakat Komárom alól is elűzték, az ellenség üldözése helyett a kormányzó kivánságára Budavár ostromához fogtak. A vár védelmét *Hentzi* tábornok vezette, a kit a magyarok fogságából Windischgrätz szabadított ki. A magyar honvédek, miután Komáromból az ostromló ágyúkat megkapták, oly vitézül ostromolták a várat, hogy a csá-

száriak csakhamar meggyőződtek a vár tarthatatlanságáról. Ekkor Hentzi azzal akart bosszút állani, hogy a védtelen Pestet kezdte bombáztatni, *Allnoch* ezredes pedig a budai lánczhidfőt akarta légbe röpíteni. A tehetetlen harag e kitörései a magyarok elkeseredését csak fokozták s a honvédek annál nagyobb elszántsággal folytatták az ostromot, a mely a másodszori roham alkalmával valóban czélhoz is vezetett. A vár védelmét intéző Hentzi és Allnoch is megölettek.

Az orosz beavatkozás. Mialatt a honvédek Budát ostromolták és a vár elfoglalásával az egész háború egyik legszebb fegyvertényét hajtották végre, a császáriak seregöket újra szervezték; azonkivül mivel meggyőződtek, hogy honvédeink vitézségével szemben a győzelemre kilátásuk nincs, szövetségest kerestek; szövetségest nyertek *Miklós* orosz czárban, a ki tarthatott attól, hogy ha Magyarország kivívja függetlenségét, az uralma alatt álló lengyelek ugyanezt fogják tenni. Az osztrák és orosz czár Varsóban személyes összejövetelök alkalmával kötötték meg a szövetséget. Az orosz czár *Paskievics* herczeg vezérlete alatt 200,000 főnyi hadat küldött ellenünk; ugyanoly nagy számú lehetett a *Haynau Gyula* alá rendelt osztrák sereg is. Mindezekkel szemben a magyarok legfölebb 160,000 embert állíthattak ki. A magyar kormány hiába tiltakozott a külső beavatkozás ellen, hiába sürgetett segitséget a külföldön, az oroszok betörtek az országba, külföldi segitség pedig sehonnan sem érkezett. Ily körülmények között, a túlnyomó erő ellenében csak a legnagyobb kitartással és a legszorosabb egyetértés mellett lehetett volna kilátás a győzelemre; de ez az egyetértés hiányzott. A Görgei és Kossuth között fölmerülő ellentétek és surlódások a harcz kimenetelét gyászossá tették.

A világosi fegyverletétel. A szétdarabolt magyar hadsereg a benyomuló ellenséggel szemben mindenütt hátrálni volt kénytelen. Hiába igyekeztek egyes csapatok hősi önfeláldozással az osztrákokat vagy oroszokat feltartóztatni, a harcz végső kimenetelének más fordulatot adni képtelenek voltak. A kormány és az országgyülés Szegedre vonult, de midőn Haynau az ország fővárosának elfoglalása után ezt a helyet is fenyegette, Aradra menekült. E közben Bem is elveszitette a *segesvári* csatát, a hol a szabadságharcz lánglelkű költője, *Petőfi Sándor* is elesett. A haza ügye már ekkor teljesen elveszett. Kossuth és ministeriuma lemondott és Görgeit diktatori hatalommal ruházta föl. Görgei, miután értesült, hogy Bem Temesvárnál csatát veszitett, az oroszokkal a feltétlen megadás

iránt alkuba lépett. Kossuth, Szemere, a ki a szent koronát Orsovánál elásatta, Dembinszky és mások török földre menekültek. Görgei pedig augusztus 13-án *Világosnál* a fegyvert a fősereggel az oroszok előtt letette. Példáját a többi kisebb elszórt csapatok is követték. Csakis Komáromban a *Klapka* serege tartotta fenn magát, de midőn a világosi fegyverletételről biztos tudomást szerzett, felhagyott az ellenállással és a várat szabad elvonulás feltétele alatt föladta.

A megtorlás. Komárom feladása után a kiméletlen és kérlelhetetlen bosszú megkezdte rémítő munkáját. Haynau, a kit Olaszországban elkövetett kegyetlenkedései miatt a bresciai hiéna névvel illettek és a ki Magyarországnak teljes hatalmú katonai kormányzójává lett, volt a bosszúnak végrehajtó eszköze. Paskievics, az orosz hadak fővezére, hiába kért kegyelmet a fogságban sinylődő vitéz honvéd tábornokok számára. Október 6-án tizenhármat vezettek a vesztőhelyre; ötöt agyonlőttek, nyolczat bitófán végeztek ki; köztük volt *Damjanich János*, *Vécsey Károly gróf*, *Leiningen-Westerburg Károly gróf* és *Dessewffy Arisztid*. A tizenhárom aradi vértanval egy időben szenvedett halált Magyarország első miniszterelnöke *Batthyányi Lajos gróf* is. Haynau azonban még ezzel sem érte be; mindazokat, a kik a szabadságharczban előkelőbb szerepet játszottak és el nem menekültek, vagy halálra vagy *Olmützben*, *Josefstadtban* illetőleg *Kufsteinban* töltendő hosszabb vagy rövidebb várfogságra ítéltette. A honvédek, még a tisztek is közlegényekül soroztattak be a hadseregbe.

A kik Kossuthtal együtt elmenekültek, az *emigránsok* a török szultán pártfogásában részesültek. Hiába követelte Ausztria és Oroszország a kiadásukat, a török kormány ezt megtagadta; az emigránsokat eleinte Viddinbe, később a kis-ázsiai *Kiutahiába* internálta. Itt néhányan mohammedánusokká lettek és a török hadseregben előkelő állásokra emelkedtek; a legtöbben azonban, a mint lehetett, a török földet elhagyták és Európa nyugati országaiban szóródtak el, hogy hazájuk ügye iránt az érdeklődést ébren tartsák.

9. Az abszolutizmus (1849—60).

A katonai kormány. A minek megvalósítására a bécsi kormányok oly gyakran tettek sikertelen kisérletet, most meg volt valósítható. A nemzetet a túlnyomó katonai erő legyőzte és leigázta. Körülbelül egy évig katonai uralom alatt tartották; ez időben mindenkinek feje fölött lógott a pallos. Ez egy év alatt a nemzetet meg-

akarták puhitani. Ez sikerült is. A nemzet minden ellenállással felhagyott, teljesen megtörve némán várta a bekövetkezendőket. Midőn már az új kormányrendszert az egész monarchia és így Magyarország számára is elkészitették, Haynaut visszahivták és életbe léptették a szerzőjéről elnevezett *Bach-féle* kormányrendszert.

A Bach-korszak. A bécsi kormányférfiak Magyarországot fegyverrel meghódított országnak tekintették, a melylyel kényökkedvök szerint bánhatnak. 1851 végén léptették életbe a Bach-féle kormányrendszert. E szerint az örökös tartományok és Magyarország egységes monarchia, a melynek élén a császár áll; ennek akarata a legfőbb törvény. Hogy az amúgy is gyönge országot még jobban meggyöngitsék, elszakitották tőle Horvát-Szlavonországot, Erdélyt és a Bánságot, a melyeket a tulajdonképeni Magyarország egyes részeivel megnagyobbitottak. Az ily módon megcsonkitott hazánkat öt kormányzóságra osztották és ezek élére egy-egy kerületi főispánt állitottak. A kerületi főispánoknak voltak alárendelve a megyék élén álló főnökök. A tisztviselőket, a kik csaknem kivétel nélkül idegenek, csehek és németek voltak, kinevezték. Ezek kiméletlenül hajtották végre a nagyszámú katonaságra és csendőrségre támaszkodva, a bécsi kormány parancsait. Kizárólagos hivatalos nyelvvé a németet tették, a melyet az iskolákba is behoztak.

Az 1848-ki vivmányok közül a törvény előtti egyenlőséget és a jobbágyok szabaddá tételét meghagyták ugyan, de e helyett annál nagyobb adókat vetettek ki; azonkivül behozták a dohánymonopoliumot és a fogyasztási adókat. Az anyagi érdekekre fordítottak ugyan némi gondot; eltörülték a közbenső vámokat és épitettek vasutakat, de ezeket is inkább azért, hogy Bécs annál gyorsabban és olcsóbban jusson a magyar nyers termékekhez.

A Bach-féle kormányrendszer bukása. Az alkotmány megszüntetése, a nemzeti nyelv elnyomása mély keserűséggel töltötte el a nemzetet és pedig nemcsak azokat, a kik az 1848-ki vivmányokat örömmel üdvözölték, hanem azokat is, a kik annak ellenségei voltak. Az általános elnyomatás is közelebb hozta a különféle pártokat egymáshoz. Az elkeseredés általános lett. De javulást az elnyomott nemzet önmaga erejéből létre hozni nem birt; csakis az európai eseményektől várhatta a dolgok jobbrafordulását. Ily események előidézésére az emigránsok mindent elkövettek. Ezek végre 1859-ben következtek be. Ez évben Ausztria a szárd királysággal és a vele szövetségben élő Franciaországgal háborúba keveredett. A magyarok elégületlensége Ausztria haderejének jó részét lekötötte; ez nem

volt a csatatérre vezethető. E körülmény tehát nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a császári hadak több izben vereséget szenvedtek. E vereségekhez járult még az aggodalom, hogy az Olaszországban nagy részt magyarokból alakitott legió be fog törni hazánkba és a nemzetet ismét fegyverre szólitja. A császári kormány sietett tehát ellenségeivel békét kötni. Az olaszországi vereségek kétségtelenné tették, hogy a Bach-féle kormányrendszer a monarchiát gyengitette. A császár tehát Bachot elbocsátotta és helyébe más kormány lépett.

Széchenyi István gróf halála. Az új kormánynak föladata lett volna oly intézkedéseket tenni, a melyek a monarchia népeinek vágyait kielégitsék a nélkül, hogy együvé tartozásuk érzetét meglazítanák. Az ily irányú első kisérleteket csakhamar beszüntették, mert a magyarok kibékitésére teljesen alkalmatlanok voltak. Hazánkban az állapotok megváltozásában bízni kezdtek; az elégületlenség, a jobb jövőben való bizalom utczai tüntetésekben nyilatkozott meg. A „Szózat", a „Himnusz" minden alkalommal fölhangzott. Az ország fővárosában a nép és a katonaság közt több izben összeütközésre is került a dolog. E mozgalmak idejében egyszerre rémhir futott végig az országon. Széchenyi István gróf döblingi magányában öngyilkos lett (1860. ápr.). A nagy férfiú lelkét aggodalom fogta el, hogy újabb forradalom fenyegeti hazáját és ez az aggodalom adta a fegyvert kezébe.

Kisérlet a kibékülésre. A magyarok elégületlenségeinek lecsillapitása végett jelent meg az októberi diploma, a melyben a császár kijelenti, hogy törvényhozói jogát ezentúl a tartományi, illetőleg birodalmi gyülések közreműködésével fogja gyakorolni, Magyarországon pedig az 1848 előtti kormányzati módot állitja vissza. A német és cseh tisztviselők ennek következtében elhagyták az országot, a vármegyék helyreállittattak, a helytartótanács, a királyi kanczellária és a felső biróságok régi hatáskörüket visszanyerték Időközben *Schmerling,* a bécsi kormány elnöke kidolgozta az új birodalmi gyülés szervezetét, a melyet a februáriusi pátenssel léptettek életbe. E szerint a birodalmi tanácsnak az urak és a képviselők házából kellett volna állania, a mely utóbbiban a magyar szt korona országait 120 tag képviseli. A birodalmi gyülés hatáskörébe tartoztak volna a pénz-, kereskedelmi, közlekedési, külés hadügy; mig egyéb ügyekben az országok a maguk hatáskörében intézkedtek volna.

Az 1861-ki országgyülés. A birodalmi gyülés megalakitása

czéljából szükséges volt összehívni a magyar országgyűlést is; 1861 április 2-ára hívták össze. Az országgyűlést *Apponyi György* országbíró nyitotta meg. De a képviselők közt nem volt senki, a ki a Schmerling-féle alkotmányt elfogadni hajlandó lett volna. Az egyik párt csupán egyszerű határozathozatallal akarta azt kifejezésre juttatni; a többség azonban, *Deák Ferencz* vezérlete alatt a Felséghez intézett feliratban tette meg. E feliratban felsorolta az ország összes sérelmeit és végül az alkotmány és felelős ministerium visszaállítását sürgette. A tagadó választ tartalmazó királyi leiratra Deák Ferencz új felirattal válaszolt, a melyben a leirat minden egyes tételét megczáfolja, kifejezi, hogy az ország az 1848-ki törvényekhez ragaszkodik és ha őket nem nyerné vissza, tűrni fog továbbra is, „mert a mit erő és hatalom elvesz, azt idő és szerencse ismét visszahozhatja, de a miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges".

A provizorium. Schmerling belátta ekkor, hogy az 1861-ki országgyűlést terveinek nem nyerheti meg; Ő Felsége által tehát feloszlatta; a helytartótanács hatáskörét megszorította és az ország közigazgatásának élére *Pálffy Móricz* gróf altábornagyot nevezte ki; erre a választott vármegyei tisztviselők mind lemondottak. Schmerling ennek következtében a vármegyékbe ideiglenes tisztviselőket nevezett ki, és a vagyon- és személybiztonság ellen intézett vétségek megtorlására katonai bíróságokat állított föl. Mivel pedig a nemzet a kivetett adókat törvényteleneknek tartotta és megfizetésöket megtagadta, azokat katonai karhatalommal hajtotta be. Mindezt azért tette, hogy a magyarok belefáradván a sok zaklatás elszenvedésébe, végre is csak teljesíteni fogják a bécsi kormány kívánságát De a nemzet nem tágított; Deák Ferencz buzdító szavain indulva nem lépett le a törvényes útról, de megmaradt passziv ellenállása mellett és győzött szivós kitartásával.

10. A kiegyezés.

A husvéti czikkely. A magyarok elégületlensége, passziv ellenállása nagyszámú katonaságot tartott lekötve; bénítólag hatott tehát a monarchia erejére. A monarchiának pedig ismét nagyobb erőre volt szüksége, mivel háború fenyegette. A poroszok a német birodalomban a századokig hegemoniát gyakorló Habsburgokat ebből az állásukból ki akarták szorítani; az olaszok pedig Velenczére vágyódtak. A fenyegető háborúval szemben tehát a kiegyezés szük-

sége ismét előtérbe lépett. A bécsi kormány tagjai tehát a magyarokra támadtak, mint a kik el akarnak szakadni a monarchiától és e miatt meghiúsítják a kiegyezést. Deák Ferencz e támadásokra a Pesti Naplóban 1865. húsvéti számában felelt. E czikkben megczáfolván a bécsi lapok támadásait, bebizonyította, hogy midőn nemzet és királya közt félreértések fordultak elő, a király tanácsosainak képtelensége vagy rossz akarata miatt, mindannyiszor az előbbinek igazságszeretete és bölcs belátása állította helyre a bizalmat.

Az 1865—68-ki országgyűlés. A husvéti czikknek következménye volt, hogy a Felség megjelent Pesten; itt az őszinte bizalom jeleivel találkozván, részben nejének, a magyarokkal rokonszenvező *Erzsébetnek* közbenjárására a katonai kormányt megszüntette, a helytartótanács hatáskörét visszaállította és az országgyűlés összehivására a rendelkezéseket megtette. Magyarország vármegyéi tehát ismét visszanyerték régi jogaikat és a nemzet megválasztotta képviselőit. Az új országgyűlésen a többség vezére megint Deák Ferencz volt. A kormány sokkal engedékenyebbnek mutatkozott mint az 1861-ki országgyűléssel szemben. A nemzet azonban nem szünt meg hangoztatni a jogfolytonosságot.

Még mielőtt törésre került volna a dolog, kiütött a háború. Olaszország és Poroszország egyesült erővel támadták meg Ausztriát. Bár az osztrákok az olasz csatatéren szép győzelmeket vívtak ki, a poroszokkal szemben súlyos vereséget szenvedtek. A poroszok azonkivül Klapka vezérlete alatt egy legiót is szerveztek, a melynek hivatása lett volna a magyarokat önállóságuk kivivása czéljából fegyverre szólitani. A vereségek a bécsi kormányt arra kényszeritették, hogy keresse a békét; meg is kötötte azt oly feltétellel, hogy Velenczéről és a német birodalom ügyeinek vezetőségéről lemond.

A kiegyezés létrejötte. Az 1859-ki és 1866-ki vereségek végre az összmonarchia legmakacsabb híveit is meggyőzték arról, hogy a magyarok kivánságainak kielégitése nélkül a monarchia nagyhatalmi állása sokáig már fenn nem tartható. Ez okból az uralkodó hajlandó volt a jogfolytonosságot elismerni és felelős miniszteriumot kinevezni; viszont az országgyűlés vezéremberei készségüket nyilvánitották arra nézve, hogy az 1848-ki törvényeket revizió alá veszik. Ez meg is történt. Az országgyűlés egy kiküldött bizottsága Deák Ferencz szellemében kidolgozta azt a módot, a mely szerint a Magyarországot és Ausztriát közösen érdeklő ügyek: a védelem és a külképviselet miként intézendők el alkotmányos

úton. Ennek megtörténte után 1867 elején Ő Felsége kinevezte *Andrássy Gyula* grófot ministerelnökké, a ki az 1849-ki kormányt Konstantinápolyban képviselte és a kit ezért képben föl is akasztottak, *Eötvös József bárót*, *Lónyay Menyhértet*, *Horvát Boldizsárt*, *Wenckheim Béla bárót*, *Gorove Istvánt*, *Mikó Imrét* és *Festetich György grófot* ministerekké.

A koronázás. A nemzet nagy lelkesedéssel fogadta az alkotmány helyreállitását, az országgyűlés pedig elfogadta a közös ügyek

Andrássy Gyula gróf.

alkotmányos elintézésére vonatkozó módozatot. Még nagyobb volt azonban a lelkesedés, midőn Ő Felsége 1867. június 8-án magát megkoronáztatta. A koronát az ország herczegprimása és Andrássy Gyula gróf ministerelnök tették királyunk fejére. Ezután a megkoronázott király szabad ég alatt letette az esküt az alkotmányra és végül fölvágtatván a koronázási dombra, kardjával a négy világtáj felé vágott annak jeléül, hogy bárhonnan jőjjön az ellenség az ország ellen, Ő Felsége fegyverrel kész azt megvédeni.

Ezzel meg volt alkotva a kiegyezés; több szász éves küzdelem után a nemzet és bölcs királya letették alapját a nemzet önrendelkezési jogának és békés fejlődésének. Adja a mindenható, hogy az idők végtelenében ez soha rázkódást ne szenvedjen!

11. Visszapillantás.

Az egyházi ügyekre. Ebben az időszakban sem hiányoztak a vallási surlódások. III. Károly, bár a katholikus vallás emelésére sokat tett, a protestánsok igényeit is kielégítette. Leánya, Mária Terézia öt püspökséget alapított és sz. István jobbját Budára hozatta; azonban alatta törültetett el a jezsuitarend. Még többet kellett a katholikus egyháznak szenvednie II. József uralma alatt, a ki egyéb az egyházi ügyekre vonatkozó rendeletein kivül a szerzetesrendek nagyobb részét eltörülte.

A József korát követő időszakban a II. József által eltörült benedek-rendi, cziszterczi és premontrei szerzetesek régi jogaikat visszanyerték. V. Ferdinánd alatt a vegyes házasságok ügyében az országgyűléseken éles viták folytak, a melyeknek az 1848-ki törvények vetettek véget. Az 1848-ki mozgalmak a katholikusokat is az egyházi élet élénkebb fejlesztésére lelkesitették és minthogy a katholikus vallás államvallás lenni ez időben megszünt, a protestánsok módjára magukat az államtól függetleniteni s autonomiai önkormányzatot nyerni óhajtottak. E mozgalom az 1867-ki kiegyezés után megújult.

A kormányzásra. A szatmári béke után hosszabb ideig szünetel a nemzet létért való küzdelme. A nemzet békés fejlődésnek indul; új szervezetet nyer a helytartótanács, a kanczellária, az udvari kamara; az igazságszolgáltatás is korszerű alakot nyer. Az anyagi jólét előmozditására is fordítanak gondot. Mária Terézia az alkotmányos formákat elhanyagolja ugyan, de azért az úrbéri viszony szabályozásával, különösen pedig az ország egyes részeinek visszacsatolásával a nemzetet hálára kötelezi.

II. József a közigazgatás egyik ágát sem hagyja érintetlenül; újitásai azonban rövid életüek Halála előtt maga kénytelen őket visszavonni. Újitásának megvolt azonban az az üdvös következménye, hogy a nemzet a fontos 1790/1-ki országgyűlésen országa önállóságát fontos törvényekkel biztositotta. A franczia háborúk az alkotmányos fejlődést újra megbénitják; a nemzet már-már a kétségbeesés szélére jut; de egyes nagy szellemek fölrázzák aléltságából. A küz-

delem a modern alkotmányos átalakulás czéljából újra megindul és nem is szünetel, míg meg nem alkotja a nemzet erejét fölújító 1848-ki törvényeket.

A szabadságharcz leveretése és az abszolutizmus kora még egy szomorú korszaka hazánknak; de 1867. az európai állapotok szerencsés alakulása, a nemzet kitartó türelme, vezérének, Deák Ferencznek mély belátású mérsékeltsége és fejedelmének bölcs belátása annyi szenvedés és küzdelem után biztos révpartra juttatták hazánkat és megteremtették az 1867-ki kiegyezést.

A műveltségre. A II. Rákóczy Ferencz fölkelésében véget érő hosszas küzdelmek a nemzetnek szellemi erejét is kimerítették. Hosszabb ideig alig akad iró, a ki nagyobb hatást gyakorolhatott volna nemzetére. De midőn M. Terézia idejében hazánk fiai a nyugati kulturával szorosabb érintkezésbe jutnak, fölébred bennök is a vágy hogy e műveltséget honfitársaikkal elsajátíttassák. Különböző költői iskolák keletkeznek, a melyek más-más mintaképeket követnek. Sikerül is nemzetökben a nemesebb kultura iránt érdeklődést kelteniök és lassanként irodalombarátokat szerezniök. A XIX. században azután hazánk irodalma virágzása korát éri el. *Kisfaludy Sándor* és *Károly, Kölcsey Ferencz, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor* és *Arany János* voltak legkiválóbb költőink.

A költészettel karöltve föllendültek az irodalom többi ágai is, még pedig úgy a szépirodalom miként a tudományos irodalom, továbbá a művészetek különféle nemei is.

A Habsburg-ház és a Habsburg-Lotharingiai házból való királyok, uralkodásuk sorrendjében.

I. Ferdinánd 1526—1564.
I. Miksa 1564—1576.
I. Rudolf 1576—1608.
II. Mátyás 1608—1619.
II. Ferdinánd 1619—1637.
III. Ferdinánd 1637—1657.
I. Lipót 1657—1705.
I. József 1705—1711.
III. Károly 1711—1740.
Mária Terézia 1740—1780.
II. József 1780—1790.
II. Lipót 1790—1792.
I. Ferencz 1792—1835.
V. Ferdinánd 1835—1848.
I. Ferencz József 1848 óta.

A Habsburg-házból való királyok nemzedékrendje.

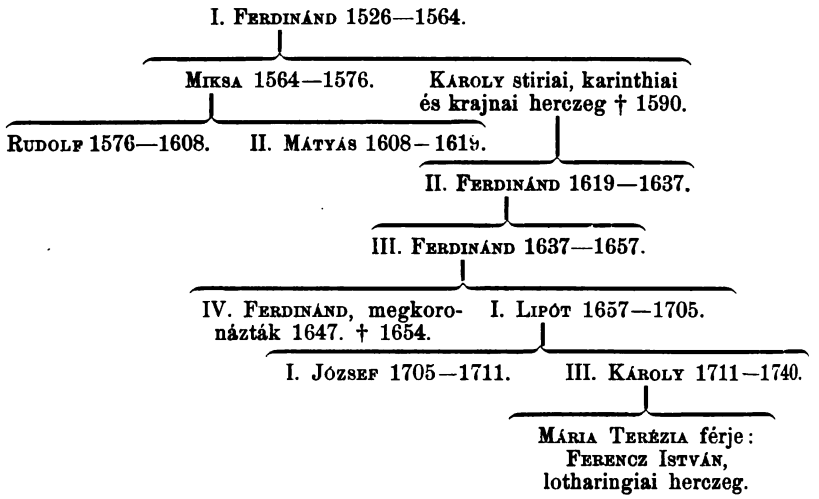

A Habsburg-lotharingiai házból való királyok nemzedékrendje:

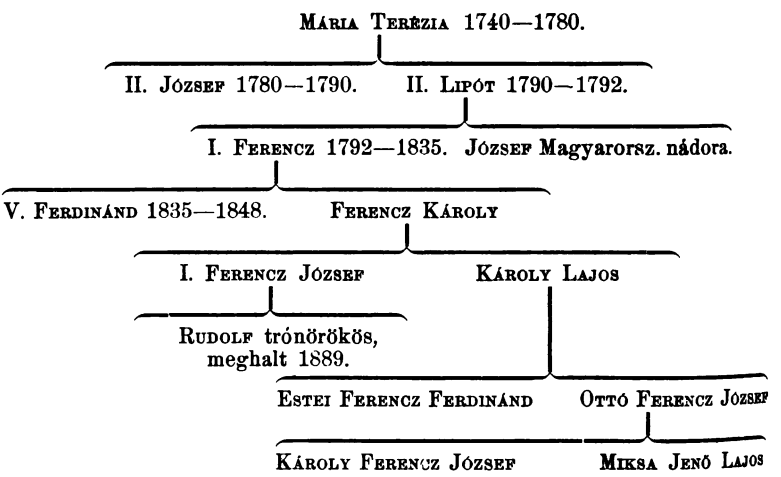

ÖSSZEFOGLALÁS.

I. Ferdinánd és Zápolyai ellenkirályok (1526—1540.). II. Lajos halála után Zápolyait Székesfehérváron és I. Ferdinándot Pozsonyban királylyá választják. A két király az ellentétek kiegyenlítése végett először alkudozik, de midőn ez sikerre nem vezet, fegyverrel döntik el, ki legyen a király? Salm Tokaj közelében legyőzi János hadait; János Lengyelországba menekül s onnan Laszky által Gritti közbenjárása mellett Szulejmánnal szövetséget köt. A török 1529. Jánost trónjába visszahelyezi, de Bécset nem tudja elfoglalni. A török kivonulása után Rogendorf Budát Jánostól el akarja venni, a mi Szulejmánt új hadjáratra ingerli. 1532. Kőszeg feltartóztatja a Bécs ellen vonuló szultánt. Egyik király sem tudván a másikat legyőzni, Nagy-Váradon kibékülnek, illetőleg az országon megosztozkodnak. A váradi béke miatt Jánosnak a török támadástól kellett tartania. De ezt a veszélyt ajándékokkal magától elhárítja. Az adózások miatt Erdély nyugtalankodik. Midőn János ezt személyes jelenlétével elfojtja, utóléri a halál.

I. Ferdinánd (1540—1563.). Ferdinánd a váradi béke értelmében az egész országot birtokba akarja venni, de Martinuzzi, János Zsigmond gyámja nem akar róla tudni mindaddig, míg Ferdinánd elég erőt nem gyűjtött a török ellen. Ferdinánd Budát ostrom alá véteti, a mire Szulejmán 1541. a várat csellel kézre keríti. Martinuzzi megköti Ferdinánddal a gyalui szerződést, Ferdinánd pedig német birodalmi segítséggel kísérletet tesz Buda visszafoglalására, de eredménytelenül. Szulejmán ezt újabb hadjárattal torolja meg, a melyben Buda környékét hódítja meg. Erre Ferdinánd, nem lévén más menekvése, a törökkel, adófizetést vállalván magára, békét köt. Martinuzzi ekkor elérkezettnek véli az időt arra, hogy Erdélyt Ferdinánd vezérének, Castaldonak átadja. Ez azonban megöleti Martinuzzit, a mire Erdély Ferdinándtól elpártol és a török új hadjáratot indít: elfoglalja Temesvárt, Drégelyt, Szolnokot, de Egernél kudar-

czot vall. Ferdinánd, hogy a töröktől szabaduljon, kénytelen elismerni Erdély önállóságát és a töröknek a béke fejében 30.000 aranyat fizet.

I. Miksa (1564—1576.). Erdélyi határbirtokok miatt újabb török háború tör ki, a melyben Szulejmán Szigetvárt fogja 1566. ostrom alá. A vár Zrinyi hős védelme daczára török kézre jut, de Szulejmán is meghal, a mire Miksa Szelimmel békét köt. A békét kénytelen elismerni János Zsigmond is, a kinek fiatal korában bekövetkezett halála után az erdélyi fejedelemségre Báthory Istvánt választják meg.

I. Rudolf (1576—1608.). Trónralépte után a török a háború tüzét csakhamar ismét lángra lobbantja. A magyar királylyal szövetkezik az erdélyi fejedelem, Báthory Zsigmond is. Ennek daczára az egyesült magyar hadak Mező-Keresztesnél (1596.) vereséget szenvednek. A háború tartama alatt Erdélyben Báthory lemondása következtében Basta császári vezér rémuralmat gyakorol. A bécsi kormány ezt Magyarországra is kiterjeszti. Ez okozza a Bocskay-féle fölkelést, a melyben Bocskay győz és létrehozza a bécsi és a zsitvatoroki békét (1608.).

II. Mátyás (1608—1619.). Trónralépte után megalkotják a hires koronázás előtti és utáni törvényeket. Erdélyben a fejedelmi széken Báthory Gábort Bethlen Gábor váltja föl. Magyarországon pedig Pázmány Péter nagy hatású térítői működését kezdi meg.

II. Ferdinánd (1619—1637.). Kezdetét veszi a 30 éves háború Németországban; ebben, mint a csehek szövetségese, részt vesz Bethlen Gábor. Első győzelmes támadását befejezi a nikolsburgi béke; a másodikat a bécsi béke. Ezután Bethlen a magyar királylyal akar rokonságba lépni, de kivánságát visszautasitják; harmadszor is megtámadja az országot, Wallensteinnal a Vág mellett szembe is száll, de ütközetre nem kerül a dolog, a mire Pozsonyban megköti a harmadik békét. Halála után I. Rákóczy György lesz az erdélyi fejedelem.

III. Ferdinánd (1637—1657.). uralma alatt Németországban a 30 éves háború tovább folyik; beleavatkozik a svédek szövetségében az óvatos Rákóczy György is, de mivel a török nem segiti, Linzben békét köt s a 30 éves háborút az ő részvéte nélkül fejezik be.

I. Lipót (1657—1705.). Erdély fejedelme, II. Rákóczy György, Lengyelország egy részének elfoglalása végett háborút indit, de vereséget szenved. A török pedig, mivel az ő engedélye nélkül kezdte meg a háborút, fejedelmi székétől megfosztja és Barcsayt teszi helyébe. Rákóczy megkisérti a fejedelemség visszaszerzését,

de a csatában halálos sebet kap; a török erre N.-Váradot elfoglalja. Rákóczy igényeit ekkor Kemény János teszi magáévá, a ki a magyar király segitségében bizik és Barcsayt megöleti. A török azonban Keményt legyőzi. Apafyt teszi erdélyi fejedelemmé és mivel a magyar király Erdély ügyeibe beavatkozott, ennek országait is megtámadja 1663. A bécsi kormány ekkor is csak örökös tartományainak védelmére gondol, veszni hagyja Érsekujvárt. Zrinyi Miklós a költő elégeti az eszéki hidat, de Montecuccolit, a császári vezért nem tudja rábirni, hogy Zrinyi-Ujvárt a török ellen megvédje. Montecuccoli csak akkor állja a töröknek útját, a midőn az Stiriába akar hatolni és Szt.-Gotthárdnál legyőzi; a győzelem daczára azonban Vasváron káros békét köt E béke okozója volt a Wesselényi-féle szövetkezésnek, a mely a magyar alkotmány megmentését tűzte ki czéljául. E szövetkezésnek Wesselényi halála után Zrinyi Péter lett a feje. Zrinyi a török támogatását kereste, de terve kitudódott; ő és társai törvénytelen itélet alapján halált szenvedtek. A szövetkezés fejeinek kivégeztetése után a bécsi kormány Magyarországot örökös tartományaiba akarja olvasztani. Ennek megakadályozására a kuruczok fegyverhez nyulnak. Eleinte kevés sikerrel, de midőn Thököly áll az élükre, küzdelmeiket szerencse kiséri. A bécsi kormány Sopronban megkisérti az elégületlen nemzet kibékitését, de nem talál hitelre. A kuruczok megnyerik a török támogatását. A török 1683. Bécset fogja ostrom alá, de súlyos vereséget szenved Károly lotharingiai herczeg és Szobieszki lengyel királytól. Ezzel kezdetét veszi a felszabaditó háború, a melynek főbb mozzanatai Buda visszafoglalása, a mohácsi csata, a zalánkeméni és a zentai ütközet. A háború tartama alatt Karaffa fölállitja Eperjesen a vértörvényszéket, a melyet a bécsi kormány csak akkor szüntet meg, midőn a dinasztia trónörökösödési jogát a nemzettel el akarja fogadtatni. Ugyanakkor, midőn a pozsonyi országgyűlés a dinasztia trónöröklési jogát elfogadja, Erdélyben is megszünteti az önálló fejedelemséget és ezt uralma alá veti. A felszabaditó háborút a karloviczi béke fejezi be. E béke után a bécsi kormány újból megkisérti, hogy Magyarországot örökös tartományaiba olvaszsza. Az alkotmány elkobzása és a súlyos idők a nemzetben általános elégületlenséget keltenek, a mely II. Rákóczy Ferencz vezérlete alatt fegyveres fölkeléssé válik. A bécsi kormány a fölkelők sikereitől megijedve, békealkudozásokat kezd, a melyek azonban nem vezetnek eredményre, mivel Rákóczy a béke biztositékául Erdély önállóságát és külföldi hatalmak kezességét kivánja.

I. József (1705—1711.). Az új király trónralépte sem szün-

tette meg a háborút, mivel a bécsi kormány a nagyszombati béke-értekezleten sem hajlandó Rákóczy feltételeit teljesiteni. Az ország anyagi erejének hanyatlása a háború következtében arra birja Rákóczyt, hogy XIV. Lajos franczia király szövetségét keresse; ennek kedvéért a fölkelők az ónodi gyülésen (1707.) a Habsburg-dinasztiát detronizálják, de a franczia segitséget mégsem nyerik meg. Önerejökből csatát koczkáztatnak, de Trencsénnél vereséget szenvednek; ugyanabban az időben a császári hadak élére magyar vezért állitanak Pálffy személyében. Mivel a trencséni vereség után a fölkelők mindig szükebb térre szorulnak össze, a béke iránti hajlandóság a vezető férfiakban is növekszik. A békealkudozásokat Rákóczy beleegyeztével kezdik meg, de annak akarata ellenére Károlyi vezetése mellett Szatmáron fejezik be. Rákóczy a békét el nem ismeri; kiköltözködik Franciaországba, később pedig Törökországba, a hol Rodostoban meghal.

III. Károly (1711—1740.). A szatmári békét József utódja, Károly erősiti meg. Trónraléptével Magyarországon a békés átalakulás veszi kezdetét; fölállitják az állandó katonaságot és ezzel együtt a rendek elfogadják az állandó hadi adót. A békét rövid időre megzavarja egy újabb török háború (1716—1717.), a melyben Szavojai Jenő visszafoglalja Temesvárt és Nándorfehérvárt, a mely várak birtokában meghagyja a magyar királyt a pozserováczi béke. A magyar rendek ezután 1723. kiterjesztik az örökösödési jogot a Habsburg-házban a leányágra; fölállitják, illetőleg hatáskörében körvonalozzák a helytartótanácsot, az udvari kanczelláriát és az udvari kamarát. A békés munkát megakasztja a második török háború, a melyben ügyes vezérek hiányában Károly ismét elveszti Nándorfehérvárt.

Mária Terézia (1740—1780.). Daczára, hogy az európai hatalmak Mária Terézia örökösödési jogát elismerték, atyja halála után országait nagy erővel támadják meg. A segitséget kérő királynénak azt nagy lelkesedéssel szavazzák meg a pozsonyi rendek. A magyar segitséggel a királynő elveszett országait, Szilézia kivételével, visszaszerzi és biztositja. Később (1756.) megkisérli Szilézia visszaszerzését, de eredménytelenül. E háborúk miatt a királynő a magyar rendektől az adó emelését kivánja, de ezek csak részben teljesitik kivánságait. Ezért is M. Terézia innentúl csak rendeletekkel kormányozza az országot. A főnemességet kitüntetésekkel udvarába csábitja; a köznemesekből alakitja a testőrséget; az országhoz visszacsatolja a Temes mellékét, Fiumét és a Dráva—Száva köz keleti részét; kiadja az urbariumot; Ausztria javára szabályozza a

vámokat; új püspökségeket állít föl; megalkotja a tanulmányi alapot és újjászervezi az iskolákat.

II. József (1780—1790.). Nyilt és kifejezett szándékkal törekedett örökös tartományaiból és Magyarországból egy egységes monarchiát alkotni, a melyet a népek jólétének előmozdítására kizárólag a császár akarata kormányoz. Ez okból semmibe sem vette a magyarok alkotmányát; magát meg sem koronáztatja, hanem nyilt parancsokkal elrendeli, hogy a latin helyett a német legyen a hivatalos nyelv és a nép irassék össze, a mi a véres Hora-féle lázadást okozza. Ez erdélyi lázadás arra birja Józsefet, hogy kiadja az úrbéri pátenset; azután elrendeli a föld fölmérését és mivel mind e rendeletei a vármegyékben ellenzésre találnak, újjászervezi a közigazgatást. Végül, tekintetbe nem véve népei elégületlenségét, az oroszok szövetségében háborút indit a török ellen, a mely külső ellenségeket támaszt ellene és népei elégületlenségét fokozza. Erre a betegeskedő József, nehogy dinasztiája hatalmát koczkára tegye, rendeletei nagyobb részét halálos ágyán visszavonja.

II. Lipót (1790—(1792.). Népei nyugalmát helyreállitja. A magyar rendeket országgyülésre hivja össze, a melyen az alkotmányt egész teljességében visszaállitják.

I. Ferencz (1792—1835.). A nagy franczia forradalom eszméi Magyarországba is behatolnak. Martinovics és néhány társa, a kik ezeknek terjesztésére összeesküvést szőttek, a vérpadon mulik ki A háború, a melyet a francziák üzennek meg, nagy pénz- és véráldozatba kerül, a mihez Magyarország is nagy mértékben hozzájárul. Ez az oka, hogy hazánkban a békés átalakulás szünetel. A háborúk befejezte után pedig a bécsi kormány minden eszközzel igyekszik ennek az átalakulásnak útját állani. Ha a politikai téren ez sikerül is neki egy időre, a magyar irók nem szünnek meg a nemzetben az önérzetet ébren tartani. Ez az önérzet a vármegyékben valóságos ellenállássá válik, midőn a bécsi kormány rendeleti úton akarja a hadi adót és az ujonczlétszámot fölemelni. A vármegyék ellenállása a kormányt az országgyűlés egybehivására kényszeriti (1825.), a melyen az alkotmányt helyreállitják és Széchenyi István gróf nagylelkű adománya által megveti a magyar tud. akadémia alapját. Még nagyobb hatást ér el a gróf Hitel és Világ czimű műveivel, a melyek a nemzet nagy részét arra birják, hogy a reformokat minden téren sürgesse. A bécsi kormány az 1832—36-iki országgyűlés alatt a reformmozgalmak megakasztása végett erőszakos eszközökhöz nyul és Wesselényit perbe fogja.

V. Ferdinánd (1835—1848.). trónraléptével a kormányzat iránya meg nem változott. Wesselényi perbe fogását követte Kossuth Lajos elzáratása. Mindez azonban a nemzetet meg nem félemlítette, csak elkeserítette. Ezért is a nemzet többsége lassanként elpártol Széchenyitől, a ki a gazdasági téren való átalakulásra akarta alapítani a politikai önállóságot és Kossuthhoz szegődik, a ki a politikai önállóságot akarja első sorban kivívni. Az 1839/40-iki országgyűlés a politikai perek alapján elítélteket kiszabadítja ugyan, de a reformok terén kevés újat alkot. A bécsi kormány látván a reformpárt erejét, a nemzetiségek izgalmát, különösen az illirizmust istápolja. Az 1843/44-iki országgyűlésen hoztak ugyan törvényeket a magyar nyelvre és a vegyes házasságokra nézve, de a reformok terén újból alig történt valami; ezért, hogy legalább az ipar emelkedjék, megalkották a védegyesületet. A kormány most az adminisztrátori rendszerrel akar magának az országgyűlésen többséget szerezni. Ez az ellenzéket is egyesülésre és tömörülésre bírja. Szervezett kormánypárt és ellenzék állott egymással szemben az 1847-iki országgyűlésen, a melynek tárgyalásai közben kiütött a párisi februáriusi és csakhamar rá a bécsi forradalom. Ez arra bírja az országgyűlést, hogy a nemzet összes kívánságait küldöttség által a király elé terjeszsze. Midőn a küldöttség Bécsbe indult, Pesten 1848 márczius 15-én néhány lelkes ifjú ösztönzésére a nép kivívja a sajtószabadságot. A bécsi küldöttség czélját éri, a király kinevezi az első felelős magyar miniszteriumot és az országgyűlés megalkotja a nemzetet teljesen átalakító 1848-iki törvényeket. A bécsi kormány azonban nem tud hazánk önállóságába beletörődni és csakhamar megkezdi a magyarok ellen az aknamunkáját. Első sorban a horvátokat bírja rá, hogy azok a magyar kormány ellen fegyvert fogjanak. A magyarok ily módon kénytelenek az önvédelmi harczot megkezdeni. A horvátokat Pákozdnál megverik ugyan, de ekkor már az oláhok és szerbek is fegyvert fognak hazájok ellen; a császári katonaság pedig Olaszországban és Schwechatnál vív ki győzelmet. Ez a bécsi kormányban azt a meggyőződést kelti, hogy a magyarok önállóságának fegyverrel vethet véget; ezért Ferdinándot lemondásra bírja és unokaöcscsét, az ifjú Ferencz Józsefet ülteti a trónra.

I. Ferencz József (1848-tól mostanig). Az új uralkodó uralma alatt a szabadságharcz tovább folyik. A császári hadak előre nyomulnak és elfoglalják Budát, de 1849-ben a koczka megfordul, a magyarok visszaszorítják a császáriakat; a debreczeni országgyűlés a Habsburgokat detronizálja és Kossuthot kormányzóvá választja. A

győztes hadak a császáriakat már-már kiszoritják az országból, midőn az orosz beavatkozás a dolgoknak más fordulatot ad és a magyar hadak kénytelenek Világosnál a fegyvert letenni. A világosi fegyverletételt követi a rövid katonai uralom, a mely véres megtorlást gyakorol és azután a Bach-korszak. Ez azonban nem tarthatja magát sokáig. A császáriaknak veresége Olaszországban 1859. azt a meggyőződést keltik, hogy a monarchia mindaddig erős nem lehet, mig a magyarok elégületlenségét meg nem szüntetik. Megteszik tehát a kibékitésre az első lépéseket, de a Deák Ferencz vezérlete alatt álló nemzet nem éri be a kisebb engedményekkel, hanem ragaszkodik a jogfolytonossághoz és az 1848-iki törvények visszaállitásához. A bécsi kormány azonban még nem akar engedni; csak midőn a császári hadak a poroszokkal szemben újabb súlyos vereséget szenvednek, lesz engedékenyebbé és igy 1867. létrejő nemzet és királya közt a kiegyezés.

CENTRAL RESERVE

MAGYARORSZÁG
POLITIKAI FÖLDRAJZA.
AUSZTRIA

FÜGGELÉK VASZARY KOLOS TÖRTÉNELMÉHEZ

*

A KÖZÉPISKOLÁK IV. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

ÍRTA

BRÓZIK KÁROLY DR.
tanár

BUDAPEST, 1901
KIADJA LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSE.

1. Hungary — Hist.

I. A MAGYAR SZ. KORONA ORSZÁGAI.

1. Felszín.

A magyar állam fekvése, határai és alkotó részei. Az az ország, a melyet őseink ezer évvel ezelőtt meghódítottak és annyi véráldozattal föntartottak, Közép-Európában fekszik. Meglehetősen egységes terület, a mennyiben jobbára természetes határai vannak és természetes útai mind a közepén átfolyó Duna felé vezetnek. Legnagyobb hossza kelet-nyugati irányban Fiumétól Háromszék vármegye délkeleti csücskéig 1050 km., és észak-déli irányban Árva vármegye északi végétől Lika-Krbava vármegye déli végéig pedig 630 km. (Területe 322,310 km^2.) A természetes határok övezik hazánkat északnyugaton, északon, keleten és délen. Az északi keleti, és délkeleti határ a Kárpátok gerinczén vonul végig. E gerinczen a legtöbb helyen csak nehézséggel lehet átjutni. Vannak azonban egyes részein horpadások (nyergek, hágók és szorosok), a melyeken az átkelés kevesebb nehézséget okoz, de itt is a nagyobb csapatok előtt az út könnyen elzárható. Ez az oka, hogy hazánkat a Kárpátok felől a legritkábban fenyegette ellenség és hogy a nemzet ama hódításai, a melyeket a Kárpátok északi vagy keleti lábánál tett, a legkevésbbé voltak tartósak. Nyugaton és délen, hol hazánkba a Duna befolyik, illetőleg kilép, hol természetes határul csak folyók szolgálnak, léphetők át hazánk határai legkönyebben. Nemzetünk története bizonyítja, hogy itt támadtak rá leggyakrabban és hogy hódításaiban is ez irányban terjeszkedett ki legtovább, illetőleg legtartósabban.

A magyar sz. korona alkotó részei: Magyarország (279,780 km^2) Fiume és kerülete (20 km^2) és a társországok, azaz horvát-szlavondalmát királyságok (területe 42,530 km^2). (Dalmáczia, a mely jogilag a magyar sz. korona része, tettleg az osztrák kormány alatt áll.)

A felszín. A Kárpátok, a melyek határul szolgálnak, kiágazásaikkal csaknem az ország felét boritják. Az északnyugati részeken szétterjeszkednek, egyes lánczok, hosszanti völgyekkel egymástól elválasztva északról délnek, mások keletről nyugatnak huzódnak. A Tarcza és Hernád által öntözött hasadéktól keletre a Kárpátok

keskenyebbek, keresztvölgyek által vannak meg-megszakítva. A Tisza balpartjától délre pedig terjedelmes, hegyekkel szegélyezett fensikká alakulnak. E külső alakulatuk alapján a Kárpátokat három főrészre: északnyugati, északkeleti és délkeleti Kárpátokra osztjuk.

Az északnyugati-Kárpátokat a folyó völgyek: a Morva-, Vág-, Nyitra-, Garam-, Ipoly-völgy ismét kisebb részekre osztják. A Morva-, Vág-, Nyitra- és Garam-völgyek közt a Kárpátok lánczai a Dunától vagy annak közeléből délnyugatról északkeletre huzódnak; minél messzebb nyulnak északra, annál magasabbak lesznek. A legnyugatibb, a Morva és Vág közti lánczot déli részében *Kis-Kárpátoknak*; az ország határán pedig *magyar-morva határhegységnek* hivják; ez utóbbinak déli, a Jablunkai-hágóig terjedő része a *Fehérhegység*. A középső, a Vág- és Nyitra-völgyek közt elhuzódó hegyláncz a *Nagy-*, a Nyitra- és Garam-völgy közt fekvő láncz pedig a *Kis-Fátra*.

Szabályos hegyláncz alakja van még az északnyugati Kárpátokban a *Magas-* és *Alacsony-Tátrának*. Amaz a *Ferencz-József-* (2630 m.), *Jégvölgyi-* és *Lomniczi* csúcsokkal hazánk legmagasabb hegysége; az Árva-, Felső-Vág- és Poprád-völgyek közt az ország határán kelet-nyugati irányban húzódik el; emez tőle délre, vele egyközüen a Felső-Vág és Felső-Garam völgyei között fekszik.

Hegylánczok még a Tarcza- és Hernád-völgye között a *Lőcselublói* és ennek része a *Branyiszkó-hegység*, továbbá a felföld délkeleti szegélye a *Cserhát*, *Mátra* és *Bükk*-hegységek.

Tömeges, rendetlen elrendezésüek az *Osztroszki-Vepor* és a *szepes-gömöri Ércshegység;* amaz a Garam- és Ipoly-völgye; emez a Rima-, Sajó- és Hernád-völgye közt. Mindkettő érczeket szolgáltat; ezért az Osztroszki-Vepor egyik szakaszát *Magyar-Érczhegység*-nek is hivják.

Az északkeleti Kárpátok nem oly nagy kiterjedésüek; nem is különböztetünk meg bennök annyi szakaszt. Két lánczuk északnyugatról délkeletre, egyik pedig északról délre húzódik. Az előbbiek közül az egyik, *az északkeleti Határláncz*, az ország határán vonul végig; alacsony hegyként indul meg, de később magasabb lesz; e szakaszában *Máramarosi-havasok* nevét viseli; folyó völgyek nem szakitják meg; de egyes hágók és szorosok: a *duklai, vereczkei* és *körösmezei* elég kényelmes utakul szolgálnak. A másik, a *Vihorlat-Gutin* tőle délre, vele csaknem egyközüen huzódik; a folyók völgyei kisebb részekre szaggatják és rajta keresztül természetes utakul szolgálnak le a Tisza völgyéig és lapályáig. Ez a földrajzi oka, hogy a Kárpátokon keresztül a népek hazánkba leggyakrabban az Északkeleti-Kárpátokon jöttek át. Itt csak egy

hegyláncz hágóin kellett átkelniök, míg az északnyugati Kárpátokban több hegylánczon kellett volna átkelniök.

A harmadik, északról délnek huzódó hegyláncz az *Eperjes-tokaji*, a melyet északi részében *Sóvári-hegység*nek, déli részében pedig *Hegyaljá*nak is hivnak, a mely utóbbinak napos lejtőin kitünő bort még ma is szüretelnek.

A Délkeleti-Kárpátok csaknem szabályos négyszöget alkotnak, a melynek szélein hegylánczok vonulnak el: az északi, keleti, déli és nyugati. Az északi hegylánczban alig van könnyebben járható hágó. A keleti határlánczban megkülönböztetnek több részt: a *Radnai*, *Csiki* és *Gyergyói* havasokat. Szorosok és hágók vezetnek át rajta; ilyenek a *tölgyesi*, *gyimesi*, *ojtozi* és a *bodzai*. E szorosok szükek és könnyen megvédhetők. Azonkivül a rajtuk áthatoló ellenséget további útjában a keleti határlánczczal egyközü *Hargita* is megállítja. A keleti határláncz szorosai tehát csak csekély mértékben szolgálnak természetes utakul.

A déli határláncz, a mely az Al-Dunáig nyulik, a Magas-Tátra után a legmagasabb (Bucsecs, Negoi); a *Tömösi*-, *Törcsvári*-, *Vörös-toronyi*- és *Vulkán-szorosok* vezetnek át rajta. Ezeken a szorosokon vezetett át egykoron a levantei kereskedők útja a Balkán-félszigetre.

Legszakadozottabb a nyugati hegyláncz; ebben a *Temesmelléki*-, az *Erdélyi-érczhegység*, *Bihar-hegység* és a *Meszes-hegység* a főbb részek; folyók törnek át rajta: a *Maros*, a *Körös*, a *Szamos*; ezek a Tiszához vezetnek le; ezek a természetes utak csatolják a Délkeleti-Kárpátokat hazánk szivéhez. Míg minden más oldalról a felföld nehezen közelithető meg, nyugaton kényelmes utak vezetnek ki belőle és ez az oka, hogy ha időnként el is szakadt, a Délkeleti-felföld mindig együtt érzett Magyarország többi részével és vele a magyarok bejövetele óta többé-kevésbbé egy sorsban részesült.

A Kárpátok déli és nyugati lejtőinél két alföld terül el a Duna mindkét partján, illetőleg a Duna és Tisza mentén. A nyugoti, kisebb alföld a Kis-, a keleti, nagyobb a Nagy-Alföld. Amazt délről, emezt nyugatról határolják az *Alpok* óriási hegyrendszerének végső kiágazásai.

Az Alpoknak az ország nyugati határain elvonuló részei a *Lajta*- és *Rozália-hegység*; a Cserhát délnyugati folytatásaként elvonul a *Pilis*-, *Vértes*- és *Bakony-hegység*; magánosan és elszigetelten emelkedik a *Zengő* és *Mecsekhát*.

A Dráva és Száva közti vidéken a *Szlyeme*, *Ivancsicza*, *Papuk* és *Vrdnik* vagyis *Fruska Gora* jobbára nyugat-keleti irányt

követ, míg a Karszt természetű Kapella és Velebit a Száván túl a tengerpart irányában huzódik el.

Vizek. A keletnek, majd délnek és végül délkeletnek folyó és egész hosszában hajózható Duna az ország fő vizgyűjtője. Az északi, a Magas-Tátra lábánál elfolyó *Poprádon* és *Dunajeczen* és néhány patakon kívül hazánk összes vizei a Dunába torkolnak. Jobb partján a *Lajta* torkolatán alul a *Marczallal* és *Rábczával* bővült *Rába*, déli folyásában a *Siót* és *Kapost* elnyelő *Sárvíz*, továbbá a Mura torkolatán alul hajózható *Dráva* és végül az *Una*, *Kulpa* és *Lónya* mellékfolyóival együtt a *Száva* szakad belé.

A Duna a balpartján fölveszi az Északnyugati-Kárpátokat részekre osztó *Morvát*, az *Árvával* bővült *Vágot*, a *Nyitrát*, a *Garamot* és az *Ipolyt*. Ezen alul csak kisebb erek ömlenek belé, mígnem keleti folyásában beleszakad a kanyargós, de hajózható *Tisza* és ez alatt a *Temes*, hazánkon kívül pedig a *Zsil* és az *Olt*.

A Tisza, a legmagyarabb hajózható folyó, az Északkeleti-Kárpátokban ered; nyugatnak, északnyugatnak, délnyugatnak és végül délnek folyik. Jobbról a *Nagy-Ágot*, a *Laborcz*, *Latorcza*, *Ondova* és *Ung* összefolyásából keletkező *Bodrogot*, azután a Tarcza—Hernáddal bővült *Sajót* és végül a *Zagyvát* veszi föl, a melynek torkolatától kezdve lefelé állandóan járnak rajta gőzösök. Jobboldali mellékvizei a *Visó*, a *Szamos*- a *Kraszna*, a *Hármas-Körös*, a *Maros* és a *Béga*.

A Tiszát a Dunával hazánk egyedüli hajózható csatornája a *Ferencz-csatorna* köti össze, a melyből dél felé kiágazik a Ferencz-József-csatorna.

Nagyobb álló vizeink csak az Alpok borította vidéken vannak: a *Balaton* és *Fertő*. Kisebb alföldi tó a *Velenczei* és a *Palicsi*; ismeretesebb hegyi tavak a *Csorbai* és a *Sz. Anna*. Mocsáros, lápos területek a *Hanság*, a *Sárrét*, a félig kiszáritott *Ecsedi-láp* és a *Szernye mocsár*.

2. Éghajlat és termékek.

Éghajlat. Mivel hazánk Közép-Európában fekszik, távol a világtengerektől, éghajlata kontinentális, azaz nagyobb részében a nyár forró és a tél nagyon hideg; az eső pedig nem nagyon bőséges. Azonban az egész országnak nem mindenütt van egyenlő klimája. A magasabban fekvő, tehát a hegyekkel, különösen a Kárpátokkal borított vidékek hűvösebbek, mint a két Alföld. Az évi átlagos hőmérsékletet mutató isothermális vonalak közül a

13°-os csak a tengerpartot érinti; a 10°-os az Alföldet szeli át; a 9°-os a Kárpátok alján, a 8°-os pedig a Kárpátok magasabb részein vonul végig. Míg a tenger mellékén az átlagos nyári meleg egyforma, az átlagos téli hőmérséklet a tenger mellett +4°, az Alföld nagyobb részében —3°; a magasabb hegyi vidékeken pedig a téli hideg nagyobb, a nyári meleg pedig kevesebb.

A talaj minőségén és az átlagos nyári hőmérsékleten kívül nagy hatással van a különféle növényi termékekre az évi csapadékmennyiség és a csapadék megoszlása az év különböző szakaiban. Hazánk szerencséjére ritkán van oly év, a melyben nem volna annyi csapadék, a mennyi a mezei termékek fejlődésére elégséges. A legtöbb csapadék éri a tenger mellékét és a Kárpátok magasabb részeit; legkevesebb a Nagy-Alföldet. Az őszi esők szolgáltatják hazánkban a legtöbb csapadékot; legritkább az eső nyáron. Nyáron vannak a zivatarok is, a melyek a hegyes vidékeken néha-néha valóságos felhőszakadássá lesznek. Hazánk nagyobb részében legritkább a keleti szél; igen gyakori az északi. A tenger mellékén lokális szelek az északi, hideg bóra és a déli, meleg scirocco. Sajátos légköri jelenség az Alföldön a déli báb.

Mezőgazdaság. Kenyértermékek. Hazánk alföldi vidékein és a folyók szélesebb völgyeiben a talaj és az éghajlat a mezőgazdaságra a legkedvezőbb; a hegyek, különösen a magasabb fekvésűek, a nagyobb hideg miatt inkább csak a legelő- és erdőgazdálkodásra alkalmasak. Teljesen terméketlen terület csak kevés van; az egész birodalom területének 1%-a. A mezőgazdaság kenyértermékek, egyéb gabonaneműek, kapás és kereskedelmi növények, végül takarmány termelésével foglalkozik. A kenyértermékek közül a fontosabbak a *búza* és a *rozs*. Az előbbi az a kenyértermék, a mely a legértékesebb és a mely az alföld lakói legnagyobb részének táplálékául szolgál; azért is az összes szántóföldeknek (13·3 mill. ha.) több mint fele (7 mill. ha.) búzával van bevetve. (1899.) Minden vármegye termeszti. Bács-Bodrog, Torontál és Temes termelnek belőle legtöbbet (mindegyik 1899. 2 millió mmázsánál többet); a legmagasabb fekvésű vármegyék (Árva, Szepes) pedig, a legkevesebbet. Az egész magyar birodalom termését (1899.) 1208 millió koronára becsülik. A rozs kevésbbé szereti a nehéz kövér földet; ott termelnek belőle legtöbbet (Pest és Szabolcs vm.), a hol homokos a talaj.

Egyéb gabonaneműek közé sorozzák az *árpát* és a *zabot*. Amazt az állatok táplálására és sörgyártásnál, emezt csaknem kizárólag az állatok etetésére használják. Amabból legtöbbet termelnek

Pest és Pozsony vármegyék és a Dunántúli dombos vidék; emebből Bács-Bodrog, Pest és Torontál. A magas hegyi vidéken úgyszólván ez az egyedüli gabonanemű, a mely megterem.

A kapás növények fontosabbjai a *kukoricza*, *burgonya* és *czukorrépa*. A kukoricza csupán a Délkeleti-Kárpátokban és környékükön az oláh és ruthén lakosságnak szolgál táplálékul. Ellenben a sertéshizlalás az alföldeken is sok ilyen terméket fogyaszt el. Az Északnyugati-felföld némely vármegyéjében nem termesztik; legtöbbet termelnek azok a vármegyék, a melyekben a legnagyobb a búzatermelés. A burgonya a magasabb fekvésű és soványabb talajú vidékeken, a hol nem táplálkoznak kukoriczával, a fő kenyértermék. Trencsén és Nyitra vármegyék termelnek belőle legtöbbet. A czukorrépát a czukorgyártásnál használják fel. Nagy súlyánál fogva a messzebb vidékekre való szállitás nagyon elértékteleníti; ezért leginkább csak a czukorgyárak (Szerencs, Hatvan, Nagy-Surány, Mezőhegyes stb.) környékén termesztik.

A kereskedelmi növények közül nálunk a *repczének* és *dohánynak* ván nagyobb, a *komlónak, lennek* és *kendernek* pedig csekélyebb jelentősége. A repcze és dohány is főképen alföldi termék. A kender és len ellenben minden vidéken feltalálható. Mindkettőt magváért és fonaláért ültetik el. A magvakból olajat préselnek; fonalaiból pedig kötelet vernek vagy vásznat szőnek. A legjobb minőségű kendert Bács-Bodrog vármegye s a legtöbb lent Szepes termi. A komlótermelésnek csak igen kevés helyen van jelentősége.

[A mezőgazdasági termékek mennyisége mm.-ákban és értéke koronákban 1899. a következő volt:

A termék neve	súlya mm.-ákban	Értéke koronákban
Búza	40·9 millió	613 millió
Rozs	13 „	151 „
Árpa	14 „	162 „
Zab	12·7 „	120 „
Hüvelyesek	2 „	27 „
Kukoricza	33 „	296 „
Burgonya	38·6 „	114 „
Czukorrépa	16 „	27 „
Repcze	0·4 „	9 „
Dohány	0·4 „	15 „
Kender	—	29 „
Len	—	8 „

Mind e mezőgazdasági termékek közül a kenyértermékek, egyéb gabonanemüek és a kapás növényzet a hazai lakosság szükségleteinek fedezésére nemcsak elégségesek, hanem a külföldnek való eladásra is jut belőlük. De a hüvelyesekből és a kereskedelm növényekből saját szükségleteinket sem fedezhetjük; nemcsak nyers állapotban, de különösen feldolgozva jó részt a külföldről veszszük.

A szőlőmívelés és gyümölcstermelés. A szőlőtermelés egyes vidékeken egykoron a lakosok fő jövedelmi forrása volt. Hazánk borai pedig a külföldön nagyon elterjedtek és mindenfelé kedveltek voltak. A 70-es években azonban a szőlőnek egy addig alig ismert ellensége, a filloxera, megkezdte pusztitását és az évek során a régi szőlők java részét tönkre tette. A szőlőtermelés megfogyatkozása a mesterséges borok készitését tette lehetővé; e mesterséges borok azután a magyar bor hitelét tették tönkre.

A filloxera pusztitása következtében nagyobb területeken homokos helyeket ültettek be szőlővel vagy a kiveszett tőkék helyébe amerikai szőlőtőkéket ültettek. Ennek következtében bortermő vidékekké lettek olyanok, a melyeken azelőtt nem volt szőlő; régi bortermő vidékeket pedig más termékek termesztésére használnak föl. A bortermelés mennyisége azonban ismét növekszik. A magasabb fekvésü vármegyék egy részében (Árva, Liptó, Turócz, Zólyom, Sáros, Szepes, Máramaros, Brassó és Csik) semmit, más részében (Trencsén, Gömör, Fogaras, Háromszék) csak igen kevés bort szüretelnek. A legnagyobb mennyiséget termelik (1899.) Pest, Arad, Bács-Bodrog, Zala, Tolna es Zágráb vármegyék. Míg azelőtt az alföldeket szegélyező dombos vidékek (Hegyalja, Érmellék, Ménes-Magyarád, Ruszt, Somlyó, Villány, Eger-Visonta, Neszmély stb.) termelték a legtöbb értéket; most az alföldi vármegyék léptek helyökbe. Az egész birodalom szőlő- és bortermésének értékét 73·5 millió koronára becsülik.

A gyümölcstermelés főképen a Dunántúli-dombos vidéken virágzik; főképen innen kerül a piaczokra; újabban azonban a homokos vidékek lakói is nagy mennyiségben termelnek almát és körtét. A szilvát legnagyobb mennyiségben Horvát-Szlavonországban produkálják. Habár hazánk földmívelő népe újabban a gyümölcstermelésre jóval nagyobb gondot fordit, mint régebben, a külföldi jobb minőségü gyümölcsöt még sem tudta kiszoritani.

Nagy kincse fekszik a birodalomnak erdeiben is, a melyeket a pusztitástól több év óta a törvény védelmez. A Kárpátok és azoknak lejtőit, különösen Máramaros, Krassó-Szörény és a vele szomszédos Hunyad vármegyékben takarják nagy erdők.

3. Állattenyésztés.

Egykoron a Nagy-Alföld jelentékeny részét ménesek és gulyák barangolták be. A lakosság szaporodásával azonban a talajból mindig többet és többet fogtak eke alá; a legelőgazdaság lassanként istállógazdasággá fejlődött. Mindez azonban az állattenyésztésnek nem vált kárára. Mivel pedig időközben az amerikai és orosz verseny a gabonaárakat lenyomta, mezőgazdáink az ily módon okozott veszteséget az állatállományok szaporításával igyekeztek kárpótolni. Az állatállomány szaporításával karöltve jár a minőség javítására való törekvés is. Leginkább jutott e törekvés érvényre az állattenyésztés legfontosabb két ágában a *szarvasmarha-* és *lótenyésztésben.*

A **szarvasmarha**-állomány 10 év alatt egy milliónál többel szaporodott (1884. volt 5·5, 1895. 6·7 millió), még inkább szaporodott azonban a tejelő (simmenthali és allgaui) szarvasmarha; ez utóbbinak nevelésére különösen nagy gondot fordítanak a dunántúli gazdaságok. A legnagyobb szarvasmarha-állományt (200,000-nél többet) találjuk Pest, Bihar, Zágráb és Vas vármegyékben.

A tejtermelésen kivül újabban egyes gazdaságok a tej előnyösebb értékesítése végett azt vajjá és sajttá dolgozzák át, hogy hazánkat ezen termékek tekintetében is emanczipálják. A legjobb sikereket a vajkészítéssel érték el. Baranya és Tolna vármegyékben az e czélból alakult szövetkezetek érték el a legnagyobb sikereket. (Az előbbiben 1899. 376 és az utóbbiban 253 ezer kgramm vajat termeltek.) Hazai sajtjaink azonban a külföldieket mindeddig kiszorítani nem birták.

A **lótenyésztés** mind minőség, mind mennyiség dolgában szép virágzásnak indult. A lóállomány tiz év alatt mintegy 300 ezerrel szaporodott (1884. volt 1·9, 1895. 2·2 millió). A minőség javítására sokat tesznek a kitünő anyaggal rendelkező állami ménesek (Kis-Bér, Bábolna, Mezőhegyes). Míg szarvasmarhából 1000 lakosra esik 343 szarvasmarha, lóból 122. Legtöbb lovat (100 ezernél többet) tart Bács, Pest és Szerém vármegye.

A **juhtenyésztésnek** régebben az ország közgazdaságában jelentékenyebb szerepe volt. Midőn még Ausztrália és Dél-Afrika az európai piaczokat finom gyapjúval nem látta el, a magyar juhtenyésztés a gyapjú termelésénél fogva egyik legfontosabb gazdasági ág volt. A tengerentúli országok versenye azonban súlyosan nehezedik erre a gazdasági ágra. Meg is van már a törekvés, miként Angliában, hogy a juhokat kevésbbé gyapjújokért mint

inkább húsokért tartsák. Az utóbbi tíz évben a juhok létszáma úgy abszolute, mint még inkább a lakosok számarányához viszonyítva fogyott (1884. volt 11·1 millió juh, esett 1000 lakosra 687, 1895. pedig leapadt 8·1 millióra. illetőleg 402-re). A legtöbb juhot tenyésztő vármegyék: Somogy, Krassó-Szörény és Torontál.

Fontos ága még az állattenyésztésnek a **sertések tenyésztése** részint mert nagy belőle az országban a fogyasztás, részint mert a külföld is sokat vásárol. A legutóbb (1895.) megtartott mezőgazdasági összeírás alkalmával a sertések száma közel két millióval szaporodott. Azóta azonban sertészvész dühöngött hazánkban, a mely a sertések számát bizonyosan apasztotta. Bihar, Pest, Torontál és Szerém a legjelentékenyebb sertéstenyésztő vármegyék.

Újabban mindig nagyobb gazdasági fontosságra tesz szert a **baromfitenyésztés.** Tojás- és tollkivitelünk fokozódik. Gazdáink a a gazdaság ez ágára is mind nagyobb gondot fordítanak. A baromfiak száma növekszik és minősége is egyre javul, a mi a baromfikiállításoknak is köszönhető, a hol éppen úgy, miként a szarvasmarha- és lókiállításoknál jutalmak kiosztásával igyekeznek gazdáinkat a jobb minőség tenyésztésére sarkalni. Legtöbb baromfit, legalább is egy milliónál többet írtak össze Bács, Torontál, Pest, Bihar és Temes vármegyékben.

Az **öszvér-, szamár- és kecsketenyésztés** hazánkban jelentéktelen; az állatok abszolut és relativ száma is csökkenőben van. Mint mezőgazdasági mellékfoglalkozás számottevő még a **méhtenyésztés.** A termelt méz értéke évről-évre, bár lassan, növekszik. A legtöbb méhcsaládot Torontál és Szerém vármegyékben olvasták össze.

[A magyar sz. korona állatszáma 1895-ben:

Ló	2,282	ezer	Sertés	7,330	ezer
Öszvér és szamár	26	„	Kecske	309	„
Szarvasmarha . .	6,738	„	Baromfi	32,765	„
Juh	8,123	„	Méhcsalád . . .	769	„]

Az állattenyésztéshez számítható még a **selyemhernyótenyésztés** is, a melyet a kormány is előmozdítani igyekszik és a melyet a nép főképen Bács, Torontál és Temes vármegyékben mellékkeresetként üz. A termelés mennyisége csak lassan emelkedik.

A **halászat** a folyók, különösen a Tisza és Duna mentén, azonkívül a Balaton mellékén igen jövedelmező mellékfoglalkozás volt. Azonban a kiméletlen eljárás és a gőzhajózás a halak számát nagyon megapasztotta. A Tisza mellett, különösen Szeged tájékán, a Duná-

ból a mohácsi sziget környékén és a Balatonból most is még sok halat fognak ki. A halászat előmozdítására újabban a mesterséges haltenyésztésre is kezdenek gondot fordítani. Ily czélra készített mesterséges halas tavakban azonban még mindig hiányt szenvedünk.

A **vadászatot** csak mint mellékfoglalkozást üzik. Medve- és farkasvadászat csakis a nagy terjedelmű sürű erdőkkel boritott vidékeken van meg. Őzeket, szarvasokat, nyulakat, fürjeket stb. részint vadas kertekben, részint alacsonyabb erdős vidékeken, sőt az Alföldön is, vizi szárnyasokat pedig a mocsáros helyeken vadásznak.

4. Bányászat és kohászat.

Hazánkat gazdag termőföldön kivül a Gondviselés föld alatti kincsekkel is elég bőven látta el és e termékeket arányosan osztotta föl. Mig az alföldek gabonával és egyéb növényi termékekkel látják el a lakosságot, a hegyes vidékek érczekben és egyéb ásványi anyagokban gazdagok.

A bányatermékek. Egykoron a nemes fémek bányászata volt az európai országok legnagyobb bányászati jövedelme. Mióta azonban a gyáripar kifejlődött és a nagy vasúti hálózatok kiépítése megkezdődött: a vasérez és szénbányászat emelkedett a legnagyobb fontosságra. Vasérczet (1899. 9·8 millió koronaértékben) legnagyobb mennyiségben a Szepes-gömöri érczhegységben, a szepes-iglói bányakapitányságban termelnek; ugyan e vidéken állitanak elő legtöbb nyers vasat (1899. mintegy 38 millió korona értékűt); mind a vasérez, mind a nyers vas termelése az utóbbi években fokozódott.

A barna kőszén hazánk területén nagyobb mennyiségben fordul elő, mint a fekete kőszén. Többet is termelnek belőle (1899. barna szénből 29, feketéből 13 millió kor. értékűt). A legnagyobb szénbányáink Salgó-Tarján, Petrozsény, Oravicza, Dorog, Tokod, Pécs, Bánhida környékén vannak. Legtöbbet termelnek a budapesti bányakapitányság területén.

A nemes fémek közül hazánk aranyat és ezüstöt szolgáltat. Az *aranytermelés* (1899. 10 millió kor. értékben) tekintetében Magyarország felülmulja Oroszország kivételével Európa összes országait; legtöbb aranyérczet bányásznak Vöröspatak, Zalatna, Abrudbánya környékén, szóval az Erdélyi-érczhegységben, a zalatnai bányakapitányságban, kevesebbet Selmecz-, Körmöcz- és Nagybányán.

Ezüstöt (1899. 2·4 millió kor. értékben) ugyanazokon a vidékeken termelnek, a hol aranyat, de nem ugyanott a legtöbbet.

Összes ezüsttermelésünk felénél többet szolgáltat a Magyar-érczhegység, azaz a beszterczebányai bányai kapitányság, kevesebbet Nagybánya és még kevesebbet Zalatna vidéke.

(A többi bányászati és kohászati termékek közül 100,000 kor. értékűnél többet tett ki (1899.) a réz- (239,000), ólom- (740,000), higany- (108,000), dárdany- (855,000), földszurok- (322,000), ásványolaj- (107,000), vaskéneg- (640,000) és szénkéneg- (403,000) termelés.)

5. A lakosság.

A lakosok száma és a népsűrűség. A magyar birodalom területén a lakosokat minden tíz évbeu szokták összeolvasni. E népszámlálások adataiból arról az örvendetes jelenségről győződhetünk meg, hogy a lakosok száma évtizedről évtizedre szaporodik, még pedig elég jelentékeny arányban. 1880. még csak 15·6, 1890. már 17·4 és 1901. 19 milliónál több volt hazánk lakosságának száma. A legutolsó évtizedben tehát 12%-kal növekedett, a mi Európának csak kevés országában történt meg. A lakosság szaporodásával természetesen a népsűrűség is növekszik. 1880. jutott egy km²-re 53·8, 1890. 54·2 és 1901. csaknem 59 lakos. A lakosság számának növekedése nagyobb a városokban, mint a falvakban és kisebb községekben.

A lakosság vallásfelekezetek szerint. Mivel az 1901-iki népszámlálás adatai még nincsenek feldolgozva, csak az 1890. összeolvasott 17·4 millió főre rugó lakosság megoszlását tudjuk vallásfelekezetek, nemzetiség, foglalkozás szerint.

A vallásfelekezetek közül a *római katholikusok* vannak abszolut többségben (8.820,770 azaz 50·8%). Legsürűbben (90%-on felül) Zala és Varasd vármegyékben laknak, azonkivül a lakosság felénél többet tesznek ki az egész Dunántúl, az Északnyugati-felföldön és az alföldeken, Csik, Háromszék és Udvarhely vármegyékben.

A *görög katholikusok* (1.670,682 azaz 9·6%) főképen az Északkeleti- és a Délkeleti-felföldön laknak; többséget alkotnak Szilágy, Szolnok-Doboka, Besztercze-Naszód, Máramaros, Ugocsa és Ung vármegyékben.

A *görög keletiek* (2.632,332 azaz 15·1%) leginkább az ország déli, a Balkán-félszigettel határos vidékeken telepedtek le, főfészkök Krassó-Szörény és Lika-Krbava vármegyék.

Az *ágostai evangelikusok* (1.204,040 azaz 6·9%) legszámosabban az Északnyugati-Felföld néhány vármegyéjében (Turócz, Liptó,

Gömör), továbbá Békésben, Brassó és Nagy-Szeben környékén laknak.

Az *evangelikus reformátusok* (2.225,126 azaz 12·8%) tömegesebben a Tisza jobbpartján elterülő alföldi részeken, különösen Hajdu vármegyében, Komáromban és Fehérben és a Délkeleti-Felföld délkeleti részében találhatók.

Az *izraeliták* (725,222 azaz 4·1%) az országnak csaknem minden részében laknak; legsürűbben vannak az Északkeleti-Felföldön, leggyérebben a délnyugati és délkeleti részeken.

A lakosság anyanyelv szerint. Már első királyaink, az Árpádok idejében is számos idegen vándorolt be hazánkba. A török hódoltság megszünése után a beköltözködés még jelentékenyebbé lett s bár ez idő óta az idegenek utódai közül számosan lettek magyar anyanyelvűekké, mégis elég nagy számmal maradtak nem magyar anyanyelvűek is; maradtak különösen Horvát-Szlavonországban, a hol a magyar anyanyelvűek az összes lakosságnak (2.186,410) még 4%-át sem teszik (csakis 3·15%-át), ellenben a tulajdonképeni Magyarországban megközelitik a felét (48·53%). Legtömegesebben laknak a Tisza mentén, a dunántúli vidéken és a Székelyföldön (Udvarhely, Csik és Háromszék vármegyében). Horvát-Szlavonország délnyugati részét és Árva vármegyét kivéve, egyebütt is mindenfelé találhatók nagyobb számmal. Legerősebben növekszik a magyar anyanyelvűek száma a városokban, a melyek hova-tovább csaknem kivétel nélkül magyarok lesznek.

A magyar birodalomban a polgári lakosok közt számra nézve a magyar anyanyelvűeket az *oláh* anyanyelvűek követik (2.591,905, azaz 14·9%). a kik a Délkeleti-felföld és a vele határos vidékeken terjedtek el; némely vidéken (Krassó-Szörény, Hunyad, Alsó-Fehér, Fogaras és Szolnok-Doboka vármegyékben) a lakosság felénél is jóval többen vannak.

A *német* anyanyelvűek (2.107,577, azaz 12·1%) sokfelé elszórtan élnek, legtömegesebben Moson, azután Sopron és Nagy-Küküllő vármegyékben; csakis a tiszamenti vidékeken és Horvát-Szlavonország délnyugati részeiből hiányzanak.

A *tótok* (1.910,279, azaz 11%) csakis az Északnyugati-felföldön találhatók tömegesebben. Zólyom, Liptó, Árva és Trencsén vármegyék lakói csaknem egészen tót ajkúak.

Meghaladja ezeken kivül az egy milliót a *horvát* (1.554,000, azaz 8·9%) és *szerb* (1.057,264, azaz 6%) anyanyelvűek száma; amazok Horvát-Szlavonországok nyugati, ezek a keleti részein, azon-

kivül Torontál és Bács-Bodrog vármegyékben élnek nagyobb számmal; a magyarországi vármegyékben azonban számuk lassan, de folytonosan apad.

Jelentéktelenebb nemzetiség a *ruthén* és a *vend*; amaz (az összes lakosság 2%-a) az Északkeleti-Felföldön, emez (alig 1%) a nyugati határ néhány vármegyéjében (Vas, Zala, Varasd, Zágráb) él.

A lakosság foglalkozás szerint. A felsorolt felekezetekhez tartozó, különféle nemzetiségű lakosok közt a legtöbben (62·4%) mezőgazdasággal, állattenyésztéssel, halászattal, szóval *őstermeléssel* foglalkoznak. Horvát-Szlavonország túlnyomó nagy részében és néhány magyarországi vármegye egyes járása'ban is a lakosságból 60%-nál több az őstermelő. Mivel a lakosság többségének az őstermelés a foglalkozása, hazánkat agrikultur-államnak nevezik.

Az őstermelők után legtöbben vannak hazánkban a *napszámosok* (az összes lakosságnak csaknem 14%-a); ezek leggyérebben Horvát-Szlavonországban és legsürübben a keleti vidékeken (Máramarosban és Háromszékben) találhatók.

A napszámosok után sorakoznak az *iparosok* (12·3%), a kik leginkább a nagyobb városokban vagy ezek környékén élnek; ugyanitt, különösen a forgalmi középpontokban laknak a *kereskedelemmel* (2·6%) és *közlekedéssel* (1·1%) foglalkozók, meg az értelmiséghez (2·4%) tartozók, mint tisztviselők, orvosok, lelkészek, tanárok, tanítók, ügyvédek stb. A *bányászokat* (0·8%) az ércz-, szén- és kősótelepek körül találni. Az egyéb foglalkozási ágak (katona, csendőr, járadékos stb.) aránylag a lakosoknak csak csekély részét teszik.

Népesedési mozgalom. Minden ország lakosságának száma a bevándorlás és születések folytán növekszik; halálozások és kivándorlás folytán fogy. E szaporodást, illetőleg csökkenést népesedési mozgalomnak hivják. A születések következtében a magyar birodalom lakóinak száma évenként több mint félmillióval növekszik; a halálozások száma azonban kevesebb, mint a születéseké; azért is a születések fölöslege által minden 1000 lakosra évenként 10—12 főnyi szaporulat jut.

A népesség növekedése a bevándorlás által nem ellenőrizhető; ellenben a kivándorlás, különösen a tengerentúli kivándorlás következtében való fogyást legalább megközelitőleg megtudhatjuk. És sajnos, a lakosságnak ily úton való csökkenése eléggé jelentékeny, nem hogy apadna, de inkább növekszik. Míg 1897. csak 14 ezer volt, 1899. már 43 ezernél többre rugott.

6. Az ipar.

Az iparágak. Az őstermelőktől létrehozott nyers anyagok átalakítását oly czélból, hogy az ember a saját czéljaira jobban fölhasználhassa, az *ipar* végzi. A nyers anyag vagy kizárólag emberi munkával vagy gépek segítségével alakítható át; amaz a *kézi* vagy *házi ipar,* emez a *gyári ipar.* Az a hosszas küzdelem, a melyet nemzetünk léteért és szabadságáért vivott, a békés fejlődést és különösen az ipar fölvirágoztatását lehetetlenné tette. Ehhez járult, hogy nemzetünk tagjait hajlamaik inkább az őstermelés, főképen pedig a mezőgazdaság felé vonzották; ezért nálunk a nyugat-európai országokhoz képest az ipar nincs eléggé kifejlődve. Tekintve azonban azt a haladást, a melyet e tekintetben is sikerült elérnünk, jogos a remény, hogy nemzetünk a jövőben az e tekintetben fejlettebb nemzetek között méltó helyet fog elfoglalni.

A házi és a gyáripar különféle nyers anyagokat különféle czélokra alakít át. A czél és a feldolgozott nyers anyag szerint különféle iparágakat különböztetnek meg, ezek közül a főbbek: *Állati termékek ipara,* a mely a bőr feldolgozásán kívül, a különféle állati nyers anyagokat dolgozza föl; *vegyészeti ipar,* a mely khemiai czikkeket (illatszereket, gyertyát, festéket stb.), az *élelmezési ipar,* a mely ennivalót (liszt, tészta, szalámi stb.) és fogyasztási czikkeket (dohányt, sört), a *szeszipar,* a mely szeszt, likőröket csinál; az *agyag- és üvegipar,* a mely agyagból és üvegből edényeket és más különféle tárgyakat, *vas- és fémipar,* a mely vasból és különféle fémekből lemezeket, rudakat, szerszámokat, sineket, különböző eszközöket, vágó tárgyakat stb. készít, *faipar,* a mely a fát, *bőripar,* a mely a bőrt dolgozza föl, *papiripar,* a mely papirt és papiros tárgyakat állít elő, *szövő- és fonóipar,* a mely pamutból, gyapjúból, selyemből, lenből és jutából fonalakat és kelméket, fon illetőleg sző, *ruházati ipar,* a mely a különféle kelméket ruhaneműekké alakítja át, az *építési ipar,* a mely téglát gyárt, köveket farag, fát dolgoz át és mindezekből különféle épületeket csinál, *gépipar,* a mely mindenféle gépeket javít és készít, *sokszorosító ipar,* a mely a nyomtatványokat, képeket stb. állítja elő, *bútoripar,* a mely mindenféle bútorokat és lakásberendezéseket, végül a *kocsiipar,* a mely kocsikat, kocsirészeket és szekereket állít elő.

Az egyes iparágak állapota. E különféle iparágak közül legtöbben foglalkoznak (1890.) a ruházati (25·7%), építési (13·1%), a fa- (13%), a vas- és fém- (12·4%) és az élelmezési iparral

(11·3%), jóval kevesebben az állati termékek iparával (4·4%) és a szövő-, fonóiparral (4·3%) és még kevesebben a többivel.

Azokat az iparágakat, a melyek legtöbb kezet foglalkoztatnak, nálunk nagyobbára csak házilag űzik. Oly vállalatok, a melyek az iparczikkeknek gyári úton való előállításával foglalkoznak, aránylag nagyon csekély számúak (az összes vállalatoknak alig 0·4%). Ez a főoka azután, hogy a legtöbb iparág czikkeit, a melyek nagy fogyasztásnak örvendenek, nagyobbára a külföldtől veszszük. (L. a kereskedelem alatt.)

Azok az iparágak, a melyek termékeikkel az ország szükségleteit fedezik, csakis az élelmezési ipar többféle ágai.

A főbb iparágak művelői különösen a városokban találhatók, itt vannak jobbára a nagyobb gyártelepek is. A legiparosabb városok Budapest, Temesvár, Arad, Pozsony, Győr és Kassa.

A leginkább virágzó gyáripar a *malomipar*. Legnagyobb malmaink az ország fővárosában, Temesváron, Nagy-Váradon vannak; különösen a budapestiek azok, a melyek termékeiket a külföldre is elszállítják.

A sörtermelés. Az utolsó évtizedben úgy a gyárak számát (1899. 29.), mint a termelt sör mennyiségét (1·5 millió hl.) tekintve meglehetősen egyforma maradt. A legnagyobb sörgyárak Budapesten vannak.

A szesztermelés, a melyben az ipari és mezőgazdasági szeszgyárak osztoznak, az utóbbi években ismét fokozódott (Az 1898/99. évben 80,165 szeszfőző 116·1 millió hl. fokot termelt.) Budapesten és Aradon vannak a legnagyobb szeszgyáraink.

A czukorgyártás örvendetesen fejlődik (1898/99. 123 ezer métermázsa kész czukrot termeltek); míg ezelőtt az országnak csak a nyugati részein voltak ilynemű gyáraink, újabban a Nagy-Alföldön (Hatvan, Szerencs, Mezőhegyes) is épültek, a melyek a termelés mennyiségére nézve a régieket már is túlszárnyalták; ily módon hazánk termelése nemcsak fedezi a belföldi szükégletet, hanem még a külföldnek való eladásra is jut.

A dohánygyártás állami monopolium, az az vele csakis az állam által fölállított gyárak foglalkozhatnak. Ezek száma 21, a melyek közül 3 van Budapesten; ezeken kívül a debreczeni, temesvári, kolozsvári és kassai állítanak elő legtöbb dohányterméket.

A többi iparágaknak úgy termelő képességéről, mint termékeik mennyiségéről a pontos adatokat már összegyűjtötték, de még közrebocsátva nincsenek. Ezekre vonatkozólag tehát csak az ország

kereskedelmi mérlegéből és a velök foglalkozóknak számából vonhatunk következtetést.

A vegyészeti ipar szolgálatában legtöbben állanak Pozsony és Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegyékben: Pozsonyban és Budapesten; azonkivül Brassóban, Győrött és Máramarosban, Bocskón vannak nagyobb khémiai gyárak.

Az agyag és üvegiparral foglalkozók Nógrád vármegyében élnek legnagyobb számmal. Itt és Gömör vármegyében vannak üveggyáraink; legjelentékenyebb porczellán-, illetőleg majolika gyárak pedig Herenden és Pécsett.

A vas- és fémipar mutatja föl a legjelentékenyebb haladást. Zólyom, Nógrád, Borsod és Szepes vármegyékben, tehát vasérczés széntelepeink körül foglalkoznak vele legtöbben. Brezova, Rhónicz, Salgó-Tarján környéke, Szomolnok és Diósgyőr a nagyobbb vasművek székhelyei. Rajtuk kívül Budapesten, Aninán, Resiczán, Vajda-Hunyadon is vannak nagyobb vasmütelepek.

A böripar legvirágzóbb Liptó vármegyében, különösen annak székhelyén. *Papirgyáraink* között a hermaneczi, nezsideri, neczpáli és diósgyőri a legjelentékenyebbek.

A fonó-szövő ipar az, a mely legkevésbbé képes szükségleteinket kielégiteni. Ennek az iparágnak czikkeit igen nagy mennyiségben vagyunk kénytelenek a külföldtől venni. Néhány dunántúli vármegyén kivül Pozsony, Bács-Bodrog, és Brassó vármegyékben találni legtöbb olyan iparost, a mely az iparnak evvel az ágával foglalkozik. Durva posztót készitenek Gácson, Losonczon, Zsolnán, Brassó környékén, vásznat Szepesben, Késmárkon, de a finomabb posztót, vásznat, a pamut-, meg selyemkelméket mind külföldről kapjuk.

A ruházati, az *épitési, sokszorosító, bútor,* és *kocsiiparnak* Pest vármegyében és főképen Budapesten van a legtöbb munkása.

A faipar leginkább ott virágzik, a hol a legnagyobb erdőségek vannak. (Háromszék, Szerém, Verőcze és Szepes vármegyékben.)

7. Forgalmi utak és kereskedelem.

Forgalmi utak. A nyers termékek és az iparczikkek rendszeres elárusitásával a kereskedelem foglalkozik. Ez az elárúsitás azonban nem mindig történhetik ott, a hol az árút termelték; el kell tehat szállitani. Ez az elszállitás vagy köz- vagy vizi vagy vasutakon történik.

A közútak (összes hossza 92,000 km.; esik 10,000 lakosra 48. km.) építése az alföldeken a kő hiánya miatt nem csekély nehézségekbe ütközik; azért is hazánk ezen részeiben sok helyen kénytelenek a jó közutakat nélkülözni; ellenben a hegyes vidékeken a lakosok jó közutakkal bőven rendelkeznek. Mivel a közutakon az árúk szállítása költséges, az emberek már régen fölhasználták a folyókat és tengereket, hogy a szállítást olcsóvá tegyék.

Hazánkban természetes *vízi utakul* 16 folyó szolgál; ezekhez járul a Balaton és a Ferencz-csatorna; A 16 közül hét folyón csupán tutajokkal vagy evezős hajókkal lehet járni; a többin azonban (összesen 4971 km. hosszúságban) gőzösök is járnak. Gőzhajók járnak a Dunán Dévénytől Ó-Orsováig, a Tiszán Szolnoktól a torkolatáig, a Dráván Légrádtól, a Száván Sziszektől a torkolatig, a Maroson (118 km.-en), a Körösön (127 km.-en), a Boszuton Lyubantól kezdve, a Temesen Pancsovától és a Bégán Temesvártól a torkolatig. Csupán tutajokkal, illetőleg evezős hajókkal járható folyók: a Szamos (Szatmártól kezdve), a Bodrog (Sárospataktól kezdve), a Kulpa (Károlyvárostól kezdve), a Vág, a Nyitra (Naszvadtól), a Garam és a Sió (egész hosszában).

A folyóknál fontosabb vízi útul szolgál a tenger. A magyar birodalomnak csak csekély része, a magyar-horvát tengerpart vidéke: Fiume városa, Modrus-Fiume és Lika-Krbva vármegyék érintkeznek tengerrel. Tengerpartunkon összesen 11 kikötő (Fiume, Buccari, Portoré, Selce, Novi, Zengg, Cirkvenica, St. Giorgio, Stinica, Jablanac és Carlopago) van, a melyek közül egyedül Fiuménak van élénkebb forgalma. Fiume kikötőjében 1899. az összes érkező hajók tonna tartalma 2 millió volt és csaknem ugyanannyira rugott a kikötőből elindulóké is; köztük legtöbb volt a magyar és osztrák hajó, kevesebb az angol és olasz és még kevesebb a többi országoké.

A vasutak építését hazánkban 1846. kezdték meg (a mikor 35 km. hosszú vonalat építettek.) 1867-ig vasúthálózatunk csak lassan, ez időtől fogva azonban rohamosan fejlődött és 1901-ben már a 17,000 km. hosszúságot meghaladta.

A legfontosabb, legélénkebb forgalmú vonalak a magyar állam tulajdona; fontosabb vonalak vannak még birtokában a déli és a kassa-oderbergi vasúttársulatnak.

A fontosabb vasúti vonalak mind az ország fővárosából indulnak ki és összekötik hazánkat a szomszédos országokkal meg a tengerparttal. Nyugotnak Ausztria fővárosába a Duna jobb és balpartján vezet egy-egy vonal; a jobbparton Győr—Komárom—Lajta-Bruck-

nak, a balparton pedig Vácz—Érsekujvár—Galanta—Pozsony—Marcheggnek.

Északnyugatnak Németország fővárosa, Berlin felé a vasút Hatvannak, Losoncznak, Ruttkának, Zsolnának és Oderbergnek visz; Zsolnánál csatlakozik hozzá az előbbi vonalnak Galantából kiágazó szakasza.

Északkeletnek, Galiczia felé 4 vonal visz; az egyik Budapest—Hatvan—Miskolcz—Kassának, a másik Miskolcz—Sátoralja-Ujhelynek, a harmadik Sátoralja-Ujhely—Munkácsnak, és a negyedik Sátoralja-Ujhely—Mármaros-Szigetnek vezet ki az országból.

Délkeletnek Rumánia felé szintén két vonalon lehet eljutni: az egyik Budapestről Szolnok—Püspök-Ladány—Nagy-Várad—Kolozsvár—Brassón keresztül, a másik ugyanonnan Czegléd—Szeged—Temesvár—Orsován keresztül vezet Bucurescibe.

Délnek Szerbiába Budapestről Szabadkán és Ujvidéken át juthatni el.

Végül Fiuméba a fővárosból Dombováron, Kaposváron, vagy Székesfehérváron, Nagy-Kanizsán, Zákányon, Zágrábon és Károlyvároson át vezet el a vasút.

A kassa—oderbergi vasút Kassáról kiindulva Ruttkán és Zsolnán át Oderbergbe visz.

A déli vasút fővonala Budapestről indul ki és Székes-Fehérváron át a Balaton déli partján Fiume felé és Stiriába vezet.

A kereskedelem vagy belföldi, a mennyiben a belföldi árúkat magában az országban hozza piaczra vagy külkereskedelem, a mely az ország termékeit a külföldnek adja el vagy a külföld árúit az országba hozza, vagy végre átmeneti, a mely a külföldi árúkat az országon keresztül a külföld más részébe juttatja.

A belföldi kereskedelem nem ellenőrizhető, az átmenetinek pedig kevés a jelentősége, ezért csak a külkereskedelem adatait szokták pontosan följegyezni. Részben ebből az okból az ország határain vámsorompók állanak. De mivel hazánk az osztrák császársággal közös vámterület, hogy az ide menő árúk mennyiségét és értékét ellenőrizni lehessen, a postai és vasúti föladásnál tartják őket számon.

A magyar birodalom külkereskedelmi árúforgalma az utóbbi években folytonosan növekedett. 1899. értéke több volt 2000 millió koronánál, a mely összeg csaknem egyenlően oszlott meg a behozatal és kivitel között. A kivitel értéke csak csekély mértékben mulja felül a behozatalt. Külkereskedelmi mérlegünk tehát *aktiv* volt, mig az előbbi néhány évben a behozatal értéke fölülmulta a kivitelét; a mérleg tehát ez években *passziv* volt.

Az árúforgalom az árúk minősége szerint. Magyarország első sorban agrikultur állam levén, csak természetesnek találhatjuk, hogy a külkereskedelmi árúforgalmunkban a kivitelben első helyen állanak a nyers termékek, a behozatalban pedig a különféle gyártmányok; első sorban a fonó- és szövőipar készítményei. Mivel azonban a fogyasztási czikkek termelésében néhány iparág virágzásnak indult, ezekben az iparczikkekben, főképen pedig az őrleményekben és czukorban a kivitel erősen fölülmulja a behozatalt. A külkereskedelmi forgalom bizonyítja továbbá, hogy vas- és fémiparunk is fejlődik, a mennyiben ezekből, valamint a gépipari czikkekből is a kivitelünk növekedőben van. Az összes behozatalban (1899.) a gyártmányok értéke 77.3, a kivitelben pedig a nyers anyagok értéke 62%-ra rugott.

Az árúfogalom országok szerint. Az a régi és szoros kapocs, a melylyel Ausztriához vagyunk fűzve, megmagyarázza, hogy Ausztriával legélénkebb a kereskedelmünk (az összes árúforgalom értéke 74·8%); Ausztria után sorakozik Németország (8%), hová igen sok nyers termékünket küldjük ki, ezután Szerbia (2·5%), Olaszország (2·4%), Rumánia (2%), Nagy-Britannia (1·7%), Bosznia-Herczegovina (1·5%), Francziaország (1·4%) stb. Ezek közül az országok közül passziv a kereskedelmi mérlegünk Ausztriával, Szerbiával és Olaszországgal, azaz ezektől az itt emlitett országoktól többet veszünk, mint a mennyit nekik eladunk; ellenben aktiv a mérlegünk Német-, Francziaországgal, Nagy-Británniával és Rumániával, azaz ezeknek többet adunk el, mint a mennyit tőlünk vesznek. Kitünik ebből az is, hogy Ausztria az, a mely nekünk legtöbb gyártmányt ad el, Német- és Francziaország pedig azok az országok, a melyek legtöbb nyers termékünket veszik meg. Az árúforgalmi statisztika bizonyítja továbbá, hogy a nyugati országoktól főképen iparczikkeket veszünk és nekik nyers termékeket adunk el, ellenben a balkán-félszigeti és egyéb keleti országoknak inkább iparczikkeket küldünk és tőlük nyers termékeket hozunk be.

A posta, telegráf és telefon. A kereskedelem és forgalom szolgálatában áll az államtól fentartott posta, távíró és telefon is. Mindhárom intézmény folytonos fejlődésben van; évről-évre növekedik a postai küldemények és táviratok száma és növekszik a telefonhálózat. Míg az 1886—90-ki években a posta és telegráf összes bevételeiből az ország minden lakosára esett átlag 1·4 korona, 1899. már 2·4 korona esett, tiz év alatt tehát csaknem megkétszereződött. Ugyan ez áll a telefonról is (1896. a drót hossza 28·8, 1899. 50·4 ezer km. volt).

8. Alkotmány és közigazgatás.

A magyar állam és magyar nemzet. A magyar állam magában foglalja a magyar sz. korona és a magyar király hatalma alatt álló országokat, azaz a Királyhágón inneni és a Királyhágón túli Magyarországot, Fiume városát és kerületét, meg a társországok nevével illetett Horvát—Szlavon—Dalmát királyságot, a melyekből azonban jelenleg Dalmáczia az osztrák császárságnak egyik tartománya.

A magyar államnak alaptörvényeink szerint mindig ugyanaz a királya, a ki egyszersmind Ausztria császárja; ugyanazon törvények szerint azonban a magyar állam szabad, független és semmi más országnak alárendelve nincsen; saját alkotmányával bír és azért saját törvényei szerint kormányozandó.

A magyar állam lakóinak összesége a *magyar nemzet;* a magyar nemzetnek tehát nemcsak az a tagja, a ki magyar anyanyelvű, hanem az is, a kinek anyanyelve a ruthén, oláh, tót, szerb, vagy a német. A magyar alkotmány azonban sem a jogokban, sem a kötelességekben a különféle anyanyelvek közt különbséget nem tesz, csupán azt rendeli el, hogy az anyaországban a hivatalos nyelv a magyar.

A király és a királyi hatalom. Az 1687-ki, illetőlag 1723-ki törvények értelmében sz. István koronája és a magyar trón örökösödési jogon, a felséges Habsburg-lortharingiai házat illeti. Az örökösödés III. Károly, azután I. József és végül I. Lipót fi- és leányágára van kiterjesztve az első szülöttség rendje szerint és pedig úgy, hogy első sorban a fiú és ennek kihalta esetén a lányágat illeti. A trónra lépő király azonban tartozik magát legkésőbb hat hónap alatt megkoronáztatni, királyi hitlevelet kiadni és esküt tenni. A hitlevélben a király kötelezi magát, hogy a törvényeket, az ország alkotmányát, jogait és területi épségét megtartja és megtartatja; a miért is királyunk alkotmányos király.

A király személye szent és sérthetetlen: a személye vagy hatalma ellen akár szóval, akár tettel elkövetett bűnök felségsértési bűnök és súlyosabb beszámítás alá esnek.

A király, a ki az apostoli felség czimét viseli, a mely czim a királynét is megilleti, a legfőbb hadúr; képviseli az államot más, idegen országokkal szemben és ezért követeket küld az idegen országokba és azok követeit fogadja; felelős ministerei által gyakorolja a végrehajtó hatalmat. Egyéb felségi jogai még a háborúüze-

nés és békekötés joga, a kegyelmezési, a római és görög katolikus egyházak fölötti fővédúri jog, egyéb egyházak és a közoktatás fölött a főfelügyeleti jog és végül részese a törvényhozásnak, a miért is összehivhatja és föloszlathatja az országgyűlést; az országgyűlés határozatai pedig csak az ő szentesitése után válhatnak törvénynyé.

A törvényhozó testület vagyis az országgyűlés két külön testületből, házból áll; ezek a *főrendek* és a *képviselők háza.* A főrendek házának tagja:

a) örökös jogon: az uralkodó ház nagykorú főherczegei, a magyar herczegi, grófi és bárói családoknak nagykorú férfi tagjai, a kik ingatlanaik után legalább 3000 frt évi adót fizetnek;

b) méltóságuk vagy hivataluk révén: a római és görög kath. egyház érsekei és megyés püspökei, továbbá a pannonhalmi főapát, a jászói prépost és az auraniai perjel; a görögkeleti egyház főpapjai, azaz a szerb patriárkha, a román metropolita és a megyés püspökök; az evangélikus református és az ágostai evangélikus egyháznak hivatalban legidősebb három-három szuperintendense és három-három hivatalban legidősebb főgondnoka, főfelügyelője, illetőleg felügyelője, továbbá az unitárius egyház hivatalban idősebb egyik elnöke, azaz vagy a püspöke, vagy a főgondnoka; az ország zászlósai (horvát bán, kir. fólovászmester, főpohárnok, főkamarás, főudvarmester. a magyar testőrség kapitánya); a két koronaőr, a fiumei kormányzó, a királyi kuria elnöke és másodelnöke, a királyi itélőtábla elnöke, a közigazgatási bíróság elnöke és másodelnöke.

c) Kinevezésök alapján mindazok, a kiket Ő Felsége különös érdemeik folytán a ministertanács javaslatára élethossziglan kinevez; ezeknek száma azonban az 50-et meg nem haladhatja.

d) Választás alapján élethossziglan tagjai a főrendek házának azok, a kiket 1885. az újjászervezéskor az akkori főrendek megválasztottak azok közül, a kik akkor törvényhozói jogosultságukat elvesztették; ezek száma 50 volt; az elhunytak helyébe másokat nem választanak.

e) A horvát-szlavon tartománygyűlés három követe.

A *képviselőház* tagjait a népnek képviselőválasztásra jogosult tagjai választják. E czélból az ország kerületekre van felosztva, minden kerület csak egy képviselőt küldhet a képviselőházba, azt, a kire a választók többsége szavazatát adja s a kinek e megbizatása öt évre terjed.

A választás nyilvános; a választói jogosultság czenzushoz van

kötve. Magyarország képviselőinek száma 413; ezekhez járul a horvát-szlavon tartománygyűlés 40 követe.

Az országgyűlés működése. Az országgyűlés törvényt szab, ellenőrzi a kormányt és megadja a kormányzáshoz szükséges anyagi eszközöket, azaz megszavazza az évi költségvetést. A törvényjavaslatokat először a képviselőház teszi magáévá és átküldi a főrendek házának hozzájárulás végett, a mely azt módosíthatja; csakis az a javaslat terjeszthető Ő Felsége elé szentesítés végett, a melyet az országgyűlés mindkét háza elfogadott.

Az országgyűlés tagjai a kormány-ellenőrző joguknál fogva felelősségre vonhatják a kormány minden egyes tagját és valamennyi tagját is; ha a képviselőház többsége valamelyik ministert törvénysértésben vagy kötelességei teljesítésének elmulasztásában bűnösnek találna, vád alá helyezheti; a vád alá helyezett minister ügyében a főrendiháztól választott bíróság ítél; az elítélt ministerrel szemben a király csak általános közbocsánat alkalmával gyakorolhatja kegyelmezési jogát.

A kormány-ellenőrző jogából folyik az országgyűlésnek a költségvetés megszavazásának joga; mert csak annak a kormánynak adja meg a kormányzáshoz szükséges anyagi eszközöket, a mely bizalmát bírja; ellenben attól a kormánytól megtagadja, a mely bizalmát elveszti.

A végrehajtó hatalmat, azaz a törvények végrehajtását és az ország kormányzását Ő Felsége a felelős ministeriuma által gyakorolja. A ministerek Ő Felségének és az országgyűlésnek felelősek. Hogy a ministerek közül ki legyen felelősségre vonható, törvényeink rendelkezése szerint minden rendeletnek és kinevezésnek csak akkor van érvénye, ha a ministerek egyike aláírta, azaz ellenjegyezte, illetőleg érte a felelősséget magára vállalta.

A magyar királyi felelős ministerium élén áll a *ministerelnök*, a kit Ő Felsége rendesen a képviselőházban többséggel bíró pártból nevez ki, míg a többi, úgynevezett szakministereket a ministerelnök javaslatára bízza meg teendőik intézésével. A szakministerek: a *belügyminister*, a ki a megyéket, városokat és községeket ellenőrzi és intézi a rendőri, közegészségi stb. ügyeket; a *felség személye körüli minister*, a ki által Ő Felsége a kegyelmi ügyeket intézi el; a *pénzügyminister*, a ki az állam jövedelmeit kezeli; a *vallás- és közoktatásügyi minister*, a ki az oktatás és az egyházak ügyeit intézi, illetőleg rájok felügyel; az *igazságügyminister*, a ki az igazságszolgáltatás menetét ellenőrzi; a *kereskedelemügyi minister*, a ki a kereskedelmi, ipari és forgalmi ügyeket vezeti; a *földmívelésügyi minister*, a

kinek hatásköre kiterjed a mezőgazdasági ügyekre; a *honvédelmi minister*, a kire vannak bízva a honvédség összes és a többi katonaságnak is bizonyos ügyei, végül a *horvát-szlavon minister*, a ki a magyar kormányban a Horvát-Szlavon tartomány érdekeit képviseli.

A miniszterek hatásköre, kivéve a belügyi, igazságügyi és vallás- és közoktatásügyi minisztereket, kiterjed Horvát-Szlavonországra is. A horvát belügy, igazságügy és vallás- és közoktatásügy dolgában a tartománynak külön kormánya van, a melynek élén a *horvát bán* áll, a ki az ottani tartománygyűlésnek felelős.

A közös kormány. Az 1867-ki kiegyezési törvények az ország külképviseletét és védelmét, továbbá az ezekre vonatkozó pénzügyet Ausztriáéval közössé tették. E közös ügyeknek intézésével megbízta a *közös külügyminisztert*, a *közös hadügyminisztert* és a közös *pénzügyminisztert*, a mely utóbbi kormányozza az osztrák és magyar monarkhia által okkupált Boszniát és Herczegovinát is.

E közös ügyek intézésére és vezetésére szükséges *költségeket* a magyar birodalom és az osztrák császárság közösen viselik. A költségekhez azonban a két ország nem egyformán járul hozzá, hanem mindegyik anyagi erejéhez mért arányban, a mit *kvótának* hívnak. A kvótát a két állam törvényhozása 10—10 évre kötött szerződésben szokta megállapítani. Jelenleg hazánk mintegy 34, Ausztria pedig 66 százalékot fizet.

A delegációk. Mivel a közös ügyek Ausztriát és Magyarországot egyformán érdeklik, elintézésök módjának ellenőrzésére sem az egyik, sem a másik állam törvényhozó testülete sem lehet egyedül illetékes. Azért is ezt az ellenőrzést az 1867-ki kiegyezés értelmében a két törvényhozó testület által évenként kiküldött, illetőleg választott bizottságokra, *delegációkra* bízták.

Mind a magyar, mind az osztrák delegáczió 60—60 tagból áll (a magyar képviselőház 40, a főrendiház 20 tagot választ); a delegácziok Ő Felsége egybehivására üléseiket fölváltva Budapesten és Bécsben szokták tartani. Feladatuk a közös költségek megszavazása és a közös kormány ellenőrzése. Megegyező határozataikat Ő Felsége szentesiteni szokta. Egymással ellenkező határozataikat, ha háromszori üzenetváltás után sem tudnák kiegyenliteni, együttes ülésben intézik el egyszerű szavazással. Az egyenlő jogúság fentartása érdekében az együttes ülésben mindegyik delegáczio egyforma számú taggal van képviselve. Az egyenlő jogúságból következik az is, hogy a magyar delegáczió tárgyalási nyelve a magyar, az osztráké pedig a német.

A törvényhatóságok. A központi kormány, azaz a ministeriumok a rendeleteket a törvényhatóságoknak küldik meg, a melyek ezeket végrehajtják, azonkívül a törvények korlátain belül a maguk körében a lakosok érdekeit előmozdító intézkedéseket tehetnek. A törvényhatóságok a vármegyék (63.) és városok, a melyek törvényhatósági joggal vannak felruházva (ilyen van 24; ezek Arad, Baja, Debreczen, Győr, Hódmezővásárhely, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Komárom, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pancsova, Pécs, Pozsony, Selmeczbánya, Sopron, Szabadka, Szatmár, Szeged, Székesfehérvár, Temesvár, Ujvidék, Versecz, Zombor), továbbá Budapest és Fiume, a melyek különleges állást foglalnak el.

A törvényhatósági tisztviselők. Minden törvényhatóság élén a főispán áll, a kit a belügyminister ajánlatára Ő Felsége nevez ki; ő a középponti kormány képviselője és a törvényhatóság területén a közigazgatás ellenőre. Rendesen minden vármegyének megvan a maga főispánja, a ki azután nagyobbára főispánja a vármegye területén levő, önálló törvényhatósági joggal biró városoknak is. Budapestnek nincs főispánja, hanem főpolgármestere, a kit a kormány 3 jelöltje közül a székesfőváros törvényhatósági bizottsága [1] választ.

A míg a főispán a vármegyei közigazgatás ellenőre, annak vezetője az *alispán*, a kit a vármegye törvényhatósági bizottsága hat évre választ. A mi a vármegyékben az alispán, az a városokban a szintén választott polgármester.

A vármegyéket a közigazgatás üdvösebb intézése czéljából fölosztották rendezett tanácsú városokra és járásokra; emezek élén a választott *főszolgabiró,* amazokén a *polgármester* áll; mind a főszolgabirák, mind a velök egy hatáskörrel biró polgármesterek az alispánnak vannak alárendelve. A vármegyei járások *nagy-* és *kisközségekből* állanak.

9. Közműveltség.

Valamely nemzet műveltségi állapotát több tényezőből lehet megitélni. A legalsóbb fokon állanak azok, a kik még irni és olvasni sem tudnak; ezek számának leszorítása végett hazánkban is úgy mint a nyugat-európai országokban mindenki köteles isko-

[1] A törvényhatóságot a választó polgárok által választott törvényhatósági bizottság képviseli, a mely a városokban 48—400, a vármegyékben 120—600 tagból áll.

lába járni. Az általános iskolakötelezettség behozatala óta az írni-olvasni tudók száma eléggé felszaporodott. Mindamellett az 1890-iki népszámlálás szerint a 6 éven felüli népességnek a tulajdonképeni Magyarországon csak 55, Horvát-Szlavonországban pedig még kevesebb azaz csak 34%-a tudott írni és olvasni.

A népiskolákon kivül, a melyek a legelemibb ismereteket nyujtják, az állam, a felekezetek, hatóságok, társulatok, sőt magánosok is különféle iskolákat tartanak fenn. Ilyenek a különféle középiskolák, képzők, szakiskolák és főiskolák. Ezeknek szaporodása és különösen a tanulók és hallgatók számának növekedése mutatja, hogy hazánkban a magasabb fokú műveltség is mindig szélesebb és szélesebb rétegekbe hatol be.

Ugyanezt igazolják egyéb kulturális intézményeinknek, tudományos gyűjteményeinknek, közkönyvtárainknak, művészeti kiállításainknak stb. gyarapodása és csaknem évről-évre növekedő látogatottsága, a magyar időszaki sajtó, a szép- és szakirodalom termékeinek szaporodása, végül különféle tudományos egyesületeinknek virágzása is.

II. AUSZTRIA.

1. Fekvése és felszíne.

Fekvése és határai. Ausztria vagyis a birodalmi tanácsban képviselt országok és tartományok hazánktól nyugatra és északra terülnek el. Természetes határaik csak északnyugaton (Cseh-erdő, Cseh-érczhegység, Szudeták), nyugaton (Inn) és délen (Ádriai-tenger, Kárpátok) vannak. Északon, kelet-nyugati irányban hosszan nyulnak el, középen tetemesen összeszorulnak, déli részökben ismét szélesebbek, legdélibb részök (Dalmáczia) pedig csak keskeny földnyelv. Északon terülnek el *Bukovina, Galiczia, Szilézia, Morva-* és *Csehország,* középen *Alsó-, Felső-Ausztria* és *Salzburg,* délen *Stiria, Krajna, az osztrák tengerpartvidék, Karintia* és *Tirol,* végül legtávolabb délen a többitől különválva *Dalmáczia.* Mindezeknek a tartományoknak területe együttvéve 300,011 km²; természetes geografiai középpontjuk nincsen; hegyeik különböző rendszerekhez, vizeik különféle tengervidékekhez, lakóik különféle nemzetiségekhez tartoznak.

Felszíne. A középső és déli tartományokat, a mennyiben a Dunától délre feküsznek, az *Alpok* takarják; a *Közép-Alpok* csak Tirol nyugati kicsiny, az Inn-völgy, Brenner-hágó és Etsch-völgytől nyugatra eső részét borítják, a hol az Ortler-csoportban Ausztria legmagasabb csúcsa található. Egyebütt a Duna jobbparti részeit a *Keleti-Alpok* takarják Ezeknek északi övében a Salzach és Enns felső folyása és a Duna közti részen huzódnak el a *Salzburgi-Alpok* a *Dachsteinnal* és az *Osztrák-Alpok* a *Wiener-Wald* nevű, legmesszebb kinyuló águkkal; a középső, délre a Dráva-völgyig elnyuló övben emelkedik a *Magas-Tauern* a *Gross-Venediger* és *Gross-Glockner* csúcsokkal; ez a hegyláncz a Mura forrása vidékén ketté ágazik és *Alacsony-Tauern* meg *Stiriai-Alpok* néven egészen hazánk határáig huzódik. A déli vagyis a Dráva-völgyétől délre eső övben a *Karavankák,* a *Trienti-Alpok,* illetőleg *Dolomitok,* a Karszt-természetű *Juli-Alpok,* a *Kis-* és *Nagy-Kapella, Velebit* és *Dinari-Alpok* nevű szakaszokat különböztetik meg.

A Dunától északra és kelet felé egészen a Visztula környékéig terjedő vidékeket a *Szudet-herczíniai hegyrendszer* takarja. A hegyrendszer dőlt négyszöghöz hasonlít, a melynek északnyugati oldala a *Cseh-Szász-Érczhegység*, délnyugati a *Cseh-erdő*, északkeleti az *Elbei-homokkő-*, *Iser-*, *Óriás-hegységből*, *Glatzi-hegységből* és *Morva-lejtőkből* álló *Szudeták*, végül a délkeleti a *Cseh-morva-dombvidék*. Ezektől a határhegyektől körülzárt hegyüst felszinét jobbára dombok és dombsorok teszik változatossá.

A Kárpát-hegyrendszerből az *Északnyugati-határláncz*, a *Magas-Tátra*, az *Erdős-Kárpátok* és a *Délkeleti-felföld* keleti határlánczának kiágazásai nyulnak be Morvaországba, Sziléziába, Galicziába és Bukovinába.

Nagyobb sikság az osztrák császárságban nincsen. Alsó-Ausztria keleti és Morvaország délkeleti részében terül el a *Morva-mező*, Galiczia északi részeiben pedig a Szarmata-alföld.

Vizei. Tirol, illetőleg Vorarlberg északnyugati csekély része és Csehország az Északi-tenger vízkörnyékéhez tartoznak; amonnan a határul szolgáló *Rajna*, eminnen az *Elbe* (a mely mellékfolyóival az Iserrel, Moldvával és Egerrel) viszi a vizeket a tengerbe.

Szilézia és egész nyugati Galiczia, az *Oder* és a *Visztula* (mellékvizei a Dunajecz, Szan és Viszloka) révén a Keleti-tenger vízkörnyékéhez tartoznak.

Keleti Galiczia és Bukovina vizei: a *Szeret*, *Prut* és *Dnyeszter* részint közvetve a Duna által, részint közvetetlenül a Fekete-tengerbe folynak. A Duna gyűjti ezenkivül még magába az Alpoktól takart tartományok nagyobb részének vizeit. Felső-Ausztriából az *Inn*, *Traun* és *Mühl*, Alsó-Ausztriából a *Lajta*, Salzburgból az Inn útján a *Salzach*, Stiriából a *Mura*, a *Dráva* és a *Száva* folynak belé a maguk számos kisebb, Karintiából és Krajnából is eredő mellékvizeikkel. Tirol északi részében eredő *Iller*, *Lech* és *Isar* szintén a Duna mellékfolyói.

Tirol déli, Krajna egy kis része, az Osztrák-partvidék és Dalmáczia az Adriai-tenger vízkörnyékéhez tartoznak. Ebbe a tengerbe folynak: az *Etsch* a maga mellékvizeivel, a partvidék kisebb vizei, a *Zermagna* és a *Narenta*.

Hegyi *tavakban* Ausztria gazdagabb, mint hazánk. Felső-Ausztriában van a *Gmundeni-*, *Hallstädti-*, *Mond-*, *Atter-* és *Wolfgang*-tó, Salzburgban a *Zelli-*, Stiriában az *Ausseei-*, Karintiában a *Millstädti-*, *Ossiachi-* és a *Wörthi-*, Krajnában a *Zirknitzi* és Tirolban a *Garda-*, *Bodeni-* és *Achen*-tó.

2. Éghajlat és termékek.

Éghajlat. Ausztria java része magasabb szélességi fokok alatt fekszik, mint hazánk. Ezek a részek tehát hűvösebbek, mint Magyarország, mindamellett a gabona-termelésre alkalmasak. Az Alpok vidéke átlag magasan van a tenger szine fölött, itt sok a rét, de a déli, szélesebb völgyekben még a szőlő is megérik; azonkívül itt sok a sziklás, az örökös hóval és jéggel födött, tehát termékétlen terület; az Alpok vidékének azonban azon részei, a melyek messzebb délnek vannak, a horvát-magyar tengerpart vidékénél is melegebbek; ezért a déli gyümölcsök termelésére is alkalmasak. A csapadék mennyiség különösen az Alpok vidékén tetemes. Igazi kontinentális klimája csak Galicziának és Bukovinának van.

Mezőgazdaság. A jobb termőföld egész Ausztriában csekélyebb, mint nálunk; ezért ott nem a búza, hanem a rozs a fő kenyértermék; árpát körülbelül annyit termelnek mint hazánkban; ellenben burgonyából, zabból többet, kukoriczából pedig jóval kevesebbet; többet termelnek még, a repczét és dohányt kivéve, a kereskedelmi növényekből és gyümölcsből is. A kenyértermékeket és kereskedelmi növényeket leginkább Cseh-, Morvaország, Galiczia, Bukovina, Alsó- és Felső-Ausztria és Stiria szolgáltatja; a termelt mennyiség azonban a lakosok szükségleteinek kielégítésére nem elégséges. A zabot és burgonyát a legdélibb vidékek kivételével mindenütt termelik; a gyümölcstermelés Dél-Tirolban, a partvidéken és Csehországban virágzik leginkább.

[Ausztria főbb mezőgazdasági termékei összehasonlítva a magyarországiakkal métermázsákban a következők:

	Ausztriában		A magyar birodalomban	
Búza	12·7	millió	40·9	millió
Rozs	20·2	„	13	„
Árpa	13·8	„	14	„
Zab	18·6	„	12·7	„
Kukoricza	4	„	33	„
Repcze	0·3	„	0·4	„
Dohány	0·05	„	0·4	„
Len	0·6	„	0·2	„
Kender	0·1	„	0·8	„
Burgonya	116	„	38·6	„
Czukorrépa . . .	47·1	„	16·2	„
Komló	0·06	„	0·02	„]

A szőlőtermelés legnagyobb mértékben Dalmácziában otthonos; azonkívül szüretelnek bort Dél-Tirolban, Krajnában, Stiriában és Alsó-Ausztriában. Az összes bormennyiség, a mit 1898. szüreteltek, több volt 4 millió hl.-nél, míg nálunk ugyanabban az évben alig termett 2 millió. Míg Ausztria mennyiségileg többet terem, a bor minősége tekintetében hazánk mulja felül Ausztriát.

3. Az állattenyésztés.

Az állattenyésztésben a darabszámot illetőleg Galiczia áll első helyen, csupán juh van Dalmácziában több. Nagy mennyiségű ló, szarvasmarha és egyéb házi állat van még Csehországban, Tirolban, sertés pedig Stiriában; ugyanitt tenyésztik a legerősebb lovakat, míg Tirolban a legjobb tejelő teheneket. A házi állatok száma úgy mint nálunk, a juhok kivételével növekszik.

[Az állattenyésztés főbb adatai Ausztriában és hazánkban:

	Ausztriában	A magyar birodalomban
Ló	1548 ezer	2282 ezer
Szarvasmarha	8643 „	6738 „
Juh	3186 „	8123 „
Sertés	3549 „	7330 „
Méhkas	920 „	769 „]

A selyemhernyótenyésztést leginkább Dél-Tirolban és a partvidéken üzik. A mesterséges haltenyésztés a legjelentékenyebb Csehországban.

4. Bányászat és kohászat.

Bányatermékek. A különféle érczekben Ausztria is gazdag, miként hazánk. *Aranyérczet* igen csekély mennyiségben Salzburg és Csehország szolgáltat, *ezüstérczet* Csehország, *vasérczet* főképen Stiria és Csehország, *kénesőérczet* Krajna (Idria), *ólomérczet* Karintia (Bleiberg), *rézérczet* Salzburg és Tirol, *barnaszenet* Stiria és Csehország, *kőszenet* Szilézia és Csehország, *grafitot* Csehország és Stiria, *kőolajat* pedig Galiczia.

[A bányászat és kohászat főtermékei Ausztriában és hazánkban:

	Ausztriában	A magyar birodalomban
Arany	204,000 kor.	10 millió kor.
Ezüst	3·7 mill. „	2·4 „ „
Ólom	3·5 „ „	0·7 „ „
Higany	2·2 „ „	0·1 „ „
Szén	169 „ „	42 „ „
Nyers vas	68 „ „	38 „ „]

5. A lakosok.

A lakosok száma és a népsűrűség. Ausztriában a lakosok abszolut és relativ száma nagyobb, mint nálunk. 1890. volt Ausztriában közel 24, (23,895 ezer), nálunk 17·4 millió; amott jut egy km²-re 80, nálunk csak 54 lakos. Ezt főképen néhány igen sürű lakossággal bíró tartománynak, a minő Alsó-Ausztria, Szilézia és Csehország, köszönheti; több tartományban ugyanis a népsürűség még csekélyebb, mint nálunk; ilyenek Salzburg, Karintia, Krajna, Tirol és Vorarlberg meg Dalmáczia. A lakosok száma Ausztriában is, mint nálunk, növekszik; a növekedés nagyobb a városokban, mint a többi községekben.

A lakosok vallásfelekezet szerint. Az 1890-iki népesség túlnyomó nagy része (91%) Ausztriában a róm. kath. vallás hive; csakis Bukovinában nem érik el az abszolut többséget, mert ott a görög nem egyesültek (69·7%) vannak többségben; Sziléziában találni nagyobb számban protestánsokat (14%), Galicziában és Bukovinában izraelitákat (11—12%) és végül Dalmáczióban is görög nem egyesülteket (16·5%).

A lakosok nemzetiség szerint sokkal csekélyebb egyöntetűséget tüntetnek föl, mint felekezetek szerint. Egész Ausztria meglehetősen tarka vegyüléke a sokféle nemzetiségnek. A *németek* abszolut többségben csak az Alpok vidékén, Salzburg, Felső- és Alsó-Ausztriában, Karintiában, Stiriában és Tirolban vannak; legcsekélyebb számmal találhatók Dalmáczióban, a partvidéken, Galicziában és Krajnában. A szlávok közül a *cseh-morvák* a lakosok többségét teszik Morva- és Csehországban, a *lengyelek* Galicziában, a *szlovének* Krajnában, a szerbek és horvátok Dalmáczióban; ezeken kivül laknak nagyobb számban *olaszok* Tirolban és a partvidéken, ruthének Galicziában és Bukovinában, oláhok Bukovinában és magyarok ugyanott. (L. az I. és II. függeléket)

A lakosok foglalkozás szerint. Miként hazánkban, Ausztriában is az 1890-iki lakosság többségének foglalkozása a mezőgazdaság, illetőleg az *őstermelés* (Ausztriában 55, nálunk 62%). Ez a foglalkozás azonban nincs egyformán megoszolva az egyes tartományok között; Alsó-Ausztriában (24%), Vorarlbergben (42%), Csehországban (40%) és Sziléziában (41%) a legiparosabb tartományokban az őstermelők kevesebben vannak, mint az egyéb foglalkozásúak; ellenben a többi tartományokban még mindig a többséget alkotják; legnagyobb a számuk Dalmáczióban (86%), Galicziában (77%) és Bukovinában (75%).

Az *iparosok* leginkább Sziléziában, Alsó-Ausztriában, Vorarlbergben és Csehországban élnek; a *kereskedelem* és *forgalom* szolgálatában levők pedig Triestben (37%) és Alsó-Ausztriában (17%) vannak nagyobb számban.

6. Az ipar.

Az iparos foglalkozás megoszlása. Az iparos foglalkozás, különösen pedig a gyáripar tekintetében Ausztria hazánkat túlszárnyalta. Ha az élelmezési iparágak nagyobb részében föléje kerekedtünk is, de fontos iparágakban, különösen pedig a szövő-, fonó- és az üvegipar terén sokat kell tennünk, hogy nyomába jöhessünk. Miként a lakosságnak foglalkozás szerinti eloszlása bizonyítja, a legiparosabb tartományok Alsó-Ausztria, Szilézia és Csehország, a legkevésbbé iparos pedig Dalmáczia, Galiczia és Bukovina, ámbár a két utóbbi tartományban a házi ipar emelésére újabban nagy gondot fordítanak.

Az egyes iparágak. Az élelmezési iparágak közül a legjelentékenyebb Ausztriában a *sörgyártás* (1897/98-ban közel 20 millió hl.), különösen Csehországban (44%) és Alsó-Ausztriában (20·5%), a *szeszégetés* (1·3 millió hl.) főképen Galicziában (35·8%) és Csehországban (31·9%), a *czukorgyártás* (6·4 millió mm.) leginkább Cseh- (61%) és Morvaországban (32%), a *dohány feldolgozása* (30 gyárban), a mi úgy, miként nálunk, Ausztriában is állami monopolium, végül a malomipar főként Csehországban.

A *vas- és fémipar* leginkább virágzó Felső-, Alsó-Ausztriában, Stiriában és Karintiában, a gépgyártást üzik még nagyobb mértékben néhány nagyobb városban, mint Bécsben, Prágában és környékén, Gráczban, a hajógyártást Triestben és Polában.

A *vegyészeti ipar* a legkifejlettebb Alsó-Ausztriában, különösen Bécs környékén és Csehországban.

Az *agyag- és üvegiparral* foglalkozók a legnagyobb számmal Csehországban, a *bőriparosok* Alsó-Ausztriában és Stiriában, *papirgyárak* pedig Alsó-Ausztriában és Csehországban vannak.

A fonó-szövőipar egyes ágai közül a *pamutipart* leginkább Vorarlbergben, Alsó-Ausztriában és Csehországban, a *vászonipart* Csehországban és Sziléziában, a *gyapjúipart* Morvaországban, a *selyemipart* pedig Bécs környékén és Dél-Tirolban üzik.

A *ruházati*, *építő*-, *sokszorosító*-, *bútor*- és *kocsiipar* legfonto-

sabb középpontja Bécs, a hol azonkívül még néhány kisebb jelentőségű iparág (gyöngyház-, tajtékipar) is virágzik.

A *faipar* az Alpok vidékén és Csehországban foglalkoztat legtöbb kezet.

7. Forgalmi utak és kereskedelem.

Forgalmi utak. Ausztriában a *kőutak* a szükséges anyag bősége miatt jobb karban vannak, mint a mi alföldi utaink; fentartásukra is nagy gondot fordítanak (1898. az egész császárságban 100 km²-nyi területre 36,229 km. kőút esett).

A *vizi utakkal* a természet nem áldotta meg oly bőven, mint hazánkat: a Dunán, Elbén és Visztulán járnak gőzösök; a tutajokkal és kis hajókkal járható folyóvizek bőven találhatók (több, mint 2 millió km. hosszú vizi utakon járhatnak kis hajók). Mesterséges hajózó csatornája Ausztriának egyedül Bécsnél és Bécs-Ujhelynél van.

A *vasúti hálózat* legsűrűbb Alsó-Ausztriában és Csehországban; az Alpok vidékén, különösen Dalmáciában az építési akadályok miatt jóval gyérebb. A legfontosabb vonalak, a melyek Bécset Gráczon keresztül Triesttel, Bécset Linczen keresztül Bajorországgal, Bécset Prágán keresztül Szász- és Poroszországgal és végül Bécset Krakón és Lembergen keresztül Oroszországgal kötik össze.

A külkereskedelmi forgalom. Ausztria Magyarországgal, miként tudjuk, egységes vámterület. Külkereskedelmi árúforgalma is igazolja, hogy Ausztria szintén azon az úton halad, a melyen iparos állammá fejlődhetik. A közös vámterület külkereskedelmi forgalma az utóbbi években jobbára aktiv, még oly években is, midőn hazánké passziv volt. A behozatalban a nyers anyagok nagyobb értéket (56·9%) képviselnek mint a fél- és egész gyártmányok; ellenben a kivitelben a fél- és egész gyártmányok értéke (56%) a nagyobb. A legnagyobb kiviteli többlethez Magyarország is hozzájárul, a mennyiben az a czukor, fa, szén és tőzeg, a gabona és őrleményeknél mutatkozik; a legnagyobb behozatali többlet ellenben a különféle fonalaknál, gyarmatárúknál, dohány és dohánygyártmányoknál, továbbá a fémárúknál és gépeknél van meg.

Legélénkebb forgalma van a közös vámterületnek a Németbirodalommal (a behozatalban 37%, a kivitelben 48%), továbbá Nagy-Britanniával, Olaszországgal, kevesebb Oroszországgal Franciaországgal, Belgiummal és a Balkán-államokkal, a tengeren túl fekvő országok közül pedig Brit-Kelet-Indiával.

8. Alkotmány és közigazgatás.

A császár. Az osztrák császárság a fent elősorolt, az idők folyamán egyesített tartományokból áll, a melyeknek uralkodója az az osztrák császár, a ki egyszersmind magyar király; az örökösödés joga és rendje ugyanaz mint nálunk, csakhogy az örökösödés joga a Habsburg-ház minden tagjára ki van terjesztve. Az osztrák császárnak ugyanazok a felségi jogai, mint a magyar királynak; azonkívül megvan a joga a törvényhozó testület működésének szüntelése alatt törvény erejű rendeleteket kibocsátani, a melyek utólagosan terjesztendők a parlament elé.

A törvényhozó testület. A császár a törvényhozó jogát az egész császárságra kiterjedő ügyekbén a birodalmi tanácscsal (Reichsrath), csupán az egyes tartományokat érdeklő ügyekben pedig a tartományi gyülésekkel osztja meg. A birodalmi tanács áll az urak házából (Herrenhaus) és a képviselőházból.

Az **urak házának** tagjai az uralkodó család nagykorú főherczegei; örökösödés alapján azoknak a főuri családoknak fejei, a kiknek a császár meghivót küld; kinevezésök alapján az érsekek és végül az állam körül szolgálataik megjutalmazásául élethossziglan kinevezett férfiak.

A tulajdonképeni **képviselőház** tagjai (összesen 425) mandatumukat hat évre választás útján nyerik. A választás érdekcsoportok szerint öt kategoriában történik. A kategoriák: a nagybirtokosok, a városok, a kereskedelmi és iparkamarák, a falusi községek és az általános választói joggal birók. Az első három kategória közvetlenül, az utolsó kettő közvetve választ.

A **tartománygyüléseknek** tagjai: a tartomány főpapjai (érsekei, püspökei), ha van, az egyetem rektora, a nagybirtokosoknak, a városoknak, a kereskedelmi és iparkamaráknak, végül a falusi községeknek követei.

A közigazgatás. A végrehajtó hatalmat a császár s ministeriuma gyakorolja; a ministerium tagjai: a ministerelnökön kívül oly szakministerek mint Magyarországon; csakhogy Ausztriában van még a vasútügyi minister az Ő Felsége személye körüli és a horvát-szlavon minister helyett pedig két tárcza nélküli minister (az egyik cseh a másik a lengyel ügyek számára).

A közös kormány székhelye Bécs; tagjai a közös kül-, had- és pénzügyministerek, a kiknek működését a delegácziók ellenőrzik. (L. fentebb.)

A tartományokban a végrehajtó hatalom élén a kinevezett helytartók vagy tartományi kormányzók állanak. Ezeknek vannak alárendelve az önálló városok és a kerületi kapitányságok; úgy a városok (33), mint a kerületi kapitányságok (327.) élén kinevezett tisztviselők állanak.

9. Közműveltség.

Az irni-olvasni nem tudók száma az osztrák császárságban sem csekély, ámbár ott is fennáll az iskolalátogatási kényszer. Az 1890-ki népszámlálás alkalmával a 6 éven felüli népességnek 29·4%-a nem tudott sem irni, sem olvasni. Legkevesebb ezeknek száma ott, a hol németek vagy németek és csehek együtt laknak és legtöbb Dalmácziában (82·8%), Bukovinában és Galicziában. A nép-, szak-, középiskolákról és egyetemekről a népességhez arányítva eléggé gondoskodtak. Éppen igy vannak elég számmal tudományos gyűjtemények és közkönyvtárak, szóval a közműveltség mindennemű tényezői. Miként az irni-olvasni nem tudók megoszlása bizonyítja, a műveltség legelőrehaladottabb a németek és a cseh-morvák közt és legkevésbbé található fel a délszlávok közt.

CENTRAL RESERVE

I. FÜGGELÉK.

Ausztria lakósainak száma és megoszlása felekezet szerint az egyes tartományokban.

	Terület km²	Lakosok száma	Esik 1 km²-re	Róm. kath.	Görög nem egyes.	Protestáns	Izraelita
Alsó-Ausztria . . .	19,824 (6·6%)	2661·7 ezer	134	93·0%	0·1%	1·9%	4·8%
Felső Ausztria . . .	11,984 (3·9%)	785·8 „	66	97·7%	—	2·2%	0·1%
Salzburg	7,153 (2·3%)	173·5 „	24	99·4%	—	0·5%	0·1%
Stiria	22,426 (7·4%)	1282·7 „	57	99·0%	—	0·8%	0·2%
Karintia	10,327 (3.4%)	361·0 „	35	94·8%	—	5·2%	—
Krajna	9,955 (3·3%)	498·9 „	50	99·9%	—	0·1%	—
Partvidék	7,968 (2·5%)	695·3 „	87	98·5%	0·3%	0·3%	0·8%
Tirol és Vorarlberg .	29,285 (9·6%)	928·7 „	32	99·5%	—	0·4%	0·1%
Csehország	51,948 (17·3%)	5843·0 „	113	96·1%	—	2·2%	1·6%
Morvaország . . .	22,222 (7·4%)	2276 8 „	102	95·3%	—	2·7%	2·0%
Szilézia	5,147 (1·7%)	605·6 „	118	84·4%	—	14·0%	1·6%
Galiczia	78,496 (26·1%)	6607·8 „	84	87·6%	—	0·6%	11·7%
Bukovina.	10,441 (3·4%)	646·5 „	62	14·3%	69·7%	2·5%	12 8%
Dalmáczia	12,835 (4·2%)	527·4 „	41	83·3%	16·5%	0·1%	0·1%
Összesen . .	300,011	23,895·4 ezer	80	91%	2·3%	1·8%	4·8%

II. FÜGGELÉK.

Ausztria lakói nemzetiség szerint az egyes tartományokban.

	Német	Cseh-morva	Lengyel	Ruthén	Szlovén	Szerb-horv.	Olasz	Oláh	Magyar
Alsó-Ausztria . . .	96·0%	3·8%	0·1%	—	—	—	0·1%	—	—
Felső-Ausztria . . .	99·5%	0·5%	—	—	—	—	—	—	—
Salzburg	99·7%	0·3%	—	—	—	—	—	—	—
Stiria	67·8%	0·1%	—	—	32·1%	—	—	—	—
Karintia	71·5%	0·1%	—	—	28·4%	—	—	—	—
Krajna	5·7%	0·1%	—	—	94·0%	0·1%	0·1%	—	—
Partvidék	2·3%	0·1%	—	—	31·4%	21·4%	44·7%	—	—
Tirol és Voralberg .	59·9%	0·1%	—	—	—	—	40·0%	—	—
Csehország	37·2%	62·8%	—	—	—	—	—	—	—
Morvaország . . .	29·4%	70·3%	—	—	—	0.1%	—	—	—
Szilézia	47·8%	22·0%	30·2%	—	—	—	—	—	—
Galiczia	3·5%	—	53·4%	43·1%	—	—	—	—	—
Bukovina.	20·8%	0 1%	3·7%	41·8%	—	—	—	32·4%	0·1%
Dalmáczia . . .	0·4%	0·3%	—	—	—	96·2%	3·1%	—	—
Összesen . .	36·1%	23 3%	15·8%	13·2%	5·0%	2·8%	2·9%	0·9%	—

TARTALOMJEGYZÉK.

I. A történetben.

ELSŐ RÉSZ. A Habsburg-házból való választott királyok kora. Lap

1. Ferdinand és Zápolyai János ellenkirályok (1526–1540) . . . 3
2. Ferdinand egyedüli uralma 9
3. Miksa (1564—1576) 18
4. Rudolf (1576—1608) 24
5 II. Mátyás (1608—1619) 33
6. II. Ferdinand (1619—1637) 36
7. III. Ferdinand (1637—1657) 41
8. I. Lipót (1657—1705) 44
9. Visszapillantás 72

MÁSODIK RÉSZ. A Habsburg-házból való örökös királyságok.

1. I. József (1705—1711) 79
2. III. Károly (1711—1740) 83
3. Mária Terézia (1740—1780) 87
4. II. József (1780–1790) 93
5. II. Lipót (1790—1792) 99
6. I. Ferencz (1792—1835) 102
7. V. Ferdinand (1835–1848) 114
8. A szabadságharcz (1848–1849) 134
9. Az abszolutizmus (1849—1860) 138
10. A kiegyezés 141
11. Visszapillantás 144
Összefoglalás 147

II. A földrajzban.

I. A magyar sz. korona országai.

1. Felszín 3
2. Éghajlat és termékek 6
3. Állattenyésztés 10
4. Bányászat és kohászat 12

Lap

5. A lakosság 13
6. Az ipar 16
7. Forgalmi útak és közlekedés 18
8. Alkotmány és közigazgatás 22
9. Közműveltség 26

II. Ausztria.

1. Fekvése és felszíne 28
2. Éghajlat és termékek 30
3. Az állattenyésztés 31
4. Bányászat és kohászat 31
5. A lakosok 32
6. Az ipar 33
7. Forgalmi útak és kereskedelem 34
8. Alkotmány és közigazgatás 35
9. Közműveltség 36
I. Függelék 37
II. » 38

[illegible] ARCHIVE

MAY 7 - 1943